

E-ISSN: 2458-7672

JOURNAL OF HISTORY AND FUTURE
TARİH VE GELECEK DERGİSİ

AĞUSTOS (AUGUST) 2016

HISTORY AND FUTURE

INTERNATIONAL PEER-REVIEWED JOURNAL OF HISTORY RESEARCH

TARİH VE GELECEK

ULUSLARARASI HAKEMLİ TARİH ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

E-ISSN: 2458-7672

<http://dergipark.ulakbim.gov.tr/jhf/>

YEAR: 2 (AUGUST 2016) - VOLUME: 2 - ISSUE: 2

YIL: 2 (AĞUSTOS 2016) - CİLT: 2 - SAYI: 2

Dergimizin Ağustos 2016 sayısını bayrağımız ve vatanımız için şehid olan asker, polis, korucu ve sivil vatandaşlarımıza adadık.
Ruhları şad olsun.

Editor and Journal Design: Dr. Celal ÖNEY

HISTORY AND FUTURE

International Peer-Reviewed History Research Journal

TARİH VE GELECEK

Uluslararası Hakemli Tarih Araştırmaları Dergisi

Journal of History and Future Dergisi üç ayda bir (Nisan, Ağustos ve Aralık) yayınlanan uluslararası hakemli bir dergidir. Journal of History and Future Dergisi'nde yayınlanan tüm yazıların, dil, bilim ve hukuki açıdan bütün sorumluluğu yazarlarına, İLK yayın hakları Journal of History and Future Dergisi'ne aittir. Yayınlanan yazılar eser sahibinin yazılı izni olmaksızın kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz, çoğaltılamaz. Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayınlayıp yayınlamamakta serbesttir.

The Journal of History and Future is an international, peer-reviewed quarterly (April, August and December) journal. Authors bear the sole legal responsibility for their published works in the Journal of History and Future. The Journal of History and Future has the sole ownership of copyright to all published works. No part of this publication shall be produced in any form without the written consent of Journal of History and Future. The Editorial Board makes the final decision to publish articles. No article is returned to authors.

Journal of History and Future Dergisi ULAKBİM üyesidir.

Journal of History and Future is a member of ULAKBİM.

VOLUME 2, ISSUE 2 – AUGUST 2016
CILT 2, SAYI 2 - AĞUSTOS 2016

Editör
Dr. Celal Öney

Şahintepe Mah. 394 Nolu cad. Kartalevler Sitesi C Blok No 15
Şahinbey /Gaziantep / Türkiye

+905054858956

Email: tarihgelecek@gmail.com

Web: www.dergipark.ulakbim.gov.tr/jhf

JOURNAL OF HISTORY AND FUTURE
International History Resarch Journal

Tarih ve Gelecek Dergisi
Uluslararası Hakemli Tarih Araştırmaları Dergisi

Yayın Kurulu Başkanı / Director of Editorial Board

Prof. Dr. Mustafa Nuri TÜRKMEN

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Osman AKANDERE

Yrd. Doç. Dr. Efe DURMUŞ

Yrd. Doç. Dr. Tekin İDEM

Yrd. Doç. Dr. İhsan Burak BİRECİKLİ

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Nuri ÇEVİKEL

Doç. Dr. İsmail Arslan

Doc. Dr. Danko Leovac

Yrd.Doç.Dr. Yunus Emre TANSÜ

Yard. Doç. Dr. Selim Adalı

Yrd. Doç. Dr. Salih Akyel

Yard. Doç. Dr. F. Cangüzel Güner Zülfıkar

Dr. Zekeriya Türkmen

Genel Koordinatör / General Coordinator

Yrd. Doç Dr. Tekin İDEM

Yrd. Doç Dr. Efe DURMUŞ

İngilizce Dil Editörü / English Language Editor

Ahmet ŞAHİN, Dr. Celal ÖNEY

İletişim Sorumluları / Corespondents

Dr. Celal ÖNEY

Editör

Dr. Celal ÖNEY

Mizanpaj ve Dizgi / Layout and Design

Dr. Celal ÖNEY

OUR JOURNAL IS CURRENTLY BEING INDEXED BY
DERGİMİZİ AN İTİBARIYLA TARAYAN İNDEKSLER

Directory of Research Journals Indexing

DIRECTORY OF
OPEN ACCESS
JOURNALS

DOAJ

Akademik Araştırmalar İndeksi
Acarindex.com

Hakemler Referees

AĞUSTOS 2016 Sayısı'nda kıymetli değerlendirmeleri ile dergimize katkı sunan tüm hakemlerimize saygı ve teşekkürlerimizi sunuyoruz.

Prof. Dr. İbrahim ÖZCOŞAR

Mardin Artuklu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Dekanlığı, Mardin

Prof. Dr. Osman AKANDERE

Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sınıf Öğretmenliği Anabilim Dalı, Konya

Doç. Dr. İsmail ARSLAN

Balıkesir Üniversitesi, Necatibey Eğitim Fakültesi, Tarih Eğitimi Anabilim Dalı, Balıkesir

Doç. Dr. Bekir KOÇLAR

Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Yakıncağ Tarihi Anabilim Dalı, Van

Yrd. Doç. Dr. Yusuf ZİYA KESKİN

Erzincan Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Erzincan

Yrd. Doç. Dr. Efe DURMUŞ

Harran Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Şanlıurfa

Yrd. Doç. Dr. Hacı ÇOBAN

Bozok Üniversitesi, İlköğretim Bölümü Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı, Yozgat

Yrd. Doç. Dr. İhsan SATIŞ

Tunceli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Tunceli

Yrd. Doç. Dr. Tekin İDEM

Batman Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Batman

Yrd. Doç. Dr. Salih AKYEL

Gazi Üniversitesi, Polatlı Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Ankara

Assistant Professor. Danko LEOVAC

Department of History, University of Belgrade (Republic of Serbia).

Yrd. Doç. Dr. Türkan DOĞRUÖZ

Kırklareli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Kırklareli

Yrd. Doç. Dr. Faruk TAŞKIN

Artvin Çoruh Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Artvin

Yrd. Doç. Dr. Mithat ATABAY

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Çanakkale

Yrd. Doç. Dr. Erdem KARACA

Bitlis Eren Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Bitlis

Öğr. Gör. Dr. Zekeriya TÜRKMEN

İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul

Makale / Article

Demokrat Parti'nin Kadın Milletvekillerinden Nazlı Tlabar (1950-1960)
Nazlı Tlabar, One of the Female Mps of Democratic Party (1950-1960)
Gülşah KURT GÜVELOĞLU

9-35

Makale / Article

Trakyada Yeşilyurt Gazetesine Göre 1944 Yılında II. Dünya Savaşı ve Kırklareli
Trakyada Yeşilyurt Journal: An Evaluation Concerning The News Of 1944
V. Türkan DOĞRUÖZ, Esra ÇAVDAR

36-69

Makale / Article

Social Situation Of Diyarbakir Province Throughout The Ottoman Domination
Osmanlı Hâkimiyeti Süresince Diyarbekir Eyaleti'nin Sosyal Durumu
İbrahim YILMAZÇELİK

70-99

Makale / Article

I. Dönem TBMM'de Kozan Milletvekilleri ve Meclisteki Faaliyetleri
The Activities of the Kozan Deputies in the Ith Term of Grand National
Assembly of Turkey
Tekin İDEM

100-129

Makale / Article

II. Dünya Savaşı Başlangıcında Belçika'daki Türk Öğrenciler
The Turkish Students in Belgium at the Beginning of the Second World War
Ayhan SERTKAYA, Yakup YILMAZ

130-139

Makale / Article

1930'lu Yıllarda Türkiye – Bulgaristan Arasında Sosyo-Kültürel ve Eğitim Amaçlı
Seyahatler
Cultural and Educational Journeys Between Turkey and Bulgaria During the
Years of 1930's
Bahar TOPARLAK

140-156

Makale / Article

Bandırma Soma Demiryolu Hattı
Bandırma-Soma Railway Line
Selahattin SATILMIŞ

157-185

Makale / Article

Halim Sabit'in "Altaylara Seyahat" Notları ve Osmanlı Dönemi Türk Yurdu
Dergisi'nde Türk Dünyası İlgisi
Halim Sabit's "Travel To Altay" Notes And Turkish World Interest in Türk Yurdu
Journal During The Ottoman Empire
Haluk ÖLÇEKÇİ

186-211

Editörden

Yayın hayatına üçüncü sayısı ile devam eden dergimiz History and Future (Tarih ve Gelecek) bu sayıda (Ağustos 2016) birbirinden değerli sekiz eserle tekrar karşınıza çıkmaktan gurur duymaktadır. Dergi ekibi olarak daima nesnellikten uzaklaşmamaya özen göstererek tarih alanına katkı sağlayabilecek özgün eserleri hakem sürecinden geçirdikten sonra yayınlanabilir bir vaziyete getirmek için çaba sarf etmekteyiz. Dergimize gösterilen ilgi bu çabamızın paha biçilmez en önemli karşılığı ve bizi motive eden diğer bir unsurdur. Bu nedenle başta hakem ve yazar olmak üzere tüm okuyuculara çok teşekkür ediyoruz.

Dergimiz, tarih alanına katkı sağlayabilecek her türlü çalışmaya açıktır. Es-erin yayınlanmasının hiç bir aşamasında eser sahibinden dergimiz ücret talep etmemektedir. Dergimize önemli destek sunan TÜBİTAK derginin temel ihtiyacı olan web hizmetlerini sunmaktadır. Şu an edergi olarak yayını sürdürülen dergimizin önemli bir gider kalemi olan dizgi işlemi, görsel tasarım ve web sayfası düzenlemelerini kendimiz gerçekleştirdiğimiz için önemli bir giderimiz bulunmamaktadır.

Açık erişim (Open Access) politikasını benimsemiş olan dergimiz, yayınladığı eserlere DOI numarası vermeye hak kazanmış ve an itibarıyla DOAJ gibi dünya çapında önemli indexlere dahil edilmiştir. Tek amacımız olan dergimizin Infact Factor'ünü artırma çalışmaları için de kalite çitamızı her sayıda daha yükseğe çıkartıyoruz. Gelecek sayı için keymetli eserlerinizi beklediğimizi belirterek, şimdiden göstereceğiniz ilgi için çok teşekkür ederiz.

Dr. Celal ÖNEY

Demokrat Parti'nin Kadın Milletvekilllerinden Nazlı Tlabar (1950-1960)

Nazlı Tlabar, One of the Female Mps of Democratic Party (1950-1960)

ÖZET

Türk siyasi tarihinde Demokrat Partili yıllar hiç şüphesiz önemli etkiler bırakmıştır. Çok partili siyasi hayata damgasını vuran ve halkın çoğunluğunun desteğini gören bu parti içinde kadınların da milletvekili olarak yer aldıklarını görmekteyiz. Kadınların siyasi alana katılımı elbette bir ülkenin geleceği açısından önem arz etmektedir. Gerek ev hayatında gerekse iş hayatında her alanda üretim içinde olan kadınlarımızın politik arenada aynı üretkenlikle yer alıp almadıkları da üzerinde dikkatle durmaya değer bir sorudur. 1950-60 dönemi basını ve bu döneme ait arşiv belgelerine dayanılarak hazırlanan bu çalışmada Türk siyasi hayatına Demokrat Parti içinde katılmış, bu parti çatısı altında faaliyetler göstermiş, kimi zaman aktif kimi zaman pasif hatta kimi zaman zorlu süreçlerden geçen ve 1950 seçimlerinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Demokrat Parti'den giren üç kadın vekilden biri olan Nazlı Tlabar'ın faaliyetleri ve Yassıada Yargılama sürecindeki savunması ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Nazlı Tlabar, Demokrat Parti, Kadın Milletvekilleri, Yassıada Duruşmaları.

ABSTRACT

In Turkish political history, Democratic Party era undoubtedly had deep rooted impacts. This party, which lefts its mark on the multi-party political life and had the support of the majority of the public, also had female members of the parliament. Female participation in the political life is certainly an important point for the future of the country. Women are active in home and business life yet they are not as productive in the political life, which is a problem worth paying attention to. In the period between 1950-60, there were female MPs, who were active within the Democratic Party. Although there was a decrease in the number of female MPs compared to the single party era, it is still evident that

Gülşah KURT
GÜVELOĞLU
Yrd. Doç. Dr.

Rize Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi,
FEF, Tarih Bölümü,
gulsah.guveloglu@erdogan.edu.tr

«Çok partili siyasi hayata geçişle birlikte, kendilerine Atatürk tarafından verilmiş olan seçme-seçilme hakkını kullanan ve halkın oylarıyla meclise gelen kadın vekillerden biri de TBMM IX, X, XI. Dönemlerde Demokrat Parti İstanbul milletvekili olarak parlamentoya giren Hatice Nazlı Tlabar'dır.»

Eser Geçmişi

23/05/2016'da başvuru alındı, 17/06/2016'da kabul edildi, 15 Ağustos 2016'da yayınlandı.

Paper History

Received on 23/05/2016, Accepted on 17/06/2016,
Published on 15 August 2016

DOI:

<http://dx.doi.org/10.21551/jhf.v2i2.5000190145>

women had a role to play in the legislative activities in the Grand National Assembly of Turkey by the virtue of their right to vote and stand for election. Among these MPs, Nazlı Tlabar from Istanbul is especially significant, whose attitude was usually in line with the general principles of the Democratic Party but who also stepped out line occasionally. Nazlı Tlabar has joined Turkish political life with the Democratic Party, was active within this party, went through active, passive and even difficult times and became one of the three female MP s of the Democratic Party that has entered in to the Grand National Assembly of Turkey in the 1950 elections. In this study that was prepared from the press and archive documents from 1950-60 period, Nazlı Tlabar's activities and her defense during the Yassıada Trials are discussed.

Keywords: Nazli Tlabar, Democratic Party, Female MPs, Yassıada Trials.

Giriş

5 Aralık 1934 tarihinde, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun bazı maddelerinde değişiklik yapılmasıyla birlikte, Türk kadınları milletvekili seçme ve seçilme hakkına kavuşmuşlardır.¹ Bu hakkın elde edilmesiyle birlikte kadınlar ilk defa olarak 8 Şubat 1935 tarihinde milletvekilliği seçimlerine katıldılar. Bu seçimler sonucunda 18'i kadın olmak üzere 399 milletvekili seçilmiştir.² Böylece kadınlar ilk defa V.Dönem TBMM'de milletvekili olarak yer almış oldular.

1946'da tek dereceli seçimlerin uygulanması, kadınlar aleyhine bir rekabet alanı oluşturduğu için bu dönemi izleyen yıllarda kadın parlamenterlerin sayısında önemli artışlar olmamıştır.³ Hatta tek partili dönemde mecliste kadınların oranının daha yüksek olduğu, çok partili dönemde ise en aza indiği görülmektedir.⁴ 1950 seçimlerinde Demokrat Parti 416 milletvekili çıkartmıştır. Bu milletvekillerinden yalnızca bir tanesi kadındır.⁵

1 Resmi Gazete, 11 Kanun-u evvel 1934, Sayı:2877, s.4521.

2 Türk Parlamento Tarihinde Kadın Parlamenterler 1935-2009, TBMM Yay., Ankara, 2009, s.19; Erdem Çanak, "TBMM'deki İlk Kadın Milletvekillerinden Esma Nayman ve Meclisteki Faaliyetleri", Asia Minor Studies, International Journal of Social Sciences, Cilt:4, Sayı:7, Ocak 2016, s.32; İlk Kadın vekiller ile ilgili ayrıca bkz. Ayten Sezer, Türkiye'deki İlk Kadın Milletvekilleri ve Meclisteki Çalışmaları, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt:XIV, Sayı:42, Kasım 1998; Meclisteki kadın milletvekilleri ile ilgili bir çok tez hazırlanmıştır. Bkz. Ayşenur Akgül Şahin, Türkiye'deki Kadın Milletvekilleri ve Meclisteki Çalışmaları (1935-2002), (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Niğde Üniversitesi, Niğde, 2008; Gülizar Çakır Sümer, Türkiye'de Kadın Milletvekilleri, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi, Malatya, 1999; Cemile Şahin, Türk Parlamentosunda Kadın Milletvekilleri, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 2010.

3 Ayşegül Yaraman, Bir Demokrasi Tartışması, Türkiye'de Kadınların Siyasal Temsili (1935-1999), Bağlam Yay., İstanbul, 1999, s.55.

4 Emel Doğramacı, Atatürk'ten Günümüze Sosyal Değişimde Türk Kadını, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1993, s.22; 1946 seçimlerinde 9 kadın milletvekili varken, 1950 seçimlerinde bu sayı 3'e inmiştir. 1954 yılında meclisteki kadın milletvekili sayısı 4 iken 1957 yılındaki seçimlerle birlikte 8'e yükselmiştir. Bkz. Milletvekili Genel Seçimleri (1923-2011), Türkiye İstatistik Kurumu Yayını, Ankara, 2012, s.5.

5 Demokrat Parti İstanbul milletvekili Nazlı Tlabar. Bkz. Milletvekili Genel Seçimleri s.5,9; Türk Parlamento Tarihinde Kadın Parlamenterler, s.19; IX.Dönem TBMM'deki diğer iki kadın vekil Cumhuriyet Halk Partisi'nden Tezer Taşkırın ve Bağımsız milletvekili Halide Edip Adıvar'dır.

Çok partili siyasi hayata geçişle birlikte, kendilerine Atatürk tarafından verilmiş olan seçme-seçilme hakkını kullanan ve halkın oylarıyla meclise gelen kadın vekillerden biri de TBMM IX, X, XI. Dönemlerde Demokrat Parti İstanbul milletvekili olarak parlamentoya giren Hatice Nazlı Tlabar'dır. Tlabar, Osmanlı devletinde son sadrazam Ahmet Tevfik Paşa'nın ve Dahiliye Nazırı Memduh Paşa'nın torunu, Şura-yı Devlet Azası Avukat Mazlum Hamit Bey'in kızı olarak 1913 yılında İstanbul'da dünyaya gelmiştir. İlköğrenimini Kandilli Sultanisi'nde yaptıktan sonra Arnavutköy Kız Koleji'ne gitmiştir. Almanya'da felsefe eğitimi alan Tlabar, Demokrat Parti içinde çeşitli kademelerde görev aldıktan sonra milletvekili seçilmiştir. DP İstanbul il yayın ve propaganda bürosunda ve ilçe başkanlıklarında bulunmuş, ilk büyük kongrede yayın dairesi başkanlığı yapmıştır. Hür Fikirler, Türk Turizm, Türkiye-Pakistan Dostluk cemiyetlerinde ve Y.W.C.A.⁶ Amerikan cemiyetinde çalışmış olan Tlabar, çocuk bakım evi kuran bir milletvekili olarak dikkat çekmektedir. Serbest gazetecilik de yapan Tlabar'ın Atina'da yaptığı bazı röportajlar Cumhuriyet gazetesinde yayınlanmıştır. İngilizce, Fransızca, Almanca, Rumca gibi dilleri bilen Tlabar, Belçika News Exchange Ajansı ve Avusturya Wiener Illustrierte dergisinin Türkiye muhabir ve temsilciliklerinin yanı sıra TBMM Başkanlık Divanı Katip üyeliği de yapmıştır.⁷ Tlabar, Yassıada Yüksek Adalet Divanı tarafından Anayasayı İhlal suçlamasıyla 4 yıl 2 ay ağır hapis cezasına çarptırılmıştır.⁸ Evli ve bir çocuğu olan Tlabar, 22 Nisan 1971 tarihinde vefat etmiştir.⁹

1.Nazlı Tlabar'ın Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Türk Kadınlar Birliği'ndeki Faaliyetleri

Nazlı Tlabar, IX.dönem seçimlerinde 233.065 oy alarak İstanbul'dan milletvekili seçilmiştir.¹⁰ 17 Mayıs 1950'de seçim tutanağını alarak 22 Mayıs 1950'de meclise gelmiş ve tutanak 5 Haziran 1950'de onaylanmıştır. Yasama faaliyetlerine bu şekilde başlamış olan Tlabar, Çalışma ve Dışişleri komisyonları, Dolmabahçe sarayının incelenmesi için kurulan komisyon ve Geçici Dilekçe ve Emekli Sandığı kanununun değiştirilmesi için

6 <http://www.ywca.org/site/c.cuIRJ7NTKrLaG/b.7515891/k.C524/History.htm>, Kadının güçlendirilmesi, sivil haklardan yararlanması, şiddetin önlenmesi ve eşitliğin sağlanması amacıyla 1858'de kurulan uluslararası organizasyon.

7 TBMM Tercüme-i Hal Kağıdı ve Sicil Dosyası, Nazlı Tlabar(Hatice Nazlı Tlabar), Dönem:IX,No:1715; TBMM Albümü, 1920-2010, Cilt:2, 1950-1980, TBMM Yayını, Ankara, 2010, s.569.

8 Türk Parlamento Tarihi, Haz.Kazım Öztürk, TBMM IX.Dönem, 1950-54, Cilt:VII, TBMM Yay., Ankara, 1998, s.541.; Bu eserde, parlamento sonrasında Cerrahoğulları T.A.Ş.'de çalıştığı belirtilmektedir.

9 TBMM Tercüme-i Hal Kağıdı ve Sicil Dosyası, Nazlı Tlabar (Hatice Nazlı Tlabar), Dönem:IX, No:1715; TBMM Albümü, 1920-2010, Cilt:2, 1950-1980, TBMM Yayını, Ankara, 2010, s.569; Cemile Şahin, Türk Parlamentosunda Kadın Milletvekilleri, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 2010, s.101-102.; Nazlı Tlabar'ın 1941 yılında Mehmet Cemil-Hatice Melahat oğlu İbrahim Muazzez Bey (1901-1983) ile evlendiği ve Ömer Tevfik (1942)'in annesi olduğu Türk Parlamento Tarihi adlı eserden anlaşılmaktadır. Bkz. Türk Parlamento Tarihi, s.540. Bu eserde 24 Nisan 1971'de öldüğü yazılıdır. Edirnekapı'da aile mezarlığında toprağa verilmiştir. Araştırmamız sırasında 23 Nisan tarihli gazetelerde vefat ilanına rastlanmıştır. Bkz. Milliyet, "Eski milletvekillerden Nazlı Tlabar dün vefat etmiştir.", 23.04.1971; Bu bakımdan Türk Parlamento Tarihinde verilen 24 Nisan tarihi yanlıştır.

10 Türk Parlamento Tarihi, s.541.

kurulan geçici komisyonda görev almış; İstanbul'daki süt fabrikasının kapanma nedeni konusunda sözlü soru, 1951 Milli Piyango yılbaşı ikramiyesinin göçmen ve mültecilere verilmesi ve Emekli Sandığı kanunun değiştirilmesine dair 2 kanun teklifi vermiştir.¹¹

Hariciye Komisyonu üyeliğinde de bulunan Tlabar'ın IX. ve X. dönemlerde 3'er kanun teklifi, IX. dönemde 1 sözlü soru önergesi ve IX. dönemde 7 ve XI. dönemde 1 genel kurul konuşması yaptığı görülmektedir.¹²

Bukonuşmalarından biri "Cumhuriyet Halk Partisi'nin haksız iktisaplarının istirdadı" hakkında vermiş olduğu kanun teklifi üzerine yaptığı konuşmasıdır. Bu konuşmasında bir iktidar partisinin yıllarca süren faaliyetleri sırasında hukuka ve cari mevzuata aykırı hareketi olduğu takdirde bundan dolayı hesap vermesi gerektiğini belirtmiş ve partinin tepeden inme emirlerle muhasebe-i hususiyeye belediye bütçelerinden parti emrine aktarılan paraların hesabının sorulması gerektiğini söylemiştir.¹³ Demokrasi terbiyesinin bir gereği olarak gördüğü alınan her paranın hesabının verilmesinin bir mükellefiyet olduğunu vurgulayan Tlabar, bu şekilde iktidar partisinin bir gün kendisinin de hesap vermeye hazır olacağını peşinen kabul etmiş olacağını belirtmiştir. Halk partisinin buna ya itiraz etmesi veyahut "haksız iktisap yoktur" diyebilmesi gerektiğine değinen Tlabar, sözlerini şöyle sürdürmüştür:

*"Esasen Sayın İnönü geçenlerde, bir siyasi partiyi yaşatan manevi kuvvettir dememiş miydi? Biz bunun böyle olduğunu çoktan biliyoruz, zira bilfiil yaşadık. Hatta hadiselerin içinde bulunan birisi sıfatıyla 21 Temmuz 1946'da, İstanbul'da sandığa atılan reylerin aleyhlerine döndüğünü gören Halk Partisinin, son dakikada rey satın almak üzere, milletin 350 bin lirasını, alelacele nasıl ilçelere dağıttığını de gördük ve yaşadık. Onun için, eğer Halk Partisi, bu kanun dolayısıyla, bugün, maneviyata kıymet verir olursa, Demokrat Parti en büyük hizmeti bu yolda görmüş olur. Hakikaten rey artık para ile değil, fikir ve hizmetle alınmalıdır. Demek ki en mühim noktada beraberiz. Neticede, bu millet pek ala biliyor ki, Demokrat Parti'nin bütün istediği, milletin malını millete iade etmekten ibarettir. Bu böyle olunca, sebep ve saikler ileri sürülen mülâhazalar onlarca, ne kadar fena tefsir edilirse edilsin, millete ait malların ve hakların ihkakı yolundaki azminden, Demokrat Parti vaz geçmeyecektir ve vaz geçemez."*¹⁴

Nazlı Tlabar 9.dönem içinde 1951 yılı Dışişleri Bakanlığı bütçesi hakkında da bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmasında Türkiye'nin Vatikan Devletine bir temsilci göndermesinin gerekliliği üzerinde duran Tlabar, Müslüman olsun veya olmasın birçok devletin hali hazırda bu ülkede temsilcisinin olduğunu ve özellikle manevi bakımdan birçok ülke üzerinde etkinliği bulunan Vatikan devleti ile ilişkilerin kurulmasının ülkemiz açısından da faydalı olacağını ifade ederek "Vatikan Devletinin insan haklarını külliyen inkar eden komünizmin has düşmanı" olduğunu buna karşılık "komünizmin topu, tüfeği ve ordusu olmayan Vatikan'ı bir numaralı düşman" ilan etmesinin Vatikan'ın önemini

11 Türk Parlamento Tarihi, s.541.

12 Türk Parlamento Tarihinde Kadın Parlamenterler, s.381.

13 TBMM Tutanak Dergisi, 9. Dönem (1950-54), 26. Cilt, 17. Birleşim, s.209.

14 TBMM Tutanak Dergisi, 9. Dönem (1950-54), 26. Cilt, 17. Birleşim, s.209-210.

gösterdiğini söylemiştir.¹⁵

Ayrıca Birleşmiş Milletler üyesi 52 ülkenin Vatikan'da temsilcisi olduğunu, bunlar içinde Japonya'nın Katolik nüfus oranının %14 olduğunu, buna karşılık Endonezya gibi Müslüman bir ülkenin dahi %50 oranına sahip olduğunu ve bu ülkenin 25 Mayıs 1950'de Vatikan'a temsilci gönderdiğini belirtmiştir.¹⁶ Vatikan'ın dünya cereyan ve hadiselerini manevi ölçülerle tahlil eden önemli bir gözlem ve istihbarat merkezi olduğunu vurgulamış ve Polonya'nın istilaya uğradığı vakit bu olayı telin eden tek sesin Vatikan temsilcisinin olduğunu örnek vermiştir.¹⁷ Dışişleri bakanlığının Paris veya Bern büyükelçilerinden birinin Vatikan'da elçilik görevini ifa edebileceğini öneren Tlabar, Kıbrıs meselesi hakkında Türk ve Yunan hükümetlerinin elden gelen bütün gayreti göstermeleri gerektiğini vurgulamıştır.¹⁸

HATİCE NAZLI
TLABAR
(1913 – 1971)
İstanbul
Milletvekili,
Gazeteci
Sicil No: 1715

Nazlı Tlabar, 9.Dönemde Milli Eğitim Bakanlığı bütçesi ile ilgili verdiği bir sözlü soru önergesinde özellikle Milli Eğitim bakanlığına bağlı olan Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Organizasyonu (Unesco) hakkında konuşmuştur. Bu konuşmasında Unesco sözleşmesinin 16 Kasım 1945 günü Londra'da Türkiye'nin de katıldığı hazırlık konferansında imzalandığını; ardından Türkiye Büyük Millet Meclisince 20 Mayıs 1946 tarih ve 4895 sayılı Kanunla tasdik edildiğini hatırlatan Tlabar, bu sözleşme gereğince kurulmuş 80 üyeli Unesco Türkiye Milli Komisyonu olduğunu; 15 kişilik Yönetim Kurulu olan komisyonun Millî Eğitim Bakanlığının bir istişare organı olduğu kadar Unesco'nun

15 TBMM Tutanak Dergisi, 9. Dönem (1950-54), 5.Cilt, 50.Birleşim, s.679.

16 TBMM Tutanak Dergisi, 9. Dönem (1950-54), 5.Cilt, 50.Birleşim, s.679.

17 Tlabar sözlerine şöyle devam ediyor: “Eminim ki, Türkiye’de de Vatikan’ın resmen bir temsilcisi olsaydı Bulgaristan’ın komünist hükümetinin ırkdaşlarımıza yaptığı saldırılar derhal protesto edilerek yüz milyarlarca insana bu yoldan duyurulabilecekti.” TBMM Tutanak Dergisi, 9. Dönem (1950-54), 5.Cilt, 50.Birleşim, s.680.

18 TBMM Tutanak Dergisi, 9. Dönem (1950-54), 5.Cilt, 50.Birleşim, s.680.

Paris'teki merkeziyle de doğrudan doğruya temas halinde bulunduğunu; Unesco'ya yılda 90.000 dolar aidat ödendiğini ancak buna karşılık ne kadar faydalandığının bilinmediğini ve kamuoyunun da yeterince aydınlatılmadığını dile getirmiştir.¹⁹ Konuyla ilgili olarak özellikle halk eğitimi noktasında radyonun önemli olduğunu belirten Tlabar, Birleşmiş Milletler ve Unesco'dan alınacak teknik yardım fonu ile deprem, hidrojeoloji ve meteoroloji enstitüleri kurulması için bakanlığa müracaat edildiğini; bunun için gerekli bütçenin ayrılıp ayrılmadığının bakanlıktan sorulacağını söylemiştir.²⁰

Tlabar'ın Türk Hava Kurumu memur ve hizmetlilerinin de Emekli Sandığı Kanunu çerçevesine alınarak emeklilik haklarından faydalanmalarına yönelik teklifleri ise, ilgili komisyonlarda reddedilmiştir.²¹

Sağlık ve Sosyal Yardım bakanlığı bütçesi münasebetiyle meclis genel kurulunda söz alan Tlabar, hem milletvekili hem de bir kadın olarak önemli bir meseleye değinmiştir. Türkiye'nin doğum-ölüm oranlarını istatistiki bilgilerle açıklayan Tlabar, bu oranların bir çok ülkeden yüksek olduğunu; Batılı ülkelerde doğum oranının az olmasına mukabil Türkiye'de bu oranın yüksek olduğunu ancak Batı'nın tam tersine ölüm oranlarının kat be kat yüksek olduğunu vurgulamış ve Türkiye'de yılda 924 bin çocuk doğarken, 546 bin kişinin öldüğünü; ölüm oranının binde 26 olduğunu ifade etmiştir.²² Nazlı Tlabar sözlerine şöyle devam etmiştir:

“Bu vaziyete göre memleketimizde her hangi bir medeni memlekete kıyasla binde 14 bir ölüm fazlalığı vardır. Bizde yaş üzerinde nüfus sayımı yapıldığı için bu vefiyat nispetinin ne miktarının çocuk vefiyatı olduğunu tam olarak tespiti imkan yoktur....Çocuk vefiyatı üzerinde ortalama bir fikir edinebilmemize medar olabilecek vaktiyle Jakar'ın²³ bazı bölgelerde yapmış olduğu mahalli istatistikler vardır. Bunlara göre Türkiye'de sıfır yaştan on iki yaşına kadar olan çocuklardaki ölüm nispeti umumi vefiyatın yüzde 40'ını aşmakta hatta yüzde 50'ye yaklaşmaktadır. O zaman Jakar'ın tespit ettiği bu istatistiğin Mersin'e ait kısmı, çok acı olduğu için zamanın Sıhhat Vekili Refik Saydam tarafından neşrettirilmediği de bir gerçektir. Bu hakikaten havsalaya sığmayacak bir nispettir, zira mesela Avusturalya'da çocuk vefiyatı nispeti umumi ölümlerin yüzde 3ünü, İsveç, İsviçre gibi memleketlerde yüzde 3 ila 5ini teşkil etmektedir. Afrika'daki farkın

19 TBMM Tutanak Dergisi, 9. Dönem (1950-54), 5.Cilt, 51.Birleşim, s.764.

20 TBMM Tutanak Dergisi, 9. Dönem (1950-54), 5.Cilt, 51.Birleşim, s.764.;“Nazlı Tlabar Unesco aracılığıyla ülkemizde bir Deprem Enstitüsü kurulabileceğini, öğretici filmlerden istifade edilebileceğini belirtti. Radyodan fikir sahasında faydalanmamız lüzumunu anlattı”. Bkz. Vatan, 26.2.1951.

21 Yeni İstanbul, “THK Memurlarının Tekaüt Sandığına Alınmaları İsteniyor”, 3.5.1951.

22 TBMM Tutanak Dergisi, 9. Dönem (1950-54), 5.Cilt, 52.Birleşim, s.929.; Cumhuriyet, 27.2.1954.

23 Mösyö Jakar: Camille Jacquart, 1926 yılında kurulan İstatistik Umum Müdürlüğünün başkanlığını yürütmüş olan Belçikalı istatistikçidir. 1927 nüfus sayımı onun başkanlığı döneminde gerçekleştirilmiş olup, cumhuriyet döneminin ilk nüfus sayımı olması bakımından önemlidir. Bkz. Aytül Tamer-Alanur Çavlin Bozbeyoğlu, “1927 Nüfus Sayımının Türkiye’de Ulus Devlet İnşasındaki Yeri: Basında Yansımalar”, Nüfusbilim Dergisi (Turkish Journal of Population Studies), Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etüdleri Enstitüsü Yayını, Cilt:26, Yıl:2004, Ankara, s.74.; Seyfi Yıldırım, “Belçikalı Nüfus ve İstatistik bilimci Camille Jacquart ve Türkiye’de Modern İstatistiğin Kurulması 1926-1929”, Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, Yıl:2010, Cilt:7, Sayı:1, ss.7-36.

azametinin bu millet için ne meşum bir mana ifade etmekte olduğunu Büyük Meclisin takdirine arz ederim. Buna rağmen nüfusumuzun artmakta olduğu da görülüyor. Demek ki başka memleketlerde, doğum azlığından mütevellit nüfus boşluğunu ölüm azlığı ile kapattıkları halde, biz ölüm çokluğundan mütevellit nüfus boşluğumuzu adeta *hüdayi nabit diyebileceğimiz doğum çokluğu ile gidermeye çalışıyoruz. Halbuki ölüm nispetini binde 26'dan, ileri memleketlerin vasatı olan binde 12'ye değil hatta binde 16'ya düşürebilsek ve dolayısıyla artış binde 18'den binde 28'e çıkacağına göre ve bir batın 32 sene hesap edildiğine göre 32 senede memleketimizin nüfusunun iki misline çıkabileceği basit bir hesap işidir. Muhterem milletvekilleri, görülüyor ki memleketin istikbaliyle alakalı muazzam bir dava karşısındayız. Ben bu kısa zaman içinde size davanın ancak ana hatlarını çizibildim fakat sözlerime son vermeden evvel Türk anasının, millet olarak bize, gurur ve iftihar veren hasletinden bahsetmek isterim. Türk anasının doğurduğu çocuk ana sütü emdiği müddetçe sıhhatlidir. Sağlamdır ve ölüme karşı başka hiçbir millette görülmeyecek derecede mukavemetlidir. Bizde kırım halindeki çocuk vefiyatı yavru ana sütünden kesildiği yani mama ve oyun çocuğu çağa girdiği zaman başlıyor. Türk çocuğunun süt emerken ki bu yaşama gücü Türk anasının ırkan sağlam bünyesinin ve temiz helal sütünün yüzü suyu hürmetindedir.”²⁴*

Nazlı Tlabar Basın Yayın ve Turizm Bakanlığı bütçesi nedeniyle yaptığı konuşmasında bizzat Amerika seyahatinden edindiği izlenimler doğrultusunda Türkiye'nin neler yapması gerektiği üzerinde durmuştur. Türkiye'nin haberler bürosunun çok güzel şekilde çalıştığına bizzat şahit olduğunu ifade eden Tlabar, başka ülkelerin 200 kişi çalışırken Türkiye'nin 3 kişilik ekibiyle büyük çaba ve başarı gösterdiğini dile getirmiştir.²⁵ Tlabar Amerika'da kendisine genellikle Türklerin güçleri ve kuvvetleriyle tanıdıklarını söylediklerini, ancak görüştüğü hemen herkesin Türkleri insan olarak da tanınmak istediklerini aktarmış ve bu nedenle şahsi temasların son derece önemli olduğunu; geliştirilmesi gerektiğini ve bu konuda propagandanın büyük önem arz ettiğini ifade etmiştir. Propagandanın önemine binaen, Newyork'ta diğer ülkelerin olduğu gibi bizim de bir tanıtım ofisi açabileceğimizi; buraya Türkiye'ye özgü ürünlerin konulup tanıtımlarının yapılabileceğini belirten Tlabar, Los Angelos'ta da bu tür bir ofisin faydalı olacağını dile getirmiştir.²⁶

Turizm endüstrisini teşvik amacıyla konulması düşünülen vergilerle ilgili olumlu görüş bildiren Tlabar, yine kendi deneyimleri çerçevesinde yaptığı konuşmasında bu vergilerin alınmasının turizmin geliştirilmesi için zaruri bir ihtiyaç olduğuna vurgu yapmaktadır. Ülkede düne kadar turizmin olmadığını, ancak bütün ülkeye lazım olduğunu, bunun ülkeyi kalkındıracağını bizzat kendi deneyimleriyle aktarmaktadır. Konuyla ilgili olarak İtalya'ya yaptığı bir geziden deneyimlerini aktaran Tlabar, İtalya'dan geçerken üç bin liret “ayakbastı parası” alındığını ifade etmiş, ardından Türkiye'ye dönüşünde Park

24 TBMM Tutanak Dergisi, 9. Dönem (1950-54), 5.Cilt, 52.Birleşim, s.929.

25 TBMM Tutanak Dergisi, 9. Dönem (1950-54), 13.Cilt, 45.Birleşim, s.579-580.

26 Tlabar sözlerini şöyle tamamlamıştır: “Arkadaşlar, oralarda şahsi temas kadar mühim bir rol oynuyor ki, memlekete neler kazandırabilir tarif edemem. Bir Amerikalı sizi severse memleketimizi de sever.” Bkz. TBMM Tutanak Dergisi, 9. Dönem (1950-54), 13.Cilt, 45.Birleşim, s.579-580.

Otel’de kaldığını ve buradaki servisin yabancıları memnun etmekten uzak olduğunu, personel yetiştirmenin önem arz ettiğini ve bu nedenle turizm müesseselerine üç yıl süreyle yabancı uzman alınmasının zaruri olduğunu dile getirmiştir.²⁷

Tlabar, mecliste yapmış olduğu konuşmaların yanı sıra kanun teklifleri de vermiştir. 9.dönem TBMM’de, 13 Ocak 1951 tarihli Her Gün gazetesinin başlattığı “Milli Piyango ikramiyesini göçmen kardeşlerimize verelim” şeklindeki kampanyaya destek olan Tlabar,²⁸ daha sonra bu konudaki kanun teklifini geri almıştır.²⁹ Teklifin geri alınmasının gerekçesi tutanaklarda yer almamaktadır.

10.dönemde ise, DP Ankara mebusu Aliye Temuçin ile birlikte Emekli Sandığı Kanununa muvakkat iki madde eklenmesiyle ilgili teklif vermiş; bu maddelerden biri görüşmeler sonunda kabul edilmiştir.³⁰ Bu kanun teklifi Türk basınında da yer almıştır.³¹ Dul kadınların emekli maaşlarının ödenmesi konusunda koruyucu bir nitelik taşıyan bu kanun teklifi Tlabar’ın Kadınlar Birliği başkanlığı yürütmekte olduğu 10.döneme denk gelmiştir ve onun kadınların sorunlarına duyarlılığı olarak değerlendirilebilir.

Nazlı Tlabar, 24 Şubat 1955’de 23 Ocak 1954 tarihli Yabancı Sermayeyi teşvik kanununda yer alan 1931 tarihli Türkiye’de Türk Vatandaşlarına tahsis edilen sanat ve hizmetler hakkındaki kanunun bazı maddelerinin geçersiz sayılması hususunda bir kanun teklifi vermiştir.³² 1954 tarihli Yabancı Sermayeyi teşvik kanunu, 1931 tarihli kanundaki bazı alanlarda yalnızca Türk vatandaşlarının çalıştırılabileceği şeklindeki sınırlamaya esneklik getirmiştir.³³ Tlabar bu kanun dolayısıyla “Türk müzisyenlerine alaka ve himaye gösterilmesi gerektiği”ne vurgu yapmış, onun Türk sanatkârlara olan bu desteğine Türkiye’deki müzisyenler derneğinden destek gelmiştir.³⁴

27 TBMM Tutanak Dergisi, 9. Dönem (1950-54), 21.Cilt, 73.Birleşim, s.541; Cumhuriyet, “Turizm Kanunu”, 28.4.1953.

28 TBMM Tutanak Dergisi, 9. Dönem (1950-54), 4.Cilt, 32.Brileşim, s.278.; Yılbaşında kimseye isabet etmeyen 500 bin liralık ikramiyenin muhtaç durumdaki göçmenlere verilmesi ile ilgili olarak bkz. Her Gün, “Göçmenlere Yardım”, 18.1.1951.; 1950-51 yılı Bulgaristan Türklerinin göçleri ve yerleştirilmeleri ile ilgili olarak bkz. Filiz Çolak, “Bulgaristan Türklerinin Türkiye’ye Göç Hareketi 1950-51”, Tarih Okulu Dergisi, Sayı: XIV, 2013, s.113-145.

29 TBMM Tutanak Dergisi, 9. Dönem (1950-54), 7.Cilt, 76.Brileşim, s.228.

30 5434 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Emekli Sandığı Kanunu’na muvakkat 96. madde eklenmiştir. Bu maddeye göre, “Mülga 1683 sayılı Kanunun 50. maddesi hükmüne tevfikan, 1341 yılı Muvazene-i Umumiye Kanununun 41. maddesi ile on senelik maaşları defaten ödenerek ilişkileri kesilmiş olan ve başka bir kocaya varmaksızın halen dul bulunan zevcelere, kesilmiş olan maaşları, kanunun 68. maddesinin a fıkrasına tevfikan yeniden bağlanarak, bu kanunun meriyet tarihini takip eden ay başından itibaren ödenir.” hükmü yer almaktadır. TBMM Tutanak Dergisi, 10. Dönem (1954-57), 12.Cilt, 75.Birleşim, s.280.

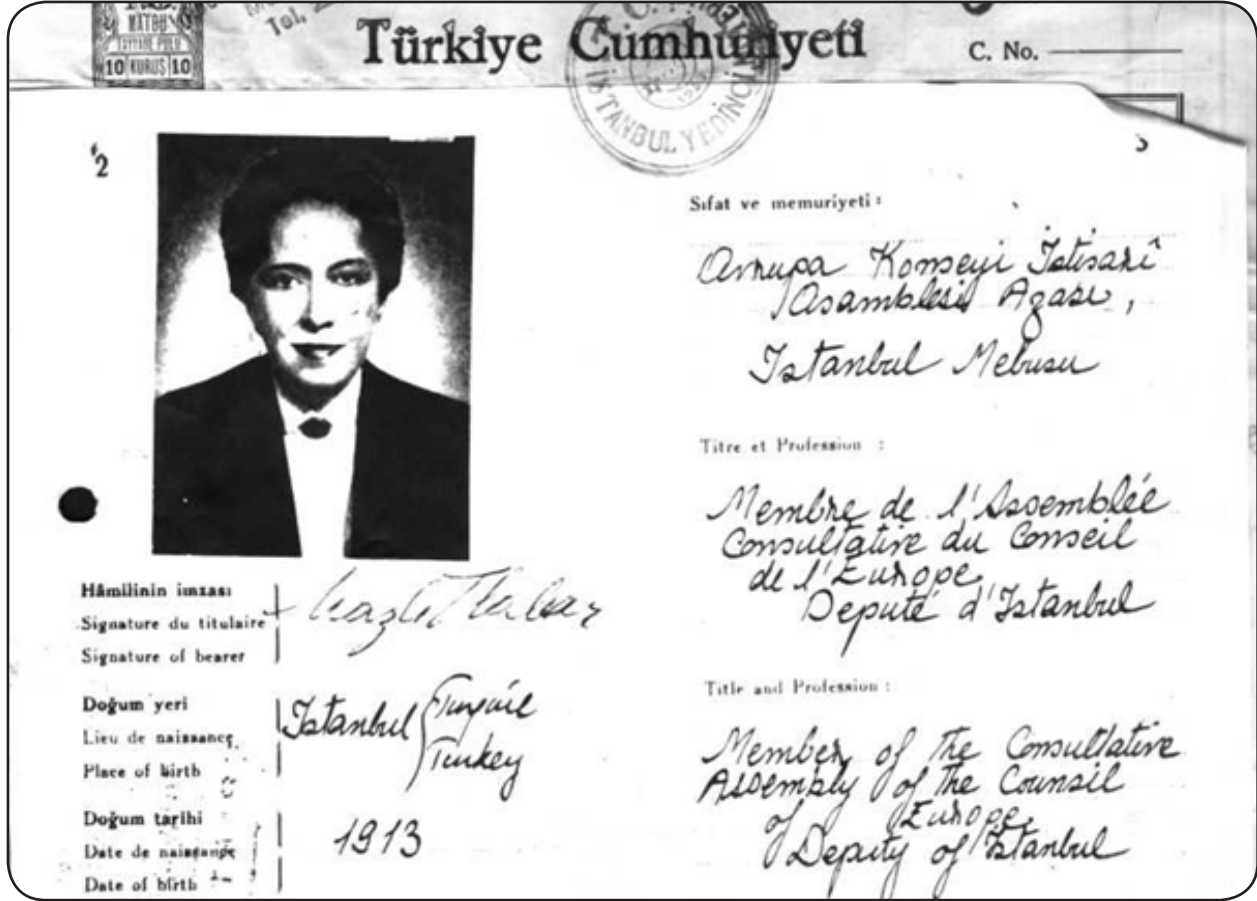
31 Vatan, “Dullara Aylık Verilecek”, 18.1.1954.

32 TBMM Tutanak Dergisi, 10. Dönem (1954-57), 5.Cilt, 48.Birleşim, s.624.

33 Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu ve İlgili Diğer Mevzuat, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 1976, s.7-9. Bu kanunun yabancıların istihdamına dair 7.maddesinde yabancı mütehasıs, ustabaşı ve uzman personelin yerli teşebbüslerde herhangi bir kısıtlama olmadan çalıştırılabilmemesinin önu açıliyordu. Bu durum ise özellikle sanat ile uğraşan Türk vatandaşları arasında yabancıların tercih edileceği yönünde endişeler doğurmuştur.

34 Sadun Tanju, “Nazlı Tlabar’ın Kanun Teklifi Dolayısıyla” başlıklı yazısında “Üstünkörü yabancı sanatkarları takdir etmenin bir aşağılık duygusundan ileri geldiğini” ifade etmiş ve Tlabar’ın kanun teklifini ülke sanatı için çok hayırlı olarak nitelemiştir. Bkz. Vatan, 20.2.1955.

Yine 10.dönem içinde DP Zonguldak milletvekili Edibe Sayar ve Ankara milletvekili Aliye Temuçin ile birlikte 9 Mart 1956'da 2596 sayılı "Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine dair Kanun" hakkında değişiklik teklifinde bulunmuştur.³⁵ Bu teklif, Demokrat Parti genelinde destek görmemiş³⁶ ve Dahiliye encümenine sevk edilerek dahiliye nizamnamesinin 60. maddesi gereğince hükümsüz kalmıştır.³⁷

Türk basınına "Çarşafın kaldırılması için kanun teklifi verildiği" şeklinde yansıyan bu gelişmeyle ilgili birçok haber bulunmaktadır. Örneğin Dünya gazetesinde "DP'li dört kadın milletvekili kıyafet kanununa ek bir madde hazırlıyorlar. Nazlı Tıbar: "Atatürk'ün ruhu muztarıptır. Biz teklifimizle bu gediği böyle kapatacağız dedi." başlığı atılmış ve İstanbul sokaklarından iki çarşafı kadın görüntüsü haberle birlikte ana sayfaya konulmuştur.³⁸ Cumhuriyet gazetesinde de bu konu yer almış ve "Kadınlar Birliği çarşafı mücadele için faaliyete geçti; Birlik, mantolar yaptırılarak bunları köylü kadınlara maliyetine veya bedava dağıtacak" şeklinde bir başlık atılmıştır.³⁹ Birliğin manto imalatı

35 Cumhuriyet, 13 Mart 1956.

36 "Çarşaf ve Rey Mücadelesi; Nazlı Tıbar ve arkadaşlarının teklifi komisyonunda DP mebuslarının muhalefeti ile karşılandı", Müstakil Gazete, 27.3.1956.

37 Türk Parlamento Tarihi, TBMM X.Dönem (1954-57), Cilt:IV, (Haz. İsmet Binark), Ankara, 2010, s.3884.

38 Dünya, 8.8.1954.

39 Cumhuriyet, 9.4.1959. Gazetede "Çarşaf yasağı kanununun çıkarılmasına muvaffak olunamadığından bahisle,

ve dağıtılmasına yönelik kampanyasının dikiş atölyesinin açılması ve bunun Sümerbank ile yapılan anlaşma çerçevesinde finanse edilerek devam ettiği gazetelere yansımıştır.⁴⁰ Bu teklifle alakalı olarak Türk Kadınlar Birliğinin kuruluşunun onuncu yıldönümünde radyoda yaptığı bir konuşmada Türk kadınına “irtica ve kara çarşafıla mücadele” davet etmiş; “çarşafın din ve ahlakın gereği” gibi gösterilmeye çalışıldığını belirterek “vicdan ve din hürriyetini en tabii hak olarak gördüklerini, fakat bunun geri muhitlerde bir tazyik vasıtası olarak kullanılmasının zararlı olduğunu” ifade etmiş; “dinimizin yanlış tefsir ve istismar edilmesini önlemek” gerektiğini vurgulayarak Türk aydınlarını işbirliğine davet etmiştir.⁴¹

Tlabar’ın Türk Kadınlar Birliği başkanı sıfatıyla radyoda bu kanun teklifi ile alakalı yapmış olduğu konuşması olumlu-olumsuz büyük yankı uyandırmıştır. Dönemin basınının önde gelen kalemleri Tlabar’ın bu konuşmasını oldukça cesur bulmuşlar ve bir kadın milletvekili olarak onu takdir eden yazılar kaleme almışlardır. Vatan gazetesinde Ahmet Emin Yalman “Kadınlar Cephesi” başlığında Tlabar’ın konuşmasını “açık kalpli, berrak ve mert” olarak nitelmiş; bu konuşmanın ülkeyi seven, birliğini ve terakkisini isteyenleri sevindirdiğini belirtmiştir. Ayrıca, Tlabar’ı 1957’de Vietnam’da Saygon’da toplanan Asya Milletleri Antikomünist Kongresinde vazife başında gördüğünü ve orada “sihirli bir hitabet gücüyle” etkili bir konuşma yaptığını; Kıbrıs meselesini dünyaya tanıtmak için giriştiği seyahatlerde önemli neticeler aldığını ve Avrupa konseyi muhitinde çok sevgi ve hürmet kazandığını yazmıştır.⁴² Y. Kadri Karaosmanoğlu da, Tlabar’ın konuşmasından övgüyle bahsetmiş ve “*Bu konuşmayı takdir ve sempati ile karşılamayacak bir Türk aydını yoktur, ben kendi hesabıma bunu büyük bir medeni cesaret eseri telakki ederim*” sözleriyle bu övgüsünü dile getirmiştir.⁴³

Radyoda yapmış olduğu bu konuşmanın basında olumsuz tepki çektiği hatta öyle

---

Kadınlar Birliği çarşafıla mücadele için maddeten ve manen faaliyet gösterecektir. Migros’un birliğe hediye ettiği 40 dikiş makinası durmadan ucuz mantolar imal edecek ve bu mantolar köylü kadınlara maliyetine dağıtılacaktır. İcap ederse mantolardan para da alınmayacaktır.” deniliyor. Cumhuriyet, 9.4.1959.

40 “Çarşafıla Mücadele Kampanyası”, Hürriyet, 13.3.1960.

41 Tlabar şunları söylemiştir: “Bir manto ile başta bir örtü acaba neden çarşafın vazifesini görmesin? En muhafazakar olanımız bile bu medeni kıyafeti din ve ahlak ölçüleri ile kabili telif bulmadığını iddia edebilir mi? Biz eski zamanlardan arta kalıp derinden satha çıkan gerilik tezahürlerini modern Türkiyemize yakıştıramıyoruz. İşte bu inanç ve vazife duygusu içinde başta fedakar ve feragatli öğretmenlerimiz olmak üzere bütün aydınlarımızı işbirliğine davet ediyoruz.” Bkz. Milliyet, 13.4.1959.; “Çarşafıla Mücadele Kampanyası Yurtta Geniş Alaka Uyandırdı”, Yeni İstanbul, 14.4.1959.; “Tlabar’ın Konuşması”, Vatan, 13.4.1959.; “İrticaya Karşı Türk Kadını Mücadeleye Davet Edildi”, Cumhuriyet, 13.4.1959.; “Geriliğe karşı Mücadele”, Tercüman, 13.4.1959.

42 Vatan, 1959.; BCA, Dosya:960/1, Fon:10.9., Yer:43.127.1, Tarih:1960, Anayasayı İhlal Davası Dosyası, s.158.

43 Y.Kadri Karaosmanoğlu, “Radyoda Bir Hoş Seda”, Ulus, 15.4.1959. Karaosmanoğlu yazısının devamında şunları söylüyor: “Tlabar bu cesareti gösterirken hiç şüphesiz ki mensup olduğu parti teşkilatı içinde ve hatta bu parti iktidarının bazı erkani arasında müspet bir tesir uyandırmayacağını biliyordu. Zira, zekasının ve kalbinin en samimi tepkileriyle karşı koyduğu gerilik cereyanlarının bu teşkilat tarafından sömürülüp körüklendiği ve o iktidar erkandan bazılarının “memleketimizde irtica yoktur” dedikleri herkes gibi onun da malumu olsa gerektir. İmdi, bahsi geçen konuşmasında “İslam dinini köhne ve geri fikirleri yaymak için alet edenlerden Türk kadınılığı davacıdır” cümlesini söylerken kimleri hedef tuttuğu da kendisince besbelli olmak lazım gelmez mi? İşte Türk kadınlar birliği genel başkanı asıl bu noktada medeni cesaretin ve fikir asaletinin en güzel örneklerinden birini vermiş oluyor....Şu halde, Sayın İstanbul milletvekili bu cesaretini partisinden almış olsun....Evet, umarız ki, Nazlı Tlabar’ın konuşması DP’de hasil olan bir intibahın yankısıdır”.

ki, zaman zaman gazetelerde yapılan yorumların bazılarının “tehdit” boyutlarına vardığı anlaşılmaktadır.⁴⁴ Hür Adam gazetesinde yapılan bir haberde, Nazlı Tlabar’ın CHP propagandası yaptığını; kendisinin de mensup olduğu iktidar partisinin Dahiliye Vekili ve müsteşarının “irtica yoktur” derken, onun “irtica ile mücadele edeceğiz” demesinin bu beyanları tekzip etmek anlamına geldiği ifade edilmektedir. Tlabar’ın beyanıyla ilgili olarak bu haberde “DP çevrelerinde hayret uyandırdığı”, “CHP’lilerin ekmeğine yağ sürdüğü”, “Halkçıların beyanati istismar ettikleri” gibi yorumlar yer almaktadır.⁴⁵ Bu haberlere karşılık, Cumhuriyet gazetesi “CHP’li Kadınların çarşafa dair görüşü” başlıklı bir haberde CHP’li kadınların Tlabar’a destek olduklarını belirtmiştir.⁴⁶

Bu kanun teklifi kamuoyunda Türk Kadınlar Birliği’nin görüşü ve isteği gibi algılanmış olduğundan Birlik açıklama yapma ihtiyacı hissetmiş ve siyasetle ilgileri olmadığını özellikle belirtmiştir.⁴⁷ Türk Kadınlar Birliği şu açıklamayı yapmıştır:

“Türk Kadınlar Birliği siyasetle uğraşmaz ve hiçbir siyasi partinin organı değildir. Nitekim idare heyetimizde muhtelif partilere mensup arkadaşlarımız bilfiil vazife görmektedirler. Bu itibarla Genel Başkanımız Tlabar’ın konuşmasının siyasi hiçbir hüviyeti yoktur. Çarşafa mücadele mevzuu öteden beri Türk Kadınlar Birliği bünyesinde gelişen umumi bir istektir. Bütün kongrelerimizde ve istişari toplantılarımızda bilhassa Anadolu’dan gelen delegelerimizin ehemmiyetle üzerinde durdukları mevzuu Türk kadınının medeni kıyafetidir. Bugün kadınlarımızın giymekte oldukları çarşafın ne dini ve ne de milli kıyafetimizle hiç alakası olmadığını tarihler göstermektedir. Kadınlar Birliği bir kadın davası olarak meseleyi ele almış, Genel başkan da bu davanın sözcülüğünü yapmıştır.”⁴⁸

Akis dergisinde yer alan bir yorumda Tlabar’ın konuşması DP içindeki muhalefetin veya ikinci bir grubun varlığına delil olarak gösterilmiştir. Gazetenin “Olup Bitenler” başlıklı köşesinde DP’de değişik rüzgarlar başlığı altındaki yorumda Tlabar’ın radyoda yaptığı konuşmanın Menderes’in yurt dışında olduğu bir tarihte olmasının “manidar” olduğu dile getirilmektedir. Ayrıca DP içinde irtica mevzuunda iki tezin çarpıştığını; çok

44 Ulus gazetesinde yer alan haberde, gazeteye gelen bir tehdit mektubunda çarşafa mücadele konusundaki yayının kesilmesi istendiği, “Galiz küfürlerle başlayan bir buçuk daktilo sayfalık mektupta, çarşafın Türk kadınının iffetini ve namusunu koruduğu iddia edilmekte ve çarşafa mücadelenin devamı halinde iyi sonuçların ortaya çıkmayacağı, ağır tehditlerle ifade edilmiştir” denilmektedir. Haberin devamında Türk Kadınlar Birliğine imzasız gönderilen bir mektupta aynı şekilde tehditlerin olduğu ifade ediliyor. Ulus, 21.4.1959.

45 Haberin devamında, “Atatürk’ün dahi kadının çarşafına dokunmadığı halde Demokratlar kadının başındaki örtüye varıncaya kadar çekip aldılar. İşte manevi sahada kalkındıracağız diyen adamlar bunlar mıdır? Diye köylere varıncaya dek Halk partililerin propaganda konusu olacağını sayın milletvekili Tlabar hanım bizden daha iyi bilmesi lazımdır.” şeklinde yorum yapılmıştır. Hür Adam, 24.4.1959.

46 Cumhuriyet, 17.4.1959.

47 Cumhuriyet, 22.4.1959.; Yeni İstanbul gazetesinde konuyla ilgili yer alan haberde “CHP Propagandası yapan DP mebusu Nazlı Tlabar, İktidar taraftarı bir gazetenin bir yazısı Kadınlar Birliği mensuplarını üzdü” denilmektedir. Gazete bu haberin hemen üstüne “Taksim meydanında dünkü açık havadan istifade ederek torununu gezdiren bir çarşafli ihtiyar” açıklamasıyla çarşaf giyen bir kadın resmi koymuştur. Yeni İstanbul, 20.4.1959.; Nazlı Tlabar’a yönelen gülünç ve çirkin bir iftira: Çarşaf konusunu sömürenler tartışmayı çığırından çıkardı”, Medeniyet, 20.4.1959.

48 Cumhuriyet, 22.4.1959.; Zafer, 22.4.1959.; Ulus, 22.4.1959.

daha kuvvetli olan birinci grubun ne pahasına olursa olsun seçimleri kazanmak gayesiyle Genel başkanı da iken ederek din kozunu sonuna kadar kullanmak kararında olduğu; ikinci grubun ise “irticanın başkaldırdığı yerde karınca gibi ezilmesine taraftar” ancak şimdiye dek sesini duyuramayan bu grubun “Menderes Türk karasularını terk edince seslerini radyoda duyurabildiklerini” belirten bu yazı,⁴⁹ DP içinde bir bölünme mi var sorusunu akıllara getirmiştir.⁵⁰

Tlabar’ın meclis genel kurulunda yaptığı son konuşması, 11.dönemde Dışişleri komisyonunda görev alması nedeniyle 1960 yılı dışişleri bakanlığı bütçesi hakkında olmuştur. Konuşmasına 1945 yılı şartlarından bahsederek başlayan Tlabar Rusya’nın yayılcı siyasetine değinerek, “sulhsever memleketlerin eski kolonilerine birer birer bağımsızlıklarını verirken Rusya’nın Avrupa’da bir milyon kilometrekare toprağı ele geçirdiğini ve 100 milyon insanı insan haklarından mahrum ettiğini” söylemiştir. NATO’nun bu şartlar içinde adeta bir refleksi, nefsi müdafaa içinde kurulduğunu belirten Tlabar, Batı blokunun bir sulh cephesi olduğunu ve bu çerçevede İstanbul’da toplanacak olan NATO vekiller konseyinin Türk topraklarında gerçekleştirilmesinin hayırlı sonuçlar vereceğini sözlerine eklemiştir.⁵¹ Türkiye’nin dış politik ilişkilerinde özellikle Irak ve İran arasında Şattularap anlaşmazlığında ara buluculuk yapmasının bu sulhsever politikanın gereği olduğunu düşünen Tlabar, diğer taraftan Yugoslavya’dan gelen vatandaşlarımıza tazminat ödenmesine dair antlaşmanın yürürlüğe girmesinin de sevindirici bir gelişme olduğunu belirtmektedir. Tlabar son olarak hariciye teşkilatının gün geçtikçe daha modern bir görünüm kazandığını, gerek personel bakımından gerekse teşkilat ve haberleşme bakımından büyük gelişme kaydettiğini dile getirmiştir.⁵² Tlabar’ın ardından konuşan Hariciye vekili F.Rüştü Zorlu da Hariciye vekaletine yönelik bu teşvik verici övgüleri nedeniyle Tlabar’a teşekkür etmiştir.⁵³

Nazlı Tlabar, milletvekilliği yanında aktif şekilde Türk Kadınlar Birliği’nde de görev almıştır. Türk Kadınlar Birliği’nin 20 Haziran 1954’te yapılan kongresinde Genel Başkanlığa seçilmiştir.⁵⁴ 1960 yılında darbe yapılana dek birliğin başkanlığını sürdürmüştür.

Türk Kadınlar Birliği ülke genelinde basın aracılığıyla bir anket düzenlemiş ve bu anket ile kadınların istek ve beklentilerini belirlemeye çalışmıştır. Bu anket basında ilgi

49 Akis, 18.4.1959.

50 1960 darbesi sonrasında Vatan gazetesinde “97 sabık DP milletvekili hükümeti yıkmak istemiş” şeklinde yer alan bir haberde bu 97 kişi içinde Nazlı Tlabar’ın da adı verilmekte ve onun son dönemde muhalif kanatta yer aldığı ifade edilmektedir. Haber, 26 Mayıs’ta ihtilalci olan sözde mukavemetçilerin listesi bulundu şeklinde devam etmekte; “Bunlar yayılcı mıydı” başlığı altındaki haberde ise, bu listede eski Ticaret bakanlarından Zeyyat Mandalıncı, Trabzon mebuslarından Mahmut Goloğlu, Sabri Dilek, Osman Turan gibi isimlerin de olduğu yazılmaktadır. Bkz. Vatan, 2.10.1960.; Ayrıca DP içindeki muhalefet ile ilgili örnek bir çalışma için bkz. Zehra Arslan, “Demokrat Partinin Muhalif Siyasetçilerinden Trabzon Milletvekili Hüseyin Sabri Dilek”, TDAD, Temmuz-Ağustos 2014, Cilt:107, Sayı:211, s.59-78.

51 TBMM Tutanak Dergisi, 11.Dönem (1957-60), 12.Cilt, 47.Birleşim, s.503.

52 TBMM Tutanak Dergisi, 11.Dönem (1957-60), 12.Cilt, 47.Birleşim, s.504.

53 TBMM Tutanak Dergisi, 11.Dönem (1957-60), 12.Cilt, 47.Birleşim, s.505.

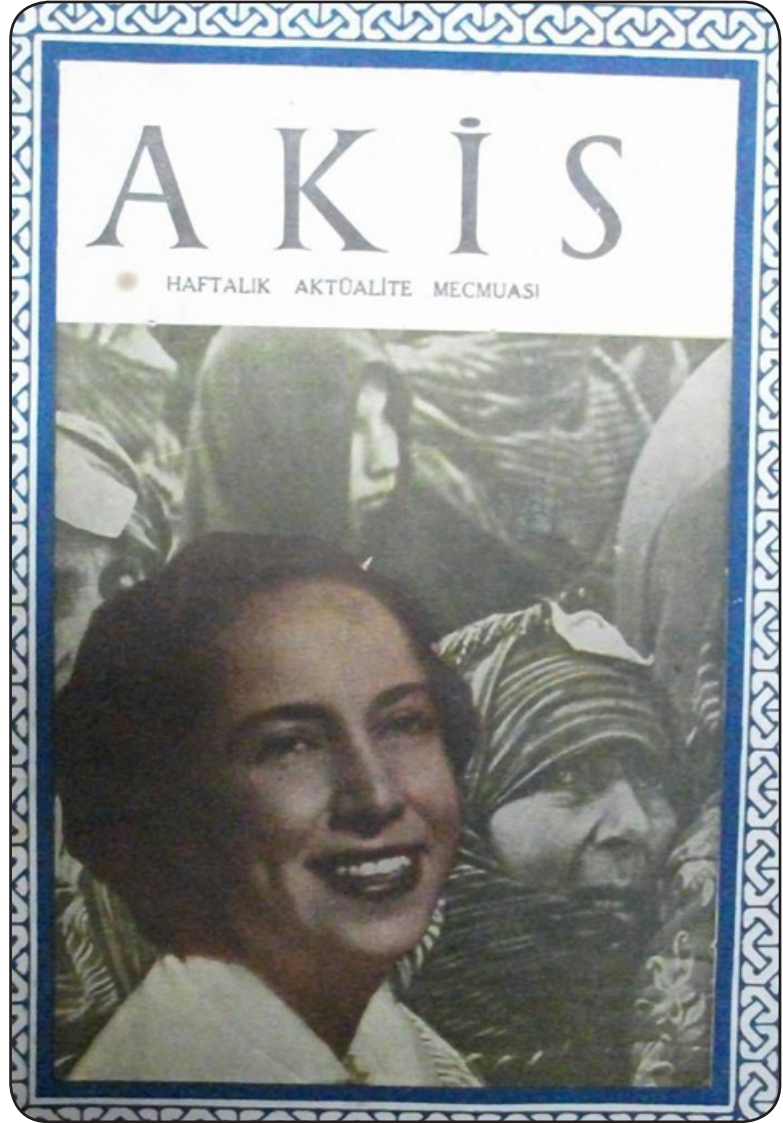
54 Birliğin genel kurulunda Tlabar ile birlikte Aliye Temuçin, Nuriye Pınar, Hilal Ülman, Perihan Arıburun, Edibe Sayar, Ayşe Günel gibi DP kadın milletvekilleri de bulunmaktadır. Bkz. Müge Dişbudak, Türk Kadınlar Birliği, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 2008, s.84.

uyandırmış ve köşe yazarları bu konuya değinmişlerdir. Örneğin, bu anketin oldukça önemli olduğunu vurgulayan Yalman, Nazlı Tlabar'ın "olgun bir münevver ateşli bir vatansever" olduğunu belirtmiş ve Türk Kadınlar Birliği'nin onun başkanlığında oldukça verimli çalışmalar yapacağını ifade etmiştir.⁵⁵ Bu anketle ilgili bir başka yorumda ise bu çalışmanın son derece faydalı olduğu belirtiliyor ve "ortaya atılan dava bir feminizm davası değil, bir dimağ potansiyeli davasıdır" yorumu yapıyordu.⁵⁶

Türk Kadınlar Birliği'nin amaçlarıyla ilgili Akis'te yer alan bir yazıda Nazlı Tlabar Türk Kadınlar Birliği'nin gayesini ve planlarını şu şekilde ifade etmektedir:

"Öncelikle İnkılaplar ülkede layıkıyla nüfuz ettirilememiştir. Bilhassa kara çarşafın tehdidine karşı enerjik bir mücadele açılması icap etmektedir. Hayat pahalılığı ile mücadelede ev kadınları hükümete destek

5 Haziran 1954-
Akis Dergisi-
Nazlı Tlabar

55 Ahmet Emin Yalman, 11.7.1954.; Yalman Kadınlar Birliğinin Anketi başlıklı köşe yazısında şu önemli noktalara dikkat çekiyor: "Bugün Türk kadınının kahir bir kısmı okumak, yazmak bilmiyor. İrfan nimetine kavuşanlar, ve umumi hayatta vazife alanlar çok mahdut bir azınlıktır....İrfandan mahrum bırakılmasına rağmen Türk kadını, çok ağır bir kısım iktisadi ve içtimai yükleri başarıyla taşıyor...Fedakar bir annedir. Bu mübarek mahlukun bilgi ışıklarıyla teçhiz edildiğini her tarafta umacı kıyafetinden kurtulduğunu, kendini bilen, şeref ve namusunu şuurla korumaya kadir olan müsavi haklı bir vatandaşın ve insanın haysiyetine layık muameleyi gördüğünü farz ediniz...Türk kadınının kendine layık olan mevkiye kavuşmasına ve ortaçağa mahsus cehalet ve taassup zincirlerinden kendisini kurtarmasına İslam dinini engel diye göstermek dine iftiradır. Müslümanlık, kadınların hakkını ve haysiyetini tanımakta ve anneye hürmeti emretmekte her dinden ileri gitmiştir..." Ahmet Emin Yalman, 11.7.1954.

56 "Kadın davası yalnız birkaç kadına okuma yazma öğretmekle halledilecek bir mesele değildir. Üzerinde mutlak surette rasyonel esaslar kurulması gereken bir yurt davasıdır. Bunu erkek kadın bütün münevverler bu zaviyeden görmeli ve uğraşmalıdır. İşte Nazlı Tlabar'ın münevverlere gönderdiği mesaj, yurdun o kadar muhtaç bulunduğu dimağ potansiyelini birbirine karşı güvensizlik duyan iki ayrı zümre olmaktan kurtarmaya ve her ikisini yurt hizmetinde birleştirip kudretini genişletmeye matuf cesur bir jest, uzlaştırıcı bir davetti". M. Erbilin, "Türk Kadınlar Birliğinin Anketi", Hürses, 22.11.1954.

olabilirler. Nitekim Danimarka'da kadınların hayat pahalılığına karşı yaptıkları boykot başarılı olmuştur. Türk kadınları her yerde, bilhassa yabancı ülkelerde laykıyla temsil edilmelidir. Bunun için de resmi makamlarla işbirliğine gidilmelidir. Bunların gerçekleşmesi için aktif olması gerekmektedir.”⁵⁷

Türk Kadınlar Birliği'nin yeni çalışma programını da açıklayan Tlabar, kısa vadeli çalışmalar içinde radyo konuşmaları aracılığıyla kadınların kalkındırılmasına yardımcı olmak, Basın yayın umum müdürlüğü ve Turizm Kurumuyla işbirliği halinde ülkemizle ilgilenen yabancı yazarlara rehberlik edilmesi, yabancı ülkelerde okuyan kızlarımıza yardım imkanları sağlanması gibi hedeflerinin olduğunu; uzun vadeli çalışmalarının hemen hepsinin hükümetle işbirliğini gerektirdiğini ve kanunların çerçevesine girdiğini belirtmiştir.⁵⁸

Tlabar'ın başkanlık yaptığı dönemde, Türk Kadınlar Birliği'nin girişimlerinden biri de Anneler Gününün ülkemizde kutlanması için yaptıkları girişimdir. Her yıl Mayıs ayının ilk Pazar gününün Anneler Günü olması amacıyla Dahiliye ve Maarif Vekaletlerine verilen teklif müspet karşılanmıştır.⁵⁹

Birliğin bu girişimleri sayesinde Türkiye'de ilk defa olmak üzere Anneler Gününün 1955 yılında kutlanmaya başladığını görmekteyiz. Türk Kadınlar Birliği'nin bir başka girişimi de kuruluşunun onuncu yıldönümünde bir Eğitim Seferberliği başlatacak olmasıdır. Okullarda, radyolarda, konferanslarda bu seferberlik gerçekleştirilecek ve Türk kadını tamamen okur-yazar hale getirilecektir.⁶⁰ Nitekim bir yıl sonra yapılan dokuzuncu genel kongrede eğitim konusunun üzerinde durulmuş ve Türk Kadınlar Birliği eğitim kolu tarafından bir alfabe hazırlanması planlanmıştır.⁶¹ Türk Kadınlar Birliği başkanı olarak 1960 yılında yapılan bu kongre sonrası açıklama yapan Tlabar, gençlerin ve kadınların

57 Nazlı Tlabar, “Davamız”, Akis, 24.7.1954.

58 Nazlı Tlabar, “Davamız”, Akis, 24.7.1954.

59 Cumhuriyet, 1.5.1955. Gazetede yer alan haberde, “Bir kısım hür dünya memleketlerinde kutlanan bu bayramın ülkemizde de gelenek haline getirilmesine çalışılacaktır....Anneler gününün ilki 8 Mayıs Pazar günü bütün yurttan kutlanacaktır.” Deniliyor.

60 Cumhuriyet, 9.4.1959; Haber, 9.4.1959.

61 Zafer, 25.5.1960.

25.01.1952-Vatan

bilgilendirilmesi gerektiğini belirtmiş ve bir delegelerinden gelen anneler günü gibi babalar gününün de kutlanması teklifini görüştüklerini ifade etmiştir. Tlabar bu kongrede imam nikahı konusuna da değinerek “imam nikahı ve gayri meşru evlenmenin kanunen 15 lira cezası olduğunu” belirtmiş ve köy köy dolaşarak medeni nikah olmadan yapılan imam nikahının hiçbir hükmü olmadığını Türk kadınına anlatılması gerektiğini söylemiştir.⁶²

Türk Kadınlar Birliği, 23 Nisan 1958 tarihinde Egemenlik bayramı yıldönümünde Kıbrıs’a bayrak gönderilmesi kampanyasında yer almış; başkan Tlabar da bu konudaki gayretlerinden bahsetmiştir.⁶³ Bu dönemde Kıbrıs meselesinin⁶⁴ Türkiye açısından son derece önem arz eden bir konu olduğu düşünüldüğünde Tlabar’ın da bir milletvekili olarak bu milli meseleye duyarsız kalmadığı görülmektedir.

2.Diğer Faaliyetler: Seyahatler, Konferanslar

Nazlı Tlabar’ın gerek milletvekili olarak gerekse Kadınlar Birliği başkanı olarak gerçekleştirdiği faaliyetleri yanı sıra mecliste bulunduğu komisyonlar kapsamında başka meselelerle de ilgili olarak çalışmalar yaptığı görülmektedir. Özellikle Türk basınında yer alan haber ve yorumlar üzerinden bu çalışmalara da değinilecektir.

Nazlı Tlabar, 1951 yılı sonbaharında İstanbul milletvekili Dr.Nihat Reşat Belger ile birlikte Amerika’ya bir ziyarette bulunmuştur. Bu ziyaret basında “Nazlı Tlabar Amerika’ya Davet Edildi” başlıklarıyla verilmiştir.⁶⁵ Türk basınında bu ziyarete dair birçok haber ve yorumlar yer almakta; bu haber ve yorumların ortak noktası Nazlı Tlabar’ın bir kadın milletvekili olarak Amerika’da iyi intibalar bıraktığıdır.⁶⁶ Amerikan basınında “iyi niyet elçisi” olarak nitelendirilen Tlabar “yorulmadan, usanmadan” Türk milletini en iyi şekilde temsil etmiştir.⁶⁷ Tlabar’ın ikinci kez Amerika’ya ziyareti 1953 senesinde gerçekleşmiştir. 1953 yılında Uluslararası Parlamentolar Birliğinin Amerika’da düzenlenen 42. Toplantısına katılan 32 ülke arasında Türk delegasyonu içinde yer almıştır. 10 Ekim 1953’te yapılan konferansta söz alan Tlabar, “herkesin barıştan bahsedeceğine kendi ülkelerinde bunu kuvveden fiile çıkarması ve basının bu tür toplantılara daha fazla ilgi göstermesi gerektiğini” belirtmiştir.⁶⁸ Nazlı Tlabar’ın bir başka Amerika ziyareti ise Antalya mebusu Ahmet Tokuş ile birlikte özellikle Kıbrıs meselesinde Türkiye’nin hareket

62 Tercüman, 23.5.1960.

63 Milliyet, “Kıbrıs’a bayrak teşebbüsü alaka uyandırdı”, 28.3.1958.

64 Kıbrıs ile ilgili gelişmeler için bkz. Mustafa Albayrak, “Türkiye’nin Kıbrıs Politikaları 1950-1960”, ATAM Dergisi, Cilt:XVI, Sayı:46, Mart 2000, s.249-275.

65 “Amerika hükümetinin İstanbul milletvekili Nazlı Tlabar’ı Amerikan devlet teşkilatını tetkik etmek ve temaslar da bulunmak üzere Amerika’ya davet emiştir .”, Vatan, 11.9.1951.

66 Yeni İstanbul, “Nazlı Tlabar Amerikada”, 14.10.1951.; Vatan, “Biz Hür Milletiz”, 30.10.1951.; “Nazlı Tlabar her yerde nutuklar vermiş, radyo ve televizyon programlarına çıkmış ve her tarafta şahsı ve memleketimiz lehine muazzam sempati toplamıştır.” Bkz. Reha Oğuz Türkkkan, “Amerika Mektupları”, Cumhuriyet, 17.4.1952.

67 Vatan gazetesinde “Amerika’dan Vatana” başlıklı haberde, “Tlabar Washington’da basın kulübünün yemeğine davet edilmiş ve senatör Taft ile aynı masada oturmuştur. Sadece erkeklerin bulunduğu ve hiçbir zaman kadınların davet edilmediği böyle bir toplantıya bir Türk kadınının davet edilmesi büyük bir ehemmiyet arz etmektedir” yorumu yapılmıştır. Bkz. Vatan, “Amerika’dan Vatana: İyi Niyet Elçisi”, 25.1.1952.

68 Cumhuriyet, “Washington’da Nazlı Tlabar’ın Konuşması”, 11.10.1953.

tarzının ne olacağı konusunda Türk tezlerini anlatmak üzere yaptığı seyahatidir. Tlabar, 15 gün Washington'da kalmış burada Amerikalı mebuslarla ve senatörler ile görüşmüş; televizyon ve radyolarda konuşmak üzere Dayton, Toledo, Spokane, Seattle, Portland gibi kentlere gitmiş ve buralarda çeşitli konferanslar vermiştir.⁶⁹ Bu ziyaretlerin temel konusu Kıbrıs meselesidir. Kıbrıs konusunda Türk tezini gayet iyi şekilde açıklayan ve savunan Tlabar Türk-Yunan dostluğuna da zarar vermeyecek şekilde büyük bir vakarla Türkiye'yi temsil etmiştir. Amerika'ya yapmış olduğu bir dizi iyi niyet turnesinden oldukça iyi sonuçlar alan Tlabar, YWCA'nın şeref misafiri olmuş ve verdiği konferansta Türkiye'nin Batı blokuna yakın olduğunu vurgulamıştır.⁷⁰

Nazlı Tlabar, 21 Ekim 1957 tarihinde İstanbul'da teknik Üniversitede öğrencilere bir konferans vermiştir. Bu konferans karşılıklı görüş alışverişi şeklinde geçmiş, öğrencilerden gelen soruları yanıtlamıştır. Onun gündemdeki bazı meselelere yaklaşımını anlamak açısından bu haberlerin büyük önemi bulunmaktadır. Tlabar bu mülakat sırasında Kırşehir kanunu⁷¹ hakkında kanun lehine oy vermediğini belirtmiştir. Ayrıca Türk basınına yakından ilgilendiren 1954 tarihli Basın Yasasının⁷² getirdiği yeni hükümlerle alakalı olarak da basının ispat hakkına taraftar olduğunu hatta teklife imza atmaya üzere olduğunu fakat sonra "Türk basınının bu hakka layık olacak kadar seviyeli ve olgun bulmadığından" imzalamaktan kaçındığını ifade etmiştir.⁷³

Asya Ülkeleri Antikomünist Birliği'nin üçüncü konferansı ile ilgili Vatan gazetesinde Ahmet Emin Yalman Nazlı Tlabar'ın Türk delegasyonu başkanı olarak gösterdiği gayretlerin son derece dikkate değer ve takdire şayan çabalar olduğunu belirtmiş ve "*Türk milletinin müstemlekecilikle savaşı Uzakdoğu'da takdirle anılıyor*" şeklinde yorumlamıştır.⁷⁴ Türkiye'nin Asya Ülkeleri Antikomünist Birliği üyeliği kapsamında Seul'de 9 Haziran 1959'da yapılan kongrede Türk delegesi olarak bulunan Tlabar, kongrede başkanlık

69 Türkiye'nin Washington büyükelçiliğinde büyükelçi Haydar Görk tarafından Amerikan basınına verilen öğle yemeğinde Birleşmiş Milletler Baş delegesi olan Selim Sarper tarafından Kıbrıs'a dair Türk tezleri izah edilmiş; bu yemekte İstanbul Milletvekili Nazlı Tlabar, Antalya mebusu Ahmet Tokuş ve Birleşmiş Milletler Türk Delegesi Turgut Mihçioğlu da bulunmuştur. Zafer, 25.3.1956.; Vatan, "İki Türk Mebusunun Amerika'daki Temasları", 31.3.1956.; Nazlı Tlabar konuşmasında "Yunanlılar Kıbrıs'ı ilhakta ısrar ettikleri takdirde Türkiye'de bir şeyler olacağını biliyorum ama bunun kati mahiyetini kestiremiyorum" şeklinde açıklama yapmıştır. Vatan, 21.3.1956.

70 Mazhar Kunt, "Amerika'da Davalarımızı Açıklayan Kadın Milletvekili" başlıklı yazısında Tlabar'ın şu konuşmasını aktarıyor: "Türkiye garpçı olarak vasıflandırılan ve bu vafsa hakkıyla layık bir memlekettir. Türkler bütün tarihleri boyunca daima komünist aleyhtarı olmuşlardır." Bkz. Cumhuriyet, 15.5.1956.

71 Kırşehir'in ilçe haline getirilmesi ile ilgili olarak bkz. Yaşar Özüçetin, "Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Kırşehir", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt:2, Sayı:6, Kış 2009, s. 518-541.

72 9 Mart 1954 tarihli Basın Yasası ve bu kanunla getirilen gazetecilerin bir haberde iddiasını ortaya koyacak kanıtları olsa dahi bu iddiayı dile getirmesinin engellenmesi anlamına gelen ispat hakkı nedeniyle yaşanan tartışmalar için bkz. Çağla Kubilay, "Demokrat Parti Döneminde Basında İspat Hakkı Tartışmaları", İletişim Araştırmaları Dergisi, Cilt:12, Sayı:1, 2014, s.11-43.

73 Vatan, "Nazlı Tlabar Türk Basını ispat hakkına layık değildir dedi", 22.10.1957. Bu açıklamalarla ilgili Cumhuriyet gazetesinde bu konu "antidemokratik kanunların hiç birinde oyunu kullanmadığı" şeklinde ifade edilmiş ve hatta Cumhuriyet gazetesi Tlabar'ın konuşmasını kendileri lehinde şu şekilde yansıtmıştır: "Önceleri ispat hakkını ben de istiyordum fakat Cumhuriyet ve diğer bir iki gazete hariç, insanların şerefleri ve haysiyetleri ile oynayan o kadar çok gazete var ki...", Bkz. Cumhuriyet, "Dini siyasete alet edenleri sevmiyorum", 22.10.1957.

74 Ahmet Emin Yalman, "Havalarda 70 bin km: Türkiye'nin İtibarı Var", Vatan, 8.5.1957.

üstlenmiş ve Endonezya'nın birliğe kabulünün bir yıl ertelenmesini kabul ettirmiştir. Gerekçe olarak henüz iç durumu hakkında yeterli bilgiye sahip olunmadığını gösteren Tlabar, ayrıca Tibet'te insan hürriyetleri konusunda mücadele edenlere birliğin destek vermesi ve Milliyetçi Çin'in tekrar olimpiyat oyunlarına kabulü için gayret sarf edilmesi yönünde de kararlar aldırılmıştır.⁷⁵ Tlabar Avrupa Konseyi İstişari Asamblesine gönderilecek olan TBMM temsilcileri arasındaki tek kadın milletvekili olarak dikkat çekmektedir.⁷⁶ Tlabar, 40 ülkeden 900 temsilcinin katıldığı Dünya Gençlik Kongresi'nin Singapur'da yapılan toplantısına gönderilen Türk heyetine de başkanlık yapmıştır.⁷⁷

3.Yassıada Mahkemeleri: Nazlı Tlabar'ın Savunması

27 Mayıs 1960'da Demokrat Parti idaresine son veren askeri darbeden sonra 14 Ekim 1960'tan 15 Eylül 1961'e kadar Yassıada mahkemeleri olarak bilinen yargılama süreci 11 ay devam etmiş; dönem boyunca 202 duruşma yapılmış 15 Eylül 1961'de açıklanan kararlar gereğince Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, Maliye Bakanı Hasan Polatkan ve Başbakan Adnan Menderes idam edilmişler, hakkında ölüm cezası bulunan Cumhurbaşkanı Celal Bayar ise yaş haddi nedeniyle ömür boyu hapse çarptırılmıştır.⁷⁸ 418 sanığa altı ay ile yirmi yıl arasında değişen hapis cezaları verilmiş; 123 sanık beraat etmiş, 5 sanık hakkında takipsizlik kararı verilmiştir.⁷⁹ Bu 418 sanık içinde Nazlı Tlabar da bulunmaktadır. Buna göre Nazlı Tlabar, TCK 146/3ncü, 59uncu ve 173üncü maddeleri hükmüne 4 yıl 2 ay ağır hapis

08.05.1957-Vatan

75 Cumhuriyet, "Antikomünist Asyaların Kararları", 10.6.1959.

76 Bu temsilciler Muhlis Ete, Mehmet Karasan, Nadir Nadi, Füzruzan Tekil, Sadık Giz, Turan Güneş, Adnan Karaosmanoğlu, Zeyyad Mandalinci, Baki eren ve Nazlı Tlabar'dan oluşmaktadır. Bkz. Zafer, 3.7.1954.

77 Vatan, 16.8.1954.

78 Türkiye'nin Politik Tarihi, Editörler: A.Çaylak, C.Göktepe vd., Savaş Yayınevi, Ankara, 2009, s.396.

79 Türkiye'nin Politik Tarihi, s.396.; Darbe sonrası hazırlanan geçici anayasaya konulan Soruşturma Kurulu ve Yüksek Adalet Divanı bu mahkemeleri gerçekleştirmiştir. Mahkeme Başkanlığına Salim Başol, başsavcılığa Altay Egesel getirilmiş ve mahkeme süresince 588 kişi yargılanmıştır. 15 kişi hakkında idam kararı çıkmıştı. Bunlar: Celal Bayar, Refik Koraltan, Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu, Hasan Polatkan, Rüştü Erdelhun, Emin Kalafat, Agah Erozan, Ahmet Hamdi Sancar, Nusret Kirişioğlu, Zeki Erataman, Bahadır Dülger, Baha Akşit, İbrahim Kirazoğlu, Osman Kavrakoğlu. Milli Birlik Komitesinde başta Cemal Gürsel olmak üzere idamların uygulanmaması eğilimi belirlemiştir. Ancak orduda adeta bir cunta çekirdeği gibi oluşan Silahlı Kuvvetler Komitesi, Cevdet Sunay başta olmak üzere Milli Birlik Komitesine baskı yaparak idam cezalarının infazını istemiş; baskılar üzerine 3 kişi idam edilmiştir. Bkz. Tevfik Çavdar, Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950-1995), İmge Kitabevi, Ankara, 2000, s.103-104.

ve 1 yıl 4 ay 20 gün süreyle İstanbul'da emniyeti umumiye gözetiminde bulundurulmasına karar verilmiştir.⁸⁰ Mahkeme boyunca Tlabar'ın müdafaasını Süreyya Ağaoğlu ve Saim Hüseyin Akand yapmışlardır.⁸¹

Duruşmalarda zaman zaman başkanın kendisine sorduğu soruları yanıtlayan Tlabar, savunmasını da kararlı ve tereddütsüz şekilde yapmıştır. Tlabar, Anayasayı ihlal ve Gayrimeşru servet iktisabı suçları nedeniyle yargılanmıştır.

Yassıada mahkemelerinde Anayasayı İhlal suçuyla yargılanan Nazlı Tlabar, bu duruşmalarda CHP'nin haksız kazançlarıyla ilgili verilen önergeyle alakalı olarak mecliste yapmış olduğu konuşma nedeniyle ifade vermiştir. 11 Mayıs 1961 tarihli duruşmada, mahkeme başkanı Salim Başol'un bu konudaki sözlerini hatırlatması üzerine cevaben şunları söylemiştir:

“Konuşmamın başında bunu hukuk meselesi olarak değil, içtimai adalet meselesi olarak telakki ettiğimi ifade ettim...1950 seçiminden sonra meclise geldiğim zaman gördüğüm şeydi: Yalnız 9 vilayette bu mevzuda harcanan para 59 milyondur. Biz 100 lira ile çalışmaya mecbur olduğumuz için içtimai adalet lüzumunu hissettim. Ve müdafaamda şunu söyledim: Eğer kendi partim de bunu yaparsa...”⁸²

Bu cevap karşısında mahkeme başkanının “Bunlar doğru olabilir Fakat kanun yolu ile mi alınacak yoksa kaza yolları ile mi, mesele budur” şeklinde sorması üzerinde Tlabar, “Efendim, kaza yolu ile alınması doğru olurdu. Ancak ben hukukçu olmadığım için, ifade ettiğim gibi bunu içtimai adalet yönünden mütalaa ettim” cevabını vermiştir.⁸³ CHP'nin haksız iktisapları konusunda başsavcı Altay Ömer Egesel'in Menderes ve Bayar'ın bir zamanlar CHP'nin önde gelen ve nüfuzlu şahsiyetleri olduğunu ve DP'nin de 1960 seçimlerine hazırlanırken haksız iktisapta bulunduğunu söyleyerek bu konuda izahat istemesi üzerine Bayar ve Menderes konuşmuşlar; ardından başsavcı Nazlı Tlabar'a da bir sualleri olduğunu belirterek Tlabar'a dönmüş ve “Seçim zamanlarında devlet vasıtaları ve vatandaş serveti DP emrine geçmiştir, eğer içtimai adalet fikrinde devam ediyorsa bu olaylara meclis kürsüsünden neden itiraz etmemiştir?” sorusunu yöneltmiştir. Tlabar da cevaben,

“İstanbul mebusu Nazlı Tlabar ile Ankara mebusu Aliye Coşkun meclise gelirken”
3 Eylül 1957-Zafer Gazetesi

80 Mehmet Özsakallı, Yassıada Yargulamalarının Türk Basınındaki Yankıları, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 2009, s.165.; Verilen cezaların tam listesi dönemin basınında yer almaktadır. Bkz. Akşam, 16 Eylül 1961.; Anayasa Davası, Yassıada Zabıtları, Cilt:4, Haz. Emine Gürsoy Naskali, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2011, s.3039-3040.

81 Anayasa Davası, Cilt:1, s.40.

82 Anayasa Davası, Cilt:1, s.65.

83 Anayasa Davası, Cilt:1, s.65.

“savcının bahsettiği hususlardan bilgisi olmadığını, eğer bilgisi olsaydı muhakkak meclis kürsüsünden bu hususta bir soru sormuş olacağını” ifade etmiştir.⁸⁴ Başsavcı bu konuda Menderes’in bir konuşmasını aktarmış⁸⁵ ve Tlabar da buna cevap olarak şunu söylemiştir:

“Ortada bir vakıa var o da şöyledir: Esbabı mucibe layihasını okuduğumuz zaman orada iktisapları gördüğümüz zaman DP’nin hiçbir zaman vüsatte bir iktisabı olmadığına inandım. Nitekim DP malları bugün satıldı ve borçlarını ödeyecek durumda olmadığı ortaya çıktı. 10 sene zarfında DP’nin böyle bir iktisabı olmamıştır. Halk Partisinin yalnız tahsisatı mestureden 9 milyon lira iktisap ettiğini okuduğumuz aman bunu bir sosyal adalet olarak telakki ettim ve halen de etmekteyim. Partimde de bu olursa bunları da tenkit ve aynı hislerle hareket ederim.”⁸⁶

Bu konuda başka bir soruya gerek kalmadığından diğer konuların görüşülmesine geçilmiştir. Nazlı Tlabar Kırşehir kanunu olarak da bilinen Kırşehir’in il statüsünden ilçeye düşürülmesi ile ilgili meclisteki oylamaya katılıp katılmadığı konusunda da ifade vermiştir. Tlabar oy vermediğini çünkü mecliste bulunmadığını ifade etse de başkan ısrarla mecliste bulunulmadan da oy verilebileceği yolunda söylentilerin bulunduğunu söyleyince, Tlabar oylama akşamı bir sefarette yemeğe davet edildiğini ve mecliste olmadığını hatta bu konunun kendisine teknik üniversitede yaptığı bir konuşmada sorulduğunu ve orada da aynı şeyi ifade ettiğini söylemiştir. Başkanın “Bir arkadaşına rey bırakıp gidilebiliyormuş” şeklindeki ısrarı üzerine ise şöyle demiştir:

“Böyle bir şey yok efendim....Reis beyefendi, eğer rey vermiş olsaydım, anayasanın madde-i mahsusı muvacehesinde çekinmeden reyimi verdim derdim ve bu gençliğin önünde vermediğimi ifade etmiş olduğum için onlara karşı hilafı hakikat bir beyanda bulunmuş olurum....”⁸⁷

Duruşmalar sırasında diğer milletvekillerinin ifadelerinde de Nazlı Tlabar ile ilgili bazı noktalara değinilmiştir. Örneğin Giresun milletvekili Ali Naci Duyduk, bir takım arkadaşlarıyla birlikte başvekile karşı muhalif olduklarını hatta bu konuyu parti grubunda konuşacaklarını ancak bunu yapamadıklarını dile getirmiş ve bu konudan Tlabar’ın da bilgisi olduğunu hatta kürsüye çıkıp konuşacaklardan birinin de Tlabar olduğunu belirtmiştir. Bu ifadeden Tlabar’ın DP içindeki muhalifler yanında yer aldığı gibi bir izlenim elde edilmektedir.⁸⁸ Ancak Tlabar bu konudaki iddiaların doğru olmadığını

84 Anayasa Davası, Cilt:1, s.83-84.

85 Başsavcının Menderes’e isnat ederek aktardığı konuşma şöyledir: “Bizim aldığımız jiplerin hesabını soruyorlar, derhal hesaplarını neşredeceğiz. Fakat arkasından da onları yakalayıp gayri meşru olarak ele geçirmiş oldukları muazzam servetlerin toptan hesabını arayacağız. Değil mi ki, onlar iktidara gelince hesap soracağız diyorlar. O halde biz iktidarda iken onlardan hesap sorup mesulleri kulaklarından tutacağız.” Anayasa Davası, Cilt:1, s.84.

86 Anayasa Davası, Cilt:1, s.84.

87 Anayasa Davası, Cilt:1, s.94.

88 Ali Naci Duyduk savunmasında şunları söylüyor: “Arkadaşlarımın bazılarına ve telefonla Nazlı Tlabar’a, çünkü Tlabar daha evvel toplantıda söz alacağını bana söylemişti, ona telefon ettim ve arkadaşlara da bildirmesini rica ettim...” Bkz. Anayasa Davası, Cilt:2, Yassıada Zabıtları V, Haz. Emine Gürsoy Naskali, Kitabevi Yayınları,

9 Haziran 1961 günü yapılan duruşmada dile getirecektir. 9 Haziran 1961'de yapılan duruşmada, anayasaya muhalefet ve diktaya gidişte kasıt aramak gibi hususları asla kabul etmediğini; hakkında pek çok olumlu yayın yapılan bir insanın eğer kötü biri olsa yayınların bu yönde olmayacağını, hakkında çıkan bir-iki yazının ise çarşaf kanunuyla ilgili olduğunu belirtmiştir.⁸⁹ Bu yasa çerçevesinde partisinde iki görüşün oluştuğunu birinin

Amerikan Donanma Müsteşarı Francis P.Whitehair-İstanbul Milletvekili Nazlı Tlabar-Washington Büyükelçisi Feridun Erkin'in Eşi-Pentagon-26 Eylül 1951(<http://www.trumanlibrary.org/photographs/index.php?q=>)

bu kanunu iktisadi durumumuzla ilişkilendirirken bir kısım ise bunun antidemokratik hatta anayasaya aykırı olduğunu ileri sürdüğünü söylemiştir. Ayrıca kendisinin bu yasaı komisyondan geçirmeden de pekala meclise getirebileceğini ancak kanunun çıkmaması ile meclisin “gerici zihniyeti teşvik etmiş olacağı”nı sözlerine eklemiştir.⁹⁰ Tlabar, kendisi hakkında yapılan suçlamalar içinde dış seyahatler konusunun da olduğunu belirterek bu seyahatlerin mahiyetleri hakkında bilgi vermiş ve kendisinin de bu yasal çerçeveler içinde zaman zaman partisine önerilerek zaman zaman da direkt seçildiğini ve bugüne dek muhalif veya iktidar partisinden olsun hemen herkesin kendisinin bu seyahatlerini

İstanbul, 2011, s.1357.; İstanbul milletvekili Enver Kaya da benzer şeyleri ifade etmiş ve “...Ali Fuat Paşa ile görüşmemiz esnasında bana bazı mevzular anlattı, sen de gidiyorsun, bunları hükümetten sor dedi, ben de sormak için hazırlanmıştım. Nazlı Tlabar hanımefendi de grupta bulunuyordu. O da eski Türkçe notlarını elinde tutuyor ve konuşmak istiyordu, konuşamadı” demiştir. Bkz. Anayasa Davası, Cilt:2, s.1443.

89 BCA, Dosya:960/1, Fon:10.9., Yer:43.127.1, Tarih:1960, Anayasayı İhlal Davası Dosyası, s.3.

90 Anayasa Davası, Cilt:2, s.1469-1470.

başarılı bularak kendisini tebrik ettiklerini ifade etmiştir.⁹¹ Tlabar, kendisine duruşmanın yapıldığı tarihlerde dahi davetlerin devam ettiğini belirtmiş ve özellikle “90’lık” olarak bilinen takrire imza atmadığını -9 Nisan ile 30 Nisan arasında ülke dışında olduğunu ve 5 Mayıs’ta Ankara’ya döndüğünü, son dakikada bulduğunu ancak imza atmadığını, 25 Mayıs grup toplantısında konuşacağını ümit ettiğini ancak bunun da gerçekleşmediğini dile getirmiştir.⁹²

Tlabar, DP iktidarının son dönemlerinde ortaya çıkan bazı olaylarla ilgili olarak da, bunun bir “şarklılık” meselesi olduğunu söylemiş ve mahkeme başkanı ile bu konuda aralarında zaman zaman birbirleriyle zıtlaşan bir diyalog yaşanmıştır.⁹³

Mahkeme başkanının “dikta” rejimi kurulduğu iddialarını sorması üzerine ise Tlabar şu cevabı vermiştir:

“...ben hakikaten en ileri demokrasilerden en geri mutlakıyet rejimlerine kadar her türlü rejimlerle idare edilen memleketleri gördüm. Dikta nedir bilirim. Kanaatimce burada ne dikta vardır ne de diktatörlük. Ben üç kelime ile düşünüşümü ifade edeceğimi sanıyorum. Bence insafsız bir muhalefet karşısında basiretini kaybetmiş bir iktidar vardı. Bu basiretsizlik de haddizatında dikta olmadığına kanaatimce en sarıh delilidir.”⁹⁴

91 BCA, Dosya:960/1, Fon:10.9., Yer:43.127.1, Tarih:1960, Anayasayı İhlal Davası Dosyası, s.3-4.

92 Anayasa Davası, Cilt:2, s.1471-1472.

93 İlgili çeken bu diyalog şöyledir: “Tlabar: Uşak’tan Topkapı’ya kadar olan olayları samimiyetle ifade edeyim ki, şarklılıktan kurtulamamış olmanın iki taraflı tezahürleri olarak görüyorum ve bu kanaati halen muhafaza etmekteyim. Başkan: Muhalefet liderinin bindiği Himmetdede istasyonunda durdurulması hususunda Adnan Menderes tarafından emir verilmiş. Bu da işaret ettiğiniz zihniyetin mahsulün müdür? Buna mı mal etmek lazımdır? Tlabar: Vallahi beyefendi, umumiyetle hakikaten bu gibi mevzuların olduğu memleketler şarklı zihniyetli memleketlerdir.

Başkan: O mahallenin halkı veya parti teşkilatı yapsa dediğiniz doğru olabilir. Merkezden idare edildiği iddia edilmektedir.

Tlabar: Benim samimi kanaatim odur ki, biz evlerimizde dahi şarklılıktan kurtulamıyoruz.

Başkan: Ne yapalım biraz da şarklıyız.

Tlabar: Umumi mütalaa bir tetkikin mahsulüdür, muhterem Reiz bey.

Başkan: Böyle olursa ne dersiniz; Kayseri’ye gitmekte bulunan muhalefet liderinin bindiği tren Himmetdede istasyonunda 3 saat kadar bekletilmiştir. Durdurulması hususunda emir verilmiştir. Buna ne dersiniz?

Tlabar: Efendim, ben olsam durdurmazdım.

Başkan: O başka, cevap bu değil. Sonra o da malum değil, belki oraya gelince siz de durdurtursunuz. Ben hadiseyi nasıl tasvir edersiniz demek istiyorum.

Tlabar: Beğenmiyorum diyorum.

Başkan: Kafi değil, devam edin.

Tlabar: Nasıl tavsif etmem lazım?

Başkan: Kafi değil, devam buyurun.

Tlabar: İstanbul’da talebelerle, hocalarla, subaylarla ve erlerle dört gün temas ettim. Bu temasım neticesinde geldiğim Etem Menderes’e bunları anlattım ve hatta İstanbul’daki duygularımı uzun uzadıya mecliste ifade ettim. Kendileri hatırlarlar ve 25 Mayıs grup toplantısında konuşacağımı söyledim...25 Mayıs grup günü söz isteyen 8 arkadaştan biriyim. Maddi kıymeti var mı bilmiyorum fakat, manevi bir kıymeti varsa tespit etmenizi rica ediyorum. Ön sırada otuyordum. Piraye Levent ve Enver Kaya da vardı. Nasıl konuşmak istediğimi ve çırpındığımı onlar biliyorlar. Elimi kaldırdım ısrar ettim, konuşturmadılar. Malum, kürsüyü zorlamakla mümkün değil. Talihim yaver olmadı. O günkü durum Mithat Perin’in notlarında mevcuttur.” Bkz. Anayasa Davası, Cilt:2, s.1472-1473.

94 Anayasa Davası, Cilt:2, s.1474.

Nazlı Tlabar kendisinin partiler üstü hareket ettiğini ve 7 sene boyunca Türk Kadınlar Birliği genel başkanlığına seçilmesinin de bunun bir delili olduğunu ifade etmiştir.⁹⁵ Tlabar mahkeme heyetine, “şahitliklerine müracaat edilebileceği mülahazasıyla eşi İbrahim Tlabar tarafından bazı kimselere müracaat yapıldığını” ve bu müracaata binaen eşine gönderilen yazılardan da örnekler sunmuştur.⁹⁶ Tlabar’ın Demokrat Parti iktidarı boyunca yapmış olduğu faaliyetleriyle büyük bir takdire ve övgüye layık görüldüğünü savunma dosyasına eklemiş olduğu farklı birçok kurum, kuruluş ve kişilerin kendisine göndermiş olduğu tebrik ve takdir dilekçelerinden anlamak mümkündür.⁹⁷

Nazlı Tlabar, Anayasayı İhlal suçundan başka Gayrimeşru Servet İktisabı nedeniyle de suçlanmıştır. Bu konuda yapılan soruşturma sonucunda Yüksek Adalet Divanı başkanı ve üyelerince alınan karar üzerine, haksız iktisabı olmadığı anlaşılmış ve Ağustos 1960’da alınan kararlar ile konulan ihtiyati tedbir ve haczin kaldırılmasına 1 Nisan 1961 tarihinde oybirliğiyle karar verilmiştir.⁹⁸ Yüksek Soruşturma Kurulunca yapılan inceleme sonucunda Nazlı Tlabar’ın kaynağı tespit olunamayan herhangi bir serveti bulunmadığı ortaya çıkmıştır.⁹⁹

Avukatı Saim Hüseyin Akand tarafından Yüksek Adalet Divanına verilen savunma dilekçesinde kendisine isnat edilen suçları işlemediği ifade edilmiş ve on senelik teşrii mesai ve faaliyetlerindeki gidişat ve tutumu hakkında ayrıntılı olarak açıklama yapılmıştır. Bu açıklamada Tlabar’ın sosyal yardım meseleleri, işçi kadınların haklarının aranması, memurların emeklilikleri gibi konularla yakından ilgilendiği, özellikle Kıbrıs davasında Türkiye’nin haklarını yurtdışında hararetler savunduğu ve irticaya karşı mücadelede dinin politikaya alet edilmemesi hususunda hangi taraf ve partiden gelirse gelsin rejimin selameti için ve hakiki demokrasinin yerleşmesi adına cephe alarak bu konudan asla taviz vermediği vurgulanmıştır.¹⁰⁰

Yassıada’da yapılan yargılamalar sonucunda cezaevine gönderilen Tlabar, diğer DP’li kadın vekiller ile birlikte önce Yassıada’da ardından Kayseri Cezaevinde hapis cezasını çekmiştir. Cezaevi günleriyle ilgili bazı anı ve hatıralarda DP’nin kadın vekilleri ve Nazlı Tlabar ile ilgili anekdotlar bulunmaktadır.¹⁰¹ Nazlı Tlabar 18 Ekim 1962 tarihinde

95 BCA, Dosya:960/1, Fon:10.9., Yer:43.127.1, Tarih:1960, Anayasayı İhlal Davası Dosyası, s.9.

96 BCA, Dosya:960/1, Fon:10.9., Yer:43.127.1, Tarih:1960, Anayasayı İhlal Davası Dosyası, s.12-15.; Örneğin bu kimseler arasında Temsilciler Meclisi Üyesi Prof. Nihat Reşat Belger, eski Milli Eğitim Bakanı Avni Başman ve gazeteci Cihat Baban gibi isimler bulunmaktadır.

97 Kendisine yönelik birçok kişi, kurum ve kuruluştan tebrik telgraf ve yazıları almıştır. Örneğin, 9 Temmuz 1956 tarihinde Kıbrıs Türktür Partisi genel başkanı Dr. Fazıl Küçük tarafından Kıbrıs meselesinde davalarını ve tezlerini gayet kuvvetli ve yüreктen savunmaları dolayısıyla tebrik yazısı almıştır. Avrupa Konseyi İstişari Asamblesinin İngiltere temsilcisi Bay Oakshott’un Nazlı Tlabar ile ilgili övgü dolu konuşmasının tercümesi de dosyası ekinde yer almaktadır. Bu ve benzeri birçok kişi ve yabancı kurum tarafından gönderilen yazılar Tlabar’ın savunma dosyasında mevcuttur. Bkz. BCA, Dosya:960/1, Fon:10.9., Yer:43.127.1, Tarih:1960, Anayasayı İhlal Davası Dosyası, s.26-33.

98 BCA, Dosya:961/35, Fon:10.9., Yer:235.726.2, Tarih:1960, Gayrimeşru Servet İktisabı Davası Dosyası, s.3.

99 BCA, Dosya:961/35, Fon:10.9., Yer:235.726.2, Gayrimeşru Servet İktisabı Davası Dosyası, s.16.

100 BCA, Dosya:960/1, Fon:10.9., Yer:43.127.1, Tarih:1960, Anayasayı İhlal Davası Dosyası, s.36-48.

101 Bkz. Hilal Ülman, Kadınlar Koşuşu Yassıada, Sinemis Yayınları, Ankara, 2013; Samet Ağaoğlu, Yassıada, Kayseri ve Toptaşı Cezaevi Günlükleri, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2013; Nimet Arzık da Menderes’i İpe

yürürlüğe girmiş olan 78 sayılı Af Kanunu ile tahliye edilmiştir.¹⁰²

Sonuç

Türk siyasi hayatına Demokrat Parti içinde katılan Nazlı Tlabar, partinin on yıllık iktidarsüresinedönemi itibarıyla ve hemcinsleri arasında “faal” olarak nitelendirilebilecek bir milletvekilidir. Sancar’a göre kadın milletvekilleri içinde son derece aktif olan bir kadındır.¹⁰³ Dedesinin son Osmanlı sadrazamı Tevfik Paşa olması yanında, dayısı İsmail Hakkı Bey’in diplomatik görevleri nedeniyle Avrupa ve birçok ülkede bulunması onun yetişme tarzında önemli etkiler yapmıştır.¹⁰⁴ Çocukluğundan itibaren diploması çevreleri içinde olması onun özellikle yabancı dillere vakıf olmasını sağlamıştır. Milletvekilliği döneminde yurt dışı gezilerinde bulunması ve dışişleri komisyonu üyeliği gibi nedenlerle dış politikaya dair değerlendirmelerde bulunması onu diğer kadın vekiller içinde farklı kılan özelliklerindedir. Meclisteki konuşmaları ve soru önergelerinde bu farklılık gözlemlenebilir. Esasen ister Demokrat Parti olsun, isterse Cumhuriyet Halk Partisi çatısı altında olsun, Türk siyaset hayatına atılmış kadın vekillerimizin hepsi değerli ve ayrı birer araştırma konusudur. Özellikle Demokrat Parti döneminin muhafazakar sağ havası içinde “siyasette kadın” üzerinde özellikle durulması gereken bir konu olarak karşımıza çıkıyor.

Tlabar’ın politik görüşlerinde demokrasi ve liberalizm vurgusu ön plandadır. Yapmış olduğu söyleşilerde, konuşmalarda bu vurguyu görmek mümkündür. Nitekim, 1954 seçimleri öncesinde radyoda yapmış olduğu bir konuşmasında bunu açıkça ifade etmiştir. Cumhuriyet Halk Partisinin “*devletçilik güderken, demokrasinin ismini muhafaza ile sarıh otokratik bir sistem içinde, bir cemiyetin kan deveranını teşkil eden ferdiyetçiliği*

Götürenler adlı kitabında Nazlı Tlabar ile ilgili şu ilgi çekici satırları kaleme almıştır: “Adnan Bey bütün kadın milletvekillerinden nefret ederdi, en çok da Nazlı Tlabar’dan. Nazlı Tlabar rahat konuşurdu. Lisan bilirdi. İyi bir aileye mensuptu. Boylu posluydu. Gerçekleri ipek yumağına sarmazdı. Adnan bey hakkında parlak fikir beslemezdi... Nazlı Tlabar diğer hanım milletvekilleriyle de kaynaşmamıştı. Ayrı çevredendiler.” Arzık ayrıca, son zamanlarda Tlabar’ın politikadan çekilmeye karar verdiğini ve çiçekçi dükkanı açtığını, Celal Bayar’ın bu duruma -rakiplere karşı partinin seçimleri kaybedeceği itirafı olacağından- kızdığını ifade etmektedir. Bkz. Nimet Arzık, Menderes’i İpe Götürenler, Kurtuluş Matbaası, Ankara, 1966, s.116-117.

102 Milliyet, “Af Kesinleşti”, 17.10.1962; Milliyet, “Tahliyeler Başlıyor”, 18.10.1962; Zehra Arslan, “Demokrat Parti Trabzon Milletvekili Hüseyin Pertev Sanaç (1954-1961)”, Karadeniz Araştırmaları Dergisi, Sayı:48 (Kış 2015), Trabzon, 2015, s.122.

103 Sancar, kadın milletvekilleri içinde “öne çıkan ve vitrin olan” az sayıda kadın olduğunu; Nazlı Tlabar’ın diğer kadın politikacılardan farklı bir görünürlüğe sahip ve yurtdışında Türkiye’yi temsil eden, yabancı diplomatlarla çekilen resimleri haberlere konu olan bir kadın politikacı olduğunu belirtmektedir. Bkz. Serpil Sancar, Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s.281.; Ayrıca bkz. “ABD Senatörüyle Türk kadın milletvekili Nazlı Tlabar Görüşmesi”, Cumhuriyet, 18.10.1953, “DP İstanbul Milletvekili ve TKB başkanı Nazlı Tlabar irticaya karşı aydınları işbirliğine davet etti”, Cumhuriyet, 13.4.1959, “Nazlı Tlabar çiçekçi dükkanı açtı”, Cumhuriyet, 16.10.1959”dan aktaran Sancar, a.g.e., s.281.

104 Akis Dergisinin 5 Haziran 1954 tarihli sayısında Nazlı Tlabar ile yapılan bir röportaj bulunmaktadır. Bu röportajda onun yetişmiş olduğu çevrenin mükemmel bir diploması terbiyesi verdiği ve bilmeden, istemeden de olsa uzunca bir staj imkanı sağladığı dile getirilmiştir. Ayrıca, onun üç önemli meselede -harici meseleler, işçi problemleri ve gençlik davaları- yetkinlik göstermiş olduğuna vurgu yapılmış ve şu sözlerine yer verilmiştir: “Gençlik davalarını ele alıp, tevhit edebilmeyi ve o davaya hizmet etmeyi çok isterdim... Eğer popüler bir insan olsaydım; sempatimi bütün gençlik teşekküllerinin bir çatı altında toplanması yoluna hasrederdim.” Bu röportajın ayrıntıları için bkz. Akis, 5.6.1954.

idam ettiğini” belirten Tlabar, sözlerini şöyle sürdürmüştür:

“Demokrat olan ferdiyetçidir. Demokrat olan müstehlikin dostudur. Demokrat olan, fikri sabitin düşmanıdır. Zira fikri sabit terakkinin düşmanıdır.....Milletle emniyet etmeyen, onu yalnız kontrol eden bir zihniyet demokrat olamaz. Mevzuat hazretleriyle, hayatı milliye zorlaştıran, mücrim bulacağım diye namusluyu taciz eden, vehimli ve korkak bir idare demokrat olamaz. Bizim zihniyetimiz her zaviyeden liberaldir. Liberalizmi reddeden bir zihniyetin ise asla demokrat olamayacağı, milletlerin tarihiyle sabittir.”¹⁰⁵

Nazlı Tlabar’ın faaliyetleri dikkate alındığında onun, lisan bilmesi, görgüsü ve kültürünün getirdiği artılar nedeniyle özellikle yurt dışı temaslarında, uluslararası toplantılarda Türkiye’yi temsil etmeye “layık” bir hanımefendi olarak tercih edildiği görülmektedir. Kıbrıs meselesinin Amerikan kamuoyuna doğru şekilde anlatılması çabalarında kendisi Türk heyeti adına önemli temaslarda bulunmuş, konferanslar vermiş ve Türk tezini iyi anlatabilmek adına mühim çabalar sarf etmiştir. Yalnızca dış ilişkiler değil iç siyasi ve toplumsal meselelerde de kendine özgü tavrını koruyan Tlabar’ın en dikkat çeken girişimi diğer kadın vekiller ile verdikleri çarşafın kaldırılmasına dair kanun teklifidir. Her ne kadar kendi partisinden destek görememiş olsa da Tlabar’ın bu meseleyi bir parti meselesinden ziyade toplumsal bir sorun ve bir kadın meselesi olarak algıladığı görülmektedir. Nitekim bu görüşünü konuşmalarında ifade etmiştir. Kadınlar Birliği başkanı sıfatıyla gerçekleştirmiş olduğu faaliyetlerde de onun bu duyarlılığını görmek mümkündür. Yine çocuk ölümleri konusunda dile getirmiş olduğu görüşleri son derece önemlidir. Özellikle yeni doğan çocukların iyi beslenmesi konusunda anne sütüne yapmış olduğu vurgu dikkate değer. 1950’li yılların şartlarında bu konuda duyarlılık göstermiş ve bu önemli konuyu meclis kürsüsünden dile getirmiştir. Vatikan ile ilişkilerin kurulması konusunda Vatikan’ın komünizme karşı bir devlet olduğuna özellikle vurgu yapması ve Asya Ülkeleri Antikomünist Kongresi’ne katılmış olması partisinden dış politika çizgisine sadık bir milletvekili olduğunu bize göstermektedir. İç politikada partisinden daha uzak ancak dış politikada bu çizgiye daha yakın durduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. CHP’nin haksız kazançlarının iktisabı konusunda Yassıada’da kendisine yöneltilen sorulara böyle bir şeyi kendi partisi dahi yapmış olsa aynı tavrı göstereceğini defalarca belirtmesi buna örnek olarak verilebilir. Bu aynı zamanda onun dürüst kişiliğini de yansıtmaktadır. 1950-60 yılları arasında her üç dönem boyunca milletvekili seçilmesi de seçmen tarafından kabul gören bir vekil olduğuna delil sayılabilir.

Kaynakça

1.Arşiv Belgeleri, Resmi Yayınlar:

- BCA, Dosya:960/1, Fon:10.9., Yer:43.127.1, Tarih:1960, Anayasayı İhlal Davası Dosyası.
- BCA, Dosya:961/35, Fon:10.9., Yer:235.726.2, Tarih:1960, Gayrimeşru Servet İktisabı Davası Dosyası.
- Milletvekili Genel Seçimleri (1923-2011), Türkiye İstatistik Kurumu Yayını, Ankara, 2012.
- Resmi Gazete, 11 Kanun-u evvel 1934, Sayı:2877.
- TBMM Albümü, 1920-2010, Cilt:2, 1950-1980, TBMM Yayını, Ankara, 2010.

105 Akis, 5.6.1954.

- TBMM Tercüme-i Hal Kağıdı ve Sicil Dosyası, Nazlı Tlabar(Hatice Nazlı Tlabar), Dönem:IX, No:1715.
- TBMM Tutanak Dergisi, 9. Dönem (1950-54), 26. Cilt, 17. Birleşim.
- TBMM Tutanak Dergisi, 9. Dönem (1950-54), 4.Cilt, 32.Birleşim.
- TBMM Tutanak Dergisi, 9. Dönem (1950-54), 5.Cilt, 50, 51, 52. Birleşim.
- TBMM Tutanak Dergisi, 9. Dönem (1950-54), 7.Cilt, 76.Birleşim.
- TBMM Tutanak Dergisi, 9. Dönem (1950-54), 13.Cilt, 45.Birleşim.
- TBMM Tutanak Dergisi, 9. Dönem (1950-54), 21.Cilt, 73.Birleşim.
- TBMM Tutanak Dergisi, 10. Dönem (1954-57), 5.Cilt, 48.Birleşim.
- TBMM Tutanak Dergisi, 10. Dönem (1954-57), 12.Cilt, 75.Birleşim.
- TBMM Tutanak Dergisi, 11.Dönem (1957-60), 12.Cilt, 47.Birleşim.
- Türk Parlamento Tarihi, TBMM IX.Dönem, Haz.Kazım Öztürk, 1950-54, Cilt:VII, TBMM Yay., Ankara, 1998.
- Türk Parlamento Tarihi, TBMM X.Dönem (1954-57), Cilt:IV, (Haz. İsmet Binark), Ankara, 2010.
- Türk Parlamento Tarihinde Kadın Parlamenterler 1935-2009, TBMM Yay., Ankara, 2009.

2.Kitap, Makale, Tezler:

- Ağaoğlu, Samet, Yassıada, Kayseri ve Toptaşı Cezaevi Günlükleri, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2013.
- Albayrak, Mustafa, “Türkiye’nin Kıbrıs Politikaları 1950-1960”, ATAM Dergisi, Cilt:XVI, Sayı:46, Mart 2000.
- Anayasa Davası, Cilt:1-2-4, Yassıada Zabıtları V, Haz. Emine Gürsoy Naskali, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2011.
- Arslan, Zehra, “Demokrat Partinin Muhalif Siyasetçilerinden Trabzon Milletvekili Hüseyin Sabri Dilek”, TDAD, Temmuz-Ağustos 2014, Cilt:107, Sayı:211.
- Arslan, Zehra, “Demokrat Parti Trabzon Milletvekili Hüseyin Pertev Sanaç (1954-1961)”, Karadeniz Araştırmaları Dergisi, Sayı:48 (Kış 2015), Trabzon, 2015.
- Arzık, Nimet, Menderes’i İpe Götürenler, Kurtuluş Matbaası, Ankara, 1966.
- Çanak, Erdem, “TBMM’deki İlk Kadın Milletvekillerinden Esma Nayman ve Meclisteki Faaliyetleri”, Asia Minor Studies, International Journal of Social Sciences, Cilt:4, Sayı:7, Ocak 2016.
- Çavdar, Tevfik, Türkiye’nin Demokrasi Tarihi (1950-1995), İmge Kitabevi, Ankara, 2000.
- Çolak, Filiz, “Bulgaristan Türklerinin Türkiye’ye Göç Hareketi 1950-51”, Tarih Okulu Dergisi, Sayı: XIV, 2013.
- Dişbudak, Müge, Türk Kadınlar Birliği, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 2008.
- Doğramacı, Emel, Atatürk’ten Günümüze Sosyal Değişmede Türk Kadını, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1993.
- Kubilay, Çağla, “Demokrat Parti Döneminde Basında İspat Hakkı Tartışmaları”, İletişim Araştırmaları Dergisi, Cilt:12, Sayı:1, 2014.
- Özsakallı, Mehmet, Yassıada Yargulamalarının Türk Basınındaki Yankıları, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 2009.
- Özüçetin, Yaşar, “Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Kırşehir”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt:2, Sayı:6, Kış 2009.

- Sancar, Serpil, Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.
- Sezer, Ayten, Türkiye'deki İlk Kadın Milletvekilleri ve Meclisteki Çalışmaları, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt:XIV, Sayı:42, Kasım 1998.
- Sümer, Gülizar Çakır, Türkiye'de Kadın Milletvekilleri, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi, Malatya, 1999.
- Şahin, Ayşenur Akgül, Türkiye'deki Kadın Milletvekilleri ve Meclisteki Çalışmaları (1935-2002), (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Niğde Üniversitesi, Niğde, 2008.
- Şahin, Cemile, Türk Parlamentosunda Kadın Milletvekilleri, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 2010.
- Tamer, Aytül -Alanur Çavlin Bozbeyoğlu, "1927 Nüfus Sayımının Türkiye'de Ulus Devlet İnşasındaki Yeri: Basında Yansımalar", Nüfusbilim Dergisi (Turkish Journal of Population Studies), Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etüdüleri Enstitüsü Yayını, Cilt:26, Yıl:2004, Ankara, 2004.
- Türkiye'nin Politik Tarihi, Editörler: A.Çaylak, C.Göktepe vd., Savaş Yayınevi, Ankara, 2009.
- Ülman, Hilal, Kadınlar Koşuşu Yassıada, Sinemis Yayınları, Ankara, 2013.
- Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu ve İlgili Diğer Mevzuat, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 1976.
- Yaraman, Ayşegül, Bir Demokrasi Tartışması, Türkiye'de Kadınların Siyasal Temsili (1935-1999), Bağlam Yay., İstanbul, 1999.
- Yıldırım, Seyfi, "Belçikalı Nüfus ve İstatistik Bilimci Camille Jacquart ve Türkiye'de Modern İstatistiğin Kurulması 1926-1929", Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, Yıl:2010, Cilt:7, Sayı:1, Ankara Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü Yayını, Ankara, 2010.

3.Süreli Yayınlar, İnternet Kaynakları:

- Akis, 5.6.1954.
- Akis, 24.7.1954.
- Akis, 18.4.1959.
- Akşam, 16 Eylül 1961.
- Cumhuriyet, "Turizm Kanunu", 28.4.1953.
- Cumhuriyet, 13 Mart 1956.
- Cumhuriyet, 9.4.1959.
- Cumhuriyet, 17.4.1952.
- Cumhuriyet, 15.5.1956.
- Cumhuriyet, "Washington'da Nazlı Tlabar'ın Konuşması", 11.10.1953.
- Cumhuriyet, "Dini siyasete alet edenleri sevmiyorum", 22.10.1957.
- Cumhuriyet, "Antikomünist Asyalıların Kararları", 10.6.1959.
- Cumhuriyet, 13.4.1959.
- Cumhuriyet, 22.4.1959.
- Cumhuriyet, 17.4.1959.
- Cumhuriyet, 22.4.1959.
- Cumhuriyet, 1.5.1955.
- Cumhuriyet, 9.4.1959.
- Dünya, 8.8.1954.
- Haber, 9.4.1959.

- Her Gün, “Göçmenlere Yardım”, 18.1.1951.
  - Hür Adam, 24.4.1959.
  - Hürriyet, 13.3.1960
  - Hürses, 22.11.1954.
  - Medeniyet, 20.4.1959.
  - Milliyet, “Kıbrıs’a bayrak teşebbüsü alaka uyandırdı”, 28.3.1958.
  - Milliyet, 13.4.1959.
  - Milliyet, “Af Kesinleşti”, 17.10.1962.
  - Milliyet, “Tahliyeler Başlıyor”, 18.10.1962.
  - Milliyet, 23.04.1971.
  - Müstakil Gazete, 27.3.1956.
  - Tercüman, 13.4.1959.
  - Tercüman, 23.5.1960.
  - Ulus, 15.4.1959.
  - Ulus, 21.4.1959.
  - Ulus, 22.4.1959.
  - Vatan, 26.2.1951.
  - Vatan, 11.9.1951.
  - Vatan, “Biz Hür Milletiz”, 30.10.1951.
  - Vatan, “Amerika’dan Vatana: İyi Niyet Elçisi”, 25.1.1952.
  - Vatan, 16.8.1954.
  - Vatan, “Dullara Aylık Verilecek”, 18.1.1954.
  - Vatan, 11.7.1954
  - Vatan, 20.2.1955.
  - Vatan, “İki Türk Mebusunun Amerika’daki Temasları”, 31.3.1956.
  - Vatan, 21.3.1956.
  - Vatan, “Nazlı Tlabar Türk Basını isbat hakkına layık değildir dedi”, 22.10.1957.
  - Vatan, 8.5.1957.
  - Vatan, 13.4.1959.
  - Vatan, 2.10.1960.
  - Yeni İstanbul, “THK Memurlarının Tekaüt Sandığına Alınmaları İsteniyor”, 3.5.1951.
  - Yeni İstanbul, “Nazlı Tlabar Amerikada”, 14.10.1951.
  - Yeni İstanbul, 14.4.1959.
  - Yeni İstanbul, 20.4.1959.
  - Zafer, 3.7.1954.
  - Zafer, 25.3.1956.
  - Zafer, 22.4.1959.
  - Zafer, 25.5.1960.
- <http://www.ywca.org/site/c.cuIRJ7NTKrLaG/b.7515891/k.C524/History.htm>.

Trakyada Yeşilyurt Gazetesine Göre 1944 Yılında II. Dünya Savaşı ve Kırklareli

Trakyada Yeşilyurt Journal: An Evaluation Concerning The News Of 1944

ÖZET

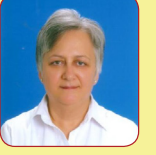
Gazeteler günlük ya da haftalık olarak, özel bir konuda veya genel konularla ilgili güncel olayları ve gelişmeleri okuyucularına ileten yazılı belgelerdir. Bu belgeler aynı zamanda yayınladıkları dönemi günümüze taşıyan birincil kaynaklardır. İl özelinde çıkan yerel gazeteler de ilde yaşanan siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmelere ilişkin okuyuculara ve araştırmacılara bilgi sağlarlar. Ali Rıza Dursunkaya tarafından 31 Ağustos 1925 tarihinde yayın hayatına başlayan *Trakyada Yeşilyurt* gazetesi de Kırklareli'nin ilk yerel gazetesi olma özelliğini taşımaktadır. Günümüze kadar yayım hayatına devam eden gazete Kırklareli'nde yaşanan siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel olayları bizlere ulaştırmaya devam etmektedir.

Bu makalede *Trakyada Yeşilyurt* gazetesinin II. Dünya Savaşı'nın son yıllarına rastlayan 1944 yılına ait haftada iki gün Salı ve Cuma günleri yayımlanan 1313-1413 sayıları incelenecektir. Böylece Türkiye'nin II. Dünya Savaşı sırasında yaşadığı zor günler Kırklareli örneği ile anlatılmaya çalışılacaktır. Amacımız II. Dünya Savaşı'nın yaşandığı günlerde siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan Kırklareli'nde yaşananları o günün gazete haberlerini kronolojik bir sıra takip ederek incelemektir.

Trakyada Yeşilyurt gazetesi ile ilgili olarak böyle bir çalışmanın daha önce yapılmamış olması göz önüne alındığında dönemle ilgili Kırklareli iline yeni bir bakış açısı getireceği düşünülmektedir. II. Dünya Savaşı'nın son yıllarına tekabül eden ve Türkiye'nin zor zamanlarına tanıklık etmiş savaş haberleri dışında eğitim, ekonomi, tarım kooperatif, kültür, sanat, sağlık, spor, haberleriyle halka ışık tutacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Trakyada Yeşilyurt* gazetesi, II. Dünya Savaşı Yıllarında Kırklareli, Ali Rıza Dursunkaya.

V. Türkan Doğruöz
Yrd. Doç. Dr.

Kırklareli Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
e-mail: turkan.dogruoz@klu.edu.tr.

Esra Çavdar
Araştırma Görevlisi

Kırklareli Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
e-mail: esra.cavdar@klu.edu.tr.

“Biçim yönünden incelediğimiz Trakyada Yeşilyurt gazetesine içerik yönünden baktığımızda ilk sayfasında dönemin siyasî olaylarının yanı sıra ülkenin içinde bulunduğu durum II. Dünya Savaşı'nın Türkiye üzerindeki siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel etkilerinin anlatıldığı haberleri görmekteyiz.”

Eser Geçmişi

31/05/2016'da başvuru alındı, 17/06/2016'da kabul edildi,
15 Ağustos 2016' da yayınlandı.

Paper History

Received on 31/05/2016, Accepted on 17/06/2016,
Published on 15 August 2016

DOI:

<http://dx.doi.org/10.21551/jhfv2i2.5000190914>

Bu makale, Kırklareli Üniversitesi BAPKO'da yürütülen KLUBAP/062 numaralı ve “Trakya'da Yeşilyurt Gazetesine Göre 1944 Yılında II. Dünya Savaşı ve Kırklareli” başlıklı projeden üretilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Trakya'da Yeşilyurt* gazetesi, II. Dünya Savaşı Yıllarında Kırklareli, Ali Rıza Dursunkaya.

ABSTRACT

Newspapers are written documents which are published on a daily or weekly basis and inform the readers about the latest developments of a special subject or a general subject. These documents are also the primary sources which carry the past to the present. Local newspapers which are published in a province, provide information about the political, economic, social and cultural developments in that province for the readers and the researchers. The newspaper *Trakya'da Yeşilyurt* which was first published by Ali Rıza Dursunkaya in 31 August in 1925 is the first local newspaper of Kırklareli. It has been published ever since and still continues to inform the readers about the political, economic, social and cultural events in Kırklareli.

In this article, the issues numbered 1313-1413 of the newspaper *Trakya'da Yeşilyurt* which were published biweekly on Tuesday and Friday in 1944 and also coincided with the II. World War, will be examined. Therefore, the difficult days that Turkey underwent during the II. World War will be described by the help of Kırklareli as an example. Our aim is to analyze the political, economic, social and cultural events occurred in Kırklareli analyzing the news in a chronological order.

As such a study about the newspaper *Trakya'da Yeşilyurt* has not been conducted before, it is thought that a new point of view about this period in Kırklareli will be put forward. Such a study will shed light on one of the difficult times of Turkey not only in terms of the news about the war but also of the news about education, economy, agricultural cooperation, culture, art, health and sports.

Keywords: *Trakya'da Yeşilyurt*, Kırklareli at II. World War, Ali Rıza Dursunkaya

GİRİŞ

1939-1945 yılları arasında altı yıl devam eden II. Dünya Savaşı ortaya çıkardığı ekonomik, sosyal çöküntü ve yok ettiği insan sayısı itibariyle tarihin en kanlı savaşlarından biri olmuştur. Türkiye, savaşın başlarında resmî olarak savaşa katılmamıştır ancak savaş boyunca dünyada devam eden kanlı ve yıkıcı olayların oluşturduğu ekonomik ve siyasi yansımalarından etkilenmiştir.¹ II. Dünya Savaşı sürecinde Türkiye’de Cumhurbaşkanı İsmet İnönü başkanlığında üç hükümet görev yapmıştır. İsmet İnönü’nün Cumhurbaşkanlığı döneminde ülke gündemini meşgul eden en önemli konu, yaşanan dünya savaşı ve savaşın Türkiye’ye yansımaları olmuştur.

1 Sedat Sav (2008), Türkiye’nin II. Dünya Savaşına Filen Girmemesinin İç ve Dış Toplumsal Etkileri ve Sonuçları, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya s. 72; Şinasi Sönmez (2011), “İkinci. Dünya Savaşında Türk Hükümetlerinin Temel Gıda Maddelerinin Temini Konusunda Aldığı Tedbirler”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S. 47, s. 604.

I. Dünya Savaşı'ndan yıpranmış olarak çıkan ve coğrafi açıdan kritik bir konumda bulunan Türkiye, II. Dünya Savaşı'nda ülke olarak savaşa katılmadan toprak bütünlüğünü korumayı amaçlamıştır. Ülkenin güvenliğini tarafsızlığını ve savaşan ülkeler arasında bağımsız bir denge unsuru olmasını öncelikli tutmuşlardır.² Bu çerçevede devlet yöneticileri yabancı askerleri ülke sınırlarından, uzak tutmak amacıyla ülkenin stratejik noktalarında bir takım askerî tedbirler almışlar; Türk ordusunu caydırıcı bir güç olarak sınır boylarına yığarak mümkün olduğunca düşmana karşı savunma tedbirleri aldirmişlardır.

Olası bir savaşa tehdit ve tehlike dikkate alınarak Avrupa ve özellikle Balkanlardan gelecek tehlike düşünülmüş ve Trakya, Ege kıyıları ve Boğazlar ile Marmara bölgesini güçlü bulundurmak için Trakya sınırında Kırklareli ve Edirne'den geçen bir tahkimat hattı oluşturularak önceden savunma amaçlı tedbir alınmıştır. Bu hattın adı da Milli Savunma Bakanlığının teklifi üzerine Bakanlar Kurulu tarafından *Çakmak Hattı* olarak kabul edilmiştir.³ Karadeniz'de İğneada'dan başlayan hat Mahya Dağı Demirköy-Kırklareli-Edirne-Meriç'te son buluyordu. Trakya sınırında yapılan *Çakmak Hattı*'nin tahkimatı için Bakanlar Kurulu tarafından 7.301.742 lira tahsis edilmiştir.⁴ Böylece Balkanlar'da Bulgaristan ve Meriç vadisinden Edirne'ye ve buradan da İstanbul'a gelen ana yaklaşma istikameti kapatılmıştır.⁵ Ancak savaşın başlaması ile birlikte *Yıldırım Harbi* olarak adlandırılan askerî ve iktisadi açıdan düşmanın hazırlanmasına fırsat vermeden baskın taarruzu ile ele geçirme stratejisine dayanan yöntem uygulanmaya konulmuş ve savaş kısa sürede yayılmıştır. *Yıldırım Harbi*'nin en önemli silahları uçaklar ve tanklardır. Elinde bu tarz silahları olmayan ülkeler müstahkem mevziler kurarak ülkelerini savunma yoluna gitmişlerdir. Türkiye'de Trakya ve Batı Anadolu'da olası bir taarruza karşı savunma hatlarının oluşturulmasına ve ayrıca İngiltere'den sağlanan tank ve uçaklar ile de ordunun takviye edilmesini planlamış ve gerçekleştirmiştir. Bu kapsamda savaşın ilk yıllarında inşa edilen *Çakmak Hattı* asıl savunma hattı olmaktan çıkarılmış ve Çatalca önlerinde yeni bir savunma hattı kurulmuştur.⁶

1938 yılından itibaren İtalya'nın Balkanlara yönelik saldırgan hareketi ve Almanya'nın giderek Balkanlara yönelmesi, Türkiye'yi Batılı ülkeler ile ortak hareket etmeye ve mümkünse bir ittifak antlaşması imzalamaya doğru yönlendirmiştir. Avrupa güç dengesinin kesin sınırlarla bozulduğu, ikinci bir büyük savaşa hızla gidilmeye başlanan 1939 yılı başından itibaren Türkiye, diplomatik tavrını ve yönünü iyice belirginleştirmeye başlamıştır. Saldırgan ve yayılmacı bir politikayı daha 1938 yılından itibaren yürürlüğe koyan Almanya ve İtalya'nın Balkanlara yönelik hareketlerini genişletmesi, Türkiye'yi

2 Edward Weisband (1974), II. Dünya Savaşında İnönü'nün Dış Politikası, çev. M. Ali Kayabal, İstanbul Milliyet Yayınları, s. 9-31.

3 BCA, Tarih: 03.10.1939, Sayı: 2/12084, Dosya:68-31, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 88.97.6.

4 BCA, Tarih: 09.03.1940, Sayı: 2/13021, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 90.23.2.

5 Türk Subaylarının İkinci Dünya Harbi Hatıraları (1999), Gnkur. Basımevi, Ankara, s. 50-51.

6 Hüsnü Özlü (2012), Arşiv Belgelerine Göre, İkinci Dünya Savaşı'nda İzmir ve Trakya'nın Savunmasına Yönelik Türk-İngiliz Heyetlerinin Görüşmeleri ve Alınan Önlemler, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, C. XII, S. 24, s. 234.

önlemler almaya sevk etmiştir.⁷

Türkiye'yi İngiltere ve Fransa ile bir ittifak imzalamaya iten gelişmeler, İtalya'nın 1939 Nisan ayında Arnavutluk'u işgal ederek, Türkiye'nin güvenlik bölgesine ayak basmasıyla başlamıştır. Türkiye ile İngiltere arasında 13 Nisan 1939'da başlayan görüşmeler, 12 Mayıs 1939'da Türkiye'yi *Barış Cephesi*'ne bağlayan bir deklarasyonun yayınlanması ile sonuçlanmıştır. Böylece Türkiye, 12 Mayıs 1939 ve 23 Haziran 1939 tarihli deklarasyonlar ile yaklaşan dünya harbi öncesinde kendisini emniyet altına almaya çalışmıştır. Akdeniz Bölgesi'nde yardımlaşma yükümlülüğü Türkiye ile İngiltere arasında 12 Mayıs 1939'dan, Türkiye ile Fransa arasında da Türk-Fransız Ortak Deklarasyonu'nun yapıldığı 23 Haziran 1939'dan başlamak üzere geçerlik kazanmış, 19 Ekim 1939 tarihli *Karşılıklı Yardım Antlaşması* diğer bir adıyla Ankara Antlaşması ile üçlü ittifak biçimine girerek geçerliliğini sürdürmüştür.⁸

28 Ekim 1940 tarihinde İtalya'nın Yunanistan'a saldırısı ile savaşın Türkiye açısından seyri, birdenbire değişmiştir. Savaşın sınırına dayanması ile bir Balkan Paktı ülkesi olan Türkiye'nin bazı yükümlülükleri yerine getirmesi gerekebilecektir. Ayrıca önce Arnavutluk'u işgal eden İtalya'nın Yunanistan'ı olası işgalinden sonraki hedefinin Türkiye olma ihtimali Türk Hükümeti'ni endişelendirmektedir. Almanların Balkanlara gerçekleştireceği harekâtın anlaşılması üzerine İngiltere Türkiye üzerine olan baskılarını arttırmış ve Mihver Devletleri'nin Balkanları işgal etmesini önlemek amacıyla Türkiye'nin derhal savaşa dâhil olmasını istemiştir. Ancak Türk ordusunun mevcut donanım isteklerine cevap verilmemesi nedeniyle Türkiye bu isteği reddetmiştir.⁹ Türkiye savaştan önce İngiltere ve Fransa ile imzaladığı antlaşma nedeniyle müttefik devletler tarafından çoğu zaman savaşa dâhil edilmek istenmiştir. Özellikle 1942 yılından itibaren Sovyetler Birliği'nin, İngilizleri aracı yapılarak savaşa katılma baskısına rağmen Türk devlet adamları bu önerileri ve baskıları dikkate almayarak savaşa katılmamışlardır.

Türkiye II. Dünya Savaşı'na katılmamasına rağmen, 1940-1945 yılları arasında *savaş ekonomisi* şartları içerisinde yaşamıştır. Bunun en önemli sebepleri ise savaşın başlaması ile birlikte Türkiye'nin yarı seferberlik atmosferine girmesi, nüfusun üretimde etkili olan yaş gruplarının silâh altına alınmış olması ve bütçenin büyük kısmının savunma giderlerine ayrılmış olmasıdır. Yetişkin nüfusun 1 milyon kadarının silâh altına alınması ve çiftçilerin ürettikleri ürünlerin belirlenen rayiç fiyattan devlete satmaya zorlanması kamuoyunda tepkilere yol açmış bu da Anadolu tarımına büyük darbe vurmuştur. Bu durum üretimin azalmasına ve buna bağlı olarak arz-talep dengesizliğinin yaşanmasına ve fiyat artışlarının engellenemez hale gelmesine neden olmuştur. Fiyat artışları *savaş zenginleri* olarak anılan

7 Yavuz Özgüldür (1999), İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikasını Belirleyen İki Antlaşma ve Sonuçları: Türk-İngiliz-Fransız İttifak Antlaşması ve Türk-Alman Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması, Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri II, Ankara: Genelkurmay Basımevi, s. 83.

8 Figen Atabey (2014), "İkinci Dünya Harbi Öncesi Türk-İngiliz-Fransız Ortak Deklarasyonu", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C. 7, S. 31, s.303.

9 Nuri Yavuz (1999), "İkinci Dünya Savaşında Almanların Balkanlar'a girmesi ve Türk-Alman Münasebetlerine Tesiri", Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri I, Ankara: Genelkurmay Basımevi, s. 159.

kesimlerin stokçuluk yapmasına ve bunun sonucunda karaborsa piyasasının doğmasında etkili olmuştur.¹⁰

Savaş döneminde görev yapan hükümetlerin mücadele etmek zorunda kaldıkları en önemli sorunlar ise ülkede üretimin azalması, temel ihtiyaç maddelerinin temin edilememesi, yüksek enflasyon ve büyük şehirlerin gereksinim duyduğu iaşenin sağlanamamasıdır.

18 Ocak 1940 tarihinde kabul edilen *Milli Korunma Kanunu*, 21 Şubat 1940 tarihinde resmi gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Hükümet kanun kapsamında üretilen mal miktarını belirleme, fabrikalara ve madenlere el koyma, üretimi ve dağıtımını sağlama, piyasadaki fiyatları denetleme, sıkıyönetim kararı alıp mülk zapt edebilme gücüne ve olağanüstü durumlarda ekonomiyi ve ekonomik yaşamı düzenleme yetkisine sahip olmuştur.¹¹ Hükümet, 13 Şubat 1942 tarihinde halkın günlük ekmek tüketimine sınırlama getirerek yeni ekonomik önlemler almıştır. Bu tarihten itibaren şehir ve kasabalarda yaşayan halkın ekmek ihtiyacını karne ile gidermesine karar verilmiştir.

Hükümet tarafından alınan bir diğer tedbir de *Varlık Vergisi Kanunu'dur*. 12 Kasım 1942 tarih ve 4305 sayılı kanun ile Türkiye Büyük Millet Meclisi *Varlık Vergisi Kanunu'nu* oy birliği ile kabul etmiştir. Bu kanun; II. Dünya Savaşı'nın en yoğun olarak devam ettiği bir zamanda her tarafı dünyanın en güçlü devletleri tarafından çevrilmiş olan Türkiye'nin sıkıntılarını erteleyebilmek, yükselen enflasyonu dizginlemek, ülke bütçesinin iki katından fazla olan piyasadaki paranın 500 milyon lirasını geri çekerek, mali dengeleri yerine getirmek için; tüccarlar, emlak ve akar sahipleri ile büyük çiftçilerden bir defaya mahsus olmak üzere alınmasına karar verilen ek vergidir. Belli bir kesimi değil herkesi kapsamıştır. Böylece hükümet savaş döneminde daha çok para kazanıp zenginleşen kesimlerden vergi alabilmeyi ve devletin gelirlerini arttırmayı amaçlamıştır.¹²

II. Dünya Savaşı döneminde hükümetler bir taraftan ülkedeki ekonomik zorluklarla mücadele ederken diğer taraftan da Gazi Mustafa Kemal Atatürk döneminde başlayan ülkeyi yeniden inşa sürecini devam ettirmeye çalışmışlardır. Özellikle eğitim ve kültür alanlarına önem verilen, bu dönemde hayata geçirilen en önemli bir diğer proje de 17 Nisan 1940 tarihinde kurulan Köy Enstitüleri olmuştur. Bu enstitülerin amacı; halkevleri ve halkodaları ile birlikte kırsal kesimde yaşayan gençlerin köy yaşamı ve tarımla ilgili bilgileri de kapsayan bir eğitim aldıktan sonra *öğretmen* unvanıyla yine köylerin hizmetine verilmesini sağlamaktır.¹³

II. Dünya Savaşı'na fiilen katılmayan Türkiye savaşın ekonomik, sosyal, kültürel ve

10 Murat Biçer (2005), II. Dünya Savaşında Türkiye Kamuoyu (1939-1945), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya, s. 140-143.

11 Erdoğan Öztürk (2004), II. Dünya Savaşı Yıllarında İzmir'de Beslenme Sorunu ve Karaborsacılık, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlke ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, s. 12-13.

12 Osman Yalçın (2012), "Varlık Vergisi Kanunu ve Uygulaması", *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, C. 1, S. 1, s. 323-325.

13 Mustafa Yılmaz (2010), *Atatürk Sonrası Dönemde İç Politika Olayları (1938—Günümüze)*, Atatürk ve Türk İnkılâp Tarihi, Ankara: Siyasal Kitapevi, s. 327.

siyasî alandaki etkilerini ülke olarak yaşamıştır. Yukarıda bahsedilen kanunlar, vergiler, projeler ve daha birçok uygulama savaşın ülkeye olan etkilerinin bir sonucudur.

Cumhuriyet'in ilanından kısa bir süre sonra Kırklareli vilâyetinde 31 Ağustos 1925 tarihinde yayın hayatına başlayan *Trakya'da Yeşilyurt* gazetesi¹⁴ haftada iki kez çıkan Cumhuriyetçi bir gazetedir. Gazetenin kurucusu ve başyazarı Ali Rıza Dursunkaya'dır. Türk kamuoyunda "Anadolu basını" ya da taşra basını" olarak da adlandırılan yerel basına örnek teşkil eden *Trakya'da Yeşilyurt* gazetesi de 1944 yılı Türkiye'sini ve Kırklareli vilâyetinin II. Dünya Savaşı sonundaki durumunu göstermesi açısından önemlidir. Çalışmamızda II. Dünya Savaşı içerisinde 1944 yılında Kırklareli'nde ve yurt genelinde yaşanan olaylar *Trakya'da Yeşilyurt* gazetesinde yer alan haberlere göre değerlendirilmeye çalışılmıştır.

II. Dünya Savaşı'nın Türkiye'ye etkilerine bir örnek olacağı düşünülerek Kırklareli'nde yayınlanan *Trakya'da Yeşilyurt* gazetesinin 1944 yılına ait 100 sayısı incelenmiştir. Cumhuriyeti ve İnkılâpları destekleyen politikası ile Trakya basınıının önemli bir temsilcisi olan gazetede yapılan tablolama sonucunda II. Dünya Savaşı ile ilgili yurtiçi ve yurtdışı konulu 90 haber tespit edilmiştir.

1. KIRKLARELİ BASINI VE ALİ RIZA DURSUNKAYA'NIN BİYOGRAFİSİ

1.1. Kırklareli Basını

Türkiye'de basının hareketlenmesi 1 Kasım 1831 tarihinde yayımlanmaya başlayan ilk Türkçe gazete "Takvim-i Vakayı" ile gerçekleşmiştir. Daha sonra basın hareketleri Tanzimat, Meşrutiyet ve İstibdat dönemlerinde kendini göstermiştir.

Yerel basın, doğrudan bölge halkıyla iç içe yaşadığı için bölgede gelişen olaylara çok daha yakındır. Bölgeyi ve bölge halkını iyi tanır. Yerel halk, kendi gazetesinde kendi sorunlarını, gelişmelerini, sesini, yüzünü görür. Kendisi ile ilgili her şeyi daha yakından izler; olaylara daha yakından sahip çıkar. Yöre halkının moral kaynağı olan yerel basın, bireylerin, çevreleriyle ve kendileriyle barışık, ilgili, bilgili ve yetkilileri yönlendirici yaşamalarını sağlamakla yükümlü çok önemli bir görevi üstlenmiş bir kurumdur. Halkın kulağı, gözü ve sesi olan bu gazeteler yörede yönetenler ve yönetilenler arasında bir köprü durumundadır. Yerel kamuoyunun temel iletişim aracı olan yerel basın, yöredeki kamusal çalışmaların, yatırımların, uygulamaların da denetçisi durumundadır.

1919 Mayıs'ı ile 1938 yılının sonu arasında, Türkiye topraklarında 582 gazete yayımlandığı, bunlardan 176'sının İstanbul'da, 406'sının ise taşrada çıktığı belirlenmiştir. İstanbul'da yayımlanan gazetelerin %60'ı siyasi içerikliken bu oran taşra gazeteleri için %83'tür. Bu gazetelerin, özel reklam geliri bulunmadığından, 1937'lere kadar hükümetten maddi yardım almanın dışında, yaşama şansları olmamıştır. Resmi ilan dağıtımı 1937 yılında başlamıştır.¹⁵

Milli Mücadele sırasında ya da Cumhuriyet'in ilk yıllarında kurulan ve günümüzde

14 Adı geçen gazete Trakya'da Yeşilyurt olarak yazıldığı için çalışmanın tümünde aynen yer almıştır.

15 Atilla Girgin (2009), Türkiye'de Yerel Basın, İstanbul Der Yayınları, ISBN: 9753533522, s. 92.

yayımlanmayı sürdüren yerel gazeteleri inceleyecek olursak *Trakya'da Yeşilyurt* gazetesinin bu dönemde yayınlanan sekiz gazete arasında dördüncü sırada yer aldığını görüyoruz. Bunlar sırası ile Adana'da *Yeni Adana* (1918, günlük gazete), Antalya'da *Antalya* (1922, günlük gazete), Bartın'da *Bartın* (1924, on günde bir yayımlanmakta), Kırklareli'nde *Trakya'da Yeşilyurt* (1925, günlük gazete) gazeteleridir. *Trakya'da Yeşilyurt* gazetesinin tirajı 350 olup makineyle dizilmekte tipo basılmaktadır.¹⁶ Türkiye genelinde dördüncü sırada olan gazete Trakya'da birinci sıradadır. 31 Ağustos 1925 yılında yayın hayatına *Kırklareli* adı altında başlamıştır. 30 Kasım 1927 tarihine kadar *Kırklareli* adı altında çıkan gazete, o sene genel meclisin verdiği tahsisat ve Daimi Encümen'in kararı ile resmi bir vilayet gazetesi çıkarılması üzerine adını vilayet gazetesine vererek o tarihte ve 163. sayısından itibaren *Trakya'da Yeşilyurt* adı altında çıkmaya başlamış ve günümüze kadar aynı adla devam etmiştir.¹⁷ Gazete, bu tarihten itibaren Edirne Vilâyeti'nin satılığa çıkardığı baskı makinelerini satın alınarak oluşturulan Yeşilyurt Matbaası'ndan basılmaya başlanmıştır. Ali Rıza Dursunkaya'nın 1957 yılında vefat etmesiyle gazete, kız kardeşinin eşi Rıza Tagal tarafından yayınlanmaya devam edilmiştir. Rıza Tagal'ın vefatından sonra ise oğlu Mehmet Tagal devam etmiştir. *Trakya'da Yeşilyurt* gazetesi Ali Rıza Dursunkaya ve yakınlarının yönetiminde olduğu elli yedi yıllık süre zarfında, yeni Türk devletinin demokrasi, milliyetçilik, devrimcilik ve lâiklik ilkelerine bağlı kalmıştır.¹⁸

1926 yılına gelindiğinde Kırklareli'de iki yerel gazete çıkıyordu. Bunlar *Trakya'da Yeni Işık* ve *Kırklareli* gazeteleridir.¹⁹ *Trakya'da Yeni Işık* gazetesi 1926 yılında kurulmuş ve yayına başlamıştır. İmtiyaz sahibi ve sorumlu müdürü Süleyman Şevket Bey'dir. *Trakya'da Yeni Işık* gazetesinin bugüne kadar sadece dört sayısına ulaşılmıştır. Bulunan sayılar 1926 yılı 1, 12, 18, 24. sayılardır. 18. sayı Ankara Milli Kütüphane mikrofilm arşivi B130'da, 1, 12, 24. sayılar ise Atatürk Üniversitesi, Seyfettin Özege Kütüphanesinde bulunmaktadır.²⁰ 1 Ocak 1926'da ilk sayısını çıkaran *Trakya'da Yeni Işık* gazetesi Cumhuriyetçi, Türkçü ve halkçı bir gazetedir.²¹ Gazetenin birinci sayısına ulaşılması bir şans olmuştur. Osmanlıca olarak çıkan *Trakya'da Yeni Işık* gazetesi küçük boyda sekiz sahifeden oluşmaktadır. Her sahifesinde dörder sütun bulunan gazetenin sağ üst köşesinde Trakya'da Yeni Işık başlığı büyük harf olarak yazılmıştır. Başlığın hemen altında başyazarı Tefikoğullarından Tefik Abdurrahman Bey'in ismi yer alır. Gazetenin sol üst köşesindeki bilgilere göre de gazetenin idare merkezi (idare evi) Kırklareli'nde belediye binası (bugün Kırklareli Müzesi) karşısındadır. Yıllık abone bedeli yüz kuruş olup şimdilik haftada bir çıkar notunun yanında gazete ile işi olanlar idare evimize yazı gönderirler veya kendileri buyururlar yazısı yer almaktadır. Gazetenin imtiyaz sahibi, Kırklareli Belediye Reisi, Dingiloğulları'ndan Süleyman Şevket Bey'dir. Milli Mücadele'yi bizzat yaşamış kişiler olarak *Trakya'da Yeni Işık* gazetesini çıkararak Kırklareli halkına Cumhuriyetin ışığını getirmeyi amaçlamışlardır.

16 A.g.e., s. 211-212.

17 Ali Rıza Dursunkaya (1947), Kırklareli Vilayetini Tarih, Coğrafya, Kültür ve Eski Eserleri Yönünden Tetkik, Yeşilyurt Basımevi, C. 2, s. 212.

18 Orhan Dursunkaya (1990), Kırklareli İl Halk Kütüphanesi Açılış Konuşması, s. 5-9. Bkz. Ek: 1.

19 1926-1927 Devlet Sâl-nâmesi, Matbaa Müdüriye-i Umumiyesi Naşriyatından 2. Basım yeri ve yılı bilinmiyor, s. 976.

20 Eski Harfli Süreli Yayınlar Kataloğu (1987), c.1, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, s. 268.

21 1926-1927 Devlet Sâl-nâmesi, s. 976.

Trakya'da Yeni Işık'ın ilk sayıları Edirne-Paşaeli matbaasında, daha sonra da Kırklareli vilâyet basımevinde yayımlanmıştır. Edirne'de yayımlandığı dönemde çıkan gazeteler hemen Kırklareli'ne getirilir ve dağıtılırdı. Gazete, Kırklareli ve çevresindeki haberleri halka ilk elden ulaştırmasının yanı sıra, şiir, öykü, tiyatro dizilerine, spor haberlerine ve çiftçileri ilgilendiren araştırma yazılarına da yer vererek halkın sıkıntılarını ortak olmaya ve çözüm aramaya çalışmıştır. Hemen hemen her sayıda yer alan işgal dönemine ait kahramanlık ve doğa şiirleri dikkat çekecek niteliktedir. Ayrıca Vilâyet Haberleri, Trakya Havadisleri köşeleri ve ilânlar bölümleri bize o dönemin Kırklareli yaşantısı hakkında ilginç bilgiler vermektedir. Zaman zaman İstanbul gazetelerinden ve özellikle Vakit gazetesinden alıntılar da önemli yer tutmaktadır. Bu genel bilgilerden sonra gazetenin içeriği ve yapısı üzerinde durmak yerinde olacaktır. Kırklareli'nin düşman işgalinden kurtuluşunun üzerinden dört yıl geçmesine rağmen çekilen acıların izleri, gazetede yer alan yazılarda ve şiirlerde açıkça görülmektedir. Nitekim gazetenin başyazarı Tefik Abdurrahman Tanyolaç'ın ilk sayıda yer alan "*Kendimizi Bilelim*" başlıklı yazısı buna en güzel örnek teşkil etmektedir. Yazıda Millî Mücadele günlerinden yaşanan acılar ve Cumhuriyet'e ulaşmamız anlatılarak Cumhuriyet'in getirdiği yenilikler, âş'ar vergisinin kaldırılmasının önemi ve gazetenin amacı belirtilmiştir.²² İlk sayıları Edirne Paşaeli Matbaası'nda basılmış daha sonra Vilayet Matbaası'nda basılmaya devam edilmiştir. Gazeteyi çıkaranların bütün gayretlerine rağmen ancak bir sene kadar yaşayabilmiş ve 105. (2 Ocak 1927) sayısı ile yayınına son vermiştir.

Köylü Birliği ticarethanesinin sahibi ve eski Kofçağız bucak müdürü Nail Tekiner'in sorumlu müdür ve S. Şevket Dingiloğlu'nun imtiyaz sahibi olduğu *Halk Sesi* adlı bir gazete 1930 Mayıs'ında çıkarılmaya başlanmışsa da kısa bir süre sonra yayınına son vermiştir.²³

22 Ağustos 1938 tarihinde *Kırklareli* adlı resmi gazete Kırklareli Valisi Hasip Koylan zamanında yeniden yayınlanmaya başladı. Vali Hasip Koylan'ın Ağrı Valiliği'ne tayin edilerek Kırklareli'nden ayrılması üzerine 10 Mayıs 1940 Cuma günü 130. Sayısı ile yayın hayatına son verdi.

1935 yılında Kırklareli Valisi Faik Üstün başkanlığında yapılan toplantıda Halkevi tarafından ilmi, içtimai aylık bir derginin çıkmasına karar verilmiştir. *Batıyolu* adı verilen dergi 23 Nisan 1935 günü yayınlanmaya başlamıştır. Derginin 1. ve 2. sayıları Lüleburgaz Özdilek Matbaası'nda; altı sayısı da Bozkurt Matbaası'nda basılmıştır. Ancak Mart 1936 tarihini taşıyan sekizinci sayısı ile yayın hayatı sona ermiştir.

Aynı yıllarda büyük bir zirai ve iktisadi boşluğu dolduracağı ümit edilen Alpullu Şeker Fabrikası Müdürü Şefik Bey'in de imtiyaz sahibi olduğu *Alpullu* dergisi yayın hayatına başlamıştır. Ancak o da *Batıyolu* dergisi gibi uzun ömürlü olamamıştır.²⁴

22 Trakya'da Yeni Işık, S. 1, 1 Ocak 1926, s. 8.

23 Ali Rıza Dursunkaya, a.g.e., C. 2, s. 215.

24 A.g.e., s. 217-218.

1.2. Ali Rıza Dursunkaya ve Eserleri

Süvari Jandarma Yüzbaşı Kamil Efendi'nin oğlu olarak 1890 yılında Amasya'da doğan Ali Rıza Dursunkaya, beş yaşında iken babasının tayini dolayısı ile Kırklareli'ne geldi. Ortaokulu Kırklareli'de liseyi Edirne İdadîsi'nde bitirdi. Üniversitede edebiyat bölümü son sınıf öğrencisi iken babasının ölüm haberi üzerine eğitimini yarıda bırakarak Babaeski'ye ailesinin yanına döndü. Askerliğini gönüllü olarak yaptı ve 1923 yılına kadar Kırkkilise (Kırklareli) Tedrisat-ı İptidaiye Müfettişliği, Kırkkilise (Kırklareli) İhtiyat Zabitan Teavün Cemiyeti Reisliği, Trakya ve Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti azalığı, Kırcaali kazası Mekatib-i İslamiye Müdürlüğü gibi pek çok görevde bulundu. 1923 yılında Kırklareli İlköğretim Müfettişliği'nden ayrılarak serbest çalışma hayatına başlayan Dursunkaya, 31 Ağustos 1925 yılında *Kırklareli* adlı gazeteyi yayınlamaya başladı.

1945-1946 yıllarında *Kırklareli Vilâyetini Tarih, Coğrafya, Kültür ve Eski Eserleri Yönünden Tetkik* adlı tarih eserini gazetede yayınlamaya başladı. 1956 yılında rahatsızlanan Dursunkaya 15 Şubat 1957 günü Fatih'teki evinde vefat etmiştir.

Ali Rıza Dursunkaya'nın basılmış iki kitabı vardır. Biri Bulgaristan Kırcaali kasabasında yazdığı yirmi bir sahifeden oluşan ve vatanından göç etmek zorunda kalan bir muallimin çok etkilendiği olayları anlatan altı hikâyenin bulunduğu *Muhacir Muallim Hikâyeleri*'dir. Sofya *Ahâli* gazetesi matbaasında basılmıştır.²⁵ Ali Rıza Dursunkaya'nın Kırklareli için büyük öneme sahip olan inceleme yazıları daha sonra kendi tarafından kitap haline getirilmiştir. *Kırklareli Vilâyetini Tarih, Coğrafya, Kültür ve Eski Eserleri Yönünden Tetkik* adlı eserin ilk cildi 1948 yılında ikinci cildi ise 1947 yılında Kırklareli Yeşilyurt Basımevinde basılmıştır.

Ali Rıza Dursunkaya, *Kırklareli Vilâyetini Tarih, Coğrafya, Kültür ve Eski Eserleri Yönünden Tetkik* adlı eserinin birinci cildine önsöz ile başlamış ve Kırklareli'ni tarihi, jeopolitik, coğrafi ve ulaşım yönleri ile incelemiştir. Tamamı 185 sahifeden oluşan kitapta bağcılık memleketi olarak bilinen Kırklareli'nde bağcılığımızın gelişme sebepleri, bağ bozumu, bağ âlemleri, meyvecilik, şeker pancarı ziraatı, afyon, tütün ekimi, ipekböcekçiliği ve peynirciliğimiz hakkında bilgiler verilmiştir. Son kısımda da Kırklareli'nin geçirdiği muhtelif idare şekilleri, nahiye müdürü, kaymakam, mutasarrıf ve valilerin biyografileri anlatılmıştır.²⁶ Eserin II. cildi incelendiğinde ilk olarak Kırklareli'nde eğitim konusunun işlendiği gözlenmektedir. Okullar hakkında detaylı bilgiler verilirken 1938-1947 yılları arasındaki öğrenci sayıları, öğretmen isimleri detaylı bir şekilde anlatılmaktadır. 20 Aralık 1930 tarihinde Mustafa Kemal Atatürk'ün Kırklareli'ne gelişi ile ilgili yazdıkları ilk ağızdan anlatılması bakımından önem kazanmaktadır.

Kültür müesseselerimiz ve hayır cemiyetleri başlığı altında Kırklareli Halkevi ve çalışmaları, Yeşilay, Kızılay, Çocuk Esirgeme Kurumu, Verem Savaş Derneği, Halk Musiki Cemiyeti ve Türk Hava Kurumu'nun kuruluş ve faaliyetlerine yer verilmiştir.

Kırklareli'nin dini eserleri cami, mescit, tekke ve zaviyeler, babalar-dergâhlar,

25 O. Dursunkaya, Açılış Konuşması, s 5-6.

26 A.R. Dursunkaya, C. 1.

gayri Müslim din müesseseleri başlıkları altında anlatılmaktadır. Çeşmeler ve tarihi eserlerde yerleri tarif edilerek özellikleri ile yazılmıştır. Askeri binalar, belediye, Kırklareli Hapishanesi, Vilayet Hastahanesi, Ziraat Bankası, sinema, spor kulüpleri, serbest meslek adamları ve Kırklareli gazetelerinin anlatılması ile son bulan ikinci cilt 240 sahifedir.

Ali Rıza Dursunkaya'nın *Trakya'da Yeşilyurt* gazetesine yazdığı yazıların büyük bir kısmı siyasî konuları içermektedir. Ancak eğitim, spor, yardım kuruluşları, edebiyat ve diğer toplumsal konularda da yazıları vardır. Bu yazılarının çoğu kitaplarında da söz ettiği konuların aktarımı niteliğindedir. Ayrıca özel günlerle ilgili yazdığı yazılarda dikkat çekicidir. Ali Rıza Dursunkaya gerek her iki eserinde gerekse gazetesinde yazdığı yazılar ile dönemine ışık tuttuğu gibi bugün bizim için de birinci elden kaynak özelliğini taşımaktadır.

2. TRAKYADA YEŞİLYURT GAZETESİNİN BİÇİM VE İÇERİK YÖNÜNDEN İNCELENMESİ

Trakya'da Yeşilyurt gazetesini anlayabilmek için öncelikle biçim ve içerik yönünden incelenmesi gerekmektedir.

2.1. Biçim Yönünden *Trakya'da Yeşilyurt* Gazetesi

Trakya'da Yeşilyurt gazetesi, 31 Ağustos 1925 tarihinden itibaren Kırklareli vilâyetinde yayın hayatına başlayan siyasi bir gazetedir. Kurucusu ve başyazarı Ali Rıza Dursunkaya'dır.

Çalışmamızda gazetenin 7 Kânûn-ı sâni (Ocak) 1944 - 29 Kânûn-ı evvel (Aralık) 1944 yılları arasındaki 1313-1413 numaralı 100 sayı incelenmiştir. Genellikle iki sayfa olan gazetenin 25 Şubat 1944 tarihli 1327 numaralı sayısından itibaren 5 nüshası Lüleburgaz Avcılar ve Atıcılar Cemiyeti Ana Nizamnamesi'nin yayımlanmasından dolayı 4 sayfa çıkmıştır. Gazetenin her bir sayfası genellikle dört sütundan oluşmakta ise de haberin özelliği ve uzunluğuna göre sütun sayısı 5 veya 6 olduğu da gözlenmiştir. Okurun dikkatinin dağılmasını ve haberleri karıştırılmasını önlemek için bir haberden diğer habere geçerken araya bir çizgi konulduğu görülmüştür.

Gazetenin ilk sayfasının sol üst köşesinde yer alan kutucukta; kaç yıldan itibaren yayımlandığı, ilânların satır fiyatı, sayısı ve satış fiyatı yazarken sağ üst köşedeki kutucukta ise; sahibi, gazete yönetim adresi, abone yıllık fiyatı ve yayımlandığı günün tarihi bulunmaktadır. Ayrıca bu iki kutucuğun orta kısmında, *Trakya'da YEŞİLYURT* ibaresi ve hemen altında ise *Salı ve Cuma günleri öğleden sonra çıkar Cumhuriyetçi Gazete* ifadesi yer almaktadır. Sadece 29 Teşrin-i evvel (Ekim) 1944 tarihinde Pazar günü özel sayı olarak çıkmıştır. 1397 no'lu özel sayının ilk sayfasındaki başlıklar ve gazete künyesi kırmızı renk ile yazılmış olup 4 sayfadır. Bu sayının ilk sayfasında yer alan sol üst kısımdaki kutucukta büyük harflerle *CUMHURİYET (OLMAZ)I (OLUR) YAPTI* ifadesi ve sağ üst kısımdaki kutucukta ise *Türk Vatanı Bölünmez Bir Bütündür* cümlesi yer almaktadır. Ayrıca bu özel sayının ebatları diğer gazetelere göre daha küçüktür. *SAYISI: [5] KURUŞ* ve *Abone Yılığ [400] kuruş* olarak belirtilen *Trakya'da Yeşilyurt* gazetesinin fiyatı da bir yıl boyunca değişmemiştir. Gazeteye verilecek ilanların satır fiyatı 22,5 kuruş olarak belirtilmiştir.

1944 yılının gazetesinin 19. yılı olduğu sol üst köşede belirtilen *Trakya'da Yeşilyurt* gazetesinde 4 adet fotoğraf bulunmaktadır. Bunlardan ilki 11 Nisan 1944 Salı günü 1340 sayılı gazetede Mimar Sinan'ın ölümünün 356. ölüm yıl dönümü nedeni ile yazılan yazıların üzerinde yer alan Mimar Sinan fotoğrafıdır. İkinci fotoğraf 1351 sayılı 19 Mayıs 1944 Cuma günü Kırklareli Çocuk Yuvası'nın açılışında çekilen toplu bir fotoğraftır. 29 Teşrin-i evvel (Ekim) 1944 Pazar tarihli olan 1397 sayılı gazete de *BÜYÜK TÜRK ULUSU Çok Büyük ve Şerefli Günün Kutlu Olsun* başlığının altında Mustafa Kemal Atatürk ile İsmet İnönü'nün fotoğrafları bulunmaktadır.

2.2. İçerik Yönünden *Trakya'da Yeşilyurt* Gazetesi

Bu haberlerin birçoğunda yazar adı bulunmamaktadır. Anadolu Ajansı kaynak olarak gösterilmiştir. Dönemin güncel olaylarına ilişkin, gazetesinin ilk sayfasının üst kısmında büyük punto ile ve renkli olarak yazılmış özlü sözlere de rastlanılmaktadır. Çocuk Esirgeme Kurumu ve Kızılay gibi yardım kuruluşlarına ait haberler gazetesinin birinci sayfasında yer almaktadır. Ayrıca bu kuruluşların faaliyetlerini anlatan haberler de gazetesinin ilk sayfasında bulunmaktadır. Gazetede kültürel ve toplumsal haberlerin yanı sıra tarih, spor, tarım-hayvancılık, ekonomi ile ilgili haberler genellikle birinci sayfada iken; kanun ve nizamnameler, ilânlar, duyurular, reklamlar, tebrik-teşekkür haberleri ile tayin ve terfi haberleri ikinci sayfada yer almaktadır.

Sadece Kırklareli değil Lüleburgaz, Pınarhisar, Vize gibi ilçeler ve Edirne, İstanbul, Ankara gibi vilâyetlerde meydana gelen olayları içeren haberler ve panayır ilânları da birinci ve ikinci sayfada bulunmaktadır. Gazete yurttan meydana gelen kaza, afet, tayin, askerî haberler ve hava durumu haberlerine de yer vererek okura ülke hakkında da bilgiler vermektedir.

Trakya'da Yeşilyurt gazetesi incelenirken 1944 yılına ait 100 adet gazetesinin haber taraması yapılmış ve tablo haline getirilmiştir. Tabloda yer alan tüm haberler de ayrıca konularına göre incelenerek başlıklar altında toplanmıştır. Bu doğrultuda yapılan çalışma sonucunda 11 Kânûn-ı sâni (Ocak) 1944 yılına ait 1314. sayıdan 29 Kânûn-ı evvel 1944 tarihli 1413. sayıya kadar 1851 habere ulaşılmıştır. Bu haberleri gruplarına göre ayıracak olursak duyuru ve ilanlar 445; toplumsal 248; kültürel alanda 213; siyasi alanda 177; II. Dünya Savaşı 90; ziraat 77; eğitim alanında 65; spor 52; tarım hayvancılık 52; ekonomik alanda 48; hukuki 47; tarihi konular 45; Çocuk Esirgeme Kurumu 42; CHP 36; tebrik teşekkür 36; zayıf 35; ilçeler ile ilgili 28; sağlık alanında 21; vefat 21; Yeşilay 18; Türk Hava Kurumu 14; Kızılay 13; Halkevi 12; satılık 10; Borsa 5; köy enstitüsü ile ilgili 1 haber gazete yer almaktadır.

Gazetede yer alan haberlerin büyük bir kısmı Kırklareli ile ilgili olmakla beraber Anadolu Ajansı'nın yurtdışından Sofya, Moskova, Londra, Washington, Cenevre'den aldığı haberler ve yurtiçi Ankara, Samsun, Gümüşhane gazeteleri haberleri ile özellikle *Ulus* ve *Cumhuriyet* gazetesi haberlerine yer verilmiştir. Zaman zaman radyo haberlerine de rastlanmıştır.

Gazetesinin ilk sayfasının birinci ve ikinci sütununda Ali Rıza Dursunkaya'nın yazıları bulunmaktadır. Yazılarına R. Dursunkaya diye imza atan Ali Rıza Dursunkaya zaman

zaman aynı sütunda yer almasına rağmen bazı yazılarını da isimsiz olarak yayınlamıştır. Gazete de yazıları yayımlanan diğer isimler Orhan Dursunkaya, Ali Çoşkun Yanardağoğlu, Yılmaz Ürün, Yüksek Mimar Talat Özışık, İrfan Özgiray, Nejat Köknar, Avni Tüzün, Neş'et Rizvanoğlu, Selahattin Yücesoy, ağabey rumuzu ve tarihçi rumuzu ile şehrin tarihi ve tarihi yerleri hakkında kısa bilgiler veren yazarlardır.

Günün anlam ve önemine göre yazılmış şiirlere gazetede çok sık yer verilmiştir. Bolu zelzelesi dolayısıyla Şerif Baykurt'un yazdığı *Kader* başlıklı şiiri örnek olarak gösterilebilir. Ayrıca en fazla Vahit Lütfü Salcı'nın olmak üzere Ömer Özkutlu, Fikret Nami, Hacı Bayram Büyükdere, Orhan Pirlar, Hüsnü Şenozan, Mustafa Ersoy gibi isimlerin şiirlerine de yer verilmiştir.

O dönemlerde Türkiye basınına etkileyen bir başka olay, 9 Ağustos 1928 tarihli Harf Devrimi'dir. Mustafa Kemal Paşa, 8 Ağustos 1928 tarihinde Cumhuriyet Halk Fırkası'nın İstanbul'da düzenlediği bir toplantı sırasında ilk kez Yeni Türk Harfleri'ni açıklamıştır. 1 Kasım'da kabul edilen yasayla Latin Harfleri benimsenmiş; 3 Kasım'da yayımlanan yasa uyarınca, bu tarihten itibaren tüm devlet dairelerinde ve kurumlarında, bütün şirket, dernek ve özel kuruluşlarda Türk Harfleri ile yazılmış yazıların kabulü ve işleme konulması zorunlu kılınmıştır. Türk Harfleri'nin devletin resmi işlemlerinde uygulanma tarihi olarak en geç 1 Ocak 1929 belirlenmiştir. Harf devriminden sonra geniş yığınların yeni yazıyı kolayca öğrenmelerini sağlamak amacıyla Millet Mektepleri açılmıştır.²⁷

Ancak aradan on beş yıl geçmesine rağmen *Trakyada Yeşilyurt* gazetesinin incelenen sayılarında imla ve yazım kurallarının tam oturmadığı ve sıkça kelime hatalarının yapıldığı gözlenmiştir. Örnek vermek gerekirse soru eklerinin bitişik yazılması (değilmi?), özel isim eklerinin ayrılmaması (Babaeskide, Kırklarelinin, Budapeşteye vs.), kelime yanlışlıklarında genellikle d ve t harflerinin yer değiştirmesi (yurddan, kudsal vs.), gazetenin 1320. sayısından 1392 sayısına kadar Yeşilay kelimesi (Yeşil ay) şeklinde yazılması verilebilir. Ayrıca kelimelerin bazı sayılarda doğru yazıldıkları bazı sayılarda ise hatalı yazımına devam edildiği gözlenmiştir (mes'ut, mesu't, san'at, meb'us, mes'elesi vs.).

3. TRAKYADA YEŞİLYURT GAZETESİ (1944) HABERLERİNİN İNCELENMESİ

Trakyada Yeşilyurt gazetesinin 1944 yılını incelemekteki amacımız II. Dünya Savaşı'nın son yıllarında Kırklareli'nin durumunu anlatmaktır. Ancak gazetede tahmin ettiğimiz kadar savaşın sıkıntılarını anlatan çok fazla habere rastlayamadık. Konu ile ilgili haberlerin bir kısmı hükümetin aldığı tedbirler bir kısmı da duyurular ve pasif korunma tedbirleri idi. Bunda savaşın son yıllarının yaşanmakta olmasının etkisi olduğu muhakkaktır.

Toplumsal ve kültürel alandaki haberler içinde eğitim, özel gün ve haftaların kutlamaları, şiirler, hava durumu, tarihi eserlerin tanıtımı, halkevi haberleri, konser ve konferans davetleri ve halkın hukuki konularda aydınlatılması önemli yer tutmaktadır. Yardım kuruluşları olarak Çocuk Esirgeme Kurumu, Yeşilay, Kızılay ve Türk Hava Kurumunun çalışmaları hakkında bilgi sahibi olmaktayız. Ziraat, hayvancılık ve

27 Sina Akşin (2003), *Yakınçağ Türkiye Tarihi I. Cilt (1908-1980)*, s. 153.

ekonomi ile ilgili olarak hayvan panayırı ilanları, mısır, tütün tarımı bilgileri bağcılığımız ve ipekböcekçiliği anlatılmaktadır. Çiçek, tifo, tifüs ve verem gibi dönemin bulaşıcı hastalıkları sağlık konuları içinde incelenmiştir. Gazetenin ikinci sahifesinde yer alan ilanlar ise genellikle resmi dairelerin ihale duyuruları, kayıp ilanları, vefat haberleri, tebrik ve teşekkürlerdir.

3.1. II. Dünya Savaşı Haberleri

Trakyada Yeşilyurt gazetesinde II. Dünya Savaşı ile ilgili haberlere ilk sayıdan itibaren rastlanmaktadır. II. Dünya Savaşı devam ederken yurt içi haberlerin konuları hükümetin aldığı tedbirler, ekmek karnesi, pasif korunma tedbirleri, kömür kıtlığı, odun, kömür, gaz, basma, şeker dağıtımı ve harp sonrası hazırlıklardır. Yabancı kaynaklardan alınan yurtdışı haberler Bulgaristan'da alınan tedbirler, Alman Tebliği, Macaristan, Yugoslavya, Yunanistan ve İngiltere ile ilgilidir.

II. Dünya Savaşı ile ilgili yurtiçi ilk haber *Hükümetin Tedbiri ve Borsamızdır* (11 Kânûn-ı sâni (Ocak) 1944, sayı 1314). Haberde hükümetin gerekli tedbir alarak çiftçiyi rahatlattığından söz edilmektedir.

Ekmek İstihkakının Arttırılması haberi dikkat çekicidir (4 Şubat 1944, sayı 1321).

Ekmek istihkakının arttırılması hakkındaki tetkiklerin ilerlemekte ve bu istihkakın 400 grama çıkarılacağını (Cumhuriyet) gazetesi yazmaktadır.

Ekmekle ilgili bir diğer haberde *Ekmek Karnesi Tevziatıdır* (16 Haziran 1944, sayı 1359).

İaşe bürosunun Temmuz, Ağustos karnelerini vermek üzere hazırlıkları devam etmektedir. 25 Hazirandan itibaren tevziata başlayacaklarını öğrendik.

4 Şubat 1944 tarihinde ekmeğin gramajının arttırılması haberi Eylül ayında Ticaret Vekâleti'nden bildirilen haberle desteklenmektedir. 1 Ekimden itibaren ekmek gramajı 300 gramdan 375 grama ve ağır işçiler için 600 gramdan 750 grama çıkarılacaktır (*Ekmek İstihkakı Arttırılacak*; 29 Eylül 1944, sayı 1389).

Dar gelirli ailelere ve fakirlere şeker dağıtımına başlanacağı ve üç aylık olarak nüfus başına birer buçuk kilo verileceği, haber olarak gazetede yer almıştır (*Dar Gelirlilere Şeker*; 7 Teşrîn-i sâni (Kasım) 1944, sayı 1399).

Kırklareli Valisi Kazım Demirel'in *Kırklareli Sayın Halkına* diye başlayan duyurusunda hava taarruzlarına karşı ışıkların söndürülmesi ve karartılması ile ilgili nizamname hükümleri 7 Ağustos 1944 akşamından itibaren uygulanmaya konulmuştur denilerek 12 maddelik nizamname hükümleri verilmektedir (8 Ağustos 1944, sayı 1374). Bir sonraki günlük gazetede de karartmaya ve hükümlere uymayanlara kanuni işlem yapılacağı duyuruluyordu (11 Ağustos 1944, sayı 1375).

Gazetede sadece kurumların halktan istekleri değil halkın da istekleri yer

alıyordu. Korunma ile ilgili olarak şehirde alarm için çalınan canavar düdüklarının kenar mahallelerden duyulmadığı belirtilen haberde daha merkezi bir yerden çalınması isteniyordu (*Alarm İşaretini duyamıyoruz*; 15 Ağustos 1944, sayı 1376). İstanbul'da verilen alarmlarda halk arasında paniğe neden olmuştur.

7 Ekim 1944 tarihli gazetede üç gün evvel yapılan tebligat ve ilan ile üç ay evvel alınan pasif koruma tedbirinin kaldırıldığı bildirilmiştir. Buna dayanarak evler ve dükkânlar maskeleri kaldırmışlardır (*Karartma Kaldırıldı*; 7 Teşrin-i sâni (Kasım) 1944, sayı 1399).

Halkın önemli ihtiyaçlarından olan gaz dağıtımının başlama haberi de gazete aracılığı ile duyurulan haberler arasındadır (*Gaz Tevziatı*; 12 Eylül 1944, sayı 1384).

Veteriner-Bakteriyolog Dr. Reşat Akün'ün *Mikrop Savaşı* başlıklı yazısında verdiği bilgiler ile halkın korkusu gazete aracılığı ile azaltılmaya çalışılmıştır (21 Mart 1944, sayı 1334).

Dr. Reşat Akün'e göre;

Mikroplar pratik bir silah değildir. Tankın, uçağın, bomba ve zehirli gazın oynadığı rolü ifa edemeyecekleri muhakkaktır. Zira 1. Mikrop savaşı pratik değildir. Verdirebileceği telefata ateşli silahlara nazaran daha azdır. 2. Mukabil taraf kullanılan mikrobun mahiyetini pek çabuk tayin ederek lazım gelen tedbiri alır. 3. Düşmana karşı kullanılan mikrop, mikrobu silah olarak kullanan tarafta da zayıfa mucip olabilir. 4. Mikrobunda silah olarak telakkisi, cemiyet vicdanı karşısında haklı bir nefret ve istikrarı davet eder. Bu da aleyhte bir cereyan husule getirir.

Havaların soğumasına rağmen on beş günden beri piyasaya odun kömür gelmediğinin duyurulduğu *Odunsuz Kömürüz Kaldık* (31 Mart 1944, sayı 1337), *Kömür Kıtığı* haberleri yaşanan zor günlerin habercisidir (9 Haziran 1944, sayı 1357).

Şehirde halkın uyması gereken pasif korunma tedbirleri de gazete aracılığı ile halka duyurulmuştur (*Pasif Korunma Tedbirleri*; 16 Mayıs 1944, sayı 1350).

Şehrimizde bugün saat 19 ile 21.30 arasında bir pasif korunma tecrübesi yapılacaktır. Bu tecrübede sıhhi ekipler, itfaiye, yardımcı kollar ve havaya karşı korunma vasıtaları vazife almışlardır. Maskeleye, korunma gibi tedbirler dikkatle kontrol edilecek, riayet etmeyenler hakkında takibat yapılacaktır.

Yurtdışı haberlerinde Bulgaristan'dan alınan ve Bulgaristan ile ilgili haberler çoğunluk kazanmaktadır. Sırası ile bu haberleri verecek olursak ilk haber Anadolu Ajansı'nın Sofya'dan aldığı bilgiler doğrultusunda verdiği Bulgaristan'da alınan tedbirlerle ilgidir. Haberin içeriğinde savaş nedeni ile halkın Sofya'yı terk ettiği ve boşalan evlerde hırsızlık olayları baş gösterdiği için Sofya'ya izinsiz giriş çıkış yapılmaması konusundadır (*Bulgaristan'da Alınan Tedbirler*; 14 Kânûn-ı sâni (Ocak) 1944, sayı 1315). Bulgaristan'da alınan tedbirlerle ilgili bir diğer haberde Sofya'nın hava saldırılarına uğramasından sonra hükümetin aldığı olağanüstü tedbirlerle ilgilidir. Habere göre saat 18.00'dan sonra sokağa çıkma yasağı ilan edilmiştir. Çıkmak zorunda olanların hükümetten izin belgesi almaları

zorunludur belgeyi ibraz edemeyenler derhal kurşunla öldürüleceklerdir (*Bulgaristan'daki fevkalade tedbirler*; 25 Kânûn-ı sâni (Ocak) 1944, sayı 1318). Anadolu Ajansı'nın Sofya'dan bildirdiği *Bulgarlar İttifaklarına Mutlak Surette Bağlı* başlıklı haber aşağıdaki gibi verilmektedir (1 Şubat 1944, sayı 1320).

Anadolu Ajansı'nın Sofya'dan verdiği haberde Bulgar Sobronya Meclisi yaptığı toplantıda Bulgaristan'ın iç ve dış politikasını etraflıca tetkik ederek şimdiki siyasetine mutlak şekilde bağlılık ve hükümete tam bir itimat beyan etmiştir. Yine bu haberde Bulgar mebuslarının yeni Makedonya ve Trakya vilayetlerinin bütün kuvvetleri ile müdafaası taraftarı oldukları ve Başvekil Bojilof'un memleketin savaş azmini göstermek hususundaki kat'i kararını belitmiş ve bu sözleri alkışlarla karşılanmıştı.

Müttefik Tayyareleri haberi Müttefik Devletlerin Bulgaristan'a attıkları Bulgarca yazılmış beyannameler konusundadır (30 Haziran 1944, sayı 1363). Habere göre;

Hududumuza yakın Bulgar köylerine bu günlerde müttefik tayyareleri tarafından Bulgarca yazılmış binlerce beyannameler atılmıştır. Bu kâğıtlarda Bulgar milletine hitap edilerek müttefiklerin kazandıkları zaferlerden bahs edilmekte ve Almanlardan ayrılmaları istenmekte olduğunu öğrendik.

Amerikan uçaklarının Balkanlara binlerce beyanname atarken bir taraftan da birçok şehirleri bombalamaktadır (*Balkanlara Yeni Hava Akınları*, 30 Haziran 1944, sayı 1363).

Yabancı kaynaklardan alınan savaş haberleri gazete aracılığı ile halkla duyurulmakta idi (Harp Vaziyeti, 28 Temmuz 1944, sayı 1371).

Ajanslar şarkta, Fransa ve İtalya topraklarında muharebelerin devam ettiğini ve bir Londra ajansına göre de Londra bölgesine Alman kanatlı bomba taarruzlarının tekrar başlamış ve halk arasında kayıplar ve hasarlara sebebiyet verdiğini bildirmektedir.

Budapeşte'den öğrenilen bir habere göre Berlin'de yaşayan Türklerin savaş nedeni ile yaşadıkları zararlar *Berlin Bombardımanlarından Zarar Gören Türkler* başlığı ile verilmiş ve yaşanan hava akınlarında iki çocuğun hayatını kaybettiği, on kişinin yaralandığı ve maddi zararın ise bir milyon markı bulduğu bildirilmiştir (14 Kânûn-ı sâni (Ocak) 1944, sayı 1315). Budapeşte'ye bir saat boyunca yapılan hava bombardımanı haberi radyodan alınan bir tebligata göre *Budapeşte'ye Hava Akımı* başlığı ile verilmiştir (25 Kânûn-ı sâni (Ocak) 1944, sayı 1318).

Savaş ile ilgili verilen haberler arasında *Müttefikler Roma'ya girdiler* ve *İngiltere'nin Protestosu* haberleri Anadolu Ajansı'nın Londra'dan aldığı haberler arasındadır (6 Haziran 1944, sayı 1356).

4 Ağustos 1944 tarihli haberde Almanlarla siyasi, iktisadi münasebetlerimizi kestik deniliyordu (sayı 1373). Türkiye'nin bu kararı Yunanistan'da mesut bir hadise olarak karşılanmıştı (*Bulgaristan Notası ve Balkanlar*; 8 Ağustos 1944, sayı 1374). Bulgar Başvekili de Bulgar milletinin bu harbe zorla sokulduğunu söylüyordu ve yaptığı konuşmasında *Bulgaristan, Kendisinin Kan Deryasına Atılmasını İstemiyor* diyordu (18

Ağustos 1944, sayı 1377).

3.2. Toplumsal ve Kültürel Haberler

Trakya'da Yeşilyurt gazetesi Kırklareli halkının incelediğimiz dönemdeki sosyal ve kültürel hayatı hakkında da bilgi vermektedir. Dönemin iklim şartları, geçim kaynakları konusunda bilgi ve tavsiyelerde bulunduğu gibi bölgedeki idari makamların değişmesi ile ilgili de bilgilendirmelerde bulunmaktadır. Kırklareli ilinde yaşanmış asayiş olaylarına da yer vermektedir *Kır Bekçisini Yaralayanlar* (15 Ağustos 1944, 1376); *Hırsızlar* (6 Teşrin-i evvel (Ekim) 1944, sayı 1391); (*Hırsızlar Yakalandı*, 10 Teşrin-i evvel (Ekim) 1944, sayı 1392). *Cezalandırılan Fırıncılar* haberi ile ekmekte usulsüzlük yapan fırıncıların belediye tarafından cezalandırıldığını öğrenmekteyiz (8 Eylül 1944, sayı 1383). Yer verdiği köşe yazılarıyla da kişinin toplumda nasıl daha faydalı olabileceği, memleketi için neler yapabileceği, hayatı nasıl kolaylaştırabileceklerine dair nasihatlerde bulunulmuştur (*Nasıl Faydalı Olurdu?* 15 Ağustos 1944, sayı 1376).

1944 Bolu depreminde zarar gören felaketzedelere Kırklareli halkının topladığı yardımlar kişi isimleri ver verdikleri miktarla birlikte *Felaketzedelere Yardım* başlıklı haber ile verilmiştir (11 Kânûn-ı sâni (Ocak) 1944, sayı 1314) *Kardaş Yardımı* başlığıyla Kırklareli halkının depremedeler için yardımlarının devam ettiğini Pınarhisar Kızılay şubesine yaptıkları bağışlardan öğrenmekteyiz (25 Kânûn-ı sâni (Ocak) 1944, sayı 1318). Kırklareli'nden felaketzedeler için 15.653 lira 43 kuruş ve 30.265 kilo muhtelif hububat toplanmıştır *Zelzele Felaketzedelerine Vilayetimizin Yardımı* (15 Şubat 1944, sayı 1324). *Zelzele ve Yer Debrenmesi* haberleriyle Gerede'de meydana gelen depremin Düzce, Safranbolu gibi Kırklareli'nde de hissedildiğine yer vermiştir. (1 Şubat 1944, sayı 1320; 6 Teşrin-i evvel (Ekim) 1944, sayı 1391). Depremlerin arkasından artçı sarsıntıların devam ettiğini ve 35 artçı sarsıntının hissedildiği hakkında bilgi verirken depremde mağdur olan halkın kışın zor şartlarına yardımsever halk ve yardım kuruluşlarının desteğiyle dayanmaya çalıştığı görülmektedir (Daha *Otuz Beş Zelzele Olmuştur* 4 Şubat 1944, sayı 1321). Bolu haber ajansından alınan habere göre Bolu'da depremde hayatını kaybedenlerin sayısı 1458 kişidir. Ankara'dan deprem bölgesine yardım olarak 8 polis memuru, 200 çadır, 15 hastane çadırı ile ekmek gönderilmiştir *Boluda Deprem Hala Devam Ediyor. Şimdiye Kadar 1458 Ölü Tesbit Edildi* (8 Şubat 1944, sayı 1322). Akdağ'dan da felaketzedelere 549 lira yarım toplanarak Anadolu Ajansı vasıtasıyla gönderilmiştir (*Akdağ Madeninin Felaketzedelere Yardımı* 8 Şubat 1944, sayı 1322).

Genel Kurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ın emekli olup görevinden ayrılmasına *Büyük Asker Aziz Mareşalımız Fevzi Çakmak Tekaüt Oldu* haberiyle Kırklareli halkına duyurmuş ve Reısicumhur İsmet İnönü'nün bu konudaki düşüncelerine de yer vermiştir (14 Kânûn-ı sâni (Ocak) 1944, sayı 1315). Daha sonra *Orgeneral Salih Omurtak Genelkurmay İkinci Reisi Oldu* haberiyle Salih Omurtak'ın genelkurmay asbaşkanlığına gelmesine yer yerilmiştir (14 Kânûn-ı sâni (Ocak) 1944, sayı 1316). Dönemin Belediye Başkanı'nın görevinden el çektirildiği (*Belediye Reisine İşten El Çektirildi* 1 Ağustos 1944, sayı 1372). Orgeneral Rüştü Akın'ın vefatı haberi de 15 Kânûn-ı evvel (Aralık) 1944 tarihli sayıda yer almıştır.

Yurtiçinden haberler veren gazete şehirlerin düşman işgalinden kurtuluşlarına da

yer vermiştir. Bunlardan birisi Adana'nın kurtuluşudur (*Güzel Adanamızın Kurtuluşu* 14 Kânûn-ı sâni (Ocak) 1944, sayı 1315). Hatay'ın anavatana katılışının 5. yıldönümü de *Güzel Antakyamızın Kurtuluşu* başlığıyla gazetede yer almıştır (28 Temmuz 1944, sayı 1371). İzmir Fuarının açıldığı bilgisini vererek II. Dünya Savaşı sebebiyle yabancı firmaların fuara katılmadığını, Kırklareli'nin ise peynir, kaşar ve bal gönderdiği belirtmiştir (*İzmir Fuarı Açıldı* 25 Ağustos 1944, sayı 1379).

İncelenen sayılarda görülmüştür ki *Ajans Haberleri* başlığıyla yurtiçi toplumsal haberlere de yer vermiştir. Ankara Ajansı'ndan alınmış olan haberlerden İcra vekillerinin Başvekil Şükrü Saraçoğlu reisliğinde toplanmaları ve Ankara Ağır Ceza Mahkemesi'nin Refah gemisi ile ilgili verdiği karara yer verilmiştir (14 Kânûn-ı sâni (Ocak) 1944, sayı 1315).

Kırklareli halkına verdiği yurtiçi ve yurtdışı haberlerle birlikte mevsim şartları ile ilgili bilgilendirmeler yaparak uyarılarda bulunmuştur. *Şiddetli Kar ve Kış* haberiyle 1944 kışının Kırklareli'nde ne kadar şiddetli geçtiği yağın şiddetli karın çiftçi için bereketli olduğuna değinilmiştir (21 Kânûn-ı sâni (Ocak) 1944, sayı 1317). *Haberim Oldu* başlığıyla yayınladığı haberlerde de hem Kırklareli hem de çevresinde olan toplumsal olaylara değinmiştir (1 Şubat 1944 Salı, sayı 1320). Çetin geçen 1944 kışı sonrası ilk cemrenin düşüşü ile baharın gelişinin müjdesini de *İlk Cemre Düştü* haberiyle vermiştir. Ancak cemrenin düşmesine rağmen soğuk havaların ve fırtınanın devam ettiğini ve odun kıtlığı nedeniyle Kırklareli halkının zorlanacağı bildirmiştir (22 Şubat 1944, sayı 1326); (*Odun İşlerimiz Odun Derdimiz* 29 Şubat 1944, sayı 1328).

1938 yılında Almanya'da inşa edilmiş olan gemimiz Trak vapuru Gelibolu'dan Bandırma'ya hareket ederken batmış ve 48 kişilik mürettebatın yarısı hayatını kaybetmiştir. (*En Güzel Gemimiz Trak Battı* 25 Kânûn-ı sâni (Ocak) 1944, sayı 1318). Şehit olan denizciler için üzüntülerini de aynı sayıda *Şehit Denizcilerimiz* başlığıyla bildirilmiştir. Gemlik'te Sümer İpek fabrikası işçileri ve memurları Anadolu Ajansı vasıtasıyla Trak gemisinin ölen mürettebatının ailelerine 245 lira yarım toplayarak ulaştırdığı görülmektedir (*Trak Şehitlerine Yardım* 8 Şubat 1944, sayı 1322).

Aynı sayıda *Yurddan Haberler* başlığıyla Antalya gazetesinden edinilen bilgiyle Antalya iline 33 yıldan beri ilk defa kar yağdığı ve 40-140 santime kadar yükseldiğine yer verilmiştir (25 İkinci Kanun 1944, sayı 1318).

İncelenen sayılarda görülmüştür ki Kırklareli idari kadrolarında meydana gelen değişimler ile ilgili bilgilendirmelerde bulunmuştur (*Raşit Talay* 25 Kânûn-ı sâni (Ocak) 1944, sayı 1318).

23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı'nın Kırklareli ilinde coşkuyla kutlandığı görülmektedir. Bir gün öncesinden Kırklareli halkının şehri Türk bayrağı ile süslediği belirtilmiştir. Bayram geçiş töreninde Halkevi temsil kolu, Ortaokul koro heyeti yanında Çocuk Esirgeme Kurumu'nun da yer alması dikkat çekmektedir. 23 Nisan sabahı 10.30 da başlayan törenlere Kırklareli valisi, mebusu, komutan, maarif müdürü, parti, belediye ve çocuk esirgeme başkanları katılmış ve bandonun çaldığı İstiklal Marşı'nı müteakip Maarif Memuru Vefik Sözen'in yaptığı açılış konuşmasıyla günün anlam ve önemine değinilerek

törenlere başlandığı görüşmüştür. Coşkuyla kutlanan bayramda maddi durumu iyi olmayan çocuklar da unutulmamış; verilen yemeğin ardından ücretsiz sinema gösterimi ile çocukların bayramı kutlanmıştır. Akşam 21.30'da Çocuk Esirgeme Kurumu yararına düzenlenen baloda da danslar ile kutlamalar devam etmiştir (*23 Nisan Milli Hâkimiyet ve Çocuk Bayramı* 25 Nisan 1944, sayı 1344).

15 Mayıs Pazartesi günü de Kırklareli halkının hava şehitlerine saygı için bir tören düzenlediği başta Kırklareli Valisi olmak üzere önde gelen yöneticilerin törende hazır bulunduğu belirtilmiştir. 19 Mayıs'ın tarihi önemine değinilmiş ve yapılan törenlerin coşkusu anlatılmıştır. 19 Mayıs nedeniyle Kırklareli Valisi Kazım Demirel'in Milli Şef İsmet İnönü'ye çektiği telgrafa yer vermiştir (19 Mayıs 1944, sayı 1351).

Çocuk Esirgeme Kurumu da 30 Ağustos Zafer Bayramı vesilesiyle balo düzenleyerek milli bayramlara verilen değeri göstermiştir (*30 Ağustos Balosu* 28 Temmuz 1944, sayı 1371).

İplik Geldi haberiyle İktisat Vekâleti'nden Kırklareli iline gönderilen iplikler sayesinde ipliksizlik yüzünden kurulamayan dokuma tezgâhlarının kurulacağı müjdesini Kırklarelilere vermiştir (14 Temmuz 1944, sayı 1367). Kırklareli'ne ayrıca gelen mallar arasında kavrama, çuval, boş teneke ve levha halinde tenekelikler bulunmaktadır. 4000 adet olan çuvallar kazalara ayrılarak dağıtılmıştır (*Vilayete Gelen Mallar* 25 Temmuz 1944, sayı 1370). *Çimento Geldi*, haberi ile şehre gelen çimentonun tevziatına bakkal Şükrü Hekim oğlu ile başlanacağını Kırklareli halkına duyurmuştur (13 Teşrin-i evvel (Ekim) 1944, sayı 1393). *Bafra ve Büyük Kulüp Geldi*; haberiyle şehre sigara geldiğinin haberini okuyucularına bildirmiştir (13 Teşrin-i evvel (Ekim) 1944, sayı 1393). Yine şehre gelen Poplin, Hint basması ve Mermerin dağıtımına başlanacağı (7 Teşrin-i sâni (Kasım) 1944, sayı 1399) tarihli sayısında *Basma Tevziatı* haberi ile duyurulmuştur. Ayrıca hükümetten gerekli izinleri alan bir firmanın Amerika'dan basma ithal edeceğinin duyurusu yapılmıştır (*Basma* 17 Teşrin-i sâni (Kasım) 1944, sayı 1402). Dar gelirli vatandaşlar için hane başına birer buçuk kilo şeker yardımı yapılacağı aynı sayıda *Dar Gelirlilere Şeker* haber başlığıyla yer almıştır. Unlu mamullerin İstanbul'da imal edilmesine başlanmasıyla makarna perakende satış fiyatı 70-75 kuruşa, pirinç ise toptan fiyatta 100 kuruşa kadar düşmüştür (*Makarna ve Şehriye* 17 Teşrin-i sâni (Ocak) 1944, sayı 1402).

Erbay dikiş kursunun Halkevi'nde yaptığı serginin bilgisini verirken 12 genç kızın 10 aylık eğitim sonrası ürettikleri gecelik, pijama, gömlek, perde, yatak takımları, çay takımları sergilenmiştir (*Erbay Dikiş Sergisi* 18 Temmuz 1944, sayı 1368).

Vilayet nahiye merkezlerinde açılması planlanan 100den fazla halk odasının da haberine *Halk Odaları* haber başlığıyla yer vermiştir (19 Eylül 1944, sayı 1386).

Gazetede okuyucudan gelen mektuplara, istek ve şikâyetlere de yer verilmiştir. Bunlardan birinde okuyucu Kırklareli sokaklarının bakımsız kalan bazı sokaklarından şikâyetçi olmaktadır (*Sokaklarımızın Hali* 13 Teşrin-i evvel (Ekim) 1944, sayı 1393).

Gazetenin gezici köy muhabirlerinden Kofçaz halkının durumu ile ilgili bilgiler aktarılmıştır. Buna göre; Kofçaz halkı Hava Kurumu'na fitre konusunda, Kızılay ve Çocuk

Esirgeme Kurumu'na hububat yardımı konusunda önde olduğu gibi hububat vergilerini de toprak mahsulleri ofisine teslim etmiştir. Yöreye bir cami yapıldığı bir caminin de tamir edildiğini bu haber sayesinde öğrenmekteyiz. 1944 yılında sekiz adet mandıra açıldığını öğrendiğimiz nahiyede bunlardan yalnızca bir tanesinin kaşar peynir ürettiğini diğerlerinin beyaz peynir ürettiğini öğreniyoruz. Kofçaz'ın kaza olmasıyla Balkan köylerinin kalkınacağı düşüncesiyle temennilerde bulunulmuştur (*Kofçaz Nahiyesinde Faaliyet* 17 Teşrîn-i evvel (Ekim) 1944, sayı 1394).

Eskiden durumu maddi açıdan iyi olanların fakir çocukları sünnet ettirme geleneğinin Kırklareli'nde de var olduğu Karahalil Köyü'nde Hasan Ağa isimli şahsın yüz kadar çocuğa sünnet şöleni düzenleyip İstanbul'dan hafız getirterek mevlid okuttuğu, yemekler verdiği *Bir Hamiyet ve Hayır Eseri* adlı haberde yer verilmiştir (17 Teşrîn-i evvel (Ekim), sayı 1394).

Amerikalıların 60 dakikada bir ev inşa ettiği haberine yer veren gazete Moskova ajansından da Sovyetler Birliği'nin inşa ettiği üç oda, bir mutfak, bir sandık odası, bir banyo ve bir terastan (balkon) ibaret olan tek tip evlerle iskân sorununun çözüldüğü haberini vermiştir (*Daha Neler Göreceğiz* 20 Teşrîn-i evvel (Ekim) 1944, sayı 1395).

Cumhuriyet'in 21. yıldönümünün coşkuyla kutlanması için gün önceden hazırlıklar yapılmaya başlanmıştır. Bayram kutlamasının 28 Teşrîn-i evvel (Ekim) günü saat 13.00'ten 30 Teşrîn-i evvel (Ekim) Pazartesi gününe kadar devam edeceği ve saat saat neler yapılacağı halka duyurulmuştur (*Cumhuriyetimizin 21inci Yıldönümü Kutlama Programı* 24 Teşrîn-i evvel (Ekim) 1944, sayı 1396)

29 Teşrîn-i evvel (Ekim) 1944 tarihli 1397 sayısı Cumhuriyet Bayramı sebebiyle 4 sayfa olarak yayınlanmış, Cumhuriyet'in anlam ve önemi üzerinde durulmuştur. Gazetenin ilk sayfasında Mustafa Kemal Atatürk ile İsmet İnönü'nün fotoğraflarına yer verilmiştir. 21 yıl içinde Cumhuriyetin geldiği noktaya, yapılan inkılaplara, eğitimin geldiği seviyeye değinilerek Cumhuriyetin gençlere beden, edebiyat ve musiki alanında kazandırdıkları ile ilköğretim davasına ayrıntılı yer verilmiştir.

3 Teşrîn-i evvel (Ekim) 1944 tarihli 1398 sayısında coşkuyla kutlanan Cumhuriyet Bayramı kutlamaları ile Vali Kazım Demirel ve İsmail Öztunalı'nın Cumhuriyetle ilgili söylemleri, müsamere ve Cumhuriyet balosu anlatılmıştır.

10 Teşrîn-i sâni (Kasım) 1944 tarihli 1400ncü sayı hem hüznün hem de neşeyi bir arada barındırmaktadır. Kırklareli ilinin düşman işgalinden kurtuluşunun 22. Yıldönümü olması sebebiyle coşkulu geçmesi gereken gün Mustafa Kemal Atatürk'ün aynı gün ölüm yıldönümü olması sebebiyle buruk geçmektedir. Milli bayramların coşkuyla kutlanmasının yanında dini bayramların getirdiği manevi huzur ortamından Kurban Bayramı vesilesiyle bahsedilirken kurban derilerinin Türk Hava Kurumu için önemine değinilmiştir. Havacılığın ülkemiz için önemi gazetenin daha sonraki sayılarında yer aldığı görülmüştür (*Bayram ve Havacılığımız* 21 Teşrîn-i sâni (Kasım) 1944, sayı 1403); (*Çelik Kartalları Üstün Olanlar Yaşıyor* 24 Teşrîn-i sâni (Kasım) 1944, sayı 1404).

Anıtkabir için TBMM'den kanun tasarısının çıktığı müjdesini 24 Teşrîn-i sâni

(Kasım) 1944 tarihli 1404 sayısında veren gazete, kabrin tahmini on bin liraya mal olacağına değinmiştir. Meclisin projeyi kabulü 3 safhada olmuştur. Türk'e ve Türk'ün Atasına layık bir anıt mezar yapmak kolay olmamıştır. Aynı sayıda komşu şehir Edirne'nin kurtuluş yıldönümü kutlamalarına da yer verilmiş ve Edirne'de bugün Sarayıçi mevkiinde bulunan Balkan Şehitliği'nin temellerinin o tarihte atılmaya başlandığı bilgisini vermiştir. Bu abidenin 26 Mart'a kadar tamamlanması düşünülmüştür (*Edirne Şehitleri Abidesi* 8 Teşrin-i evvel (Ekim) 1944, sayı 1407).

Özdilek gazetesinden alınan habere göre Lüleburgaz'a serbest telefon şebekesi kurulması çalışmalarının başladığı öğrenilmiştir (*Lüleburgaz'ın İç Telefonu* 1 Kânûn-ı evvel (Aralık) 1944, sayı 1405).

Ülke içinde önemli gelişmeleri de Kırklareli halkı ile paylaşan gazete, Devrek'te zengin maden yatağının bulunduğunu ve İskenderun Limanı'nın açılışının olacağını da 19 Kânûn-ı evvel (Aralık) 1944 tarihli sayıda paylaşmıştır.

II. Dünya Savaşı yıllarının olumsuz koşulları ülkedeki inşaat sektörünü de olumsuz etkilemiş ve malzemelerin pahalılığı yüzünden sektör durma noktasına gelmiştir. Bu sebeple Amerika'ya sipariş edilen mallar içerisinde inşaat malzemeleri önemli rol oynamıştır. Çünkü Amerika'dan ülkemizdeki fiyatlardan yüzde altmış daha ucuza inşaat malzemelerini almak mümkün oluyordu (*İnşaat Malzemesi* 22 Kânûn-ı evvel (Aralık) 1944, sayı 1401).

Gazetede yerel şairlerin şiirlerine sıkça yer verilmiştir. Yar Gidemem (11 Kânûn-ı sâni (Ocak) 1944, sayı 1313); *Ayrılırken* (28 Kânûn-ı sâni (Ocak) 1944, sayı 1319); *Gurbet* 22 Şubat 1944, sayı 1326). Yurtiçinde yayın hayatına başlayan, devam eden dergi ve gazetelerden de sıkça bahsedilmiştir. *Özdilek* (14 Kânûn-ı sâni (Ocak) 1944, sayı 1315); *Damla* (18 Kânûn-ı sâni (Ocak) 1944, sayı 1316). Ayrıca Kırklareli ilinde gerçekleştirilen sosyal faaliyetlerin de duyurusu yapılmıştır. Düzenlenen konser, sergi, balo, tiyatro, konferanslar hakkında Kırklareli halkına bilgi verilmiştir (*Tiyatro Kumpanyası Gelecek* 28 Temmuz 1944, sayı 1371); (*Pınarhisar'da Kültür Seferberliği* 7 Teşrin-i sâni (Kasım) 1944, sayı 1399). Kırklareli ilinde bulunan tek sinema salonunun kapanmak zorunda kalmasına duyulan üzüntüyü sıkça dile getirerek şehrin sosyal ve kültürel faaliyetlere verdiği önemi dile getirmiştir. Çünkü şehirdeki sinema salonu halkın ilgisizliğinden değil giriş ücretlerinin az olması nedeniyle sinemanın varlığını devam ettiremediği belirtilmektedir (*Sinema Hadisesi* 17 Teşrin-i evvel (Ekim) 1944, sayı 1394).

Gazetenin başyazarı Ali Rıza Dursunkaya zaman zaman yaptığı seyahatler sonrası gördüklerini de okuyucusuna aktarmıştır. Özellikle Edirne gibi komşu şehirdeki kültür varlıkları sıkça yazıya dökülmüştür.

3.3. Yardım Kuruluşları

II. Dünya Savaşı yıllarında Çocuk Esirgeme Kurumu, Kızılay, Yeşilay ve Türk Hava Kurumu gibi yardım kuruluşlarının Kırklareli'ndeki çalışmalarına hız verdiği gözlenmiştir. Yapılan çalışma sonucunda gazetede 87 haberin yardım kuruluşlarına ait olduğu belirlenmiştir. Yardım kuruluşları ile ilgili haberler içinde 42 haberle en fazla yer

alan Çocuk Esirgeme Kurumu olmuştur. Onu sırası ile 18 haberle Yeşilay, 14 haberle Türk Hava Kurumu ve 13 haberle Kızılay takip etmiştir.

30 Haziran 1921 tarihinde genel merkezi Ankara'da olmak üzere Türkiye Himaye-i Etfal cemiyeti adı altında bir kurum meydana gelmiş sonradan Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu adını almıştır. Kırklareli'nde ilk olarak 23 Nisan 1944 tarihinde 50 yataklı bir Çocuk Yuvası açılmıştır.²⁸ Çocuk Esirgeme Kurumunun en önemli eseri Kırklareli'nde bir çocuk yuvasının açılmasıdır.

19 ve 24 Mayıs tarihli gazetelerde Çocuk Yuvasına alınacak olan çocukların şartları Kırklareli Çocuk Esirgeme Heyeti Reisliği'nden yapılan duyuru ile verilmiştir. Buna göre Çocuk Yuvası iki bölümden oluşmakta ve *birinci kısım bir günlükten iki yaşına kadar olan bebekleri, ikinci kısım ise iki yaşından 7 yaşına kadar olan bebekler alınacaktır* denilmektedir (19-24 Mayıs 1944, sayı 1351-1353).

Kırklareli Çocuk Esirgeme Kurumu haberlerinin yanı sıra Lüleburgaz, Babaeski, Vize, Demirköy, Kofçağız ve Üsküp'teki şubelerin çalışmalarının bilgileri verilen haberlerin özellikle 23 Nisan Çocuk Bayramı'nın yaklaştığı Mart ve Nisan aylarında arttığı dikkat çekicidir. Bunda incelediğimiz 1944 yılının bir özelliği vardır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi 23 Nisan 1944 tarihinde Kırklareli Çocuk Esirgeme Kurumu'na bağlı olarak çocuk yuvasının açılışının yapılacak olması da etken olmuştur. 23 Nisan günü fakir ve muhtaç çocuklara yemek verilmesi ve bütün çocuklara parasız sinema gösterimi, gürbüz çocuk yarışmasının yapılması örnek gösterilebilir (*24 Nisan Fakir Yavrulara Yemek; Çocuklara Sinema* 25 Nisan 1944, sayı 1344). Bu gibi özel günlerde Çocuk Esirgeme Kurumuna yardım sağlamak amacı ile piyango düzenlenmekte ve kurum rozetleri satılarak gelir sağlanmaya çalışılmaktadır (3 Mart 1944, sayı 1329).

Çocuk Esirgeme Kurumu'na yapılan yardımlar gazete aracılığı ile halka duyurularak örnek teşkil etmesi sağlanmaktadır. *Pancar Çiftçilerinin Çocuk Esirgemeye Yeni Bağışları* başlıklı haberde pancar ziraatı ile uğraşan Karıncak, Eriklice, Kapaklı, Dokuzhöyük, Karahıdır, Koruköy, Lefeci, Üsküp, Elmacık, Koyunbaba, Kızılcıkdere, Arızbaba, Erikler köyü ve merkez pancarcılarının Çocuk Esirgeme'nin aşevine 250 kilo şeker bağışladıkları yazılarak örnek davranışlarından dolayı tebrik edilmişlerdir (25 Teşrin-i sâni (Kasım) 1944, sayı 1318). 29 Şubat 1944 günü yapılan Çocuk Esirgeme Vilayet Merkez Kongresinde yapılan reis, kâtip ve veznedar seçim sonuçları verilerek gazetenin sahibi Ali Rıza Dursunkaya'nın reis ve yine gazetenin başyazarlarından Yüksek Mimar Talat Özışık'ın da reis yardımcısı oldukları bildirilmektedir (*Çocuk Esirgeme Vilayet İdare Heyeti*, 29 Şubat 1944, sayı 1328). 23 Çocuk Bayramı dolayısıyla düzenlene Gürbüz Çocuk Müsabakası ve kuruma yardım afişleri Nisan ayında artmaktadır (21 Nisan 1944, sayı 1343).

23 Nisan ana için aşk, baba için şefkat, yurt için kuvvet ve varlık kaynağı olan çocuğun bayramıdır. Yurtta ulusal şefkat ve yardımına muhtaç çocukları 23 Nisan Çocuk bayramı ve haftasında sevindirmek için Çocuk Esirgeme Kurumu'nu yardımlarınızla kuvvetlendiriniz.

28 A.R. Dursunkaya, a.g.e., C.1, s. 139-144.

5 Mayıs 1944 tarihli *Trakya'da Yeşilyurt* bu tarihten itibaren Çocuk Yuvasına kayıtların başladığını duyuruyordu (5 Mayıs 1944, sayı 1347). 1942 yılı Ağustos ayından itibaren resmen olmasa da Yeşilay çalışmaları Kırklareli'nde başlamıştı. Kırklareli'nde Yeşilay Kurumu olmamasına rağmen yapılan çalışmalar *Trakya'da Yeşilyurt* gazetesi tarafından halka duyurulmakta idi. Yaptığı bu görevden dolayı Yeşilay Umumi Kâtibi ve Gençlik Teşkilatı Reisi Ord. Prof. Dr. Fahreddin Kerim Gökay *Trakya'da Yeşilyurt* gazetesine bir teşekkür yazısı yollamıştır (*Trakya'da Yeşilyurt* 14 Nisan 1944, sayı 1341-1391). Gazetede *Ne Güzel Haber* başlığı altında alkollü içkilere yapılan zamdan sonra satışlarda bir hayli azalma olduğu haberi Yeşilay ile ilgili verilen ilk haberdir (18 Teşrin-i sâni (Kasım) 1944, sayı 1316). Yeşilay ile ilgili konferans haberleri ile içkinin zararlarını anlatan özlü sözler ve şiirler de gazete haberleri arasındadır. “İçkiye dadanan insanların yeri vakitsiz ölüm veya cezaevi ve tımarhanedir. İçki insanın sıhhatinin, malının, evladının ve ahlakının en büyük düşmanıdır” (14 Mart 1944, sayı 1332).

Kırklareli Yeşilay Kurumu resmi olarak 6 Ekim 1946 yılında kurulmuştur.²⁹ I. Dünya Savaşında cephelede hava kuvvetlerinin önemi anlaşılmıştı. Cumhuriyetin ilanından sonra hiç vakit geçirmeden çalışmalar başlamış ve 4 Mayıs 1925 günü Türk Tayyare Cemiyeti açılmıştır.³⁰ Lüleburgaz ve Büyükkarıştıran'da Türk Hava Kurumu şubelerinin açılış haberi *Trakya'da Yeşilyurt* gazetesindeki ilk haberdir (4 Şubat 1944, sayı 1321). Türk Hava Kurumuna nahiyelerden (İnce, Pınarhisar, Dereköy, Keşirlik, Polos, Üsküp, Merkez nahije) verilen üye aidat miktarları da yer alan haberler arasındadır (14 Nisan 1944, sayı 1341). Halka fitre ve zekâtlarını Türk Hava Kurumu'na vermeleri konusunda bilgilendirme görevini de *Trakya'da Yeşilyurt* gazetesi üstlenmiştir (5-15 Eylül 1944, sayı 1382-1385).

Kırklareli Yunan işgalinden kurtulduktan sonra Kızılay cemiyetinin bir şubesinin kurulma gereği ortaya çıkmıştır. 1927 yılı Mart ayında çalışmalar tamamlanarak Kırklareli Kızılay şubesi kurulmuştur.³¹ Kızılay ile ilgili haberler Kızılay Kongre ilanı seçilenlerin isimleri, Kızılay'ın topladığı yardımlar ve yardımı yapanların listelerini kapsamaktadır. Ayrıca 28 Ekim - 4 Kasım tarihleri arasında kutlanacak olan Kızılay haftası etkinlik programı ve üye kayıtları için davet ilanlarının bulunduğu haberler Ekim ayının haberleri arasında yer almaktadır (24-29 Teşrin-i evvel (Ekim) 1944, sayı 1396-1397).

3.4. Sağlık ve Spor Haberleri

1944 yılı sağlık haberleri incelendiğinde 21 sağlık haberine rastlanmıştır. Bu gün özellikle genç neslin isimlerini dahi bilmediği çiçek, tifo, tifüs (halk içinde lekeli humma olarak bilinir), sıtma ve verem hastalıklarının tedavi şekilleri halka anlatılarak bu hastalıklardan korunma yolları anlatılmıştır. Özellikle çiçek ve tifüs salgınına karşı hastanede tedbirler alındığı ve çalışanlara tifüs aşısı yapıldığı vurgulanmıştır (28 Kânûn-ı sâni (Ocak)1944, sayı 1319).

Lekeli humma salgını hakkında bilgiler verilirken halkın rahatlaması için Ankara

29 Ali Rıza Dursunkaya, a.g.e., C. 1, s. 159.

30 A.g.e., s. 135-136.

31 A.g.e., s. 144.

Anadolu Ajansı'ndan alınan aşağıdaki habere yer verilmiştir (4 Şubat 1944, sayı 1321).

Haber aldığımızı göre 1944 son kanun ayı içinde bütün yurtda görülen lekeli humma sayısı 190'dır. Bu rakam geçen aya nazaran 67 fazlalık göstermektedir. Memleketin hiçbir yerinde salgın mevcut olmayıp vakalar münferit bir haldedir.

Tifüs aşularının İstanbul Kızılay Deposu aracılığı ile halkın yararlanması için eczanelerde satılmak üzere eczanelere dağıtıldığı haberi de ilk sahife haberi olarak gazetede yerini almıştır (7 Mart 1944, sayı 1330). Çiçek aşısı uygulamaları içinde sağlık memurlarının mahalle mahalle gezerek aşı bölgesindeki kişilerin dışarı çıkması engellemiş ve herkesin zorunlu aşı olması sağlanmıştır (5 Mayıs 1944, sayı 1347). Bir başka sayıda da *Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâletinin Tebliği* başlığı altında hastalıktan korunmak için temiz olmak ve bitlenmemek gerektiği vurgulanmıştır (8-26 Kânûn-ı evvel (Aralık) 1944, sayı 1407-1412).

Verem hastalığı ile mücadelenin arttığı bu dönemde Erenköy ve Heybeliada Sanatoryumlarının yetersizliği üzerinde duran Ali Rıza Dursunkaya önemli olanın ciddi tedbirler alarak bunu önlemek olduğunu vurgulamıştır (21 Temmuz 1944, sayı 1369).

Hastahane ve Sıhhatımız başlıklı yazısında Ali Rıza Dursunkaya hastahanelerin önemine değinerek hala eski usullerle çiçek, zatürre ve sıtma gibi hastalıkların tedavilerinin hala evde yapılmakta olduğundan söz ederek bunların kötü sonuçlarına değinmektedir (17 Mart 1944, sayı 1333).

Pensilin *Geliyor* başlığı altında tıp dünyasının en büyük keşfi pensilin ilacının Türkiye'ye gelmesinin beklendiği bilgisi sevinçle verilmiştir (29 Kânûn-ı evvel (Aralık) 1944, sayı 1413).

Gazetenin genellikle birinci sahifesinde *Spor ve Gençlik Hareketleri* başlığı altında verilen spor haberleri özellikle gençlerin spora teşvik edildiği ve sporun her dalı ile ilgili bilgi, müsabaka haberleridir. Kır koşularının yapılacağı tarihler, kazananların listeleri (1-2 Şubat 1944, sayı 1320,1321; 10-11 Şubat 1944, sayı 1331,1332), güreş seçme müsabakası duyuru ve sonuç haberleri (21 Mart 1944, sayı 1334), atış müsabakaları (11-13 Nisan 1944, sayı 1340-1342) gençlerin ilgisini çekecek haberlerdir. Ayrıca 23 Nisan 19 Mayıs gibi özel tarihlerde yapılan koşular, atış müsabakaları ve atletizm gösterileri ile Kırklareli'nde tam bir spor şenliği yaşandığı vurgulanmaktadır (25 Nisan 1944, sayı 1344).

Kırklareli Gençlik Kulübü sporcularının Vize, Lüleburgaz ve Edirne arasında yapılan futbol ve voleybol maçları hakkında da bilgiler verilmiştir. Tarihi Kırkpınar Güreşleri, Pınarhisar pehlivan güreşleri ile ilgili haber gazetenin Mayıs sayılarında yerini almıştır.

3.5. Ziraat, Hayvancılık ve Ekonomi Haberleri

Ziraat ve hayvancılık konusunda köylüye ve çiftçiye tavsiyelerde bulunulduğu, sorun yollarının arandığı haberler yer almaktadır. *Çiftçi Köşesi* ve *Ziraat Hayatımız* başlıkları altında meyve fidanlarının ekim, budama, gübreleme, haşaratla mücadele ve aşı zamanları anlatılmıştır (*Şubat Ayında Meyve Ağaçlarına Hizmet* 4 Şubat 1944, sayı 1321). Tarihinde

bağcılık, ipekböcekçiliği ve tütün tarımı ile tanınan Kırklareli ve yöresinde yeniden bu çalışmaların yapılması için halkın teşvik edildiği ve yol gösterildiği görülmektedir.

Hayvancılık konusunda Nisan ayından itibaren merkez ve ilçelerinde başlayan hayvan panayırı ilanları ve verilen önem dikkat çekicidir. Pınarhisar, Babaeski, Pehlivan köy, Çorlu, Vize, Lüleburgaz Hayvan Panayırları halkın en fazla ilgi gösterdiği panayırlardır. Hayvan hastalıkları hakkındaki uyarılar ve bilgilendirmeler sık sık gazete sayfalarındaki yerini almıştır. Arıcılığın ve ipekböcekçiliğinin yeniden canlandırılması teşvik edilerek dut fidanı ekilmesi tavsiye edilmekte ve ücretsiz dut fidanı dağıtılacağı duyurulmaktadır. İpekböceğinin vatanı ve tarihçesi anlatılarak bakımı hakkında yazılan yazılarla halk bilgilendirmeye çalışılmaktadır (Ekim, Kasım, Aralık 1944, sayı 1391-1413). Dut fidanı isteyenlerin listesi verilerek halkın ilgisi çekilmeye çalışılmaktadır. Bu konuda başarılı olduğu *İpek Börekçiliği Hakkındaki Yazılarımızın Uyandırdığı İlgi* başlığı ile verilen yazıdan açıkça anlaşılmaktadır (3 Teşrin-i evvel (Ekim) 1944, sayı 1390).

Toprak Mahsulleri Ofisi ve Zirai Donatım Kurumu'nun çiftçiye verdiği şeker pancarı, tütün ve zahire fiyatları ilanları duyuruları da gazete aracılığı ile Kırklareli çiftçisine ulaştırılmaktadır.

Ekonomi haberlerinin başında *Kırklareli'nin Bugünkü Zahire Borsasının Durumu* ile ilgili haberler gelmektedir (11 Kânûn-ı sâni (Ocak) 1944 sayı 1314; 3 Mart 1944 sayı 1329; 16 Teşrin-i evvel (Ekim) 1944 sayı 1392). Türkiye'de kurulacak olan fabrika haberleri (*Kâğıt, kontraplak* 28 Kânûn-ı sâni (Ocak) 1944, sayı 1319; 28 Temmuz 1944, sayı 1371) ile Kırklareli ve çevresinde kurulan fabrikalar ilgi çeken haberler arasında yer almaktadır. Kırklareli'nde kurulacak olan şarap fabrikası haberi *Cumhuriyet Devrinde Vilayetime İlk Asri Şarap Fabrikası* başlığı ile verilmiştir (18 Kânûn-ı sâni (Ocak) 1944, sayı 1316). 1943 yılında yanan buz fabrikası yeniden yapılarak halkın hizmetine açılmıştır. Belediye Buz Fabrikası'nın açılış merasimi 25 Nisan ve 9 Mayıs tarihlerinde yapılmıştır. Verilen bilgilere göre *elli bin teneke hacminde olan fabrikada Kırklareli için çok önemli olan peynir ve kaşer korunuyordu yanan buz fabrikası bir an önce tamir edilmelidir* denilmekte ve açılıştan duyulan sevinç ifade edilmektedir (25 Nisan 1944 sayı 1344; 9 Mayıs 1944 sayı 1348).

3.6. Duyurular ve İlanlar

Yerel basının en önemli haber kaynaklarını valilik, belediyeler, ticaret ve sanayi odaları, bürokratlar, siyasi partilerin yerel şubeleri ve yöneticileri, yerel güvenlik birimleri amirleri gibi ekonomik ve siyasi güç merkezleri oluşturmaktadır.³² Nitekim *Trakyada Yeşilyurt* gazetesinin ikinci sahifesinde yer alan duyuru ve ilanlarda bu niteliktedir. Kırklareli İskân Müdürlüğü, Kızılay Şubesi, Belediye Başkanlığı, PTT Müdürlüğü, Defterdarlık, Tapu Sicil Muhafızlığı, Vilayet Daimi Encümeni, Üsküp Belediye Başkanlığı, Orman Bölge Şefliği, Emniyet Müdürlüğü, Müdde-i Umumi Reisliği, Askerlik Şubesi, İnhisar Müdürlüğü, Nafia

32 İncilay Cangöz (2003), "Yurttaş Gazeteciliği ve Yerel Basın", Habercinin El Kitabı Gazetecilik ve Habercilik, İstanbul: IPS İletişim Vakfı Yayınları, s.105.

Müdürlüğü, Vakıflar Müdürlüğü, Ticaret ve Sanayi Odası, Ticaret Vekâleti ile Üsküp, Pınarhisar ve Vize'den verilen duyurular yer almaktadır. Böylece ilanlar ile halk ve resmi daireler arasındaki haberleşme sağlanmaya çalışılmıştır. Verilen iş ilanları ile ilgili duyurular genellikle kâtiplik, muhasebecilik ve mutemetliktir. Yerel basın özellikle mahalli yönetimlerde kamu yönetimiyle halk arasında bir köprü görevi üstlenmektedir. Bilgilerin aktarılması yoluyla veya çeşitli haberlerle, yorumlarla yöneticilerin belirli konular veya sorunlar hakkında dikkatleri çekilebilmektedir.³³

Bu ilanlar arasında defterdarlık, belediye, PTT ve Kızılay'ın ihale ilanları önemli yer tutmaktadır ki bunlarda hububat, giyim eşyası, ayakkabı, tamirat ve yol yapım ile ilgilidir. Askerlik şubesinin ilanları askerlik yoklaması duyurularıdır. İskân Müdürlüğü, yerlerini terk eden göçmenlerin isim listelerini vererek belirtilen zaman içerisinde evlerine dönmelerini istemektedir. Yardım kuruluşlarının kongreye davet ilanları da gazetede duyuruları arasında yer almaktadır.

İlanlar genellikle kayıp edilen eşyalar için verilmektedir. Bunların arasında diploma, mühür, ehliyet, okul karnesi ve banka cüzdanı ilanlarına sık sık rastlamaktayız. Az da olsa satılık bağ ve satılık ev ilanı mevlit ve müsamere davetlerinin yanı sıra doğum, evlilik, nişan tebrikleri ve vefat ilanları da gazete aracılığı ile halka duyurulmağa çalışılmıştır. Yurdun genelini ilgilendiren önemli görevlerin atamaları ile Kırklareli doğumlu olan ya da uzun süre Kırklareli'nde görev yapanların tayin, terfi ve atama haberleri verilen duyurular arasında yerini almıştır.

SONUÇ

Basın tarihi incelendiğinde görülmektedir ki, gazetelerin çok büyük bir bölümü yerel olarak doğmuştur. Yerel basın, yayımladığı haberler, fotoğraflar, ele aldığı sorunlar, sosyal ve kültürel etkinliklere ilişkin aktardığı bilgilerle “yaşanan yer” duygusunu, yaşadığı yerin bir parçası olduğu düşüncesini kazandırmaktadır. Ayrıca yerel gazetelerin işlevleri, görevleri ve sorumlulukları, en az yaygın gazeteler kadar önemlidir. Yerel basın organları bulunduğu yerin aynasıdır. O yöredeki halkın hem gözü hem de kulağıdır. İşte bu nedenle yerel gazeteler ve diğer yayın organları buldukları yörelerde çok önemli bir yer tutar. Yayınlandığı yörenin sorunlarını dile getiren yayın organları yörenin gündemini oluştururken kamuoyu yaratılmasına da katkı sağlarlar.

1944 yılını incelediğimiz *Trakya'da Yeşilyurt* gazetesi de Kırklareli'nde 1925 yılından itibaren bu görevleri üstlenmiş büyük bir ehemmiyete sahiptir. Bu çalışmanın konusunu da gazetenin 1944 yılında çıkan sayıları oluşturmaktadır. Bu sayılarda yer alan haberler çoğunlukla II. Dünya Savaşı ve savaşın Türkiye'ye ve diğer ülkelere etkileri, toplumun ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel alandaki sorunları ile ilgilidir. Ayrıca gazetenin başyazarı Ali Rıza Dursunkaya tarafından dönemle ilgili sorunlara ilişkin eğitici yazılar

33 Ahmet Kalender (2002), “Demokrasilerde Yerel Basının Önemi”, Yerel Gazetecilikte Meslek İçi Eğitim, İstanbul: Türkiye Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, s. 60.

yayınlanmıştır. Bu yazılarda başta siyasi konular olmak üzere eğitim, spor, yardım kuruluşlarının faaliyetleri, tarım ve hayvancılık gibi pek çok konuda halka bilgiler vermiştir.

Trakya'da Yeşilyurt gazetesi hükümet tarafından yürürlüğe konulan kanunları, kararları ve yönetmelikleri Kırklareli halkına duyurulmasında önemli bir araç olmuştur. Gazete; Anadolu Ajansı'ndan elde ettiği bilgileri de yayınladığı için halkın Ankara'daki gelişmelerden haberdar olmasını sağlamıştır. Ayrıca ülke genelinde çıkan diğer dergiler ve gazeteler ile ilgili de çok sayıda haber okuyucular ile paylaşmıştır.

Üzerinde önemle durulan konuların başında yardım kuruluşları ile ilgili haberler gelmektedir. Bunun nedeni savaşın getirdiği sıkıntılar ve bunlardan etkilenenlerin en çok çocuklar olduğudur. Çalışmaya konu edilen sayılarda Kızılay, Yeşilay, Türk Hava Kurumu, beslenmeye ve barınmaya muhtaç olan kimsesiz çocuklara yardım eden Çocuk Esirgeme Kurumu başta olmak üzere pek çok haberler yayınlanmıştır ve bu haberlerde Ramazan ayı ve bayramı gibi manevi ve özel günlerde zekâtların ve fitrelerin bu kurumlara verilmesi ile ilgili halkın desteği istenmiştir. *Trakya'da Yeşilyurt* gazetesi aracılığı ile yardım kuruluşlarının faydaları halka anlatılmaya çalışılmış ve üye olmaları yönünde telkinlerde bulunulmuştur.

Ayrıca Kırklareli halkevi ve diğer halkevlerinin faaliyetleri ile ilgili de çok sayıda habere gazetede yer verilmiştir. Çeşitli törenlerin ve kutlamaların yapıldığı bu kurumlarda ayrıca eğitici faaliyetlerde (tiyatro gibi) gerçekleştirilerek halk bilinçlendirilmeye çalışılmıştır. İklimi ve coğrafyası ile tarım ve hayvancılığa çok uygun olan Kırklareli'nde halkın temel geçim kaynağı oluşturan bu alan ile ilgili de eğitici ve öğretici çok sayıda ziraî bilgi gazetede okuyuculara sunulmuştur. Halka; modern sebze ve meyve yetiştiriciliği, bağcılık ile ilgili notlar, aşı metotları, hayvan hastalıkları ve korunma yöntemleri hakkında detaylı ve bilimsel bilgiler verilmiştir. Gazetede ayrıca halk açısından önemli bir etkinlik olan *Hayvan Panayırıları* ve bu panayırılara katılım koşulları ile ilgili bilgilendirme sağlanmıştır. *Trakya'da Yeşilyurt* Gazetesinde Kırklareli ile ilgili haberlerin yanı sıra çevre iller ve ülke ile ilgili hava durumu, kaza, deprem vb. konularla ilgili haberlere yer verilmiştir.

Gazetede siyasi haberlere çok sık yer verildiği, bu haberlerin genellikle gazetenin ilk sayfasında okuyucularla paylaşıldığı ancak bazı sayılarda gazetenin ikinci sayfasında yer aldığı görülmüştür. Özellikle II. Dünya Savaşı ile ilgili haberler, Cumhuriyet Halk Partisi ve faaliyetleri, ülkenin içinde bulunduğu siyasi durum ve İngiltere, Bulgaristan, İtalya ve Almanya gibi diğer ülkelerin durumu ile ilgili yazılar siyasi haberler olarak öne çıkmaktadır. Savaşın Kırklareli iline olan sosyal, kültürel ve ekonomik etkileri de gazetede yayınlanmıştır. Çiftçilerin yaşadıkları zorluklar, işsizlik, ekmek karnesi uygulaması ve yardıma muhtaç çocukların sayısının artması, vb. haberlere gazetede sıkça rastlanmaktadır. Bunların yanı sıra Köy Enstitüleri'nin faaliyetleri, aşevlerinin kurulması ve sayılarının artması, muhtaçlara ve felâketzedelere yapılan yardım haberleri de okuyucularla paylaşılmıştır. Gazetede spor haberlerine de geniş yer ayrılmıştır. İl ve ülke genelinde atletizm, koşu, futbol, atıcılık ve güreş gibi alanlarda yapılan spor müsabakaları ve bu müsabakalarda kazanılan başarılar ile ilgili haberler okuyuculara ulaştırılmıştır.

Gazetede yer alan duyurular ve ilânlar dönem ile ilgili önemli bilgiler sağlamaktadır. Satılık ilânları, gazete ve dergi ilânları, panayır ilânları, kayıp ilânları ve çeşitli kurum

ve kuruluşların yaptıkları duyurular ile halka yardımcı olunmaya ve bilgilendirilmeye çalışılmıştır.

Yerel basının temel özelliği yayımlandığı yörede, bireylerin sorunlarını çözmelerine yardımcı olmak, bireyler arasındaki ilişkilerin olumlu yönde gelişmesini sağlamak, yerel düzeydeki kamuoyunun oluşmasına katkıda bulunmak ve bu arada yerel yönetimleri bir ölçüde denetleyerek, eleştirerek kamu görevi yapmaktır. Bunun için yöre halkının değerlerini tanımak çok önemlidir. Çünkü hiçbir yaygın basın gazeteciliği ya da çalışanı, yöre halkını yerel basın çalışanı kadar tanıyamaz. Bu çok önemli bir özelliktir. Yörenin özelliklerini en ince ayrıntısına kadar yörenin gazetecisi, yerel gazeteci bilir. Yerel gazeteler yayımlandıkları yörelerin hatta ilçelerin insanlarıyla iç içedir. O yörenin bütün sorunları içinde yoğrulmakta ve okur-gazete ilişkisi çoğu kez aile yakınlığı ve ilişkileri boyutlarına kadar varmaktadır. Ulusal gazetelerin bir türlü aşamadıkları noktalar bunlardır. *Trakya'da Yeşilyurt* gazetesi de verdiği yerel ve ülkesel haberler ile bu görevlerini yerine getirmiştir. Dönemin zorlu şartlarında yayın hayatına devam etmesi ile hem yayımlandığı Kırklareli ili ve Trakya Bölgesi açısından hem de Türkiye açısından son derece önemli bir kaynaktır. Bu çalışmada 1944 yılı ile sınırlı tutulmuştur. Gelecek araştırmalarda gazetenin diğer yıllarının ve sayılarının da incelenmesi literatüre sağlayacağı katkı açısından son derece önemlidir.

KAYNAKÇA

a-Gazeteler

Trakya'da Yeşilyurt (1944): 11 Kânûn-ı sâni (Ocak), 14 Kânûn-ı sâni (Ocak), 18 Kânûn-ı sâni (Ocak), 21 Kânûn-ı sâni (Ocak), 25 Kânûn-ı sâni (Ocak), 28 Kânûn-ı sâni (Ocak) 1944, 29 Kanûn-ı sâni (Ocak) 1944, 1 Şubat 1944, 4 Şubat 1944, 8 Şubat 1944, 15 Şubat 1944, 22 Şubat 1944, 29 Şubat 1944, 3 Mart 1944, 7 Mart 1944, 14 Mart 1944, 17 Mart 1944, 21 Mart 1944, 31 Mart 1944, 11 Nisan 1944, 14 Nisan 1944, 21 Nisan 1944, 25 Nisan 1944, 5 Mayıs 1944, 9 Mayıs 1944, 16 Mayıs 1944, 19 Mayıs 1944, 24 Mayıs 1944, 6 Haziran 1944, 9 Haziran 1944, 16 Haziran 1944, 30 Haziran 1944, 8 Temmuz 1944, 14 Temmuz 1944, 18 Temmuz 1944, 21 Temmuz 1944, 25 Temmuz 1944, 28 Temmuz 1944, 1 Ağustos 1944, 4 Ağustos 1944, 8 Ağustos 1944, 11 Ağustos 1944, 15 Ağustos 1944, 18 Ağustos 1944, 25 Ağustos 1944, 5 Eylül 1944, 8 Eylül 1944, 12 Eylül 1944, 19 Eylül 1944, 29 Eylül 1944, 3 Teşrin-i evvel (Ekim) 1944, 6 Teşrin-i evvel (Ekim) 1944, 8 Teşrin-i evvel (Ekim) 1944, 10 Teşrin-i evvel (Ekim) 1944, 13 Teşrin-i evvel (Ekim) 1944, 17 Teşrin-i evvel (Ekim) 1944, 20 Teşrin-i evvel (Ekim) 1944, 24 Teşrin-i evvel (Ekim) 1944, 28 Teşrin-i evvel (Ekim) 1944, 29 Teşrin-i evvel (Ekim) 1944, 3 Teşrin-i sâni (Kasım) 1944, 7 Teşrin-i sâni (Kasım) 1944, 10 Teşrin-i sâni (Kasım) 1944, 17 Teşrin-i sâni 1944, 18 Teşrin-i sâni (Kasım) 1944, 21 Teşrin-i sâni (Kasım) 1944, 24 Teşrin-i sâni (Kasım) 1944, 1 Kânûn-ı evvel (Aralık) 1944, 8 Kânûn-ı evvel (Aralık) 1944, 19 Kânûn-ı evvel (Aralık) 1944, 22 Kânûn-ı evvel (Aralık) 1944, 29 Kânûn-ı evvel (Aralık) 1944.

Trakya'da Yeni Işık: 1 Ocak 1926.

b-Telif-Tetkik Eserler

AKŞİN, Sina, (2003), *Yakınçağ Türkiye Tarihi, I. Cilt (1908-1980)*.

ATABEY, Figen, (2014), İkinci Dünya Harbi Öncesi Türk-İngiliz-Fransız Ortak Deklarasyonu, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 7, S. 31, s. 296-303.

BİÇER, Murat, (2005), *II. Dünya Savaşında Türkiye Kamuoyu (1939-1945)*, Kütahya, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

BOZKURT, Eshabil, Doğruöz, V. Türkan, Çavdar, Esra, (2016). “Trakyada Yeşilyurt Gazetesine Göre 1944 Yılında II. Dünya Savaşı ve Kırklareli”, Kırklareli, KLUBAP/062 Numaralı Proje, Kırklareli Üniversitesi.

CANGÖZ, İncilay, (2003), *Yurttaş Gazeteciliği ve Yerel Basın*, (Ed. Sevda Alankuş), *Habercinin El Kitabı Gazetecilik ve Habercilik*, İstanbul: IPS İletişim Vakfı Yayınları.

DURSUNKAYA, Ali Rıza, (1947), *Kırklareli Vilayetini Tarih, Coğrafya, Kültür ve Eski Eserleri Yönünden Tetkik*, Yeşilyurt Basımevi: Kırklareli, C. 2.

DURSUNKAYA, Ali Rıza, (1948), *Kırklareli Vilayetini Tarih, Coğrafya, Kültür ve Eski Eserleri Yönünden Tetkik*, Yeşilyurt Basımevi: Kırklareli, C. 1.

DURSUNKAYA, Orhan, (30 Ağustos 1990), Kırklareli İl Halk Kütüphanesi Açılış Konuşması.

GİRGİN, Atilla, (2009), *Türkiye’de Yerel Basın*, İstanbul: Der Yayınları.

KALENDER, Ahmet, (2002). “Demokrasilerde Yerel Basının Önemi”, *Yerel Gazetecilikte Meslek İçi Eğitim*, İstanbul: Türkiye Gazeteciler Cemiyeti Yayınları.

KAYRA, Cahit, (2011), *Savaş, Türkiye, Varlık Vergisi*, İstanbul, Tarihçi Kitabevi.

ÖKTE, Faik, (1951), *Varlık Vergisi Faciası*, Nebioğlu Yayınevi.

ÖZGÜLDÜR, Yavuz, (1999), “İkinci Dünya Savaşı’nda Türk Dış Politikasını Belirleyen İki Antlaşma ve Sonuçları: Türk-İngiliz-Fransız İttifak Antlaşması ve Türk-Alman Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması”, *Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri II*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, s. 83-93.

ÖZTÜRK, Erdoğan, (2004), *II. Dünya Savaşı Yıllarında İzmir’de Beslenme Sorunu ve Karaborsacılık*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir.

ÖZLÜ, Hüsnü, (2012), “Arşiv Belgelerine Göre, İkinci Dünya Savaşı’nda İzmir ve Trakya’nın Savunmasına Yönelik Türk-İngiliz Heyetlerinin Görüşmeleri ve Alınan Önlemler”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. XII, S. 24, s.233-253.

SAV, Sedat, (2008). *Türkiye'nin II. Dünya Savaşına Filen Girmemesinin İç ve Dış Toplumsal Etkileri ve Sonuçları*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.

SÖNMEZ, Şinasi, (2011), "İkinci Dünya Savaşında Türk Hükümetlerinin Temel Gıda Maddelerinin Temini Konusunda Aldığı Tedbirler", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 47, s 599-629.

Türk Subaylarının İkinci Dünya Harbi Hatıraları (1999), Gnkur. Basımevi, Ankara.

WEİSBAND, Edward, (1974), *II. Dünya Savaşında İnönü'nün Dış Politikası*. çev. M. Ali Kayabal, İstanbul: Milliyet Yayınları.

YALÇIN, Osman, (2012), "Varlık Vergisi Kanunu ve Uygulaması", *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, C. 1, S. 1, s. 313-354.

YAVUZ, Nuri, (1999), "İkinci Dünya Savaşında Almanların Balkanlar'a girmesi ve Türk-Alman Münasebetlerine Tesiri", *Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri I*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, s. 152-164.

YILMAZ, Mustafa, (2010), *Atatürk Sonrası Dönemde İç Politika Olayları (1938-Günümüze)*, Atatürk ve Türk İnkılâp Tarihi, Ankara: Siyasal Kitabevi.

1926-1927 Devlet Sâl-nâmesi. Matbaa Müdüriye-i Umumiyesi Neşriyatından 2. (Basım yeri ve yılı bilinmiyor).

c. Arşiv Belgeleri

BCA, Tarih: 03.10.1939, Sayı: 2/12084, Dosya:68-31, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 88.97.6.

BCA, Tarih: 09.03.1940, Sayı: 2/13021, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 90.23.2.

Ekler

Ek 1: Orhan Dursunkaya'nın konuşması

30 Ağustos 1990 günü Kırklareli İl Halk Kütüphanesi'nde düzenlenen toplantıda

Orhan Dursunkaya tarafından yapılan konuşma

31 Ağustos 1990

Sayın Kırklarelililer,

Kırklareli kültüründe öteden beri var olan birikimi tanıtmaya yönelik dikkat çekici çalışmaları uzaktan uzağa merak ve heyecanla izliyoruz.

Kırklareli'nin sosyal tarihinde, edebiyatında, musikisinde, folklorunda, cemiyet hareketlerinde çalışmalarıyla yer alan, önemli izler çizen, ölmez kaynak eserler veren isimleri çevreye daha yakından tanıtmak için çalışmalar yapıyor.

Kırklarelili aydınların, Türk Basın Birliği Kırklareli Şubesinin, Kırklareli Kültür ve Dayanışma Derneği ile İl Kültür Müdürlüğü'nün bu çalışmaları birlikte yürüttükleri görülüyor.

Basının, bu arada Gerçek Gazetesinin de bu çalışmaların haberlerini, araştırma ve incelemelerini büyük bir ilgi ile yayınlayarak katkılarda bulunduğunu görüyoruz.

Sınır boyunda unutulmuş gibi gözüken Kırklareli'mdeki bu hareketlilik, şehrimiz için çok ümitli işaretler vermeğe başlamıştır.

Bu çalışmalar arasında, Trakyada Yeşilyurt Gazetesi ile onun kurucusu ve devamlı başyazarı, babam Ali Rıza Dursunkaya için düzenlenen bu anma toplantısında bana da söz verildi. Bunun için toplantıyı düzenleyenlere teşekkürlerimi sunarım.

ÖZYAŞAMI:

Ali Rıza Dursunkaya, 1890 yılında Amasya'da doğdu. Babası 93 Harbi denilen 1877-1878 savaşlarında Artvinden Amasya'ya göç eden Kamil Efendi, annesi de yine Artvinli olan Neyire Hanımdır.

Kamil Efendi süvari jandarma yüzbaşı olarak Kırklareli'ne atandığı sıralarda küçük Ali Rıza 4-5 yaşlarında idi.

Rüştiyeyi Kırklareli'nde, liseyi Edirne İdadisinde okuduktan sonra gittiği Darülfünun Edebiyat bölümünde son sınıfta iken babasının ölümü üzerine tahsilini yarıda bırakarak ailesinin bulunduğu Babaeski'ye döndü.

O günlerde Rumeli, Trakya ve Kırklareli için acı günler başlamış, Yunan Harbi, Balkan Savaşı ve bunların getirdiği faciaların arkasından nihayet Birinci Cihan Harbi ile Osmanlı İmparatorluğu'nun son günleri gelmiştir.

O zamanki adı ile Kırk Kilise'de okul günleri, mezarı halen Aşağıpınar'a giden yoldaki mezarlıkta bulunan annesinin, birkaç yıl sonra da babasının ölümü, bu gün Bulgaristan sınırları içinde kalan Vasilikos kazası tahrirat katipliği, evlenmesi, Kırkkilise Tedrisat-ı İptidaiye müfettişliği, gönüllü olarak askere gidişi, gümüş harp madalyası ile taltif, Kırkkilise İhtiyat Zabitan Teavün Cemiyeti reisliği, Trakya ve Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti azalığı, Yunan işgali üzerine gittikleri Bulgaristan'da Kırcaali Kazası Mekatib-i İslamiye Müdürlüğü, orada Rodop Kazası İslam öğretmenleri için açılan kurs müdürlüğü, Kırklareli'nin milli kuvvetlerce geri alınmasından yedi gün önce bu görevinden ayrılıp Kırklareli'ne eski görevi olan ilk öğretim müfettişliğine dönmesi, 1923 yılı Eylül ayında

bu görevden ayrılarak serbest çalışma hayatına girmesi, 1925 yılında Kırklareli adındaki gazeteyi yayınlamağa başlaması ve Cumhuriyet dönemindeki sosyal çalışmaları yaşamının belli başlı dönemleri ve durak noktalarıdır.

1945-1946 yıllarında Tarih eserini yayınlaması ve ilk cildini çıkarması, gazetede yayınlamaya devam etmesi, yaşının ileri aşamalarında onun başlıca uğraşı olmuştur.

1956 yılında başlayan rahatsızlığına çare bulamamış ve 1957 yılının 15 Şubat günü ikinci zamanı, İstanbul Fatih'teki evinde vefat etmiştir. Öldüğü sırada 67 yaşında idi.

Gençliğinden başlayıp Kırklareli'nin Yunanlılardan geri alınmasına kadar olan dönem, babamın da içinde bulunduğu Kırklarelili aydınların en çetin en zorluklarla geçen mücadele günleri olmuştur.

Bu dönem adları artık tarih olmuş vatanseverlerin çok büyük özveriyle kahramanlıklarıyla doludur. Zaman olmuş ailelerini geride bırakıp silah elde savaşlara katılmışlar, zaman olmuş yaralanmış, sakat kalmışlardır. Kimileri de şehit olmuşlardır.

Bin bir zorlukların arasından sıyrılarak çıkmasını bilen bu kuşak bizlere pırıl pırıl aydınlık ve mutlu günleri hediye etmiştir.

Trakya ve Kırklareli'nin milli mücadelesinde yer alan bu adlı adsız kahramanların birçoğunu beş altı yaşlarından itibaren tanımak fırsatı buldum.

Babam çok zaman, bu mücadele arkadaşları ile olan toplantılarına, sohbetlerine beni de götürürdü. Konuşmalarını anlayacak yaşlarda değildim ama kendilerinin yakınında olmaktan zevk duyardım.

Sonraları kendilerini daha iyi tanıdım.

Bunlardan, ticarethanesinin unvanından esinlenerek Hanımlar Pazarı diye anılan bir Ali Rıza Orhon, bir Doktor Mehmet Can Yeniley, bir Köylü Pazarı sahibi Nail Bey, bir buzhane müsteciri Şükrü Perese yakından tanıdığım ve görüştüğüm kişilerdi.

Bir Alagüneli Aziz Bey vardı. Birinci Cihan Harbinin Galiçya ve Çanakkale cephelelerinde aldığı beş kurşun yarasını vücudunda taşıırken İhtiyat Zabitleri Teavün Cemiyetinin kâtibi sıfatıyla, iç ve dış düşmanlara karşı çetin mücadelelere girmişti.

Bir Sabri Çağpar vardı, tütüncü dükkânı çalıştırırdı. Üsteğmen rütbesiyle Ruslara karşı savaşlara katıldığı sırada yaralanmış ve sakat kalmıştı, kendisine Topal Sabri denilirdi.

Ve bir Dingiloğlu Şevket Bey vardı. Trakya-Paşaeli teşkilatında, Kırklareli savunmasında önemli roller almıştı. Aynı şekilde bir şekilde bir Şevket Ödül Bey, o dönemin en çalışkan ve etkili bir teşkilatçısı ve yöneticisi idi.

Şahsen tanımak ve tanışmak fırsatını bulduğum bu kahramanlar arasında, Trakya savunmasında 49. Süvari Tümen komutanı olan Albay Şükrü Naili Bey vardı. Ben çok küçükken kendisini tanıdığımda Paşa olmuştu. İşte o, Mütareke döneminin bin bir kargaşası içinde Kırklareli savunmasına vatanseverlerin katılmasını sağlamış, onları o zaman milli harekete karşı olan İstanbul Hükümetinin ve yerel yöneticilerin baskılarında korumuş, böylece milli hareketi güçlü tutmuştu.

Bu Kişilerin hepsi ve tanımadığım diğerleri, gerek Trakya'da ve Kırklareli'nde, gerekse Yunan işgali üzerine gittikleri Bulgaristan'da ve İstanbul'da mücadelelerini kahramanca yaptılar, kahramanca yaşadılar ve alçak gönüllü yaşamlarını, Kırklareli semalarında ışıklar bırakarak birer efsane kahramanı gibi tamamladılar.

GAZETECİLİĞİ:

Ali Rıza Dursunkaya, Kurtuluş ile başlayan mutlu dönemde, özlediği yazarlığa kavuşmak için gazete çıkarmaya karar verdi.

Bunu, Kırklareli tarihi ile ilgili eserinin ikinci cildinde şu şekilde anlatmaktadır:

“1925 yılı 31 Ağustosunda, o zaman Halk Fırkası mutemedi ve Türk Ocağı Reisi bulunan, eski ilk tedarikat müfettişlerinden Ali Rıza (Dursunkaya), Kırklareli adında bir gazete çıkarmağa başlamıştır.”

Gazete, 9 Eylül 1341(1925) tarihli ikinci sayısındaki, “Gazetemizin Mesleği” başlıklı yazıda amacı şu satırlarla belirtmiştir:

“Gayemiz memlekete hâdim olmak, terakki ve teceddüt yolunda mücahedede bulunmaktır.”

Yine aynı yazıda:

“Siyasetteki mücahedemiz, bir gün mübarek bayrağımız altında tam bir istiklâle mazhar olan yurdumuz halkının bilâ tefrik minnet ve şükran hisleriyle merbut bulunduğu büyük Halâskâr Gazimizin çizdiği yolun âciz bir yolcusu olmaktır.”

Gazete, 30 Kasım 1927 gününe kadar iki yıl iki ayı geçen bir süre içinde Kırklareli adı ile Kırklareli Vilâyet Matbaasında basılmıştır. O yıl resmi bir vilâyet gazetesi çıkarılması Vilâyet Daimi Encümenince kararlaştırılınca, 30 Kasım 1927 tarihinden sonra 163. sayısından itibaren Trakya'da Yeşilyurt unvanı ile yayınlanmaya başlamıştır. Bu tarihten itibaren de Edirne Vilâyetinin satılığa çıkardığı baskı makineleri satın alınarak kurulan Yeşilyurt Matbaasında basılmıştır.

Gazetenin yayınlanması aralıksız sürmüştür.

Ali Rıza Dursunkaya'nın 1957 yılı Şubat ayında vefatı üzerine gazetenin yayınlanmasına kız kardeşinin eşi Rıza Tagal tarafından devam edilmiştir. Rıza Tagal'ın 1969 yılı Aralık ayında vefatından sonra oğlu Mehmet Tagal yayını sürdürmüştür.

Bir süre sonra şehirdeki diğer gazetelerin sahipleri ile bir ortaklık halinde yayına devam edilmiştir. Ancak bu ortaklık ta sürekli olmamış ve gazetenin kullanımı başka kişilere devredilerek Ali Rıza Dursunkaya'nın elli yedi yıllık dönemi fiilen sona ermiştir.

Trakyada Yeşilyurt hâlen yayını sürdürmektedir.

Bu gün bu gazetenin, altmış beş yıl önce yayın yaşamına başlarken açıkladığı, "Büyük Halâskâr Gazimizin çizdiği yolun âciz bir yolcusu olmak" ilkesinin hâlen geçerliliğini koruyup korumadığı hakkında bir bilgimiz ve izlenimimiz yoktur.

Trakyada Yeşilyurt gazetesi, rahmetli Ali Rıza Dursunkaya'nın ve yakınlarının yönetiminde olduğu elli yedi yıllık süre içinde, yeni Türk Devletinin demokrasi, milliyetçilik, lâiklik ve devrimcilik ilkelerine bütün içtenliği ile bağlı kalmıştır.

Gazete, yeniliğe ve ilerlemeye açık görüşleri ve ilkelerine bağlılığı ile bir okul olmuştur.

Bu gün, Kırklareli'nin kültür yaşamında adı pek çok kalem sahibi aydınlarımız, ilk fikir hareketlerini, ilk heyecanlarını ve mücadelelerini bu gazetenin sütunlarında açıklamak fırsatını bulmuşlardır.

Gazetenin, Ali Rıza Dursunkaya'nın koyduğu ilkelere göre yayınladığı ilk dönemde sütunlarında yer alan imza sayısını şu anda belirleyemiyorum ama bu sayının 80-100 arasında olduğunu tahmin edebiliriz.

Bu yazarlar gazetenin sütunlarında tam amatörce bir heyecanla eserlerini sunmuşlardır.

Siyasi yazıların büyük bir çoğunluğu gazetenin başyazarı Ali Rıza Dursunkaya tarafından yazılmıştır.

Bunun dışında pek çok değişik konularda pek çok yazılar yazılmıştır. Bunlar, sanat ve folklor incelemeleri, tarihsel olayların açıklanması veya anıları, şiirleri hikâyeler, denemeler, üniversite tez çalışmaları, arkeoloji, Bulgaristan Türkleri, Rumeli ile, sağlıkla, eğitimle, sporla ve diğer toplum olayları ile ilgili yazılar, bir zamanlar gerçekten zengin kültür hareketlerinin kaynağı olan eski Halkevlerinin çalışmaları ile ilgili olarak

Yeşilyurt'un sayfalarında yer almışlardır.

Bu yazılar arasında Ali Rıza Dursunkaya'nın uzun yıllar öncesinden topladığı notlarla anılarının oluşturduğu Kırklareli tarihi ve kültürü ile ilgili yazılarını da hatırlamak gerekir.

Yeşilyurt sütunlarında ölümsüzleşen bu yazı sahiplerinden bir çoğunun adlarını hatırlayabiliyorum.

Eski yazarlar, daha gençler diye bir ayırım yapmadan, aklıma gelenleri sayıyorum :

Vahit Lütfi Salcı, Halide Nusret Zorlutuna, Uluğ Turanlıoğlu, Mustafa Şerif Alyanak, Abdurrahman Altuğ, Refet Rodoplu, Şerif Baykurt, Ali Coşkun Yanardağoğlu, Ziya Güney, Mahmut Ragıp Gazimihal, Rıza Tagal, Necmettin Deliorman, Nazif Karaçam, Nafi Atuf Kansu, Kâmil Tomruk, Etem Ütük, Eşref Gürdal, Niyazi Akıncioğlu, Jale Aydonat, Mustafa İlhan, Hayri Gürsu, Mimar Talât Özışık, Şevki Gemicioğlu, Ziya Bayraktar, Dr.Suat Vural, Dr.Nazmi Tunçay, Orhan Dursunkaya, Salâhattin Ünsal, Mustafa Ege, Hüseyin Özger, Sadiye Aydonat, Orhan Pirlar, Şevki Pazarıcı, Halil Alpçelebi, Semih Erkmen, Necdet Balcı, Kürşat Yanardağoğlu.

Trakya'da Yeşilyurt'la ilgili bu sözlerimi bitirirken şunu da açıklamak istiyorum :

Bu gün Türkiye'de 1232 adet gazete çıkmaktadır ve Yeşilyurt gazetesi, yaş sıralamasında, Yeni Adana, Antalya, Ayvalık, Bartın, Cumhuriyet gazetelerinden sonra altıncı sırada yer almaktadır.

KİTAPLARI :

Ali Rıza Dursunkaya'nın basılmış iki kitabı vardır. Biri Yunanlıların Trakya'yı ele geçirmeleri üzerine Milli Hükümetin, Trakya Paşaeli Cemiyeti mensuplarına Bulgaristan'a geçmelerini bildirmesi üzerine gittiği Kırcaali kasabasında yazdığı bir hikaye kitabıdır.

“ Muhacir Muallimin Hikâyeleri” başlığını taşıyan bu kitap, Sofya'da Ahali Gazetesi Matbaasında basılmıştır. Eski harflerle yazılmıştır.

Yirmi bir sayfadan ibaret olan kitapta, vatanından göç etmek zorunda kalan bir muallimin çok etkilendiği olayları anlatan altı hikâye yer almaktadır.

Babam bu kitaptan bir adedini bana verirken kitabın baş tarafında şu satırları

Social Situation Of Diyarbakir Province Throughout The Ottoman Domination

Osmanli Hâkimiyeti Süresince Diyarbakir Eyaleti'nin
Sosyal Durumu

SUMMARY

Social Stratification can be described as “differentiation of a certain population hierarchically, namely, classes being located one after another in social terms”. As at present time, in the past periods as well, one of the most important factors that affected the social stratification was the posts of the persons, that is to say, the occupations and economic power they had. In Ottoman State, human communities living in cities were composed of different groups in general. It has been possible to arrange human groups especially with respect to their jobs or their economical situations and educational positions. As in the other Ottoman cities, in the city and the province of Diyarbakır, those groups constituted the social stratum. In this study, about social stratification in Diyarbakir city and state are given. Family and women issues form the main core of these layers are discussed in detail.

Of the pillars of society throughout history and despite being one of the cornerstones of the nuclear family; this aspect of women in various cultures and periods or have been denied or ignored by hovering, has been reduced to a passive position. Islamic period, together with the woman, a former compared to a more realistic status gained. Although, many Muslim states and cultures, traditions from a Ways must be, the status of women of Islam aiming at the level could be reached.

In this study, which is expected to serve as an example to the status of women in the family and provincial organizations, in Diyarbakir Province were discussed between the situation of women in the social structure. Diyarbakir şeriyeye sicils, social history and family gives important information about the woman. However, other resources will also be made. However, the issue constitutes the main source of şeriyeye sicils.

İbrahim YILMAZÇELİK
Prof. Dr.

Firat University, The Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of History.
iycelik@ hotmail.com

“Beginning by the Seljuks Period, a lot of aşirets (tribes) located especially in the region of Urfa, Mardin and Diyarbakır. The region maintained this structure within the Ottoman period too. For instance, in 16th century, “Boz –Ulus Aşireti” living in Diyarbakir region, had 7500 houses and 2 million sheeps and goats. Again in this period of time, “Kara-Ulus Aşireti” was living within the borders of Diyarbakir Province. ”

Eser Geçmişİ

17/05/2016'da başvuru alındı, 19/07/2016'da kabul edildi,
25 Ağustos 2016' da yayınlandı.

Paper History

Received on 17/05/2016, Accepted on 19/07/2016,
Published on 15 August 2016

DOI:

<http://dx.doi.org/10.21551/jhf.v2i2.5000189698>

Diyarbakir when dealing with the family's location in the social structure; first marriage and the family traditions and handled accordingly; Formation of the contract of marriage and family (Engagement, religious marriage, civil marriage, mihr, mihr-i müeccel, mihr-i muaccel, namzetlik akçesi, kalın veya başlık), Divorce and varieties, Muslim and non-Muslim in the marriage customs, alimony, and guardian determinations, Muslim and non-Muslim family in the number of children with the Muslim and non-Muslim family in the number of marriages will be discussed. Women's social status is discussed topics will be revealed.

Key Words: Diyarbakir, Women, Status, Family, Ottoman Empire.

ÖZET

Sosyal tabakalaşma, “belirli bir nüfusun hiyerarşik olarak, yani sosyal manada üst üste gelen sınıflar halinde farklılaşması” şeklinde tarif edilmektedir. Günümüzde olduğu gibi, geçmiş dönemlerde de, sosyal tabakalaşmaya tesir eden en önemli faktörlerin başında, kişilerin buldukları görevler yani yaptıkları işler ve sahip oldukları iktisadi güç gelmektedir. Osmanlı devletinde şehirlerde yaşayan insan toplulukları, genellikle değişik gruplardan meydana gelmekteydi. Osmanlı şehirlerindeki insan topluluklarını, özellikle yaptıkları işler veya iktisadi durumlarına ve tahsillerine göre sıralamak mümkündür. Bu çalışmada, Diyarbakir şehri ve eyaletindeki sosyal tabakalaşma hakkında bilgi verilmiştir. Bu tabakaların ana çekirdeğini oluşturan Aile ve kadın konusu da ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Tarih boyunca cemiyetin temel direklerinden ve çekirdek ailenin temel taşlarından biri olmasına rağmen; kadının bu hususiyeti çeşitli kültürlerde ve dönemlerde ya inkâr edilmiş ya da görmezden gelinerek, edilgen bir konuma indirgenmiştir. İslamî dönem ile beraber kadın, eskiye oranla daha gerçekçi bir statüye kavuşmuş olmakla birlikte, pek çok Müslüman devlet ve kültürde, gelenekten gelen bir alışkanlıkla olsa gerek, kadının statüsü İslamiyet'in de hedeflediği seviyeye ulaşmamıştır.

Bu çalışmada, taşra teşkilatındaki aile ve kadının statüsüne bir örnek teşkil edeceği düşünülen, Diyarbakir Eyaletinde yaşayan kadınların sosyal yapı içerisinde durumları arasında ele alınmıştır. Sosyal tarih ve dolayısı ile aile hakkında en önemli bilgileri ihtiva eden Diyarbakir Şer'iyye sicillerinden başka kaynaklara da müracaat edilmiştir. Ancak konunun ana kaynağını Şer'iyye Sicilleri oluşturmaktadır.

Diyarbakir'da sosyal yapı içerisinde aile'nin yeri ele alırken; öncelikle aile ve evlilik gelenekleri ele alınmış ve buna bağlı olarak; nikâh akdi ve ailenin teşekkülü (Nişanlılık, dini nikâh, resmi nikâh, mihr, mihr-i müeccel, mihr-i muaccel, namzetlik akçesi, başlık), Boşanma ve çeşitleri, Müslümanlarda ve zimmilerde evlilik gelenekleri, nafaka ve vasi tayinleri, Müslim ve gayr-ı Müslim ailelerde çocuk sayıları ile Müslim ve gayr-ı Müslim ailelerdeki evlilik sayıları gibi aile'nin sosyal yapı içerisindeki önemini ortaya koyacak konular incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Diyarbakir, Kadın, Statü, Aile, Osmanlı Devleti.

Social Stratification can be described as “differentiation of a certain population hierarchically, namely, classes being located one after another in social terms”¹. As at present time, in the past periods as well, one of the most important factors that affected the social stratification was the posts of the persons, that is to say, the occupations and economic power they had.

In Ottoman State, human communities living in cities were composed of different groups in general. It has been possible to arrange human groups especially with respect to their jobs or their economical situations and educational positions. As in the other Ottoman cities, in the city and the province of Diyarbakır, those groups constituted the social stratum.

I. SOCIAL STRATIFICATION

1-“Yönetici Zümre (Ehl-i Örf)” (administrative class)

“Umera” (chief administrators), who were appointed by “Padişah” (sultan) and who represented the state, were at the top of the social stratum of Diyarbakır as in all other cities of Ottoman states.

Diyarbakır city was made the province center after being captured by Ottoman state and hence forth, ruled by Pashas (generals) with the rank of Vizier. “Vali” (governor of a province) of Diyarbakır Province, at the same time, was situated as the most foremost administrator². In some conditions, he was bestowed upon Diyarbakır Province. Vali of the province and “Mütesellim” (town governor, tax collector), who was making the province affairs on behalf of “Mutasarrıf” (governor of a “sancak”-subdivision of a province), who was the most superior administrative and financial chief of the city where he was charged in, solved not only all the issues of the province, but also the affairs related to the city³.

Vali was the foremost person of the chief administrators in the city. Valis of the province resided in “Saray” (palace) in Diyarbakır city and within the period of their post, their entourage called “kapu halkı” helped them in their works. Because of the fact that “kapu halkı” (the entourage of Valis), were quite crowded and about 300 “kapu halkı” were working alongside the Valis of Diyarbakır.

However, excess numbers of these people, paved the way for the complaints from time to time, but any decrease in their numbers were not realized⁴. The persons that were in the service of Diyarbakır Valis, such as Divan Efendisi, Voyvoda, Mütesellim, Tütüncü Ağası, Kapıcılar Kethüdası, Şamdan Ağası, Baş Çavuş Ağa, İç Çukadar Ağa, Kaftan Ağası, Silahdar Ağa, Alemdar Ağa, Hazinedar Ağa, Miftah Ağa, Peşkir Ağa, İbrikdar Ağa, Kahya, İmam Efendi, Delibaşı, Haytabaşı, Baş Çukadar Ağa, İkinci Kavvas and Mühürbaşı, were

1 Amiran Kurtkan, Genel Sosyoloji, İstanbul 1976, p.149

2 İbrahim Yılmazçelik, XIX. Yüzyılın ilk yarısında Diyarbakır, Ankara, 1995, p.173-184

3 İbrahim Yılmazçelik, XIX. Yüzyılın ilk yarısında Diyarbakır, Ankara, 1995, p.185-192

4 BA., Cevdet Dahiliye, No:2011; National Library, Diyarbakır Şer.Sic., No:356, p.45

the ones among the foremost persons of administrative class in Diyarbakır city⁵.

The Valis of Diyarbakır Province had an income of 20.000 Kurus called “İmdâd-ı Hazariye”, which was collected as two installments per year⁶. And that was a considerable amount of money at that period. The income level of the Vali’s “kapu halkı” was also higher than those of other groups in the city.

In Diyarbakır City, in case that Valis didn’t fulfill their duties in person, “mütesellim” (town governor, tax collector) was standing as the foremost person of “Umera” (administrative class). In addition to this; “Voyvoda”, “Yeniçeri Serdari”, “Kethüda Yeri”, “Kale Dizdari”, “Şehir Kethüdası”, “İhtisab Nazırı”, “Defter” should be counted as the foremost persons of the city. These officials mentioned above were fulfilling the post of administration together with the Vali or Mütesellim, and were different from the other social groups in many viewpoints. The most important factor, which distinguished this group from the others, was the point that they represented the state in their working areas. In terms of economic power as well, it can be said that these officials as the members of “Ehl-i Örf”, had better opportunities than the other groups except wealthy people of the city⁷.

2. “Ehl-i İlim Zümresi” (Class of Scholars)

As in the other cities, in the city of Diyarbakır “Ehl-i İlim Zümresi”, whose members were generally from “madrasah” (theological school of Muslims) and standing as the assistants of “Ehl-i Örf”, constituted the second stratum of the social groups. In Ottoman State, “Kaza”, which meant jurisdiction, was performed by “Kadi” (judge of Ottoman court). Parallel to the general practice of Ottoman State in 18th and 19th centuries, jurisdiction issues of the courts in Diyarbakır City, were fulfilled by “Naibs” (vice judges) on behalf of Kadis. In the court of Diyarbakır, in which Naibs, standing at the first place, “Bab Naibi”, “Baş Katip”, “Katip”, “Mukayyid”, “Muhzırbaşı”, “Nöbetçi” and “Tercüman” were ready, every kind of matters existing in the society were discussed and made decisions about them⁸. Naibs and all officials working in the courts were appointed to their posts with the “Berât” (warrant) of Padishah and besides their duties on jurisdiction; they were the foremost assistants of city administrators. In addition to the court officials, religious functionaries, working in religious institutions, such as “Müderreses” (teachers) of Madrasahs; “Müftüs”, who were the assistants of Naibs in many matters; “Nakibü’l-eşraf Kaimmakams”, who were charged with the duty of protection of the rights belonging to “Seyyids” and “Şerifs” (descendants of Prophet Mohammed), should be taken into account as the members of this group⁹.

Although the income levels of these people, who were fulfilling the services of carrying

5 Diyarbakır Şer.Sic., No: 229, p.5; No: 590, p. 36; No: 631, p. 21

6 Diyarbakır Şer.Sic., No: 590, p. 40; No:356, p. 59; No: 313, p. 7

7 İbrahim Yılmazçelik, XIX. Yüzyılın ilk yarısında Diyarbakır, Ankara, 1995, p.123-247

8 İbrahim Yılmazçelik, XIX. Yüzyılın ilk yarısında Diyarbakır, Ankara, 1995, p.223-243

9 İbrahim Yılmazçelik, XIX. Yüzyılın ilk yarısında Diyarbakır, Ankara, 1995, p.223-243

out the religious needs and increasing the cultural level of the people living in the city, were high compared to the city people; it was quite lower than the income level of administrative class. The officials like “Naib” and “Müftü” generally belonged to the native families and had a considerable effect on people, in comparison with the administrative class. Likewise, in this researched period, some of those officials were sent into exile by the state, since they incited the people against the city administrators¹⁰. The persons, belonging to the group of Ehl-i ilim, constituted the second social group of the city, as they carried out the post of replying the religious and cultural needs of the society by jurisdiction. However, most of these people’s economic conditions were quite insufficient compared to the wealthy families of the city. Especially the income level of some persons, being charged in religious and social institutions such as madrasah and mosque, was worse than that of merchants and tradesmen of the city. Yet, as in the example of Mosque Imam, they were among the esteemed persons of the city¹¹.

3- The Mediator Class Between the Administrators and the Society

The mediator class between the “umera” and “ulema” (chief administrators and scholars), charged in the city and the society were composed of the persons called “ayan” and “eşraf” (notables of a region) coming from among the native families of the city.

About the matters concerning the city, opinions of these people were applied. For instance, they participated in “şehir divanı” (city council) that gathered in 1803 for the events, which had occurred in 1802 in Diyarbakır¹².

Besides this, in the commands and firmans (edicts) sent by state center for the issues concerning the city, the names of “ayan-eşraf” and “vucûh-ı ahâlî” were mentioned after the names of city administrators and they were asked for their assistance¹³. This was a crucial practice, which demonstrated that administration was spread to lower groups. Within the researched period, some families belonging to “ayan” and “eşraf” at the beginning; had the right to speak about city administration as the time passed. For example, in this period, in condition that “Şeyhzâde” family was at the first place, the persons belonging to “Gevranlı-zâde” family were of importance in the administration of the city for a long time¹⁴. On the other hand, again it is known that some people belonging to this class constituted “vakfs” (charitable foundations, from which people had utilized and through which it had been made considerable aids to the city inhabitants). For example, Hacı Mehmet Ragıp Efendi, who was the son of Mesut Efendi, “Müftü” of Diyarbakır, that played a significant role in the rebellion attempted towards Behram Paşa, Vali of Diyarbakır, 1819, constructed a madrasah building on a vacant land (“... 50 zirâ ve necârî ve arzen 30zirâ irsen ve iştiraken”) belonging

10 İbrahim Yılmazçelik, XIX. Yüzyılın ilk yarısında Diyarbakır, Ankara, 1995, p.247-256

11 İbrahim Yılmazçelik, XIX. Yüzyılın ilk yarısında Diyarbakır, Ankara, 1995, p.241-244

12 Diyarbakır Şer.Sic., No: 356, p. 36-79

13 Diyarbakır Şer.Sic., No: 351, p.14; No: 356, p. 75; No: 299, p. 25

14 İbrahim Yılmazçelik, XIX. Yüzyılın ilk yarısında Diyarbakır, Ankara, 1995, p.192-197

to himself next to the Defterdar Mosque at Defterdar neighborhood between the years 1833 and 1834 (1249 in Muslim calendar)¹⁵. In addition that he made over his properties to this vakf for the madrasah, he donated half of the revenue coming from “Hasan Paşa Hanı” (caravansary, khan) that was owned by him¹⁶. Moreover, Hacı İbrahim Efendi and Hacı Ömer Efendi from ayân constructed a madrasah having six rooms, in the courtyard of Fatih Paşa Mosque in 1807¹⁷. In 1799 Hacı Abdulkadir Efendi built a madrasah at the Çopyan neighborhood as well¹⁸.

The persons being the members of this class were among the wealthiest people of the city. During the 19th in Diyarbakır only the wealthy persons called “ayân and Eşrâf” were able to have “köle” (slave) and “câriye”(female slave) other than city administrators¹⁹. For instance, a câriye named Meryem brought from Mardin, was sold to Derviş Ağa, belonging to the ayan of the city, in payment for 450 Kuruş, after her being a “Yezidi” was attested in the court²⁰. Additionally, when having a look at the total estates of these persons, who were counted as the notables within their neighborhoods in Diyarbakır, it has been possible to determine that they were at a good position compared to the city people. For instance, the value of estate left by Penbeci Hacı Yusuf Ağa, who died on the 5th of May 1788, was 24200 Kuruş²¹, that of Tüccar Hayrettin Ağa, who died on the 6th of April 1792, was 14123 Kuruş²², and that of Tüccar Hacı Yasin Ağa, who died on the 9th of July 1800, was 262280 Kuruş²³ that this amount of a wealth meant a quite a lot of amount considered in the conditions of the era.

4- Province People

The society of Diyarbakır was composed of the persons belonging to Islam Religion at first, Judaism, Christianity, and various sects of these religions. This class was the most crowded group in total population and non-Muslims had a ratio of one fifth within this population²⁴.

Before giving information about the people living in Diyarbakır, within the social stratification process, it is necessary to give a short information about the “aşirets” (tribes), which had a quite important impact within the population of the district and made

15 VA., Evkaf, No: 2354, p. 55

16 BA., Cevdet İktisat, No: 1083

17 VA., Evkaf, No: 579, p. 135

18 VA., Evkaf, No: 2354, p. 55

19 Diyarbakır Şer.Sic., No: 376, p. 65

20 Diyarbakır Şer.Sic., No: 376, p. 63

21 Diyarbakır Şer.Sic., No: 364, p. 2

22 Diyarbakır Şer.Sic., No: 588, p. 3

23 Diyarbakır Şer.Sic., No: 600, p. 30

24 İbrahim Yılmazçelik, XIX. Yüzyılın ilk yarısında Diyarbakır, Ankara, 1995, p. 115-122

themselves feel in the district beginning from Turkicizing of Anatolia.

Beginning by the Seljuks Period, a lot of aşirets (tribes) located especially in the region of Urfa, Mardin and Diyarbakır²⁵. The region maintained this structure within the Ottoman period too. For instance, in 16th century, “Boz –Ulus Aşireti” living in Diyarbakır region, had 7500 houses and 2 million sheeps and goats²⁶. Again in this period of time, “Kara-Ulus Aşireti” was living within the borders of Diyarbakır Province. In 16th century, those aşirets began to bother the native inhabitants and hence they were wished to be resided in the Provinces of Rakka and Halep, but, this attempt was not been succeeded²⁷. Aşirets in Diyarbakır Province made a great destruction in the region during “Celâlî Rebellions” existed in Anatolia in the 16th and 17th centuries²⁸.

In 18th century, the region, in which the majority of “Aşirets” lived, was again the region of Diyarbakır. In this period as well, some aşirets were intended to be resided in Rakka, yet, it hadn't been managed²⁹. In 18th and 19th centuries the places that aşirets mostly lived, were Diyarbakır, Nusaybin, Urfa, Antep and Mardin. For example the numbers of aşirets living in the region of Mardin were thirty in 1747. Between the years of 1790 and 1840 in Diyarbakır Province, the determined numbers of aşirets were thirty. The attempts to reside aşirets living in the region to certain places, continued in 19th century too, but these efforts were partly realized in the second half of the 19th century³⁰.

A great portion of people living in Diyarbakır city were occupied with trading, craftsmanship, and farming. Besides this, non-working people, children and women should be considered in this class.

In Diyarbakır, outside the villages, agriculture was made mostly at the coast of the Tigris River and in the west side of the city. The tradesmen groups were, on the other hand, composed of “Bezzaz Cullah, Debbag, Kassab, Habbaz, Hallaf, Attar, Tütüncü, Sabuncu, Bakkal, Allaf, Kazancı, Palancı, Berber, Boyacı, and so on³¹. Additionally, from the estates and the documents available, it has been possible to determine that, tradesmen of “Sirkeci, Şerbetçi, Tereci, Tuzcu, Mumcu, Mazucu, Lüleci, Bozacı and Camcı” were active in the researched period.

When looking at the estates of a lot of persons from the city people, it would be seen

25 M.Akdağ, Türkiye'nin İktisâdi ve İctimâi Tarihi, Ankara, 1979, C.I, p.24-89

26 M.V.Bruinessen, “The Ottoman Conquest of Diyarbekir and Administrative Organisation of The Province in The 16th and 17th”, Evliya Çelebi in Diyarbekir, Leiden, 1988, p. 27, Cengiz Orhonlu, Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskan Teşebbüsü, İstanbul, 1987, p. 17

27 C. Orhonlu, a.g.e., p.90-95

28 M. Akdağ, a.g.e. p.463-470

29 Yusuf Halaçoğlu, XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi, Ankara, 1988, p. 52-78-137-140

30 İbrahim Yılmazçelik, XIX.Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır., p. 312-320

31 Diyarbakır Şer. Sic., No: 6001, p.37; No: 356, p. 10; No: 346, p. 16

that they had a very low level of income than as of any other classes³². Besides this, it is not possible to say that the city people were in a bad situation. For example, in the last days of October 1824, daily wage of a master of stonemasonry was 120 para (3 kuruş [one para equals one fortieth of a kuruş]), daily wage of a master of carpentry would be given 120 para (3kuruş) and that of a farmer, on the other hand, was 60 para (1,5 kuruş)³³. In the midst of January 1829, the daily wage of a master of stonemasonry and a master of carpentry increased to 160 para (4 kuruş), and that of a farmer increased to 80 para (2 kuruş)³⁴. In the year of 1840, a skilled master of architecture earned 10 kuruş, a skilled master of plastering earned 7 kuruş, a well skilled master of carpentry earned 9,5 kuruş, a semi-skilled master of carpentry earned 7 kuruş and a bad-skilled master of carpentry earned 5 kuruş as their daily wages³⁵. In 1840, a well skilled master of carpentry, earning a daily wage of 9 kuruş, was able to buy 21,17 “kiyye”(a weight of 1282 grams) of bread as 17 para per one kiyye and 4,5 kiyye of meat as 80 para per one kiyye³⁶. The same master in 1840 was able to buy a “findık altını”(a kind of gold coin), which was measured as 22 karats and 3,27 gram metered, with a four-day period of work³⁷. As can be understood from this accounting, it can be said that, city people were at a lower stage as compared with the other three classes, but nonetheless, they had a normal life standard with respect to the conditions of era. By the way, it has to be reminded that, in 18th and 19th centuries, people suffered both from the epidemic diseases, natural disasters occurred in Diyarbakır region and waylay events of bandits³⁸.

The persons, belonging to the first two groups within the social stratification system, were more powerful in terms of economic conditions. As parallel to the weakening of Ottoman state, absence of “Valis” and “Kadı” in their working areas and their administration of the area by the means of their representatives, put the people into a bad situation³⁹. Beginning from the 18th century, transforming “mirî mukataa”(renting of land belonging the state treasury) to “mâlikane”(as compatible with the law, leaving a piece of land to someone), paved the way for existence of “ayan-eşraf” class in the provinces and disappearance of the state control over these regions⁴⁰. As in the whole of Ottoman country, in the Province of Diyarbakır as well, these people, beginning to come into scene in that, maintained their presence as “Ağa” and “Beğ” within the social structure of the region until today. For example, in 18th and 19th centuries, it has been observed that the duty of “mütesellim”(town governor, tax collector) in the province of Diyarbakır was performed by the native families (Şehzade and Gevranlızadeler) and as they abused their duties, the people of the region

32 Diyarbakır Şer. Sic., No: 327-364-588-600-317-319-346-347-377

33 BA., *D.BŞM.BNE.*, No: 16311, p. 11

34 BA., *D.BŞM,BNE.*, No: 16355, p. 11

35 Diyarbakır Şer. Sic., No: 607, p. 17-22; No: 352, p. 27

36 M. Öztürk, “Güney Doğu Anadolu’da Fiyatlar”, V.Milletler Arası Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi, Tebliğler, İstanbul-1989, p. 119-120

37 Diyarbakır Şer. Sic., No: 607, p. 24

38 İbrahim Yılmazçelik, XIX.Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır.,p.109-115

39 İbrahim Yılmazçelik, XIX.Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır., p.328-480

40 Yücel Özkaya, Osmanlı İmparatorluğu’nda Ayanlık, Ankara, 1977, p.58 vd

faced to lots of difficulties⁴¹. Thus, some kinds of events happened in these years occurred as a reaction to the arbitrary practices of the administrators rather than an action against to the state. In the province of Diyarbakır throughout the Ottoman rule, absence of political, religious or ethnic characteristics in such events has confirmed our claims⁴². Besides, it has been known that the state continued to take precautions necessary for the welfare of the people. In 18th and 19th centuries in the province of Diyarbakır, presence of both “Hanefi” and “Şafii” (two sects of Islamic thought) “Müftüs”(the persons who were in charge of Islamic affairs for a province) showed that the state knew the religious situation of the region and respected to this situation⁴³.

II- SOCIO-ECONOMIC SITUATION OF FAMILY IN DIYARBAKIR

It is possible to define family as the small community, which is formed by a married couple and their children. As in ancient times, in the period we have investigated, family constructed the base of the community.

In Ottoman era, family, which constituted the smallest part of the society, was shaped, on one hand, by the former traditions of Turks, and on the other hand, by the rules brought up by Islam Religion. According to former beliefs of Turks, family and the structure of it affected directly the community. In Orhun Inscriptions, ancient Turkish family described with the word of “Oğuş”, domination of father was seen. However, father didn't have unlimited rights, in spite of his being the head of the family, when comparing to the other nations like Romans and Arabs, where the father of the family got unlimited rights, women and children didn't have any rights and they were even bought and sold just like a commodity. The father in the family was rather an assistant who, held the family altogether and taken them under his protection as well as meeting their needs. Indeed, within the steppe culture, the concept of “nobility” was not seen and as a mater of fact, the life style of ancient Turkish community was not convenient for that⁴⁴.

Family, which had a considerable position in ancient Turkish community, was shaped with the frame of Islamic Law in the period after the acceptance of Islam by Turks, and it was considered as a holy institution first of all and it was restructured by making crucial changes in favor of women. Although father was the head of the family as in ancient Turkish community, he did not have unlimited rights. Woman had both material and spiritual rights over her husband. After Turks accepted Islam, as in the many aspects of life, in the matters related to family as well, “Şer'i Hukuk” (Islamic Law) came in the first place. In addition to that, “Örfi Hukuk” (Traditional Law), which was originated from Turkish organizations

41 İbrahim Yılmazçelik, XIX.Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır., p.365-367

42 İbrahim Yılmazçelik, ”XIX. Yüzyılda Diyarbakır Eyaleti'nde Yönetim Halk Münasebetleri”, Bayram Kodaman'a Armağan, Samsun, 1993, p.371-387

43 İbrahim Yılmazçelik, XIX.Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır., p. 457-458

44 İbrahim Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, İstanbul,1984,p.201-220; Baheddin Ögel, Türk Kültürünün Gelişme Çağları, II, p.137. vd; Rıfat Özdemir, “Kırşehir'de Aile'nin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1880-1906)”, Osmanlı Araştırmaları, IX, 1989, p.101-108.

and traditions as well as the taxation methods and laws of the countries conquered by Turks, had an important place too. However, in Ottoman state, “Örfi Hukuk” (traditional law), which was shaped by “Kanunnâmes” (written laws) had an important place in many matters, except those of the field of civil law. In Ottoman state, the matters concerning family, were usually solved within “Şer’i Hukuk” (Islamic Law)⁴⁵.

1- Muslim and Non-Muslim groups in Diyarbakır

In Ottoman period Muslims coming at first, then Christians and Jews lived in Diyarbakır. Beginning from the 16th century the four fifth of the population was composed of Muslim Turks and the one fifth of the population was composed of Jews and Christian groups such as Armenians, Armanian Catholics, Protestants, Catholic Christians, Keldanis, Süryanis, Yâkubîs, Nasturis⁴⁶. This ratio increased as in the favor f Muslim population in rural areas.

These groups, which formed the city population of Diyarbakır, lived together in some neighborhoods and lived separately in the others. Most of the neighborhoods of Diyarbakır were Muslim neighborhoods. In 19th century, there were 65 Muslim neighborhoods and 13 non-muslim neighborhoods in Diyarbakır. On the other hand, Muslims and non-Muslims lived together in 42 neighborhoods. Yet, some of these mixed neighborhoods had been separated as Muslims and non-Muslims, in such kind of neighborhoods these groups lived in the same area as separate one from the other. Some neighborhoods, on the contrary, were the ones, in which these groups lived together as a mixture. In neighborhoods like them, the houses or shops of Muslims and non-Muslims were next to each other’s and they had maintained their lives without interference to each other⁴⁷.

The relationship of non-Muslim population in the city of Diyarbakır with Muslim people was good and in an unjust situation they had the right to sue⁴⁸. It is known that Ottoman State tolerated them in terms of their religiousbeliefs. And these non-Muslims, thanks to this tolerance, had performed their prayers in this free atmosphere in churches and monasteries and when their rites were meddled, the state suddenly intervened to the situation⁴⁹.

Non-Muslim people had occupied with their own affairs fulfilled their responsibilities and sometimes entered even into partnership with Muslims⁵⁰. By the way, in times of

---

45 Rıfat Özdemir, “Tokat’ta Aile’nin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1771-1810)” Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu Bildirileri, Ankara, 1987, p. 98-100. Ömer Lütfü Barkan, XV. ve XVI. inci Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zırai Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları, Kanunlar I, İstanbul, 1943.

46 İbrahim Yılmazçelik, XIX.Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır., p. 115-122

47 İbrahim Yılmazçelik;,XIX.Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır., p. 44-50

48 Diyarbakır Şer. Sic., No: 376, p. 14-18; No: 594, p. 11-27; No: 631, p. 22

49 Diyarbakır Şer. Sic., No: 607, p. 6-7-30; No: 352, p.76-77; No: 356, p.77

50 Diyarbakır Şer.Sic., No: 594, p.10.

conflict both among themselves and with Muslims, they were able to insist on their rights by applying to the court. For example, on the 19th of 1802 Çarıkçı Malkon made a complaint about another non-Muslim named Arakil for his unnecessary occupation of the house belonging to him, and his complaint was accepted, since the house being talked of was understood, by the witnessing of a person named Seyyid Zülfükar, to be owned by Arakil⁵¹. In December 1826, on the other hand, three non-Muslims from iron manufacturers complained a muslim named Resul b.Ali claiming that he paid for the iron he bought and at the end of the trial they came to an agreement for 600 kuruş⁵². On the 20th of March 1848, Hüseyin Ağa-zâde Hafız Mehmed residing in İzzettin neighborhood of Diyarbakır, applied to the court claiming that he was owed 8995 kuruş by Mihan, who was again a resident of the same neighborhood, Mihan didn't accept this claim and at the end of the trial the complaint was rejected, as two Muslims named Molla Mehmed b.Sait and Hüseyin b.Ali verified Mihan⁵³. It is possible to increase the number of these examples. However, as can be understood from the documents mentioned above, non-Muslim people maintained their lives in an exact equality. Moreover, non-Muslims, by applying to the court, carried on their issues, not only the ones related to various conflicts, but also the ones like selling of a house, share of estates, by using the rights provided for the Muslims⁵⁴.

As understood from the estates being seen in Diyarbakır “Şer’iyye Sicilleri” (registrar of Shari a courts), within the searched period, non-Muslim people were at a good position economically as well. The level of life standards of non-Muslim people, who dealt with trade mostly and were active in jewelry tradesmen of Diyarbakır, was better than most of the Muslim people⁵⁵. For instance, the worth of inheritance, that was left by Manim, who died on 13th of July 1800, was 21496 kuruş⁵⁶. And this was a quite much amount of money in respect to the conditions of that time. In Diyarbakır, non-Muslims had to inform the court about an event of death, just like the Muslim people. The inheritance process would also be carried on according to the Islamic Law. In the midst of August 1836, in an edict by the state addressing to “Amid Naibi” (vice judge of Diyarbakır court), in a situation of a person's death from the non-Muslim people, when registering his estate and sharing his inheritance, “resm” (a kind of tax) was taken and it was mentioned that even one “akçe” (one third of a para) more than the amount; stated as “... binde 15 akçe kalemiye ve ikişer akçe kâtibiye ve hüddâmiye ki ceman 25 akçe olub...” (25 akçe in total); of 25 akçe was not allowed to be taken⁵⁷.

When comparing the estates of the Muslims and non-Muslims living in the city of Diyarbakır in Ottoman period, it will be seen that the names of some materials, such as clothing equipment, living room equipment, bedroom and kitchen equipment, illumination

51 Diyarbakır Şer. Sic., No: 299, s. 54. ,Diyarbakır Şer. Sic., No: 352, p.70., No: 594, p. 31; No: 603, p. 39-40

52 Diyarbakır Şer. Sic., No: 631, p. 7

53 Diyarbakır Şer. Sic., No: 352, p. 108

54 Diyarbakır Şer. Sic., No: 590, p. 29; No: 352, p. 99.; No: 376, p. 14

55 Diyarbakır Şer. Sic., No: 600, p. 23; No: 285, p. 22

56 Diyarbakır Şer. Sic., No: 600, p. 28

57 *Diyarbakır Şer. Sic.*, No: 352, p. 135-136

equipment, weapons and knives and the aims of their usage were same⁵⁸. It was possible to see the same material, which was available in a Muslim's house, in the house of a non-Muslim. And this should be accepted as an indicator that the people living in this city were jointly together with the exception of some ethnographic differences. This situation has shown us that the non-Muslim people imbibed Turkish culture intensively since they had been living within this culture for a long time. As a result of this influence, it has been observed that some of the non-Muslim people living in Diyarbakır, among whom there were the persons such as Jews, Armenians, and Rums, converted to the religion of Islam from their original religions and registered their conversion to Islam in the courts⁵⁹.

Another indicator of the social lives of these groups living in a region has been the names, which have been given by families according to their beliefs and pleasures. Because of this, in Ottoman period, the names and nicknames used in the city of Diyarbakır have been evaluated as a distinct study⁶⁰. The names most commonly used by Muslim families were the names like; Mehmet, Mustafa, İbrahim, İsmail, Bekir, Ali, Hasan, Hüseyin, Yusuf, Salih, Abdullah, Osman, Feyzullah, Halil, Kasım, Ömer, Veli, Abdurrahman, Ahmed, Hıdır, Şeyhmuz, Zülfükar, Süleyman, Yasin, Emine, Fatma, Hatice, Ayşe, Halise, Nebile, Şerife, Zeynep. It was seen that, Muslim people used rather the names of significant Islamic people or prophets, prophet's daughters and wives. Additionally, it can be said that, there were quite a lot of Turkish names. For example, the names like; Şahin, Kaya, Murad, Hanım, Gazele, Sabuhan, Kahraman, Kutlu, Toğmuş, Tanrıverdi were seen in general. On the other hand, special to this region, it has been observed that some names were shortened as Abo-Abdullah, Alo-Ali, Simo-İsmail, Memo/Memi-Mehmet, Silo-Süleyman, Şiho-Şehmuz. The most common nicknames used among the Muslim people living in Diyarbakır were the epithets, which designated either the family names or physical appearances or occupations of the persons, like Zâde, Efendi Molla, Şeyh, Paşa, Oğlu, Çavuş, Çolak, Topal, Kel, Demirci, Debbağ, Katırcı, Öksüz, Leblebici, Değirmenci, Alemdar, Çelebi.

The most common names used by non-Muslim families in the region of Diyarbakır, were the names like; Ohan, Ohannes, Serkiz, Manok, Kirkor, Karabet, Bedros, Agop, Meryem, Vartan, Erakil, Esber, Tama, Haço, Baghos, Makdis, Maksi, Eko, Lusi, and Asdos. Just as the Muslim families, non-Muslim families also used for their children the names rather originated from their religions, gave the names of the crucial persons and saints of their religions. Besides this, it is interesting that some of the non-Muslim families living in Diyarbakır gave their children the names like; Sultan, İbrahim, Sadakat, Durmuş, Altın, Murad. As in the Muslims living in the city, in non-Muslims as well the nicknames were the names indicating their occupational and social groups or physical appearances. For instance, the nicknames like; Mazucu, İnce, Değirmenci, Altuncu, Meyhaneci, Oturakçı, Katırcıoğlu, Hallaç, Bezzaz, Kocabaş, Keşiş, can be given as examples. As a result, it can be

58 City documents on this subject are pretty much Diyarbakır Şer'iyye Sicils see. Diyarbakır Şer. Sic., No: 600-377-285-328-363-346-319-347-317-588-364-327. However, allowed to make a comparison here to record only four credits will be given the Legacy. see Diyarbakır Şer. Sic., No: 317, p. 8-7; Diyarbakır Şer. Sic., No: 347, p.24-37.; Diyarbakır Şer. Sic., No: 346, p.36-51; Diyarbakır Şer. Sic., No: 363, p.2-4.

59 Diyarbakır Şer. Sic., No: 631, p. 21; No: 607, p. 1-3; No: 351, p. 39; No: 626, p. 1

60 This assessment, almost all of Diyarbakır Şer'iyye Sicils has been considering.

said that, both the male and the female names used by Muslim and non-Muslim families were rather religious based names and this situation was the outcome of the cultures of these communities, besides this, it showed the cultural interaction between them⁶¹.

Thus, before examining the various aspects of the family in Ottoman era, the people living in Diyarbakır were studied from different perspectives. As in this part, in the latter topics as well, the Muslim and the non-Muslim people living in Diyarbakır were taken into consideration as a whole, and the family, which was the base of the society, was examined from various aspects within the studied period.

1- Family and Marriage Traditions in Diyarbakır

a-Marriage Agreement and the Formation of Family

In Islamic Law, in the event that there was not an obstruction, marriage of a singular male with singular female would be accepted as a religious necessity and family would be considered as a holy institution. The structure of Turkish society was not different from this and Kadı as the head of the Ottoman court would ensure this holiness⁶².

Ottoman state as well, would give a great importance to family and show a significant care to the existence of convenient conditions for the formation of family institution. For example, in 1845, in an edict sent to İsmail Paşa, who was the “Müşir” (Marshall) of Diyarbakır province, it was mentioned that marrying of the singular girls and widows was being obstructed by their parents with various pretexts and this was causing the reduction in the population, so encouraging the marriages of ones like these was asked for. In that edict dated 1845, this issue was explained as “...rüy'et olunduğuna memâlik-i mahrûsâ-yı şahânemin ba'zı kasabât ve kurâsında bâkire kızların babaları ve akrabaları otuz yaşına tezviç itmeyüb zevci fevt olmuş olan hatunların dahi bila muceb-i muharrer durmakta ve bu keyfiyet taklil-i tenasül mü'eddi olmakta bulunmuş olarak hatta bu keyfiet bu def'a kocaili meclisinden bâ-mazbata beyan ve inha olunmuş olduğuna behe-mehal bu uygunsuzluğun def'i lazım gelmiş...” and nextly, it was asked for interrogation of these parents as “... bundan böyle mani'-i şer'isi yoğiken teşviç tasrih ve beyan kılınmış olub ol misillü bâkire ve sayyibe hâatunların nezd-i sicillerine akraba ve müte'allikâtın bi-veç-i şer'i mâni olmaları hilâf-ı şer'-i şerîf olduğun ba'd-ezin ol misüllü kız ve hatunların teşvicine veli ve akrabası tarafından mümâneât olduğu hâlde ma'rifet-i şer-î şerîf ve meclis ma'rifetiyle kendileri celb olunarak sebep-i muhâlefetleri...”⁶³. It is certain that this edict was sent to other provinces of Anatolia as well in the stated time.

61 XVI. In centuries, Muslim and living in Diyarbakır zimmî religious groups rather than a reality with their names are names.. Besides those of Turkish names are being used widely in the region. XIX. century of the information given in the names of individuals, XVI. For comparison with century see. Mehmet Mehdi İlhan, “Onaltıncı Yüzyıl Başlarında Amid Sancağı Yer ve Şahıs Adları Hakkında Bazı Notlar” Belleten, LIV. p.221-222

62 Rıfat Özdemir, “Harput ve Çemişgezek'te Askeri Ailelerin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1890-1919)”.Tarih İncelemeleri Dergisi, V, p.52-53

63 Diyarbakır Şer. Sic., No: 392, p.8

According to Islamic Law, being obvious of the marriage agreement was necessary. As in other Islamic states, in Ottoman state as well, the marriage agreement would be made in the presence of Kâdı and the document of this process would be registered to “Şer’iyye Sicilleri” (registers of Shari’a courts). According to Islamic Law, it was necessary first of all that marrying couples had to use their own free thoughts in this process. The persons, who decided to get married, would come to the court and then make their marriage agreements in the presence of witnesses and this would also be registered to “sicil” (register). In some cases, however, the marrying persons would send their proxies, who were the close relatives of them, to the court or in some cases the marriage would be made within the house, but in both situations the marriage process would be registered to “sicil” (register)⁶⁴. In Diyarbakır “Şer’iyye Sicilleri” (registers of courts), these kinds of marriage documents have been seen. For instance on the 29th of June 1822, Hanife and Yusuf living in Diyarbakır applied to the court and the marriage was made by their own consents in the presence of the witnesses⁶⁵.

In Ottoman period, as in the case of Muslims, non-Muslims were also able to make their marriage agreements in the court. As being free in terms of their religious beliefs, languages and traditions, after getting married according to their own rites in the church, they would register their marriage agreements in the court. For instance on the 19th of January 1826, Menoş veled-i Karabet and Serkiz veled-i Ohannes got married with their own consents and the document of this marriage was registered to sicil(register). By the way, the “mehr-i muaccel” (bride-price) of the female was determined as 100 kuruş and her “mehr-i müeccel” (the determined price that would be given to female as in the case of her husband’s death or divorce) was determined as 100 kuruş to, and this was also registered also to sicil(register)⁶⁶. In another document dated of 1826, this time marriage of two muslims was seen. On the 11th of March 1826, from the residents of Diyarbakır, Hatice and Abdurrahman applied with their own wills to the court and in the presence of witnesses their marriage agreement was made and “mehr-i muaccel and müeccel” were determined as 200 kuruş⁶⁷.

Since the marriage agreement was dependent upon the contests of two sides, in 1830 a woman named Fatma brought a suit against her husband named Halef indicating hat for her uncle named Ali kidnapped a girl, who was the sister of Halef, he gave Fatma to Halef by force, and hence after the marriage agreement became invalid⁶⁸. On the 27th of December 1829, Mola Halil brought a suit against his wife named Cumhure claiming that they got married four years ago and his wife escaped from him and married with another person in the village of Develi, so he wanted the court to give back his wife, but when the

64 Rıfat Özdemir, “Kırşehir’de Aile’nin Sosyo-Ekonomik Yapısı”. p.111

65 Diyarbakır Şer. Sic., No: 351, p.39. see. M.Akif Aydın, “İslâm-Osmanlı Aile Hukuku” , Osmanlı Araştırmaları,III,1982, p.85-101.

66 “... Amid sakinlerinden zimmiyye Menoş veled-i karabet nam bikrin mani-i şer’isi yoğ ise Serkiz veled-i Ohannes tarafeyn rızaları ve velisi iziniyle lede’ş-şühüd tesmiye-i mihr ve akd-i nikah-ı şer’i edesiz ve’s-sellam ....” see. Diyarbakır Şer. Sic., No: 631, p.22

67 “... Amid sakinlerinden Hatice bint-i Mehmed nam bikrin mani-i şer’isi yoğ ise Hamid b. Abdurrahman tarafeyn rızaları ve velisi izniyle lede’ş-şühüd tesmiye-i mihr ve akd-i nikah-ı şer’i ide...” see. Diyarbakır Şer. Sic., No: 631, p.22

68 Diyarbakır Şer. Sic., No: 376 p.15

woman informed that Halil had kidnapped her by force, their marriage became invalid⁶⁹. In 1830, in a case similar to this, Mehmed b. Ömer applied to the court to bring a suit against Bakkaloğlu Mehmed, accusing him for kidnapping his wife and marrying with her, but in the trial it was understood that Mehmed b. Ömer had divorced his wife and so the trial was rejected⁷⁰. As understood from a document dated of 1829, Ali stated that his wife named Zeyneb abandoned him and he demanded for her turning back to him, but after the woman stated that he had kidnapped her by force, the trial of Ali was rejected either⁷¹.

In a case, in which two persons from the same religion had been married but then one of the two sides changed his/her religion, the marriage would become invalid. For example, on the 30th of November 1826, a Jewish woman named Elşer accepted the religion of Islam and took the name of Esma, so her marriage with her husband named Yakop was counted as invalid; stated as “... Islam evladı olduğu dahi takririnden nümayan ve kelime-i şehadet getirüb fasih-i eda eylediği...” (because of her converting to Islam)⁷². By the way, a woman, whose husband had died, was not able to marry with another man until it was understood that she was not pregnant, but after this situation became clearer, she was allowed to get married again⁷³. This waiting period was called “iddet müddeti” (in case of divorce a period of 100 days, and in case of the husband’s death a period of 130 days).

In the city of Diyarbakır, among the Muslim families, marriage of two persons, who were close relatives, was not observed. In middle Asian Turks, since the blood tie was considered to be an obstacle to the marriage, marriages rather among the non-relative persons was more common. The same situation was valid for Islam religion too⁷⁴. However, as any document was not met, it was not made any interpretation on this issue.

b- Marriage Traditions and Family Institution in Muslims

In the 19th century, in some cities like Ankara, Çankırı, Konya, and Tokat, it was seen that some parents used to give their little daughters to some persons for an amount of money and when these girls grew up they would be made marry with those men and this practice was called “namzet”⁷⁵. Such a practice was not met in Diyarbakır during the same period.

On the contrary, in the first half of the 19th century, tradition of “başlık” (bride-price)

69 Diyarbakır Şer. Sic., No: 376, p.26

70 Diyarbakır Şer. Sic., No: 376, p.37

71 Diyarbakır Şer. Sic., No: 376, p.57

72 Diyarbakır Şer. Sic., No: 631, p.21

73 Understood from a hüccet dated January 1818, according to Şerife loss of a woman reported that her husband had wanted to leave. She said that bleeding was seen. Were allowed to marry someone else. see Diyarbakır Şer. Sic., No: 590, p.34

74 Rifat Özdemir, “Tokat’da Aile’nin Sosyo-Ekonomik Yapısı, 1771-1810”, p.104

75 Rifat Özdemir, “Kırşehir’de Aile’nin Sosyo-Ekonomik Yapısı”, p.115

continued and payment in this tradition was able to be made both in cash and in kind. For example, in a document dated of 1830, the statement of "...sagirin babası Hasan anası Fatma'yı akd-ı nikâh idende başlığı mukabili mezkur ahur ile bir re's inek verüb..." (giving a stable and a cow as the bride-price) would be an example to the payment of bride-price given in kind⁷⁶. In another document again dated of 1830, the mother of Ümmü Hatun brought a suit against Ahmed, the husband of Ümmü Hatun, for the reason that he kept his word about the goods, which he had promised to give before the marriage. As a response, Ahmed, by stating as "...150 guruş başlık nâmiyle verdiği..." (150 kuruş as the bride-price stated that he gave, mentioned that he had given the bride-price and not promised for any goods⁷⁷. As examples to the issue, there are two documents more, dated of 1834. In the first one of these examples, a woman named Ayşe brought a suit against her brother indicating that he had taken the bride-price, stated as "... bir zincir ve bir kuşak ve def'a bir simli zincir doksan adet koyun ve kuzu ve 16000 guruşu..." (a [golden] chain, a belt and a chain made of silver, all of which would be used as jewelry, 90 sheep and lambs and 16000 kuruş), and these things had to be given to her⁷⁸. In the other example, a man named Resul brought a suit against a person named Hacı Süleyman, claiming that Hacı Süleyman had married to his wife Ayşe when he had been to elsewhere. Yet, Hacı Süleyman said that he had married to her by bride-price, stating as "...bir fes, bir re's inek ve 230 guruş sağ para..." (an axe, a cow and 230 kuruş), with the consent of her father and the trial was referred to "fetva" (fatwa, mufti's opinion on a matter involving the Islamic religious law)⁷⁹. As understood from these documents, in this period practice of bride-price was being used.

Bride-price was the money given to the family of the bride candidate. The money given directly to the bride candidate by the groom candidate was called as "mehir". According to the Islamic law, nobody except the bride had the right on this money. Mehir, which had to be given before the marriage or the marriage agreement during the marriage agreement, was called as "mehr-i muaccel" (bride-price) and "mehr-i müeccel" (the determined price that would be given to the woman as in the case of her husband's death or divorce). The amount of this money was changeable according to the conditions of the day, being wealthy or poor of the families and beauty, ugliness, talent of the marrying girl⁸⁰.

Mehir had to be determined as mehr-i muaccel and mehr-I müeccel, during the marrying process in the presence of witnesses. For example, on the 11th of 1826, while making the marriage agreement of Hatice and Abdurrahman in the presence of witnesses, mehr-i muaccel and müeccel of the bridewere determined as 200 kuruş⁸¹. As understood from a document dated of 1829, mehir of Zaide, which had been determined as 600 kuruş after her marriage with Bekir, was not paid by Bekir, so he was brought a suit by the mother

76 Diyarbakır Şer. Sic., No: 376, p.10

77 Diyarbakır Şer. Sic., No: 376, p.38

78 Diyarbakır Şer. Sic., No: 594, p.29

79 Diyarbakır Şer. Sic., No: 594, p.114

80 R. Özdemir, a.g.m., s. 112, vd

81 Diyarbakır Şer. Sic., No: 631, p.22

of Zaide⁸². In another document again dated of 1829, it was seen that Ali had given 250 kuruş as mehir and married to Ayşe, but since his wife escaped, he demanded the money back⁸³. In case of the husband's death or divorce, woman was able to ask for her mehir if she had not taken it earlier. For instance, the amount of 500 kuruş as mehir of Hafız Hüseyin Efendi's wife was paid to the woman by deducting from his estate after his death in the lasts of May 1844⁸⁴. At the end of a divorcing process as well, mehir of woman would be certainly paid, if it had not been paid yet, then the woman was able to get her money by applying to the court. For instance, in 1829 a woman named Fatma demanded for her mehir by mentioning that her husband had divorced her, and at the end of the trial 250 kuruş as mehr-i muaccel and 250kuruş as mehr-i müeaccel totally 500 kuruş was paid by her husband⁸⁵.

In 18th and 19th centuries, the amount of mehr-i muaccel and mehr-I müeaccel, which were the legal rights of women, would change among the amounts of 140-200-250-300-400-500-600 kuruş⁸⁶. When there would be some conflicts between the husband and the wife, they would be asked for solvind these matters kindly and divorce would be considered as the last solution⁸⁷. Additionally, the woman was able to insist on her rights in the case of injustice without divorcing. There are quite a lot of documents related to this issue in "Diyarbakır Şer'iyye Sicilleri" (registers of Sharia courts).

For example in 1830, Şefika Hatun brought a suit against her husband named Hacı Ali, stating that he had taken 400 kuruş from her to buy a house and he had issued the title deed for the house on himself⁸⁸. The cases like this demonstrated that a woman, when necessary, was able to insist on her rights by applying to the court⁸⁹. In the case of her husband's death, the woman took a share as much as the amount determined by Islamic law, from the estate of her husband⁹⁰. In case of the money's lacking, the woman was able to insist on her rights by applying to the court⁹¹. The most used method in divorce cases was "talak" (divorce), which was separated as "bâin" (a kind of talak in which the husband was not allowed to return to his wife before the end of three menstruation period (iddet) of her and "ric'î" (a kind of talak in which the husband was allowed to return to his wife within the period of iddet). Talâk-ı Bâin was a practice that gave the chance to the husband for turning back to his divorced wife with only a new marriage. Telâk-ı Ric'î, on the other

82 Diyarbakır Şer. Sic., No: 376, p.30

83 Diyarbakır Şer. Sic., No: 376, p.59

84 Diyarbakır Şer. Sic., No: 377, p.6

85 Diyarbakır Şer. Sic., No: 376, p.4. see. Diyarbakır Şer. Sic., No: 631, p. 9-49; No: 376, p. 6-44-45; No: 351., p.44

86 Diyarbakır Şer. Sic., No: 376, p. 6-30-32-44-45; No: 351, p.44; No: 631, p.1-9-22

87 R. Özdemir, a.g.e., p.114

88 Diyarbakır Şer. Sic., No: 376, p.25

89 Date in 1830 a woman named Rahile, her husband sued about against see. Diyarbakır Şer. Sic., No: 376, p.2. Date in 1829 woman named Esmâ, her husband sued about against see. Diyarbakır Şer. Sic., No: 376, p.33.

90 see. R. Özdemir, a.g.m., p.129 vd

91 Diyarbakır Şer. Sic., No: 594, sp 30

hand, was a practice, which gave the husband the right of turning back to his divorced wife without a necessity of remarrying. In Diyarbakır city, the common method of divorce was the practice of talak. In such cases, the woman was able to bring a suit to her husband for divorce and was able to demand for her mehir and alimony, by applying to the court⁹². For instance, in the midst of March 1826, Esmâ Hatun applied to the court wishing to divorce from her husband Bezzaz Molla İsmail and since her husband accepted as well her wish, they got divorced. At the end of the trial, her husband accepted to pay 400 kuruş for the price of mehr-i müeccel and to give alimony and clothing money for three months and ten days. In case of her being pregnant from İsmail, the care of child was going to be in the responsibility of him until the child was going to be 7 years old⁹³. As understood from a document dated of 1834, Hay Hatun claimed that her husband named Abbas was beating and behaving maliciously towards her, so they were decided to get divorced⁹⁴. On the first days of August 1826, Süleyha bint-i Hâcî Hasan brought a suit against her husband named Sinan and wished to divorce him, stating the cause as “...Sinan Ramazan-I Şerifin ikinci gecesi kumar oynarsam benden talak-ı selase ile benden boş olsun diyü şart ve talik itmekle el-haleti'l-hazihi merkûm Sinan kumar oynayub...” (he was going to divorce from her on the condition of his gambling in Ramazan). Despite the denial of her husband, with the verification of the witnesses, they were divorced by the condition of his giving the price of mehir and alimony for three months and ten days⁹⁵. A divorce case similar to this was seen on the 24th of February 1830. A woman named Emine, who was residing in Câmîü's-sefa neighborhood, brought a divorce suit against her husband for their conversation and the response of her husband stated as “...işbu Ramazan-ı Şerifde somun ekl eylediğinde Müslüman değilmişin somun ekl ediyorsun deyü söylediğimde merkûm dahi Müslüman değilüm diyü...” (she asked the reason of his eating bread, since the time was Ramadan in which people would fast, and asked whether he was a Muslim or not, and he said in his response to her that he had not been a Muslim). At the end of the trial the witnesses verified the woman and then they got married again by the statement of “...tarafeyn rızalarıyle teccid-i iman ve nikah olunup...” (both of them renewed their beliefs and remarried with their consents), and the woman put a condition of divorce in a case that her husband going somewhere else and not returning until the end of one and a half years⁹⁶.

We would like to give two more examples as interesting as this. For example, in 1830 Rahile Hatun brought a divorce suit against her husband Hasan stating the cause as “...merkûm Hasan beni nikâh eylemek murad eylediğinde eğer beni şehirde saklarsan seni alurum köyde saklar isen almam dediğimden merkûm Hasan eğer seni köyde saklar isem benden boş olasun deyü nikâh yapub 12 seneden beri köyde sakladuğundan...” (Although Hasan married with her on the condition that they were going to live in the city after marriage and, if not, their marriage was going to be invalid, he had carried out his permission for 12 years) and their trial was referred to fatwa⁹⁷. In April 1834, Ümmi bint-i Mehmed brought

92 Diyarbakır Şer. Sic., No: 631, p. 1; No: 351, p. 44; No: 376, p.44-45

93 Diyarbakır Şer. Sic., No: 631, p.9

94 Diyarbakır Şer. Sic., No: 594, p.2

95 Diyarbakır Şer. Sic., No: 631, p. 49

96 Diyarbakır Şer. Sic., No: 376, p. 32

97 Diyarbakır Şer. Sic., No: 376, p. 10

a divorce suit against her husband Hasan mentioning that she got married with him on the condition that they were going to live in Diyarbakır, but they resided in Ergani and their trial, as well, referred to fatwa⁹⁸. As understood from the documents mentioned above, in cases that the woman did not get on well with her husband, she could apply to the court in order to divorce. Demands for divorce of the women left by their husbands were accepted immediately⁹⁹. It has been seen that in some cases, men as well applied to the court to divorce from their wives, except the method of talak. For example, a person named Molla Ömer brought a suit against his wife, because she aborted her baby deliberately during pregnancy and the trial was referred to fatwa¹⁰⁰. Women could take alimony not only in case of divorce, but in the cases that their husbands would leave them and go to other places, as well¹⁰¹.

In a case that a married woman fornicated, she was deprived of that right. Zina, "...bir akd-i şeriyeye müstenid olmaksızın bi'l-ihtiyar yapılan haram bir cimâ..." (illegally done sexual intercourse without being married), was prohibited definitely in Islamic Religion. According to Islamic law, it was necessary that the event of fornication was going to be proven without any doubt and at least four male witnesses had to attest this in the presence of Judge. In Ottoman cities, although it was seen a lot of trials concerning with fornication cases in registers, it was not observed any punishments of "recm and hadd" (stoning someone to death has been called "recm" and "hadd" means the certain punishments for certain crimes). This was due to the difficulty of proving the event¹⁰². For example in the midst of April 1818, a resident of Derviş Hüseyin neighborhood, Züleyha bint-I Ömer, brought a suit against Hüseyin indicating that her little son Mehmed was born as a result of Hüseyin's raping to her with using force and the child was born from such a fornication, so she demanded from the court to perform whatever was the necessary. But her trial was rejected since she was not able to present any witnesses¹⁰³. In April 1834, Osman b.Mehmed, in the suit he brought against non-Muslim İnce Kiryakos, claimed that the wife of Süleyman Efendi and İnce Kiryakos had fornicated, and when this event had been understood Süleyman Efendi had been killed, so he wanted the guilty ones to be punished. The defendants did not accept the accusation, and the trial was referred to fatwa. Hence after, as there were not any witnesses to confirm the claims, the trial of Osman b.Mehmed was decided to be rejected¹⁰⁴.

It was explained above that women and children were paid a certain amount of alimony in case of the husband's death or his going somewhere else. In April 1818, for example, a woman named Emine brought a suit against her divorced husband and at the end of the trial 24 akçe for alimony and clothing price was determined for their little son

98 Diyarbakır Şer. Sic., No: 594, p. 25

99 Diyarbakır Şer. Sic., No: 376, p. 42

100 Diyarbakır Şer. Sic., No: 376, p. 44

101 Diyarbakır Şer. Sic., No: 376, p. 42

102 R. Özdemir a.g.m., p. 116-117

103 Diyarbakır Şer. Sic., No: 590, p. 33

104 Diyarbakır Şer. Sic., No: 594, p. 33

Mahmud, and her husband accepted that too¹⁰⁵. In another document dated of the third of January 1826, a woman, who was divorced from her husband, was ordered to be paid the alimony of 30 kuruş for three months¹⁰⁶. In another document dated of April 1834, it was decided to be given the little son of a woman named Fatma, the alimony of 15 kuruş as monthly¹⁰⁷. The alimony was not only paid in case of the husband's leaving the house as well¹⁰⁸.

In Ottoman society, it has been seen that some precautionary measures were taken for the future of children, whose parents were not alive or who had no one. In such cases a "vasi" (guardian) for the little children was appointed so that he could carry on a go of their jobs and managing all kinds of monetary issues on behalf of them¹⁰⁹. Those vasis (guardians), who would be appointed to direct the wealth of the children, would be both from among the relatives of the children or someone else determined by the judge from among non-relatives¹¹⁰. In Ottoman sate, as convenient to the principles of Islamic law, "vasi"(guardian) and "nazır" (a person appointed to control the activities of vasi) would be appointed for the children, who became orphans after death of their parents, and they could not use the assets inherited to those children arbitrarily. The person appointed as the guardian for the child had to demand for the determination of a certain amount of money as "nafaka" (alimony) and "kisve baha" (clothing price) for the child and the right to use this money, by applying to the court. For instance, in the midst of December 1817, the mother of the girls named Zeyneb and Ümmiye, whose father had died, applied to the court and a daily 16 akçe for alimony and clothing price per each child was determined by the court¹¹¹. The amount of the alimony for the children was changeable according to economic condition of the family. For instance, a document dated of April 1818 for each one of the two boys, whose father had died in that time; it was determined to be given 50 akçe for alimony and clothing price,¹¹² whereas in 1824, for each one of the children, whose father had died, it was determined 20 akçe for alimony and clothing price¹¹³.

Although, it was cared to the process of appointing a person as the "vasi" (guardian) of the children, in a case of misuse of the authority, the person appointed to manage their assets as vasi would be dismissed immediately¹¹⁴. For example, el Hâc Esat Efendi, who was appointed as vasi of İbrahim, who was the little son of Çavuşı Osman b. Abdullah died on the date of the 17th June of 1802, was discharged for the reason indicated as "...

105 Diyarbakır Şer. Sic., No: 590, p. 29

106 Diyarbakır Şer. Sic., No: 631, p. 1

107 Diyarbakır Şer. Sic., No: 594, p. 11

108 Diyarbakır Şer. Sic., No: 351, p. 51. Diyarbakır Şer. Sic., No: 351, p. 44.

109 R. Özdemir, a.g.m., p 12

110 Diyarbakır Şer. Sic., No: 376, p. 34. Diyarbakır Şer. Sic., No: 631, p. 6; No: 352, p. 90). Diyarbakır Şer. Sic., No: 356, p.3)

111 Diyarbakır Şer. Sic., No: 590, p. 26

112 Diyarbakır Şer. Sic., No: 590, p. 32

113 Diyarbakır Şer. Sic., No: 351, p. 52

114 Diyarbakır Şer. Sic., No: 594, p. 3-32

vesâyet-I merkûmenin idâresinden âciziyeti izhâr eylediğinden başka sağır-i mezbûrun mâlını emvâline hıfz etmette...” (his being incapable of managing and also his adding the assets of the child to his own assets), and instead of him, Mehmed b. Osman was appointed as vasi (guardian)¹¹⁵. The children being under the guardianship, after coming to a certain age, would demand for the abolition of the guardianship by applying to the court, so the guardianship would be abolished¹¹⁶. In some cases, on the other hand, a “kayyım” (representative) would be appointed for the persons, whose being alive or dead was not known, to manage their assets and after the children reached puberty, his duty would end¹¹⁷.

As understood from the information above, within the frame of Islamic law, the family was evaluated as a holy institution and for the continuity of this, various precautionary measures were taken. In cases of divorce and death, on the other hand, some precautionary measures were taken by some kind of practices which could be evaluated as the kinds of social security institutions of that time providing the comfort for the children.

c- Marriage Traditions and Family Institution in Non-Muslims

The non-Muslims living in the Ottoman administration had an exact liberty in terms of their languages, religious beliefs and traditions, so they solved their many matters related to family law within their own community¹¹⁸. However, they solved some of their problems by applying to the court. For example, on the 19th of January 1826, Menoş veledet-i Karabet and Serkiz velet-I Ohannes applied to the court with their consents to get married and they were married in the presence of witnesses. Besides this, mehr-i muaccel as 100 kuruş and mehr-i müeccel as again 100 kuruş were determined and registered to the sicil (register)¹¹⁹.

The period of “Nişanlılık” (engagement) of the boy and the girl before the marriage, being seen in Muslims, was seen among non-Muslims as well. For instance, as understood from a document dated of 1830, a non-Muslim man named Oseb brought a suit against a non-Muslim woman named Sadakat, indicating the reason as “...patrik ve keşişleri marifetiyle nişan dahi verilüb ayinleri üzerine, patrik-i mersûm tarafından memhûr kâğıd verilmesinden sonra ...” (after the engagement process, which was made in the presence of Patriarch and Monks) since she stated to change her opinion on the idea of engagement, he demanded the necessary processes for marrying with her to be done¹²⁰. This trial was referred to fatwa and (about the result of it) we have not got any information about the result of it, yet, the importance of this case was its being an example of engagement tradition, which was present among non-Muslims as well.

115 Diyarbakır Şer. Sic., No: 299, p. 5

116 Diyarbakır Şer. Sic., No: 590, p. 22

117 Diyarbakır Şer. Sic., No: 376, p. 3

118 R. Özdemir, “Tokat’ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı”, p. 107

119 Diyarbakır Şer. Sic., No: 631, p. 22

120 Diyarbakır Şer. Sic., No: 376, p. 5

In Diyarbakır province as well, non-Muslim people could utilize from the easiness as well, which were provided to Muslims in making the marriage agreement and some other issues. In this period, just as Muslims, non-Muslim people also paid a certain amount of money called “resm-i gerdek” (a kind of marriage tax). Although it has not been possible to determine the amount of “resm-i gerdek” paid for a marriage agreement by Muslims, we determined the amount paid by non-Muslims. In 1845, in a command registered to Harput sicili, it was stated as “...Ermeni reâyâsının gerdekleri vukû’unda resm-i gerdek ve arûsaneleri te’diyede kusurları...” (in the payment of resm-i gerdek by Armenian people there was not seen any mistakes), it was demanded to prevent the situation, stated as “... ziyâde talebi ile rahatsız oldukları beyânıyla ...” (their being hurt by the demand for the extra money). Again from this command, “...ihtisâb vaz’ olunan mahallerde Ermeni re’âyâsı gerdeğivukû’unda âlâ kâğıd alanlardan otuz ve evsât kâğıt alanlardan yirmi ve ednâ takımından onar gurûş...” (30 kuruş from rich people, 20 kuruş from the people of average wealth and 10 kuruş from the poor people for their formal procedures), the amounts of resm-i gerdek from different groups were notified¹²¹. This money, paid with the name of resm-i gerdek in the marriages of non-Muslim groups living in both Diyarbakır and other cities of Anatolia, was abolished in 1846-1847 (1263 in Islamic calendar) by an edict sent to all cities¹²². It has been known that the non-Muslims living in Diyarbakır in this era utilized the principles of Islamic, as in a case of death of a child’s mother and father, a vasi would be appointed for the orphans and vasi could apply to the court for determination of a certain amount of alimony¹²³. For example, in the midst of November 1817, the children of a non-Muslim, died in the Şeyh Matar neighborhood of Diyarbakır were given, for the reason of their being little, under the guardianship of a non-Muslim named Marin veled-i İko¹²⁴. In early October 1826, on the other hand in a suit on alimony and clothing price, brought by the little daughter of a non-Muslim named Entoş again in Şeyh Matar neighborhood, it was determined an amount of 60 akçe for a day as the alimony and clothing price of the little girl¹²⁵.

As can be understood from the information above, the non-Muslims living in Diyarbakır city, utilized the opportunities provided by Islamic law, while they were maintaining their own traditions. In this period, we determined that the non-Muslims utilized from the rights provided to Muslims in the issues like marriage, mehir, vasi tayini (appointment of a guardian), and alimony within the Islamic law, but we could not see any documents demonstrating their practices in the issues of divorce and bride-price.

121 Harput Şer. Sic., No: 392, p. 9. In some places in this order ‘the official said has been taken up a penny resm-ı gerdek. “... ber müceb-i kanun alınması lazım gelen onbeş ve otuz akçe resm-i arusane zaman-ı atik icabınca müretteb-i devlet-i râic-i vakte nazaran pâre-dûn idüğü ve bir gurus ahzı dahi mugayir-i ma’adelet-i seniyye olacağına binâen kânûnda muharrer onbeş ve otuz akçeye mukâbil onbeş ve otuz gurus resm...” Should not receive more tax.

122 Harput Şer. Sic., No: 392, p. 47.

123 Diyarbakır Şer. Sic., No: 631, p. 55

124 Diyarbakır Şer. Sic., No: 590, p. 24.

125 Diyarbakır Şer. Sic., No: 631, p. 55

d- The Marriage Situations and the Numbers of Children in Muslim and Non-Muslim Families in Diyarbakır

According to the Islamic law, although the father was the chief of the family, firstly the woman had some rights upon her husband and then the children as well had some rights on their father. As it is known in the religion of Islam, unequal treatment among the sons and daughters was prohibited and this issue was tied to some legal principles. On the other hand, in some assumptions of the Islam religion, bearing of mothers was encouraged for growing of the Muslim population, whereas in some assumptions development of family structure in a planned manner was supported¹²⁶. By the way, according to Islam Law, by the presence of a valid justification, a person would be allowed to marry with at most four women, on condition that he was going to provide an absolute equity among them. However, since providing such a definite equity among the women was put as a precondition, which was quite hard to manage, it was seen that monogamy was preferred rather than this kind of a polygamy. By the way, despite the absence of a definite assumption, because the non-Muslims groups did not assent to polygamy, it was not seen any person among the non-Muslims having more than one wife¹²⁷.

It is a known reality that the issues mentioned above, would change according to the conditions of different places. Because of this, the answers to be given to the questions of “how many children did the families living in the city of Diyarbakır during Ottoman period have? How was the distribution of those children as daughters and sons? Was polygamy or monogamy preferred among the Muslim and non-Muslim groups living in Diyarbakır city?”, are going to show one more aspect of the Muslim and non-Muslim families in Diyarbakır and hence it will give the opportunity to approach to the issues related to Muslim and non-Muslim families living in Diyarbakır. In Ottoman period, the only source, which could bring up both the marriage situations and the numbers of children belonging to Muslim and non-muslim families living in Diyarbakır city, has been the registers of “tereke” (estate), which have been available in “şer’iyye sicilleri” (registers of sharia courts).

As it is known, registers of estates are the ones, which were registered after the death of a person. For this process, “kadı” (judge) or “naib” (vice judge) would go to the house of the dead person, call for the inheritors or, if not, the representatives of the dead person and write all of the movable goods and immovable properties with their current values to the “sicil” (register). Moreover, the credits and debits, if any, would be registered too. After the debts and expenses were deducted from the inheritance, the rest of the inheritance would be shared among the inheritors. The shares of young, disabled and sick ones would be delivered to “vasiler” (guardians), and in the case that there was not any vasi available, somebody among the inheritors, who was reasonable and reliable, would be appointed as vasi. In a case that the dead person did not have any inheritors, his estates would be inherited by “Beytü’l-mal” (state treasury).

As explained above, registers of estates were the documents, in which the worldly possessions of a died person were divided and distributed according to the conditions of

126 R. Özdemir, “Kırşehir’de Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı”, p. 120-122

127 R. Özdemir, a.g.m., p. 119

Sharia. Registers of estates clarify the situation of its registration time. Since there has been a sharing process, it is not considered that the inheritors do not appear. In the same way concealing of assets, debts and credits is not considered. However, those registers are the documents belonging to the cases which were formally registered, not to the whole area. Because of this, it is not true to generalize a situation by investigating the estate documents, which illustrate the cases existing in a year, and population and marriage situations of a city, and make them common for the whole city in that year. There has not been certain measure in the selection of estate documents based to bring up the quantity of children and marriage situations of non-Muslim and Muslim families living in the city of Diyarbakır, instead a certain proportion of these documents from among the whole of them has been selected at random. Those selected estate documents have been subjected to evaluation and it has been tried to reach to general results. For example from Diyarbakır “şer’iyye sicili” (register of the court), which includes the years between 1826 and 1827, numbered in the inventory as 319, 11 Muslim estate documents and 6 non-Muslim estate documents have been based upon¹²⁸. The reason for selecting more estate documents belonging to Muslims is that, in “Kassam” registers (the documents registered by an official, who would divide the inheritance among the inheritors and protect the rights of young ones.), the estate documents of Muslims are than those of non-Muslims. However, since the Muslim and non-Muslim groups have been evaluated separate from each other, it can be said that it is unimportant not selecting those documents in the same amount for Muslims and non-Muslims. And it should be reminded again that in the selection of those documents belonging both to Muslims and non-Muslims, it has not been taken a certain measure but rather they have been selected at random.

80 estate documents of Muslims and 40 estate documents of non-Muslims have been selected as the examples in order to designate both number of children and marriage situations of Muslim and non-Muslim families living in Diyarbakır between the years 1787 and 1848. 13 “Diyarbakır Şer’iyye Sicili” (registers of courts) have been searched thoroughly and it has been seen that in the estate documents within the “Diyarbakır Şer’iyye Sicilleri”, the number of those documents belonging to Muslims is quite a lot of more than that of non-Muslims and in a place it has been seen that three fourth of these documents available in registers have belonged to Muslims. The amount of Muslim population and non-Muslim population living in Diyarbakır in that period has not been taken into consideration and a ratio of fifty percent has been determined, so 80 estate documents of Muslims and 40 estate documents of non-Muslims have been taken. By the time, in the process of selecting estate documents, a certain chronology has been followed. According to this, 1 estate document of Muslims and 1 estate document of non-Muslims for the years 1787-1792¹²⁹, 2 estate documents of Muslims for the years 1790-1791¹³⁰, 3 estate documents of Muslims for the years 1791-1792¹³¹, 10 estate documents of Muslims and 8 estate documents of non-

128 Diyarbakır Şer. Sic., No: 319, Müslim aileler için see p. 4-14-15-16-22-24-26-32-36-44-61. Zimmî aileler için see. p. 18-20-37-39-41-52

129 Diyarbakır Şer. Sic., No : 364, For Muslim families see. p.2, For zımmi families see. p.4

130 Diyarbakır Şer. Sic., No : 327, p. 54-149

131 Diyarbakır Şer. Sic., No : 588, p. 2-3-23

Muslims for the years 1799-1800¹³², 11 estate documents of Muslims and 7 estate documents of non-Muslims for the years 1804-1807¹³³, 2 estate documents of Muslims and 6 estate documents of non-Muslims for the years 1821-1823¹³⁴, 13 estate documents of Muslims and 6 estate documents of non-Muslims for the years 1824-1825, 11 estate documents of Muslims and 6 estate documents of non-Muslims for the years 1826-1827¹³⁵, 12 estate documents of Muslims and 4 estate documents of non-Muslims for the years 1830-1832¹³⁶, 5 estate documents of Muslims and 4 estate documents of non-Muslims for the years 1835-1836¹³⁷, 2 estate documents of Muslims and 1 estate documents of non-Muslims for the years 1836-1837¹³⁸, 5 estate documents of Muslims for the years 1840-1841¹³⁹, 3 estate documents of Muslims and 2 estate documents of non-Muslims for the years 1844-1845¹⁴⁰; have been selected. The number of children and the marriage situation in the Muslim and non-Muslim families living in Diyarbakır city between the years of 1787 and 1845, have been presented below, according to both 80 estate documents of Muslims and 40 estate documents of non-Muslims mentioned above.

Table I.

The Number and Sexuality of the Children of Muslim Families Living in Diyarbakır Between the Years 1787-1845

	Number of	Sons	Daughters	Total number of the
Families with one child	7	5	2	7
Families with two children	9	12	6	18
Families with three children	29	50	37	87
Families with four children	19	37	39	76
Families with five children	10	33	17	50
Families with six children	3	7	11	18
Families with seven children	2	8	6	14
Families with eight children	1	5	3	8
TOTAL	80	157	121	278

132 Diyarbakır Şer. Sic., No : 600, Müslim; p. 2-7-13-16-17-18-20-25-30-33. Zımmî: p. 14-16-23-27-28-31-35

133 Diyarbakır Şer. Sic., No : 317, Müslim p. 8-11-17-19-29-54-74-77-82-88-90. Zımmî: p. 7-25-27-48-50-69-81.

134 Diyarbakır Şer. Sic., No : 285. Müslim : p. 7-14-18-20-24-28-34-39-50-55-60-61-68. Zımmî, p. 5-22-42-45-59-65.

135 Diyarbakır Şer. Sic., No : 319. Müslim, p. 4-14-15-16-22-24-26-32-36-44-62. Zımmî, p. 18-20-37-39-41-52

136 Diyarbakır Şer. Sic., No : 346, Müslim, p. 4-5-6-23-27-34-36-39-40-44-50. Zımmî, p. 25-39-47-49

137 Diyarbakır Şer. Sic., No : 363. Müslim, p. 2-3-21-30-32, Zımmî, p. 4-7-10

138 Diyarbakır Şer. Sic., No : 328, p.6-13, Zımmî, p. 21

139 Diyarbakır Şer. Sic., No : 353

140 Diyarbakır Şer. Sic., No : 377, Müslim, p. 5-68-96, Zımmî, p. 2-9

As understood from the table above, in Diyarbakır between the years 1787 and 1845, it has been seen that Muslim families had approximately 3 or 5 children. When the total amount of the children is divided by the number of the families, the number resulted from this calculation becomes 3,475 and this proves that the number of children changed between 3 and 5. In the city of Diyarbakır, it can be said that there has been an equality in terms of the amount of sons and daughters of Muslim families. 16 families, from among 80 families taken as modals, had only sons and 7 families had only daughters. It has been seen that, although the quantity of sons have been a little bit more than that of daughters, it can be said that it is not a significant amount at all. The number and sexuality of the children of non-Muslim families have stood as in the table below, according to the situations of 40 families taken as examples.

Table II.

The Number and Sexuality of the Children of non-Muslim Families Living in Diyarbakır Between the Years 1787-1845

	Number	Sons	Daughters	Total
Families having no child	5	-	-	-
Families with one child	11	5	6	11
Families with two children	17	15	19	34
Families with three	5	10	5	15
Families with four	2	5	3	8
TOTAL	40	35	33	68

As can be understood from the table above, in this period of time the non-Muslim families living in Diyarbakır had approximately 1 or 2 children. When the total number of the children is divided by these 40 families taken as modals, the number of 1,7 as the result of this calculation exists and this proves that the number of children changed between 1 and 2 in non-Muslim families. By the way, we have not met with families having not any children among the Muslim families selected from estate documents, whereas 5 families having not any children have been seen among the non-Muslim families. In addition to this, despite being rare, families with 6, 7 or 8 children have been met among Muslim families. However, families having more than four children have not been seen in non-Muslims.

When looking at the number and the sexuality of the children of non-Muslim families, it can be said that there is a balance among the sons and daughters in terms of their quantities, as in the case of Muslim families. From the families taken as the examples, 7 families had only daughters and 8 families had only sons. Additionally, in terms of sexuality,

the number of sons in Muslim families have been a little bit more than the number of daughters, but it can be said that among the non-Muslim families, there has been an exact equality in terms of the quantity of their sons and daughters. After the issue of amount and sexuality of the children in both Muslim and non-Muslim families was explained in this way, we can pass through the information about the marriage situations of them.

According to 80 estate documents selected as examples for Muslim families and 40 estate documents for non-Muslim ones between the years 1787 and 1845, the marriage situations of these groups have been given in table III.

Table III.

The Marriage Situations of Families Living in Diyarbakır Between the Years 1787-1845

	Muslim	%	Non-Muslim	%
The number of men	63	78,58	40	100
The number of men	17	21,25	-	-

As understood from the table above, in this period monogamy was rather common among both Muslim and non-Muslim groups in Diyarbakır. In this period any men were not seen being married with two women among the non-Muslim groups. And this should be related to the religious beliefs and traditions of these groups. Besides this, although monogamy was prevalent among Muslims, persons married with two or even three women were seen. For instance, as understood from a document dated of 1830, a Muslim named Barut-Zade Tatar Ramazan, who had died in the stated year, had been married with three women named Amış Hatun, Ayşe and Esma Hatun, and after the death of Tatar Ramazan, his inheritors brought a suit by applying to the court against the brother of Tatar Ramazan named Hacı Mehmet Ağa, claiming that he took too much money from their husband's inheritance¹⁴¹. As can be seen from this document, in the city of Diyarbakır there were people being married with three women in Muslim groups. But this situation was not so common, and as can be seen from the table above, the men being married with one woman constituted the majority. Because of this, as in the other cities of Anatolia, Turks living in Diyarbakır city preferred monogamy, contrary to misinformation about the issue. Despite some exceptions, among the Middle Asian Turks, the tradition of monogamy can be claimed to continue in the period after the acceptance of Islam by Turks. Moreover, although in the province of Eastern Anatolia, the opinion of polygamy's being prevalent in Ottoman

141 Diyarbakır Şer. Sic., No: 376, p. 21. For two women who married Muslim see. Diyarbakır Şer. Sic., No: 352, p. 108; No: 376, p. 34

period, has been put forward as a popular idea, the registers belonging to Ottoman era have brought up the invalidity of this opinion. Within this period, marriage with two women was seen among Muslim groups living in Diyarbakır, but it was not so prevalent as the monogamy. In non-Muslim groups, on the other hand, any case of marriage with two women was not seen. As a result, it has been observed that Muslim families had 3 or 5 children on the average and for the non-Muslim families the number of children changed between 1 and 2, and it can be said that monogamy was the prevalent practice for both of the groups.

In Ottoman period, Muslim and non-Muslim groups maintained their lives, without so many conflicts among them. Non-Muslims, with the deep influence of Turkish families, with whom they had lived together for a long time, were affected by Turkish culture and they demonstrated that they imbibed Turkish culture on a large scale in that period as giving the names used by Turks to their children and using the similar equipment in their own houses.

REFERENCE

I- ARCHIVE RESOURCES

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Cevdet Tasnifi

Cevdet İktisat, No: 1083

Cevdet Dâhiliye, No: 2011

Bab-ı Defter-i Baş Muhasebe Defterleri Tasnifi

Bab-ı Defter-i Baş Muhasebe Nüzul Emni

D.BŞM.BNE., No: 16311

D.BŞM,BNE., No: 16355

Milli Kütüphane Arşivi

Diyarbakır Şeri'yye Sicili No:

229 285 299 313 317 319 327 328 346 347 351 352

353 356 363 364 376 377 392 588 590 594 600 603

607 626 631

Harput Şeri'yye Sicili No:

392

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi

Evkaf Defteri: No: 2354

Evkaf Defteri: No: 579

II. TETKİK VE GENEL ESERLER

AKDAĞ, Mustafa, **Türkiye'nin İktisâdi ve İctimâi Tarihi**, C.I , Ankara, 1979

AYDIN, M. Akif,"İslâm-Osmanlı Aile Hukuku" , **Osmanlı Araştırmaları**, III, 1982, p. 85-101.

BARCAN, Ömer Lütfü, XV. ve XVI. inci Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zıraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları, **Kanunlar I**, İstanbul, 1943

BRUINESSEN, MartinVan, "The Ottoman Conquest of Diyarbekir and Administrative Organisation of The Province in The 16th and 17th", **Evliya Çelebi in Diyarbekir**, Leiden

HALAÇOĞLU, Yusuf **XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi**, Ankara, 1988

İLHAN, Mehmet Mehdi, "Onaltıncı Yüzyıl Başlarında Amid Sancağı Yer ve Şahıs Adları Hakkında Bazı Notlar" **Bellekten**, LIV. p.213-232

KAFESOĞLU, İbrahim, **Türk Milli Kültürü**, İstanbul,1984

KURTKAN, Amiran, **Genel Sosyoloji**, İstanbul 1976

ÖĞEL Baheddin, **Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, II, Ankara 1988

ORHONLU, Cengiz **Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskan Teşebbüsü**, İstanbul, 1987

ÖZDEMİR, Rıfat, "Harput ve Çemişgezek'te Askeri Ailelerin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1890-1919)".**Tarih İncelemeleri Dergisi**, V, p.41-123

ÖZDEMİR, Rıfat, "Tokat'ta Aile'nin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1771-1810)" **Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu Bildirileri**, Ankara, 1987, p. 81-144.

ÖZDEMİR, Rıfat; "Kırşehir'de Aile'nin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1880-1906)", **Osmanlı Araştırmaları**, IX, 1989, p.101-157

ÖZKAYA, Yücel. **Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık**, Ankara, 1977

ÖZTÜRK, Mustafa “Güney Doğu Anadolu'da Fiyatlar”,**V.Milletler Arası Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi, Tebliğler**, İstanbul-1989, p. 99-121

YILMAZÇELİK, İbrahim, „XIX. Yüzyılda Diyarbakır Eyaleti'nde Yönetim Halk Münasebetleri”, **Bayram Kodaman'a Armağan**, Samsun, 1993, p.371-387

YILMAZÇELİK, İbrahim, **XIX. Yüzyılın ilk yarısında Diyarbakır**, Ankara, 1995

I. Dönem TBMM'de Kozan Milletvekilleri ve Meclisteki Faaliyetleri

The Activities of the Kozan Deputies in the 1th Term of
Grand National Assembly of Turkey

ÖZET

30 Mayıs 1926 Tarih ve 877 Sayılı Kanun ile Adana vilayetinin ilçesine dönüştürülen Kozan, I. Dönem TBMM'de Türk siyasetinin önemli isimleri tarafından temsil edilmiş bir şehirdir. Kozan; I. Dönem TBMM'de II. İcra Vekilleri Heyeti Reisi Fevzi Paşa (Fevzi Çakmak), Mustafa Kemal Paşa ile birlikte Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nin kurucusu Dr. Mustafa Bey (Mustafa Elvan Cantekin), TBMM'de milletvekillerinin yemin ile göreve başlaması konusundaki önerenin sahibi Dr. Fikret Bey (Takiyettin Fikret Onuralp), I. Meclis'in "Kurucu Meclis" olarak toplanması konusundaki Mustafa Kemal Paşa'nın fikrinin değişmesinde etkili olmuş sivil idarecilerden Sivas Valisi Reşit Paşa (Reşit Ronabar) ve Fransız işgaline kadar Kozan Belediye Başkanlığı görevini yürüten Hüseyin Bey (Hüseyin Çelik) tarafından temsil edilmiştir.

Çalışmamız üç bölümden meydana gelmiştir. Birinci bölümde I. Dönem Kozan milletvekili olarak görev yapan Dr. Fikret Bey, Dr. Mustafa Bey, Fevzi Paşa, Hüseyin Bey ve Reşit Paşa'nın kısa özgeçmişleri, ikinci bölümde Kozan milletvekillerinin encümen üyelikleri, grup üyelikleri ile milletvekillerinin TBMM'deki faaliyetleri incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise milletvekillerinin katıldıkları oylamalar ile İstiklâl Mahkemeleri Kanunu, Başkomutanlık Kanunu, Saltanatın Kaldırılması gibi önemli olaylarla ilgili kararlara katkıları tespit edilmeye çalışılmıştır.

Çalışmada elde edilen verilerin yoğunluğu nedeniyle milletvekillerinin TBMM'deki faaliyetleri sayısal olarak verilmiştir. Milletvekillerinin faaliyetlerinden içlerinden önemli görülenlerden örnekler verilerek Meclis'te nasıl bir duruş sahibi olduğu, çalışmalarının hangi yönde gerçekleştiği ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kozan, TBMM, Milletvekili, Seçim.

Tekin İDEM
Yrd. Doç. Dr.

Batman Üniversitesi Fen
Edebiyat Fakültesi Tarih
Bölümü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi,
tekin.idem@batman.edu.tr

«Şam'da içerisinde kitapların da satıldığı küçük bir dükkân açarak geçimini sağlarken, sattığı kitaplardan dolayı Mustafa Kemal Paşa ile tanışmıştır. Dr. Mustafa Bey, Müftü Bey ve Mustafa Kemal Paşa ile beraber 1906 yılında Vatan ve Hürriyet Cemiyeti adı altında gizli bir cemiyet kurmuşlar ve meşrutiyetin yeniden ilanı için mücadele etmişlerdir»

Eser Geçmişi

13/06/2016'da başvuru alındı, 04/07/2016'da kabul edildi,
15 Ağustos 2016' da yayınlandı.

Paper History

Received on 13/06/2016, Accepted on 04/07/2016,
Published on 15 August 2016

DOI:

<http://dx.doi.org/10.21551/jhf.v2i2.5000192381>

ABSTRACT

Kozan, which was turned into a country of the province of Adana with the statute 877 of May 30, 1926, was a city which was represented in I. Grand National Assembly of Turkey (GNAT) by some important names of Turkish politics. Kozan was represented by Fevzi Pasha (Fevzi Çakmak), the head of II. Cabinet in I. GNAT, Dr. Mustafa Bey (Mustafa Elvan Cantekin), the cofounder with Mustafa Kemal Pasha of Homeland and Independence Assembly, Dr. Fikret Bey (Takiyettin Fikret Onuralp), the owner of the bill which regulates that representatives should take an oath before taking office, Reşit Pasha (Reşit Ronabar), the Governor of the Province of Sivas, who was one of the civil managers who had effect on changing Mustafa Kemal Pasha's opinion on I. Assembly's gathering as 'The Founding Assembly', and Hüseyin Bey (Hüseyin Çelik) who was the mayor of Kozan until the occupation of Kozan by the French forces.

Our study is composed of three sections. In the first section, short biographies of Dr. Fikret Bey, Dr. Mustafa Bey, Fevzi Pasha, Hüseyin Bey and Reşit Pasha are presented. In the second section, the committee and group memberships of the representatives of Kozan and their activities in GNAT are examined. And in the third section, the votings the representatives participated in and their contribution to the decisions about such important events as Statute of Indepence Tribunals, Statute of Commander-in-chief, Abolition of Sultanate are attempted to be identified.

Due to the immensity of the data obtained in the study, the activities in GNAT are given as numbers. By giving examples out of the activities of the representatives which are deemed significant, it was attempted to identif the direction of their activities.

Keywords: Kozan, GNAT, Representative, Election.

GİRİŞ

30 Mayıs 1926 Tarih ve 877 Sayılı Kanun ile Adana vilayetine bağlı bir ilçeye dönüştürülen Kozan; doğusunda Osmaniye, güneyinde Ceyhan, güneybatısında İmamoğlu, batısında Aladağ, kuzeyinde Feke ve Saimbeyli ile kuzeybatısında Kayseri ilinin yer aldığı bir yerleşim bölgesidir¹.

Kozan; tarihsel süreç içerisinde Hitit, Asur, Roma, Bizans, Arap ve Ermeni hâkimiyetlerine girmiştir. Çukurova ve yöresi XIV. yüzyıl ortalarından itibaren Memluklerin egemenliğine girmiştir. Memluk egemenliği altında Halep emirlerine bağlı olan Kozan, merkezden gönderilen valiler vasıtasıyla idare edilmiştir². Yavuz Sultan Selim'in Mısır Seferi ile Osmanlı hâkimiyeti altına giren Kozan sancak statüsünde Halep Vilayeti'ne bağlı olarak idare edilmiştir. 1609 tarihinde ise Kozan Sancağı Kıbrıs

1 Murat Topaloğlu, Osmanlı Devleti'nin Çözülme Devrinde Kozanoğulları, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2007, s. 2.

2 Özlem Üzelgök, Adana İli Kozan İlçesi Halk Kültürü Araştırmaları, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana, 2008, s. 4-6.

Beylerbeyi'ne bağlanmıştır³.

Kozan Sancağı'nda, Kozanoğlu Aşireti'nin uzun bir zaman boyunca bölgede Osmanlı Devleti'nin nüfuz ve otoritesini işlevsiz duruma getirmesi üzerine *Fırka-i Islahiye* adı altında Osmanlı ordusu bölgedeki otorite tanımaz aşiretleri mağlup etmiş ve devlet otoritesini yeniden tesis etmiştir. Fırka-i Islahiye'den sonra Kozan Sancağı; Sis (bugünkü Kozan ilçe merkezi), Hacin (bugünkü Saimbeyli ilçe merkezi) Kars (bugünkü Kadirli ilçesi) ve Feke olmak üzere 4 kazaya ayrılmıştır⁴. 1864 Tarihli Vilayetler Nizamnamesi'nin yürürlüğe girmesi üzerine 1867 yılında Adana'nın vilayete dönüştürülmesi üzerine Kozan, Halep'ten alınarak Adana vilayetine bağlanmıştır. Kozan sancağı, padişah tarafından tayin edilen mutasarrıflar aracılığıyla idare edilmiştir⁵.

1914 tarihli bir belgeye göre Kozan Sancağı'nın nüfusunun 65.870 Müslüman, 27.076 Ermeni, 7.165 Rum ve 2.337 diğer milletlerden olmak üzere 102.448 kişi olduğu görülmektedir⁶. Kozan'da Müslüman nüfus, Gayrimüslim nüfustan daha fazla olmasına rağmen II. Meşrutiyet döneminde İttihat ve Terakki Fırkası yöneticilerinin isteği üzerine 1908 seçimlerinde Hamparsum Boyacıyan isimli bir Ermeni Kozan milletvekili seçilmiştir. 1912 Seçimlerinde Fanizade Ali İlmi Kozan milletvekili seçilmişse de bu şahsın İttihat ve Terakki Fırka yöneticileri ile ters düşmesi üzerine milletvekilliği düşürülmüştür. 1914 Seçimlerinde ise yine İttihat ve Terakki Fırkası yöneticilerinin isteği doğrultusunda Matyos Nalbantyan isimli bir Ermeni Kozan milletvekili olarak seçilmiştir⁷.

Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin, Misak-ı Milli kararlarını alması, İstanbul'daki işgal kuvvetlerinde tepkiye neden olmuş ve fiilen işgal altında bulunan başkent İstanbul, 16 Mart 1920'de resmen işgal edilmiştir. İşgal kuvvetlerinin Osmanlı Mebusan Meclisi'ni basması, milletvekillerinden bazılarını tutuklayarak Malta'ya sürgüne göndermesi üzerine, 18 Mart 1920'de son kez toplanan Mebusan Meclisi süresiz olarak tatil edilmiş ve 11 Nisan 1920'de Sultan Vahdettin'in iradesiyle kapatılmıştır⁸. Bu gelişmelerin yaşanacağını önceden tahmin eden ve Mebusan Meclisi'nin İstanbul'dan başka bir şehirde toplanmasını isteyen Mustafa Kemal Paşa'nın, görüşlerinde ne kadar haklı olduğu ortaya çıkmıştır. Mustafa Kemal Paşa, Meclis-i Mebusan'ın çalışamaz duruma gelmesi üzerine Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tüzüğü'nün 4. maddesinin uygulamaya geçilmesi ve cemiyetin

3 Şamil Yazan, Kozan Sancağında Yaşayan Osmanlı Ermenilerinin Siyasi Faaliyetleri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş, 2011, s. 5, 6.

4 Ahmet Cevdet Çamurdan, Kozan'ı Tanıyalım, Önder Matbaası, Ankara, 1973, s. 2.

5 Yazan, s. 7.

6 Yazan, s. 7, 8.

7 Çamurdan, s. 106.

8 Yavuz Aslan, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Kuruluşu, Evreleri, Yetki ve Sorumluluğu (23 Nisan 1920-30 Ekim 1923), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2001, s. 16; Ayşegül Demirden Yüzgeç, Birinci Büyük Millet Meclisi'nin Yapısı ve Faaliyetleri, (1920-1923), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2006, s. 18; Ali Vehbi Teke, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde I-V. Dönem Adana Milletvekilleri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, A.Ü. TİTE, Ankara, 2009, s. 32.

ülkenin yönetimini üstlenmesi için hiç vakit kaybetmeden çalışmalara başlamıştır⁹.

19 Mart 1920 tarihinde askeri ve mülki makamlara gönderilen ikinci bir genelge ile 15 gün içerisinde tüm seçim bölgelerinde seçimlerin yapılması ve seçilen milletvekillerinin Ankara'ya gelmesi bildirilmiştir¹⁰. Yeni seçilecek milletvekilleri ile birlikte İstanbul'daki Meclis-i Mebusan üyelerinin de istedikleri takdirde seçime katılabilecekleri bildirilmiştir. Bu nedenle Birinci TBMM, iki seçim neticesinde oluşturulmuş bir meclistir¹¹. Seçimlerle ilgili genelgenin yayınlanmasından sonra, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin gayretleri ile kolordu komutanları ve valilerin gözetiminde seçimler yapılmaya ve milletvekilleri Ankara'ya gelmeye başlamışlardır¹². 66 seçim bölgesinde yapılan seçimler neticesinde 337 milletvekili meclise katılmaya hak kazanmıştır¹³.

Seçimlerin tamamlandığı yerlerde, milletvekilleri 10 Nisan 1920'den itibaren Ankara'ya gelmeye başlamışlardır¹⁴. Parlamenter sistemlerde, milletvekillerinin yarısından fazlası gelmeden meclisin açılması geciktirilerek bu uygulama bir teamüle bağlanmıştır. TBMM'nin açılabilmesi için de en az 169 milletvekilinin açılış günü hazır olması gerekmektedir. Fakat TBMM'nin açılışı, olağanüstü koşullar ve bir an önce ülkenin yönetimine el koyma zorunluluğundan kaynaklanan aciliyet nedeniyle bu teamüle aykırı olarak açılması kararı alınmıştır. Ankara'ya gelen 115 milletvekili, yaptıkları toplantıda meclisin 22 Nisan 1920'de açılmasını kararlaştırmışlardır¹⁵. Milli Mücadelecilere karşı İstanbul Hükümeti'nin yapmış olduğu dini nitelikli propagandayı etkisiz kılabilmek için, Cuma gününün Müslüman toplum üzerindeki etkisi düşünülmüş ve meclisin açılışı 23 Nisan 1920 Cuma gününe ertelenmiştir¹⁶. Meclis, 23 Nisan 1920 günü, Hacı Bayram Camii'nde kılınan Cuma namazından sonra halkın yoğun katılımı eşliğinde saat 13.45'te okunan dualarla açılmıştır¹⁷.

1. I. Dönem TBMM'de Kozan Milletvekilleri

Mustafa Kemal Paşa'nın seçim hakkındaki genelgesi üzerine seçim bölgesi olarak kabul edilen Kozan'da da seçimler gerçekleştirilmiştir. Seçim sonuçları, Kilikya Kuva-i

9 Ahmet Demirel, İlk Meclis'in Vekilleri Milli Mücadele Döneminde Seçimler, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 73.

10 Yüzgeç, s. 29; Rıdvan Akın, TBMM Devleti (1920-1923) Birinci Meclis Döneminde Devlet Erkleri ve İdare, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 48; Fahri Çoker, Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923, C. I, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1995, s. 37-39.

11 Demirel, s. 75; Ömür Sezgin, Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu, Birey ve Toplum Yayıncılık, Ankara, 1984, s. 3, 4.

12 İhsan Güneş, Birinci Dönem TBMM'nin Düşünce Yapısı (1908-1923), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2009, s. 3, 4.

13 Kerem Ozan Girgin, Türkiye Seçim Tarihi, Sokak Kitapları Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 58.

14 İsmail Akbal, "Milli Mücadele Dönemi II (1920-1923)", Osmanlı'dan İkininli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi İç ve Dış Politika, Ed. Adem Çaylak, Cihat Göktepe vd., Savaş Yayınevi, Ankara, 2009, s. 167.

15 Güneş, s. 69.

16 Güneş, s. 65.

17 Yüzgeç, s. 38; Güneş, s. 69.

Milliye Kumandanı Kozanoğlu Doğan Bey'in TBMM'ye göndermiş olduğu telgraf ile bildirilmiştir. Kozan milletvekili olarak Feke Kazası namına Fevzi Paşa (Çakmak)¹⁸, Kars (Kadirli) Kazası namına Dr. Mustafa Bey (Mustafa Elvan Cantekin)¹⁹ ve Kozan Sancağı namına Belediye Eski Başkanı Hüseyin Bey (Çelik) ve Sivas Valisi Reşit Paşa'nın (Ronabar) seçtikleri²⁰ bildirilmiştir. 2 Ağustos 1920 tarihli Kozan mutasarrıflığından alınan şifre telgrafta ise boş bulunan milletvekilliğine Dr. Fikret Bey'in (Takyettin Fikret Onuralp) seçildiği bildirilmiştir²¹.

Fevzi Paşa, hem Gebze'den hem Kozan'dan milletvekili seçilmiştir. Gebze'nin işgal altında olması ve seçim mazbatasının gönderilememesi sebebiyle Kozan milletvekilliğini tercih etmiştir. Reşit Paşa ise; Nisab-ı Müzakere Kanunu gereğince Sivas valiliğine devam ederek milletvekilliğinden istifa etmiştir²². I. TBMM'deki Kozan milletvekillerinin özgeçmişleri şu şekildedir;

1.1. Dr. Fikret Bey (Takyettin Fikret Onuralp) (1303/1887-30 Ekim 1946)

Dr. Fikret Bey, 1303 (1887) yılında İstanbul'da doğmuştur. Annesinin adı Mevhibe Hanım, babasının adı Tahir Bey'dir²³. İlk ve ortaöğrenimini tamamladıktan sonra İstanbul Mülki Tıbbiye Mektebi'ne girmiştir. 1911 yılından 1913 yılına kadar Tıp Fakültesi asistanlığında, 1913-1914 yıllarında İzmir Seyyar Tabipliğinde ve Mayıs 1914'ten, Eylül 1914'e kadar Cerrahpaşa Hastanesi asistanlığı görevlerinde bulunmuştur. I. Dünya Savaşı seferberliğinde 6 Eylül 1914'te tabip yüzbaşı rütbesiyle orduya alınmış ve savaş boyunca çeşitli kıta ve birliklerde tabip ve sağlık müfettişi olarak görev yapmıştır²⁴.

Dr. Fikret Bey, I. Dünya Savaşı sonunda 8 Kasım 1918'de terhis edilmiş ve bir müddet serbest olarak çalışmıştır. Sivas Kongresi'nin toplanmasından sonra Milli Mücadeleye katılmak için Ankara'ya gelen Dr. Fikret Bey, 29 Temmuz 1920'de Kozan Sancağı'nın eksik kalan milletvekilliğine seçilmiş ve 19 Ağustos 1920'de TBMM'ye katılmıştır²⁵.

Dr. Fikret Bey, I. yasama dönemi bittikten sonra, II. ve III. yasama dönemlerinde

18 TBMM Z.C., D.1, C. 1, s. 238.

19 TBMM Z.C., D.1, C. 2, s. 202.

20 TBMM Z.C., D.1, C. 2, s. 368.

21 TBMM Z.C., D.1, C. 3, s. 108.

22 Ahmet Demirel, İlk Meclis'in Vekilleri Milli Mücadele Döneminde Seçimler, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 100; TBMM Albümü, 1920-2010 1. Cilt 1920-1950, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2010, s. 45.

23 Dr. Fikret Bey'in Tercüme-i Hal Belgesi, TBMM Arşivi, Devre 1, Sicil No: 291.

24 Dr. Fikret Bey'in Tercüme-i Hal Belgesi, TBMM Arşivi, Devre 1, Sicil No: 291.

25 Ayşe Aydın, "Türkiye Büyük Millet Meclisi Birinci Döneminde Görev Yapan Sağlık Mensupları" ATAM Dergisi, S. 42, C. XIV, Ankara, Kasım 1998, s. 134.

Ertuğrul (Bilecik) milletvekili seçilmiştir. II. Yasama dönemi başlangıcında vermiş olduğu bir önerge ile milletvekillerinin yemin ederek göreve başlamasını sağlamıştır²⁶. III. Yasama döneminin başlangıcında Bahriye Vekili İhsan Bey ile birlikte “Yavuz-Havuz” davasında yargılanmış ve suçlu görülerek, dolandırıcılık suçundan 4 ay hapsine ve 100 lira ağır para cezasına mahkûm edilmesine karar verilmiştir²⁷.

21 Nisan 1928’de milletvekilliği de düşürülen Dr. Fikret Bey, hükümlerle birlikte salıverilmesi üzerine Fransa’ya giderek Paris’te cerrahi dalında uzmanlığını tamamlamıştır. 2 Ocak 1932’de yurda döndükten sonra Beyoğlu Hastanesi Baştabipliği ve operatörlüğüne atanmıştır²⁸.

Dr. Fikret Bey, Beyoğlu Hastanesi Baştabipliği görevini sürdürüyor iken 30 Ekim 1946’da vefat etmiştir. Evli olan Dr. Fikret Bey’in çocuğu bulunmamaktaydı. Tercüme-i Hal Belgesi’nde bildirdiğine göre Fransızca bilmekteydi²⁹.

1.2. Dr. Mustafa Bey (Mustafa Elvan Cantekin) (1294/1878-21 Ekim 1955)

Dr. Mustafa Bey, 1294 (1878) yılında Çorum’da dünyaya gelmiştir. Annesi Asiye Hanım, babası Bekir Bey’dir. İlköğrenimini Çorum’da, ortaöğrenimini Şam’da tamamlamıştır. 1893’te Askeri Tıbbiyeye giren Dr. Mustafa Bey’in, 5 Nisan 1900’de Askeri Tıbbiyenin 9. sınıfında iken siyasi mahkûm olarak 3 yıl kürek cezasına çarptırılmış ve okuldan çıkarılmasına karar verilmiştir. Kürek cezasını İstanbul Umumi Hapishanesi’nde tamamladıktan sonra Şam’a sürgüne gönderilmiştir³⁰.

Şam’da içerisinde kitapların da satıldığı küçük bir dükkân açarak geçimini sağlarken, sattığı kitaplardan dolayı Mustafa Kemal Paşa ile tanışmıştır. Dr. Mustafa Bey, Müfit Bey ve Mustafa Kemal Paşa ile beraber 1906 yılında Vatan ve Hürriyet Cemiyeti adı altında gizli bir cemiyet kurmuşlar ve meşrutiyetin yeniden ilanı için mücadele etmişlerdir³¹.

Dr. Mustafa Bey, II. Meşrutiyet’in ilanından sonra İstanbul’a dönmüş ve yarım bıraktığı okulunu tamamlamıştır. 11 Haziran 1909’da tabip yüzbaşı olarak mezun olan Dr. Mustafa Bey, askeri tıbbiyeden 1901 yılında mezun olanlarla birlikte 11 Ağustos 1909’da kıdemli yüzbaşılığa yükseltilerek Bağdat’taki Irak Ordusu emrine atanmıştır³².

26 TBMM Z.C., D.2, C.1, s. 2, 3.

27 Engin Koparan, “1930-1935 Döneminde Türkiye’de Masonluk Tarihi”, Mimar Sinan, Türkiye Hür ve Kabul Edilmiş Masonları Büyük Locası Yayınları, S. 135, İstanbul, 2006, s. 54.

28 Fahri Çoker, Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923, C. III, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1995, s. 693.

29 Dr. Fikret Bey’in Tercüme-i Hal Belgesi, TBMM Arşivi, Devre 1, Sicil No: 291.

30 Dr. Mustafa Cantekin’in Tercüme-i Hal Belgesi, TBMM Arşivi, Devre 6, Sicil No: 95.

31 Şevket Süreyya Aydemir, Tek Adam, Remzi Kitabevi, C. 3, İstanbul, 1997, s. 97; Andrew Mango, Atatürk Modern Türkiye’nin Kurucusu, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2009, s. 84.

32 Hülya Yarar ve Mustafa Delialioğlu, Cepheden Meclise, Milli Savunma Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999, s.

30 Temmuz 1914'te askerlikten istifa etmiştir. Fakat I. Dünya Savaşı nedeniyle seferberlik ilan edilince yeniden silahlı altına alınmıştır. I. Dünya Savaşı boyunca 5. Kolordu Gezici Hastanesi Baştabipliği ile Ankara, İstanbul, Çanakkale ve Haydarpaşa Yaralıların Sevki Komisyonu Başkanlığı ve son olarak Afyonkarahisar Askeri Hastanesi Baştabibi olarak görev yapmıştır³³.

Mondros Mütarekesi'nden sonra 15 Aralık 1918'de terhis edilen Dr. Mustafa Bey İstanbul'a dönmüş ve bir müddet serbest doktorluk yapmıştır. 27 Temmuz 1920'de Milli Mücadeleye katılmak için Ankara'ya gelmiştir. Dr. Mustafa Bey, I. TBMM'ye Kozan milletvekili seçilmiş ve 11 Ağustos 1920'de TBMM'ne katılmıştır³⁴.

I. TBMM'den sonra II-VIII. Yasama dönemleri arasında (1923-1950) Çorum milletvekili seçilen Dr. Mustafa Bey, 14 Mayıs 1950'ye kadar milletvekilliği yapmıştır. Bu arada 13 Haziran 1928'de askerlik mesleğinden ayrılmıştır. Evli ve 4 çocuk babası olan Dr. Mustafa Bey 21 Ekim 1955'te vefat etmiştir³⁵.

1.3. Fevzi Paşa (Mustafa Fevzi Çakmak) (1291/1876-10 Nisan 1950)

Fevzi Paşa, 1291 (1876) tarihinde İstanbul Anadolu Kavağında dünyaya gelmiştir. Annesi Hesna Hanım, babası Topçu Albay Ali Sırrı Bey'dir³⁶. İlk ve ortaöğrenimini tamamladıktan sonra Harp Okulu'na girmiş ve 28 Ocak 1898'de piyade teğmen rütbesiyle mezun olarak Harp Akademisi'ne girmiştir. 25 Aralık 1898'de kurmay yüzbaşı rütbesiyle Harp Akademisi'nden mezun olarak Genelkurmay 4. Şubesi'ne atanmıştır. 11 Nisan 1899'da Metroviçe'deki 18. Tümen Kurmayında görevlendirilmiştir. 6 Şubat 1901'de kıdemli yüzbaşı, 18 Nisan 1902'de binbaşı, 19 Temmuz 1906'da yarbay ve 17 Aralık 1907'de albaylığa terfi ettirilmiştir. Rütbesi, 7 Şubat 1909 tarihli Rütbelerin Tasfiyesi Kanunu'na göre binbaşılığa düşürülmüştür. 27 Temmuz 1910'da Kosova'da Kurmay Başkanlığına atanarak 29 Eylül 1910'da rütbesi tekrar yarbaylığa yükseltilmiştir³⁷.

15 Ocak 1911'de Genelkurmay 5. Şube Müdürlüğü'ne getirilen Fevzi Paşa, 18 Nisan'da İşkodra Kolordusu Kurmay Başkanlığına nakledilmiştir. 3 Temmuz 1912'de Yakova Tümen Komutanlığına, 6 Ağustos 1912'de Kosova Kuva-i Umumiye Kurmay Başkanlığına, 26 Eylül 1912'de Vardar Ordusu Komutanlığı Harekât Şube Müdürlüğüne, 6 Kasım 1913'te 2. Nizamiye Tümeni Komutanlığına atanmış ve 24 Kasım 1913'te ikinci defa albaylık rütbesine yükseltilmiştir³⁸.

119.

33 Dr. Mustafa Cantekin'in Tercüme-i Hal Belgesi, TBMM Arşivi, Devre 6, Sicil No: 95.

34 Yarar ve Delialioğlu, s. 119.

35 Çoker, C. III, s. 685.

36 Fevzi Paşa'nın Tercüme-i Hal Belgesi, TBMM Arşivi, Devre 1, Sicil No: 293.

37 Mareşal Fevzi Çakmak'ın Tercüme-i Hal Belgesi, TBMM Arşivi, Devre 8, Sicil No: 293; Fevzi Paşa'nın Askeri Safahat Belgesi, Milli Savunma Bakanlığı Arşivi, Sicil No: 1311-7; Yarar ve Delialioğlu, s. 51; Nusret Baycan, "Fevzi Çakmak", ATAM Dergisi, S. 16, C. VI, Ankara, Kasım 1989, s. 232.

38 Veli Yılmaz, Fevzi Çakmak, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2006, s. 161, 162; Rezzan Ünalp, "Mareşal Fevzi Çak-

2 Mart 1914'te tümgeneralliğe yükseltilen Fevzi Paşa, 22 Aralık 1914'te 5. Ordu Komutanlığına getirilmiştir. I. Dünya Savaşı'nda 2. Kafkas Kolordusu Komutanı, Diyarbakır 2. Ordu Komutanı ve Filistin Cephesi'nde 7. Ordu Komutanı olarak görev yapmıştır. Savaşta başarılarından dolayı Türk ve yabancı madalyaları ile ödüllendirilmiştir. 28 Temmuz 1919'da korgeneralliğe terfi ettirilmiştir³⁹.

24 Aralık 1918'de Genelkurmay Başkanlığı'na getirilen Fevzi Paşa, 14 Mayıs 1919'da I. Ordu Müfettişliğine atanmış ve 3 Kasım 1919'da Anadolu'ya Gönderilecek Nasihat Heyeti'nde görevlendirilmiştir⁴⁰.

3 Şubat 1920'de Ali Rıza Paşa Kabinesi'nde Harbiye Nazırı olarak görev almış, Ali Rıza Paşa Kabinesi'nden sonra kurulan Salih Paşa Kabinesi'nde de aynı görevini devam ettirmiştir⁴¹. Anadolu'daki Milli Mücadeleyi tüm gücüyle destekledikleri için Genelkurmay Başkanı Cevat Paşa (Orgeneral Cevat Çobanlı) İngilizler tarafından tutuklanarak Malta Adası'na sürgüne gönderilmiş, Fevzi Paşa da Harbiye Nazırlığındaki odasında İngilizler tarafından Milli Mücadeleyi desteklememesi konusunda tehdit edilmiştir. Bu tehdit üzerine artık İstanbul'da bulunmanın fayda sağlamayacağını gören Fevzi Paşa Anadolu'ya geçmeye karar vermiş ve 27 Nisan 1920'de Ankara'ya ulaşmıştır. Ankara'da Mustafa Kemal Paşa tarafından bizzat karşılanmıştı⁴².

I. TBMM'de Fevzi Paşa, hem Gebze, hem de Kozan'dan milletvekili seçilmiş, Gebze'nin işgal altında olması ve seçim mazbatasının gönderilememesi sebebiyle Kozan milletvekilliğini tercih etmiştir⁴³.

Fevzi Paşa'nın Anadolu'ya geçip Milli Mücadeleye katılması üzerine Damat Ferit Paşa'nın IV. Hükümeti tarafından 1. Divan-ı Harb-i Örfî'ye verilmiştir. Fevzi Paşa hakkında yapılan giyabi yargılamalar neticesinde 24 Mayıs 1920 tarihinde hakkında idam cezası verilmiştir⁴⁴.

Fevzi Paşa, 3 Nisan 1920'de orgeneralliğe yükseltilirken, Büyük Taarruz'un harekât planının hazırlanması ve icrasındaki katkılarından dolayı 31 Ağustos 1922'de mareşalliğe yükseltilmiştir. Ayrıca Milli Mücadeledeki başarılarından dolayı TBMM tarafından 21 Kasım 1923'te Kırmızı-Yeşil Şeritli İstiklâl Madalyası verilmiştir⁴⁵.

mak'ın Özgeçmişi", Ölümünün 60'ıncı Yıl Dönümünde Mareşal Fevzi Çakmak Paneli, Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara, 2010, s. 2.

39 Ergün Aybars, "Mareşal Fevzi Çakmak", Ölümünün 60'ıncı Yıl Dönümünde Mareşal Fevzi Çakmak Paneli, Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara, 2010, s. 11, 12; Yazar ve Delialioğlu, s. 51; Çoker, C. III, s. 687.

40 Baycan, s. 233.

41 Çoker, C. III, s. 687.

42 Hayrullah Gök, Mareşal Fevzi Çakmak'ın Askeri ve Siyasi Faaliyetleri (1876-1950), Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1997, s. 38; Baycan, s. 233.

43 Gök, s. 41, 42.

44 Osman Akandere, "Damat Ferit Paşa'nın IV. Hükümeti Döneminde Kuvâ-yı Milliye İleri Gelenleri Hakkında Verilen İdam Kararları", A.Ü. TİTE Atatürk Yolu Dergisi, S. 43, Ankara, Bahar 2009, s. 377.

45 Baycan, s. 234.

I. TBMM'nin sona ermesi üzerine, II. yasama döneminde İstanbul milletvekili seçilen Fevzi Paşa, Fethi Okyar'ın kurduğu IV. İcra Vekilleri Heyeti'nde 14 Ekim 1923-27 Ekim 1923 tarihleri arasında *Genelkurmay Başkanlığı ve Cumhuriyetin ilanından sonra I. İnönü Hükümeti'nde* 30 Ekim 1923-6 Mart 1924 tarihleri arasında yine Genelkurmay Başkanı olarak görev yapmıştır⁴⁶.

30 Ekim 1924'te mevcut asker milletvekillerinin askerlik ya da yasama görevlerinden birini tercih etmeleri hakkındaki hükümet kararı üzerine askerlik mesleğini tercih eden Fevzi Paşa milletvekilliğinden istifa etmiştir⁴⁷. 23 yıl boyunca Genelkurmay Başkanlığı görevini yürüten Fevzi Paşa, 12 Ocak 1944'te yaş haddinden emekliye sevk edilmiştir⁴⁸.

Emekliliğinin son zamanlarında Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ile fikir ayrılıklarına düşen Fevzi Paşa, emekli edildikten sonra, Atatürk'ün sağlığında kendisine hediye ettiği evden çıkartılmak istenmiştir. Önce evin Milli Emlak'a ait olduğu ve görevini tamamladığı için evi boşaltması istenen Fevzi Paşa evin kendisine ait olduğuna dair tapusunu beyan etmiştir. Tapunun olduğundan haberdar olmayan Milli Emlak memurlarının bu girişiminden bir sonuç çıkmamıştır. Bu durum üzerine Fevzi Paşa'nın evinin askeri yasak bölgede yer aldığı için istimlak edileceği ve evin boşaltılmasının bildirilmesi üzerine Fevzi Paşa yıllardır kullandığı evini boşaltmış ve İstanbul'da küçük bir köşk kiralamıştır. Bu olaydan sonra Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ile ilişkileri tamamı ile kopmuştur⁴⁹.

Fevzi Paşa, milletvekilliği için CHP'den daha önceleri yapılan tekliflere karşı hep mesafeli davranmışsa da evi ile ilgili uğradığı haksızlığın da etkisiyle yeniden siyasete dönmeye karar vermiştir. DP Genel Başkanı Celal Bayar'ın kendisini DP'ye katılmaya ikna etmesi üzerine 1946 seçimlerine DP'nin bağımsız adayı olarak katılmıştır. İstanbul'da seçimlere katılan Fevzi Paşa, 194.833 oy alarak İstanbul bağımsız milletvekili seçilmiş ve milletvekilliği 12 Ağustos 1946'da onaylanmıştır⁵⁰.

12 Temmuz Beyannamesi olarak da bilinen olayda, DP ile CHP'nin uzlaşması, DP içindeki bazı milletvekillerini ve Fevzi Paşa'yı son derece rahatsız etmiş ve Fevzi Paşa 1948 yılında DP'den ayrılmıştır. DP'den ayrılan diğer milletvekillerinin de yer aldığı, genel başkanlığını Yusuf Hikmet Bayur'un, fahri başkanlığını Fevzi Paşa'nın yaptığı Millet Partisi kurulmuş ve Fevzi Paşa vefatına kadar burada mücadelesini sürdürmüştür⁵¹.

Fevzi Paşa'nın Filistin'de iken yakalandığı amipli dizanteri hastalığı onu her zaman rahatsız etmiş, şeker ve prostat rahatsızlığının ilerlemesine neden olmuştur. 1950

46 İrfan Neziroğlu ve Tuncer Yılmaz, Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri, C. 1, TBMM Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2013, s. 3, 37, 49, 55; TBMM Albümü, 1920-2010 1. Cilt 1920-1950, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2010, s. 64, 82; B.C.A. Fon No: 030.11.10 Yer No: 3.6.19

47 Çoker, C. III, s.687.

48 Mareşal Fevzi Çakmak'ın Tercüme-i Hal Belgesi, TBMM Arşivi, Devre 8, Sicil No: 293.

49 Süleyman Yeşilyurt, Mareşal ve İnönü'nün Bitmeyen Kavgası, Alter Yayıncılık, Ankara, 2012, s. 129-131.

50 Gök, 79, 80.

51 Adnan Ferruh Pancaroğlu, Yakın Tarihimizde Millet Partisi Olgusu (1948-1977), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar, 2006, s. 9.

Ocak ayı başlarında prostat ameliyatı geçiren Fevzi Paşa, ilk ameliyattan istediği sonucu alamamış 3 Nisan 1950 günü bir ameliyat daha geçirmiştir. Ameliyattan sonra durumu daha da kötüleşen Fevzi Paşa, 10 Nisan 1950 günü vefat etmiştir⁵². Cenazesi İstanbul'da defnedilen Fevzi Paşa evli ve bir çocuk sahibiydi. Tercüme-i Hal belgesinde bildirdiğine göre Fransızca, İngilizce ve Almanca bilmekteydi⁵³. Fevzi Paşa tarafından 1927 yılında Garbi Rumeli'nin Suret-i Ziya-ı ve Balkan Harbinde Garp Cephesi Hakkında Konferanslar ile 1936 yılında Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri adları ile yayınlanmış iki adet eseri bulunmaktadır⁵⁴.

1.4. Hüseyin Bey (Çelik) (1287/1871-5 Şubat 1928)

Hüseyin Bey, 1287 tarihinde Kozan'da doğmuştur. Annesi Ümmühan Hanım, babası eşraftan Şeyh Ali Efendi'dir. İlk ve ortaöğrenimini rüştiyede tamamladıktan sonra medrese eğitimi de görmüş ve Kozan Medresesi'nden birincilikle mezun olmuştur⁵⁵.

Topraksahibi bir ailenin çocuğu olan Hüseyin Bey'in kendisi de çiftçilikle uğraşmıştır. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İttihat ve Terakki Fırkası'na girmiş ve fırkanın Kozan Liva başkanlığını yürütmüştür. Ayrıca 1910 yılından 1918 yılına kadar Kozan'da belediye başkanlığı yapmıştır⁵⁶.

Kozan'ın Fransızlar tarafından işgali sonrasında işgal kuvvetlerinin belediyeye Fransız bayrağı çekilmesi emrini dinlemediği için görevden alınmış ve Fransızların Kozan'ı tahliyesine kadar tutuklu kalmıştır⁵⁷.

Fransızların Kozan'ı boşaltması sonrasında I. yasama döneminde Kozan milletvekilliğine seçilmiş ve 12 Ağustos 1920'de TBMM'ye katılmıştır⁵⁸. I. Yasama Dönemi Kozan Milletvekili olarak görev yapan Hüseyin Bey'in yasama faaliyetlerini genel olarak değerlendirdiğimizde; Kozan ve havalisinde Milli Mücadelenin örgütlenmesi ve yaygınlaştırılması çalışmaları sebebiyle yeteri derecede Meclis çalışmalarına katılmadığı görülmüştür.

I. Yasama döneminin sona ermesi üzerine milletvekilliği sona eren Hüseyin Bey, Kozan'a dönmüş ve çiftçilikle uğraşmıştır. Yaşamının geri kalanının da CHP üyesi olmakla birlikte aktif siyasetten uzak duran Hüseyin Bey 2 Şubat 1928'de vefat etmiştir. Evli ve 2 kız 2 erkek çocuk sahibi olan Hüseyin Bey'in vefatından sonra Soyadı Kanunu yürürlüğe girince ailesi "Çelik"

52 Gök, s. 81, 82; B.C.A. Fon No: 030.10.00 Yer No: 77.509.15

53 Mareşal Fevzi Çakmak'ın Tercüme-i Hal Belgesi, TBMM Arşivi, Devre 8, Sicil No: 293.

54 Çoker, C. III, s. 689.

55 Hüseyin Bey'in Tercüme-i Hal Belgesi, TBMM Arşivi, Devre 1, Sicil No: 294.

56 Hüseyin Bey'in Tercüme-i Hal Belgesi, TBMM Arşivi, Devre 1, Sicil No: 294.

57 Kemal Çelik, Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922), TTK Yayınları, Ankara, 1999, s. 79.

58 Çoker, C. III, s. 683.

soyadını kullanmıştır⁵⁹.

Hüseyin Bey, Tercüme-i Hal Belgesinde bildirdiğine göre Arapça ve Farsça bilmekteydi⁶⁰.

1.5. Reşit Paşa (Ronabar) (1284/1868-14 Nisan 1924)

Reşit Paşa 1284 (1868) tarihinde Şam'da dünyaya gelmiştir. Annesi Dürriye Hanım, babası Mahkeme-i Temyiz (Yargıtay) Ceza Dairesi Üyesi Kazasker İzzet Molla Efendi'dir⁶¹.

İlk ve Orta öğrenimini İstanbul'da tamamlayan Reşit Paşa, önce Mülkiye'nin idadi kısmından 1888 yılında da yüksek kısmından mezun olmuştur. Devlet Şurası Muhakemat Dairesi'nde aday memur olarak devlet hizmetine başlayan Reşit Paşa 1890 yılında Maarif Vekâleti emrine geçmiş ve 1890-1894 yılları arasında öğretmenlik, okul müdürlüğü ve Maarif Müdürlüğü görevlerinde bulunmuştur⁶².

15 Eylül 1904'te Serez Mutasarrıflığı'na atanan Reşit Paşa daha sonra sırasıyla 1908'de Edirne, 21 Eylül 1909'da Ege Adaları, 19 Aralık 1910'da Manastır, 23 Temmuz 1911'de Ankara valiliklerine atanmıştır⁶³. 1913 Yılında Kastamonu Valiliği'ne atanan Reşit Paşa, 1916 yılında III. Dönem Mebusan Meclisi'ne Ergani milletvekili olarak seçilmiştir. III. Dönem Mebusan Meclisi'nin sona ermesi üzerine 13 Mayıs 1919'da Sivas Valiliği'ne atanan Reşit Paşa, Mustafa Kemal Paşa'yı Sivas'ta karşılaması ve evinde misafir etmesi üzerine Damat Ferit tarafından valilik görevinden azledilmiştir. Fakat İstanbul Hükümeti'nin Anadolu'daki otoritesini yitirmesi üzerine bu karara uyulmamış ve Reşit Paşa Sivas Valiliği'ni devam ettirmiştir⁶⁴.

Reşit Paşa, Kilikya Kuva-i Milliye Kumandanı Kozanoğlu Doğan'ın Meclis'e göndermiş olduğu telgrafla I. Dönem Kozan milletvekilliğine seçilmiştir⁶⁵. Reşit Paşa, savaş halinde, ordu ve kolordu komutanı dışındaki devlet memurlarının milletvekili seçilemeyeceği hakkındaki Nisab-ı Müzakere Kanunları gereğince Kozan milletvekilliğinden istifa ettiğine dair bir telgraf göndermiş⁶⁶ ve Meclis'te hiç görev yapmadan istifa etmiştir⁶⁷.

59 B.C.A. Fon No: 490.1.00 Yer No: 516.2072.1

60 Hüseyin Bey'in Tercüme-i Hal Belgesi, TBMM Arşivi, Devre 1, Sicil No: 294.

61 Filiz Gemici, Milli Mücadele Bir Vali: Sivas Valisi Mehmet Reşit Paşa (1868-1924), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2007, s. 4.

62 Çoker, C. III, s. 690.

63 Gemici, s. 12.

64 Çoker, C. III, s. 691.

65 TBMM Z.C., D.1, C.2, s. 368.

66 TBMM Z.C., D.1, C.4, s. 487.

67 Çoker, C. III, s. 985.

16 Ekim 1920'de Kastamonu Valiliği'ne tayin edilen Reşit Paşa sağlık sorunları sebebiyle 12 Aralık 1921'de emekliye ayrılmıştır⁶⁸. Reşit Paşa, 14 Nisan 1924'te İstanbul'da vefat etmiştir. Evli ve 6 çocuk sahibi olan Reşit Paşa'nın ailesi Soyadı Kanunu yürürlüğe girdikten sonra Ronabar⁶⁹ soyadını kullanmıştır⁷⁰.

2. Kozan Milletvekilleri'nin TBMM'deki Faaliyetleri

2.1. Dr. Fikret Bey'in TBMM'deki Görevleri ve Faaliyetleri

Dr. Fikret Bey'in 1. yasama yılında Kastamonu İstiklâl Mahkemesi üyeliği⁷¹, 2. yasama yılında 4. Şube üyeliği, 3. yasama yılında 1. Şube üyeliği, "İstihlâs Edilen Memalikimize Dair Müstakbel Tedabiri Tesbit Edecek Encümen" üyeliği, 4. yasama yılında 2. Şube üyeliği ve Sıhhat ve Muaveneti İçtimaiye Encümeni üyeliği görevlerinde bulunduğu tespit edilmiştir⁷². Dr. Fikret Bey TBMM'deki gruplardan 1. Grup üyesidir⁷³.

Dr. Fikret Bey'in, kendisinin de bir sağlıkçı olmasının etkisiyle özellikle sağlık personeli ile ilgili Meclis çalışmalarına katıldığı görülmüştür. Saltanatın kaldırılması⁷⁴ da dahil olmak üzere diğer milletvekilleri tarafından hazırlanmış 20 tane tasarı ve teklifte imzası tespit edilmiştir. Meclis kürsüsünden çoğunluğu sağlık personelleri ile ilgili olmak üzere 10 tane konuşma yaptığı görülmüştür. Dr. Fikret Bey'in I. Dönem TBMM'de ki faaliyetlerine baktığımızda;

- Sivil Hekimler Hakkındaki Kanun Tasarısı Münasebetiyle Sözleri ve Konu Hakkındaki Teklifi

30 Haziran 1921 tarihli Meclis oturumunda *mükellef sivil hekimler hakkındaki kanun layihası*⁷⁵ görüşülürken söz alan Dr. Fikret Bey, sivil ve askeri hekimlik arasındaki farklılıkları dile getiren ve her hekimin orduda görev yapamayacağı, askeri hekimliğin

68 Çoker, C. III, s. 691.

69 *Reşit Paşa'nın soyadı bazı kaynaklarda Ramabar olarak ta geçmektedir.

70 Gemici, s. 137, 138.

71 Dr. Fikret Bey, İstiklal Mahkemesi üyeliğine 37 oyla seçilmesine rağmen, 67 çekimser oy bulunduğu bir ortamda, almış olduğu oy sayısını yapılacak görev adına yetersiz görmüş ve istifa etmiştir.

72 TBMM Z.C., D.1, C. 4, s. 274; C. 9, s. 19; C. 18, s. 20; C. 24, s. 110; C. 28, s. 13, 20.

73 Çoker, C. I, s. 304.

74 TBMM Z.C. , D. 1, C. 24, s. 292.

75 A) 1333 senesinden itibaren Tıp Fakültesinden neşet ile diplomayı haiz mükellef etibba mektebi tıbbiye askeriyeden neşet eden hem sınıfları etibba misillü mülazimievvel rütbe ve muhassasatiyle orduda istihdam olunacaklardır.

B) Staj müddetlerini ikmal etmemiş sivil etibba hem sınıf arkadaşları misillü mülâzimisani olarak istihdam ve stajlarını ikmal edince mülâzimievveliyeye terfi edilecektir.

C) Orduda duhulden itibaren iki sene mülazimievvel rütbesiyle bilfiil hizmet eden sivil etibbanın liyakatleri âmirleri tarafından vukubulacak tasdik ve inha üzerine ihtiyat tabib kademli yüzbaşılığa rütbeleri terfi olunacaktır.

ayrı bir birikim olduğunu ifade eden bir konuşma yapmıştır⁷⁶. Ayrıca Fikret Bey; yapılmak istenen kanunun hukuksal olarak mümkün olmadığını ifade ettikten sonra⁷⁷, kanun layihasının encümenlere iadesi için bir teklifte bulunmuş ve teklifi kabul edilmiştir⁷⁸.

- Fikret Bey ve Arkadaşlarının, Sivil Hekimlerin Ordudan Terhis Edilmelerine Dair Takriri

22 Mart 1923 tarihli Meclis oturumunda Dr. Fikret Bey ve arkadaşları, sivil hekimlerin ordudan terhis edilmesine dair takrir vermişlerdir. Takririni “*Efendim biliyorsunuz ki, memleketin birçok kazaları, livaları hatta vilâyetleri hekimsizdir. Malûmuâliniz etibbayı mülkiyenin bir kısım silâh altında bulunuyorlar ve şimdi istihlâs olunan yerlerden gelen etibbayı askeriye bunların yerlerini belâgan mabelağ doldurmaktadırlar. Etibbayı mülkiyenin bir an evvel terhislerini tâcil için bir takrir hazırlamıştım. Bunların bir an evvel telhisleri için lütfen müzakeresini rica ediyorum*”⁷⁹ sözleriyle ifade etmiş ve Meclisten askeri hizmette bulunan sivil sağlık personeli ve doktorların il, ilçe ve kasabalardaki eski görevlerine dönmelerini talep etmiştir⁸⁰. Yapılan görüşmeler üzerine Fikret Bey ve arkadaşlarının takririnin acele olarak görüşülmesi için meclis gündemine alınmasına karar verilmiştir⁸¹.

- Dördüncü Fırka Kumandanı İken Şehit Düşen Nazım Bey’in Annesine Vatani Hizmet Tertibinden Maaş Bağlanması Hakkındaki Takriri

18 Temmuz 1921 tarihli Meclis oturumunda Dr. Fikret Bey; Dördüncü Fırka Kumandanı iken şehit düşen Nazım Bey’in annesine vatani hizmet tertibinden maaş bağlanması hakkında bir takrir vermiş ve Dr. Fikret Bey’in takriri Layiha Encümeni’ne gönderilmiştir⁸². Takrir yapılan oylama üzerine kabul edilmiştir⁸³.

- Her Vilâyet Merkezinde Bir Hastane Kurulmasına Dair Kanun Teklifi

Dr. Fikret Bey tarafından yapılmış olan *Her vilâyet merkezinde bir hastane tesisi lüzumuna dair kanun teklifinin* 25 Haziran 1921 tarihli Meclis oturumunda Layiha Encümeni’ne gönderilmesi kararlaştırılmıştır⁸⁴. Ardından, Layiha Encümeni mazbatası ile Sıhhiye ve Dâhiliye Encümenlerine gönderilmesi kararlaştırılmıştır⁸⁵. Sıhhiye ve Dâhiliye Encümeni, teklifin gerekliliğini kabul etmekle birlikte ekonomik sebeplerden dolayı o

76 TBMM Z.C., D. 1, C. 11, s. 81, 82.

77 TBMM Z.C., D. 1, C. 11, s. 84.

78 TBMM Z.C., D. 1, C. 11, s. 85.

79 TBMM Z.C., D. 1, C. 28, s. 116.

80 Teke, s. 113.

81 TBMM Z.C., D. 1, C. 28, s. 116, 117.

82 TBMM Z.C., D. 1, C. 11, s. 31.

83 Teke, s. 113.

84 TBMM Z.C., D. 1, C. 11, s. 34, 35.

85 TBMM Z.C., D. 1, C. 11, s. 150.

dönem için her vilayete hastane yapılamayacağını beyan ederek teklifin reddedilmesi hakkında bir mazbata hazırlamıştır⁸⁶.

2.2. Dr. Mustafa Bey'in TBMM'deki Görevleri ve Faaliyetleri

Dr. Mustafa Bey'in 2. yasama yılında 5. Şube üyeliği, 3. yasama yılında 1. Şube üyeliği, Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Encümeni üyeliği, Kütüphane Encümeni üyeliği, 4. yasama yılında 4. Şube üyeliği ve Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Encümeni üyeliği görevlerinde bulunduğu görülmüştür⁸⁷. Dr. Mustafa Bey'in, TBMM'deki gruplardan 1. Grup üyesi olduğu tespit edilmiştir⁸⁸.

Dr. Mustafa Bey'in, özellikle ekonomi ile ilgili konularda Meclis çalışmalarına katıldığı görülmüştür. Diğer milletvekilleri tarafından hazırlanmış 5 takrir ve teklifte imzası tespit edilmiştir. Meclis kürsüsünden çoğunluğu ekonomi ile ilgili olmak üzere 22 konuşma yaptığı görülmüştür. Dr. Mustafa Bey'in I. Dönem TBMM'de ki faaliyetlerine baktığımızda;

- İhracat Vergileri Hakkındaki Kanun Münasebetiyle Sözleri

16 Eylül 1920 tarihli Meclis oturumunda ihracat vergisi hakkındaki kanun tasarısı TBMM'de görüşülürken söz alan Dr. Mustafa Bey, yapağıdan alınacak kiloda 3 kuruş ve tiftikten alınacak olan kiloda 4-20 kuruş arasında verginin çok olduğunu belirtmiştir. Anadolu'dan elde edilen yapağının ikinci kalite olup, Rumeli yapağından daha düşük bir bedelle satıldığı ve hem ihracat vergisi hem de işgal sebebiyle nakliye masraflarının arttığı bir ortamda yapağının yurtdışı piyasasında kendisine alıcı bulmasının oldukça zor olduğunu beyan ederek yapağı ve tiftikten alınan ihracat vergilerinin kaldırılması gerektiğini savunmuştur⁸⁹.

- Keskin Hastanesi Hesap Memuru Cemal Efendi'nin Dilekçesine Dair Adliye Encümeni Mazbatasını Münasebetiyle Sözleri

13 Eylül 1922 tarihli Meclis oturumunda, Keskin Hastanesi Hesap Memuru Cemal Efendi'nin savaş sırasında hastane kapasitesinin gereğinden fazla artması ve eldeki malzemeyi yeteri derecede kullanamaması gerekçesiyle görevi suistimal iddiası ile şikâyet edilmiştir. Şikâyetler üzerine İstiklâl Mahkemesi tarafından Cemal Efendi'nin hakkında tutuklama kararı verilmiştir. Verilen bu kararın affedilmesi ile ilgili Adliye Encümeni tarafından bir mazbata hazırlanmıştır. Bu mazbatanın görüşülmesi söz alan Dr. Mustafa Bey; Cemal Efendinin görevi suistimal etmediği; olağanüstü durumlar sebebiyle acizlik yaşadığını dile getirerek bu şahsın affedilmesi gerektiğini beyan etmiştir⁹⁰.

86 Teke, s. 113.

87 TBMM Z.C., D.1, C. 9, s. 19; C. 18, s. 20; C. 22, s. 513; C. 26, s. 383, 384; C. 28, s. 21, 43.

88 Çoker, C. I, s. 304.

89 TBMM Z.C., D.1, C. 4, s. 170, 171.

90 TBMM Z.C., D.1, C.23, s. 37.

- Ziyet Eşyasının İthalinin Yasaklanması Hakkındaki Kanunun Düzenlenmesine Dair Kanun Tasarısı Münasebetiyle Sözleri

12 Ekim 1922 tarihli Meclis oturumunda, ziyet eşyasının ithalinin yasaklanması hakkındaki kanunun yeniden düzenlenmesi hakkındaki kanun tasarısı görüşmeleri sırasında söz alan Dr. Mustafa Bey; ziyet eşyasının ithalinin yasaklanması yerine zorunlu kullanım için ithal edilen mallara oranla daha yüksek bir gümrük vergisi ile ithal edilmesi gerektiğini dile getirmiştir⁹¹.

- Yurtdışından İthal Edilecek Çift ve Damızlık Hayvanat İle Ziraat Makinalarında Kullanılacak Yakıtların Gümrük Vergisinden Muaf Tutulmasına Dair Kanun Tasarısı ve Kanun Teklifi Hakkındaki Sözleri

24 Ocak 1923 tarihli Meclis oturumunda, tarımda kullanılmak amacıyla yurtdışından ithal edilecek bazı maddelerin gümrük vergisinden muaf tutulması hakkındaki kanun teklifi görüşülürken Dr. Mustafa Bey söz almıştır. Teklifin 1. maddesinde⁹² yer alan ithal ürünlerin Ziraat Bankası vasıtasıyla getirilmesi halinde gümrük vergisinden muaf tutulması konusunu eleştirmiş ve bu muafiyetin diğer kurumlara da tanınması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca, benzin ve petrole sağlanan gümrük vergisi muafiyetinin tarımsal üretim için gerekli diğer alanlarda da sağlanması gerektiğini, kanunda birçok hata olduğu için tekrar encüme iade edilmesi gerektiğini beyan etmiştir⁹³.

- Ziraatte Kullanılacak Olup Dışarıdan İthal Edilecek Maddelerin Gümrük ve Tüketim Vergisine Dair Kanun Münasebetiyle Sözleri

14 Şubat 1923 tarihli Meclis oturumunda, ziraatte kullanılan ve dışarıdan ithal edilecek maddelerin gümrük ve tüketim vergisine dair kanunun bütünü ile ilgili söz alan Dr. Mustafa Bey; ülke tarımının geliştirilmesi ve halkın refahının daha iyi sağlanabilmesi için zirai makinalaşmaya geçilmesi konusunda kanunu desteklediğini belirtmiştir.

Bununla birlikte şahıs adına getirilen makinalardan gümrük vergisi almanın doğru bir şey olmadığını, bir köyün ihtiyacını karşılayacak şekilde ithal edilmesi durumunda ise bunun gümrükten muaf tutulması gerektiğini savunmuştur. Ayrıca; makinaların yurda getirilmesi konusunda Ziraat Bankası'nın yetkili kılınmasını, bunun yanı sıra Ziraat Bankası'nın bu işi yapacak teşkilatı bulunmadığından bu bankadan alınacak izinle diğer işletmelerin de zirai alet ithal etmesine izin verilmesi gerektiğini, bu düzenlemeler yapılmadan kanunun bir anlam ifade etmeyeceğini beyan etmiştir⁹⁴.

91 TBMM Z.C., D.1, C.23, s. 386.

92 **Madde 1.** İhtiyacı ziraiye için çiftçi ve bağcılara tevzi ve ita edilmek üzere Ziraat Bankasının hariçten celp ve ithal edeceği makine yağ ve kayışları ve yedek aksamı ve makinalara muktazi benzin, benzol ve petrol ile karboniyeti potas, karboniyeti sud, göztaş, kükürt ve zaçıkıbrıs Gümrük ve İstihlâk resimlerinden muafıdır.

93 TBMM Z.C., D.1, C.26, s. 488.

94 TBMM Z.C., D.1, C.27, s. 327, 328.

- İktisadiyatın Tekâmülü İsmindeki Kanun Teklifi

Doktor Mustafa Bey'in iktisadiyatın tekâmülü ismi ile vermiş olduğu teklif, Layiha Encümeni kararı ile İktisat Encümeni'ne gönderilmiştir⁹⁵. İktisat Encümeni tarafından yapılan incelemede teklifin üç başlığı bulunduğu ve birinci başlıkta mesleklerin tarif ve taksim edildiği, ikinci başlıkta isteyenlerin bu mesleklerden birini seçmekte serbest bırakıldığı ve üçüncü başlıkta ise meslek sahiplerinin kendi aralarında teşkilatlanabileceğinin belirtildiği, oysaki hali hazırdaki kanun bu tekliflere cevap verdiği için teklif üzerinde bir işlem yapılamayacağı belirtilerek teklifin reddedilmesine karar verilmiştir⁹⁶.

- Dr. Mustafa Bey ve Arkadaşlarının Meclis Toplantılarının Haftada Üç Gün Yapılması Hakkındaki Dair Takriri

Dr. Mustafa Bey ve arkadaşları Meclis işlerinin daha hızlı yapılabilmesi için genel kurul toplantılarının haftada üç gün yapılması amacıyla bir takrir vermişlerdir⁹⁷. Takririn müzakereye açılması üzerine Karahisarı Sahib Mebusu Nebil Efendi bir ay önce Meclisin haftada 5 gün çalışma kararı aldığını, bunun tekrar üç güne düşürülmesinin Meclisin ciddiyetine gölge düşüreceğini belirtmiştir. Ayrıca Dr. Tefik Rüştü Bey (Menteşe); 4 gün çalışmayı teklif ederken, Ali Cenani Bey (Gaziantep), Ziya Hurşid Bey (Lazistan) ve Hüseyin Avni Bey (Erzurum) de takrir aleyhinde görüş beyan etmişlerdir. Yapılan oylamalar neticesinde meclis toplantılarının haftada 4 güne indirilmesi kabul edilmiştir⁹⁸.

- Memur ve Emeklilerin Terfihleri İçin Bir Kanun Hazırlamak Üzere Bir Encümen-i Mahsus Oluşturulmasına Dair Takriri

Dr. Mustafa Bey, Balkan ve Dünya savaşları nedeniyle memur ve emeklilerin içinde bulunduğu sıkıntıların azaltılması ve refahın sağlanması amacıyla bir encümen teşekkül ettirilmesi amacıyla bir takrir vermiştir⁹⁹. Verilen bu takrir Meclis tarafından kabul edilmiş ve memur ve emeklinin maaşlarının düzenlenmesi amacıyla bir encümen kurulmasına karar verilmiştir.

2.3. Fevzi Paşa'nın TBMM'deki Görevleri ve Faaliyetleri

Fevzi Paşa'nın 2. yasama yılında 1. Şube üyeliği, 3. yasama yılında 5. Şube üyeliği, görevlerinde bulunduğu görülmüştür¹⁰⁰.

I. TBMM döneminde Meclise katıldığı andan itibaren sorumluluk üstlenmekten çekinmeyen Fevzi Paşa, I. İcra Vekilleri Heyeti'nde 3 Mayıs 1920-24 Ocak 1921 tarihleri

95 TBMM Z.C., D.1, C.5, s. 147.

96 TBMM Z.C., D.1, C.10, s. 340.

97 TBMM Z.C., D.1, C.21, s. 199.

98 TBMM Z.C., D.1, C.21, s. 200.

99 TBMM Z.C., D.1, C.24, s. 4, 5.

100 TBMM Z.C., D.1, C. 9, s. 17; C. 18, s. 22.

arasında Müdafaa-i Milliye Vekili, Fevzi Paşa Hükümeti de denilen II. İcra Vekilleri Heyeti'nde 24 Ocak 1921-6 Mayıs 1921 ve 19 Mayıs 1921-9 Temmuz 1921 tarihleri arasında İcra Vekilleri Heyeti Reisi¹⁰¹, 24 Ocak 1921-16 Mayıs 1921 ile 19 Mayıs 1921-5 Ağustos 1921 tarihleri arasında Müdafaa-i Milliye Vekili, 5 Ağustos 1921-9 Temmuz 1922 tarihleri arasında Genelkurmay Başkanı ve III. İcra Vekilleri Heyeti'nde 12 Temmuz 1922-4 Ağustos 1923 tarihleri arasında Genelkurmay Başkanı olarak görev yapmıştır¹⁰². Fevzi Paşa'nın, TBMM'deki gruplardan I. Grup üyesi olduğu tespit edilmiştir¹⁰³.

Fevzi Paşa'nın TBMM'de yapmış olduğu konuşmaların önemli bir kısmının, yürütmüş olduğu askeri ve idari görevler sebebiyle milletvekillerinin açıklama isteği üzerine yapılmış beyanatlar olduğu görülmüştür. Batı Cephesi başta olmak üzere Milli Mücadele sırasında askeri gelişmelerden milletvekillerini haberdar etmek amacıyla 48 konuşma yapan Fevzi Paşa'nın I. Dönem TBMM'de ki çalışmalarına baktığımızda;

- Fevzi Paşa'nın İstanbul ve Padişah Ahvaline Dair Beyanatu

Konya Mebusu Abdülhalim Çelebi Efendi, İstanbul'a bir heyet gönderilmesine dair takrir vermiştir. Takririn Mecliste görüşüldüğü 27 Nisan 1923 tarihli oturumunda Erzurum Mebusu Celaleddin Arif Bey; Fevzi Paşa'nın İstanbul'dan yeni geldiği ve İstanbul'daki duruma dair bilgi verdikten sonra takririn oylamaya geçilmesi konusunda teklifte bulunmuştur. Bu durum üzerine Meclis Başkanı, İstanbul'daki durum ile ilgili Meclis'e bilgi vermesi için Fevzi Paşa'yı kürsüye davet etmiştir.

Bu davet üzerine kürsüye gelen Fevzi Paşa, İngilizlerin İstanbul'u işgali sırasında yaşanan olayları; Padişahın ve Hükümetin işgal güçlerine karşı tutumu ve işgal sonrası İstanbul'da ne gibi hadiselerin yaşandığı, tutuklamalar, ölümler, protestolar ve diğer olaylara dair oldukça tafsilatlı bir beyanat vererek Meclisi aydınlatmaya çalışmıştır¹⁰⁴.

- Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa'nın Yunan Taarruzuna Dair Beyanatu

Yunan ordusunun 1. İnönü Savaşı için başlatmış oldukları taarruza dair 8 Ocak 1921 tarihli Meclis oturumunda milletvekillerine bilgi veren Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa, Yunanistan'da yaşanan seçimler ve sonrasında Yunan işgal güçlerinin ülkemizdeki askeri hareketliliği ve buna karşılık ordumuzun ne gibi tedbirler aldığına dair bir beyanat vermiştir¹⁰⁵.

- Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa'nın Birinci İnönü Harbi Hakkında Beyanatu

13 Ocak 1921 tarihli Meclis oturumunda, I. İnönü Savaşı'ndan sonra savaşın nasıl

101 B.C.A. Fon No: 030.18.11 Yer No: 2.32.2; B.C.A. Fon No: 030.18.11 Yer No: 3.20.12

102 Neziroğlu ve Yılmaz, s. 49, 50, 56.

103 Çoker, C. I, s. 304.

104 TBMM Z.C., D.1, C.1, s. 90-93.

105 TBMM Z.C., D.1, C.7, s. 230,231.

gelişip sonuçlandığı ile ilgili Meclis'e bir beyanat veren Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa, I. İnönü Savaşı öncesinde Yunan ordusu ile işbirliğinde bulunan Çerkez Ethem'in yapılacak taarruzu kazanmak amacıyla ne gibi tedbirler alıp nasıl bir harekât planı hazırladığı konusunda bilgi vermiştir. Ardından, savaş esnasında Türk ordu birliklerinin durumu ve nasıl bir savunma taktiği izlendiğini dile getiren Fevzi Paşa, milletvekillerinin sorularına içinde bulunulan savaş koşullarını da göz ardı etmeden cevap vermiş ve kimi soruları cevapsız bırakmıştır¹⁰⁶.

- Heyeti Vekile Reisi Fevzi Paşa'nın, Ardahan ve Artvin'in Gürcüler Tarafından Tahliye Edildiğine Dair Beyanatu

24 Şubat 1921 tarihli Meclis oturumunda, Ardahan ve Artvin'in Gürcüler tarafından boşaltılması ile ilgili milletvekillerine beyanat veren Heyeti Vekile Reisi Fevzi Paşa; Hariciye Vekili Ahmet Muhtar imzasıyla Gürcistan elçisine gönderilen notada 21 Şubat 1921 tarihine kadar Ardahan ve Artvin'in boşaltılması, aksi takdirde buralara bir askeri harekât düzenleneceği konusunda TBMM tarafından yetkilendirildiklerini bildirdiğini söylemiştir.

Notaya karşı Gürcistan Hükümeti'nin olumlu cevap vermemesi halinde askeri harekâta başlanılacağını fakat aynı tarihlerde kendilerine üç koldan taarruz eden Bolşevik Hükümeti ile savaş halinde olan Gürcistan Hükümetinin Ardahan ve Artvin'i boşaltmaktan başka bir çaresi kalmadığını ve Ardahan'ı Türk kuvvetlerinin teslim aldığı, Artvin'in de birkaç gün içinde tamamıyla Türk kuvvetlerinin idaresine geçeceğini beyan etmiştir.

Siverek Mebusu Mustafa Lütfi Bey'in, notada Batum ile ilgili birşey olmadığı, Batum'un durumunun ne olacağını sorması üzerine Fevzi Paşa; Batum'a bir askeri harekât düşünülmeyeceğini ve barış anlaşmasının imzalanmasıyla Batum'un sınırlarımıza dahil edilmeye çalışılacağını bildirmek suretiyle Meclisi aydınlatmaya çalışmıştır¹⁰⁷.

- Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa'nın, Yunanlıların Cepheden Taarruza Başladıklarına Dair Beyanatu

Yunan ordusunun II. İnönü Savaşı için taarruza geçmesi üzerine 24 Mart 1921 tarihli Meclis oturumunda Erkânı Harbiye Umumiye Reisvekili ve Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa; Yunan taarruzu başladığı için Türk kuvvetlerinin durumu ve pozisyonu ile ilgili bilgi vermekten kaçınmakla birlikte Yunan ordusunun durumu ve hangi kollardan saldırıya geçtiği konusunda milletvekillerini bilgilendirmeye çalıştığı bir beyanat vermiştir¹⁰⁸.

- Müdafaa-i Milliye Vekili ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisvekili Fevzi Paşa'nın İkinci İnönü Harbine Dair Beyanatu

106 TBMM Z.C., D.1, C.7, s. 280-282.

107 TBMM Z.C., D.1, C.8, s 424, 425.

108 TBMM Z.C., D.1, C.9, s. 229, 230.

2 Nisan 1921 tarihli Meclis oturumunda, II. İnönü Savaşı'nın kazanıldığı ile ilgili bir beyanat veren Fevzi Paşa, öncelikle Yunan ordusunun bu savaşa nasıl hazırlandığı ve kuvvetlerimizi mağlup etmek amacıyla nasıl bir harekât planı izlediği üzerinde durmuştur. Türk ordusuna yapılan çevirme harekâtı ile ordunun Ankara ile bağlantısının tamamen koparılarak mağlup edilmek suretiyle Sevr Anlaşması'nın imzalatılacağı ve Anadolu'nun bu sayede işgalinin önünün açılacağı beklentisiyle yapılmış olan İkinci İnönü Savaşı'nda Türk ordusunun nasıl bir savunma planı uyguladığı ve üstün düşman kuvvetlerinin nasıl mağlup ettiğini açıklamıştır.

Konuşmasının ikinci kısmında ise henüz savaşın sona ermediğini belirterek Yunan kuvvetlerinin Türk kuvvetleri tarafından takip edilmekte olduğu için harekâtın bu safhası ile ilgili fazla bir bilgi veremeyeceğini beyan etmiştir¹⁰⁹.

- Yunan Taarruzu Hakkında Beyanatı ve Konya, Kastamonu ve Samsun'a Birer İstiklâl Mahkemesi Gönderilmesine Dair Şifahi Teklifi

23 Temmuz 1921 tarihli Meclis oturumunda, Eskişehir Kütahya Savaşlarının başlaması ve Yunan ordusunun taarruza geçmesi üzerine Meclis'e bir beyanat veren Fevzi Paşa, Yunan ordusunun kendilerinden üstün kuvvetlerle yapmış olduğu tüm saldırılara rağmen ciddi bir başarı elde edemedikleri, bazı yerlerdeki ilerlemelerine çok önem verilmemesi, esas olanın hala karşılarında savaşacak orduyu muhafaza etmeleri olduğunu beyan ederek milletvekillerinin endişelerini gidermeye çalışmıştır.

Fevzi Paşa ayrıca Yunan ilerlemesi sebebiyle bazı yerlerde yaşanan karışıklıkları sonlandırmak ve suçluların cezalandırılmasını sağlamak amacıyla Konya, Kastamonu ve Samsun'a birer İstiklâl Mahkemesi göndermek suretiyle buralarda ortaya çıkması muhtemel karışıklıkların da önlenmesi gerektiği hususunda şifahi bir teklifte bulunmuştur¹¹⁰.

- Vaziyet-i Askeriyye, Siyasiyye ve Hariciye Hakkında Sözleri

29 Mayıs 1920 tarihli Meclis gizli oturumunda, ordunun durumu, iç ve dış siyasetteki gelişmeler hakkında Meclis'i bilgilendirmek amacıyla bir beyanat vermiş olan Fevzi Paşa; İngilizlerin Mondros Mütarekesi'nin başlangıcında bazı yerlerden ele geçirdikleri silahlar sebebiyle Türkiye'yi tamamıyla silahsız bıraktıklarını zannetmelerine karşılık Türkiye'nin elinde önemli miktarda silah ve cephane bulunduğunu bildirmiştir. Bu silahların önemli bir kısmının yurdun çeşitli bölgelerinde saklanarak muhafaza edildiğini, bir kısmının da İstanbul'dan kaçırıldığını, bu sebeple İngilizlerin beklediği cephane sıkıntısına düşülmeyeceğini de bildirmiştir. Ayrıca Fevzi Paşa'nın orduya dair verdiği bir diğer bilgi de; ordunun kılık kıyafet ihtiyacının nasıl giderilmeye çalışıldığı yönünde olmuştur.

Fevzi Paşa'nın iç siyasete dair değerlendirmesi ise; İngilizlerle Damat Ferit arasında işbirliği bulunduğu ve bu çerçevede oluşturulan Kuva-i İnzibatiye kuvvetlerinin, milletimizi bölmeye yönelik bir teşebbüs olduğu yönündedir. Bu İngiliz planının bütün İngiliz sömürgelerinde uygulanarak kardeşi kardeşe düşürmek suretiyle İngilizlerin

109 TBMM Z.C., D.1, C.9, s. 321, 322.

110 TBMM Z.C., D.1, C.11, s. 348, 349.

hedeflerine ulaşmaya çalıştıkları da Fevzi Paşa tarafından dile getirilmiştir.

Fevzi Paşa konuşmasında mağlubiyetlerin kesin olarak bir antlaşma ile tasdik edilmediği sürece milletlerin mağlup olarak kabul edilemeyeceğini ve I. Dünya Savaşı'nın henüz sona ermediğini dile getirmek suretiyle milletimizin içine düşürülmek istendiği mağlubiyet psikolojisinden bir an önce sıyrılarak kesin zaferi kazanmak konusunda hiçbir şüpheye düşmemesi gerektiğini belirtmiştir¹¹¹.

- Cephelerdeki Askeri Vaziyet, Bazı Milis Kuvvetlerin Tasfiyesi Hakkındaki İstizah Takriri Üzerine Sözleri

9 Aralık 1920 tarihli Meclis gizli oturumunda, cephelerdeki askeri durum ve bazı milis kuvvetlerinin tasfiyesi hakkındaki istizah takrirleri üzerine söz alan Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa, Meclis'in açılıp hükümetin faaliyete başladığı günlerde Anadolu'da, Mütareke hükümlerine uymayarak elindeki silah ve cephaneyi teslim etmeyen Doğu Cephesi dışında hiçbir yerde düzenli bir ordunun bulunmadığı, İzmir'in işgali sonrasında halkın tepkisi sonucu Batı Cephesi'nde Kuva-i Milliye birliklerinin oluşmaya başladığını belirtmiştir.

Fevzi Paşa, kimi zamanlarda kitleleri etkileyecek ve galeyana kapılmaya sebep olacak olayların, yeterli tedbirler alınmadan eyleme dönüşmesi üzerine bir felakete dönüşebileceğini örnekleriyle ortaya koymaya çalıştığı ve Gediz Muharebelerinde başarısızlığa uğramanın nedeninin tam da bu durumla açıklanması gerektiğini ifade etmiştir.

Konuşmasında; orduların geri hatları ile iletişimin devam etmesi ve cephedeki kuvvetlerini besleyebilmeleri açısından tren hatlarının önemine değinen Fevzi Paşa, Yunan ordusunun tren hatlarını esas alarak Anadolu'da pozisyon almakta olduğunu ve bu yüzden Eskişehir ve Afyon'da kuvvetlerini toplamaya çalıştığını, kendilerinin de kuvvetlerini iki merkeze yoğunlaştırmak zorunda olduklarını bildirmiştir.

Fevzi Paşa son olarak, Batı Cephesi'nde elde edilecek kesin zaferin ancak tek elden sevk ve idare edilen düzenli ordu birlikleri ile mümkün olduğu, bunun için de bir an önce çetecilik faaliyetlerine son verilip düzenli orduya geçmenin harp sanatının zorunluluğundan kaynaklandığını "bundan sonra bütün gazetelerde Mustafa Kemal Paşa çeteleri namı olmayacak, Anadolu Büyük Millet Meclisi ordusu namı olacaktır" sözleriyle ifade etmeye çalışmıştır¹¹².

- Canik Mebusu Nafiz Bey'in Gayrimüslimlerin Askeri Vaziyetine Dair Takriri Hakkında Sözleri

22 Ocak 1921 tarihli Meclis gizli oturumunda, Canik Mebusu Nafiz Bey'in Gayrimüslimlerin de Müslümanlar gibi askerlikle mükellef oldukları ve şimdiye kadar neden askere alınmadıkları konusunda Müdafaa-i Milliye Vekâletine göndermiş olduğu sual takririni cevaplamak amacıyla bir konuşma yapan Fevzi Paşa; öncelikle Anadolu'da ne

111 TBMM G.C.Z., D.1, C.1, s. 44-46.

112 TBMM G.C.Z., D.1, C.1, s. 252-255.

kadar Gayrimüslim bulunduğu ile ilgili bilgi vermiştir.

Ardından, Gayrimüslimlerin niçin askere alınmadıkları hususunda; Balkan Savaşında silahlı olarak görev yapan Gayrimüslimlerin yaratmış oldukları sıkıntılar sebebiyle Birinci Dünya Savaşı sırasında silahsız olarak geri hatlarda Gayrimüslimlerden istifade edildiğini, muharip olarak bu unsurlardan faydalanılmadığını ifade etmiştir.

Mevcut şartlar altında Gayrimüslimlerden silahlı ya da silahsız olarak istifade etmeye çalışmanın birçok sıkıntıları beraberinde getireceği, bu durumun aleyhimize propaganda unsuru olarak kullanılabilmesi, bu nedenle Gayrimüslimlerin askerlik mükellefiyetlerini yerine getirmeleri için en uygun yolun onlardan alınacak nakdi bedel vasıtasıyla askerlikten muaf olmaları olduğunu belirtmiştir. Müslüman olanlardan 500 liraya kadar alınan bu bedelin Gayrimüslimlerden 500 ile 1.000 lira arasında alınmasının en sağlıklı çözüm yolu olduğunu belirtmiştir¹¹³.

- Yunan Taarruzu Üzerine Harp Vaziyeti Hakkında Görüşmeler ve TBMM'nin Kayseri'ye Nakli Münasebetiyle Sözleri

23 Temmuz 1921 tarihli gizli oturumda, Eskişehir Kütahya Savaşlarında üstün Yunan kuvvetleri karşısında başarılı olunamayacağı anlaşıldığında, Yunan kuvvetleri tarafından imha edilmesini engellemek amacıyla orduyu Sakarya nehrinin doğusuna kadar çekmek mecburiyetinde kalınmıştı. Her ne kadar orduda ciddi bir kayıp sözkonusu olmasa da ordunun geri çekilişinin mağlubiyet anlamına geldiği ve Yunan kuvvetleri tarafından tamamıyla imha edildiği yönünde bir propaganda oluşmuştu. Bu durum hem millette hem de milletvekilleri arasında derin bir üzüntüye ve karamsarlığa sebep olmuştu.

Bu yaşanan olaylar üzerine Heyeti Vekile Reisi Fevzi Paşa, Eskişehir Kütahya Savaşları ve ordumuzun durumu ile ilgili bilgi vermek üzere Meclis'te bir konuşma yapmak zorunda kalmıştır. Fevzi Paşa konuşmasında Yunan ordusunun bu savaşta nasıl bir harekât planı izlediği ve Türk ordusuna nerelerden saldırdığı, buna karşılık Türk ordusunun Yunan ordusunun ilerleyişini durdurmak ve yapılan kuşatma harekâtından kurtulmak amacıyla nasıl bir savunma ve çekilme planı izlediğine dair oldukça tafsilatlı bir açıklama yapmıştır.

Fevzi Paşa, savaş ile ilgili açıklamalarından sonra, Yunan kuvvetlerinin esas hedefinin Ankara'daki Meclisi ortadan kaldırmak olduğu için bütün gücüyle Ankara'ya saldırmak isteyeceğini, bu sebeple Meclisin Ankara'dan Kayseri'ye taşınması halinde ordunun hareket kabiliyetinin arttırılacağı, gerekirse yeni cephe açma imkanı olabileceğini ifade ederek, askeri bir zorunlulukla Meclisin Ankara'dan Kayseri'ye taşınması gerektiğini ifade etmiştir¹¹⁴.

- Mustafa Kemal Paşa'ya Başkumandanlık Verilmesi Hakkında Kanun Teklifi Münasebetiyle Sözleri

5 Ağustos 1921 tarihli gizli oturumda, ordunun ihtiyaçlarının giderilmesi ve Sakarya

113 TBMM G.C.Z., D.1, C.1, s. 320-322.

114 TBMM G.C.Z., D.1, C.2, s. 99-103.

Savaşı'na hazır hale gelmesini sağlamak amacıyla, Meclis'in tüm yetkilerini kullanmaya muktedir olarak Mustafa Kemal Paşa'nın üç ay süre ile Başkomutanlık makamına getirilmesi ile ilgili olarak verilen kanun görüşmeleri devam ederken söz alan Fevzi Paşa, Başkomutanlık konusundan ziyade, daha önceden de dile getirdiği Meclisin Ankara'dan Kayseri'ye taşınması üzerinde durmuş ve buna dair bir konuşma yapmıştır.

Fevzi Paşa, bir ülke ile anlaşma imzalamak için ya onun ordusunun mağlup edilmesi, ya da başkentinin işgal edilmesi ile o ülkenin sulh masasına oturtulduğu, bu taktiğin hem kendi tarihimizde, hem de dünya tarihinde birçok örneğini görmenin mümkün olduğunu belirtmiştir. İçinde bulunulan şartlar gereği yapılması gereken en önemli işlerden birisinin de Meclis'in yerinin değiştirilerek orduya manevra kabiliyeti kazandırmak olduğu, başkenti savunmak için ordunun Sakarya Nehri ile Ankara arasına sıkıştırılmasının doğru bir uygulama olmayacağını beyan etmiştir. Meclisin Ankara'dan naklinin halkta ve orduda morallerin bozulmasına neden olabileceği, bunu önlemek için de Meclis'ten seçilecek temsilciler vasıtasıyla askeri bu konuda aydınlatacak bir heyet oluşturmanın mümkün olduğu, önemli olanın başkentini bulduğu yer değil vatanın tüm toprakları olduğunu ifade etmiştir¹¹⁵.

- 144 Numaralı Başkomutanlık Kanunu'nun Süresinin Uzatılması Hakkında Sözleri

Başkomutanlık Kanunu'nun süresinin uzatılması ile ilgili olarak 31 Ekim 1921 tarihli gizli oturumdaki görüşmeler sırasında söz alan Fevzi Paşa; çıkarılmış olan bu kanunun Sakarya Meydan Muharebesi'nin kazanılmasındaki önemine değindikten sonra artık şartların değiştiği ve Yunan ordusunun tren hatlarından da istifade edebildiği, lojistik merkezlerine daha yakın olduğu savunma hattı oluşturduğunu belirtmiştir. Türk ordusunun ise Yunan ordusuna karşı yapacağı bir taarruzda işinin daha zor olduğu, bu şartlarda hem maddi hem de manevi bakımdan büyük önem taşıyan başkomutanlık makamının devam ettirilmesi gerektiğini beyan etmiş ve kanunun süresinin uzatılmasını istemiştir¹¹⁶.

- İtilaf Devletleri'nden Gelen Ateşkes Teklifi Münasebetiyle Sözleri

Sakarya Savaşı'ndan sonra Paris'te bir araya gelen İngiliz, Fransız ve İtalyan devletleri, Türkiye ile Yunanistan arasında devam eden savaşın sona ermesi, ateşkes antlaşmasının imzalanması ve bu çerçevede barış görüşmelerinin başlaması için TBMM Hükümeti'ne bir nota göndermişlerdir. Gönderilen notanın Hükümetçe değerlendirilmesinden sonra konu Meclis genel kuruluna getirilmiş ve notaya verilecek cevap hususunda İcra Vekilleri Heyeti Reisi Fevzi Paşa 24 Mart 1922 tarihli Meclis gizli oturumunda söz alarak milletvekillerine nota ile ilgili bilgi vermiştir.

Fevzi Paşa; Mütareke'nin siyasi bir karar olmakla birlikte askeri boyutunun göz ardı

115 TBMM G.C.Z., D.1, C.2, s. 181-182.

116 TBMM G.C.Z., D.1, C.2, s. 425.

edilmemesi gerektiğini, her ne kadar Meclis'in karar vermekte yetkili olduğu bilirse de bu konuda askeri zorunluluklar sebebiyle verilecek cevapta ordu başkumandanlığının görüşlerinin dikkate alınacağını belirtmiştir.

Meclisin belirleyeceği bir heyetin cephede başkumandanla görüştürülmesi ve bu görüşmeler neticesinde İtilaf devletlerine bir cevap yazmanın daha doğru olacağını ifade etmiştir¹¹⁷.

- Fevzi Paşa ve Edirne Milletvekili İsmet Paşa'nın, Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne Mareşallik Rütbesi ve Gazilik Unvanı Verilmesine Dair Tavrı

Sakarya Savaşı'nda, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'ya orduyu sevk ve idare için bizzat cepheye kadar gelerek yapmış olduğu fedakârlıklardan ötürü Gazilik ve Mareşallik unvanlarının verilmesi konusunda 8 adet teklifte bulunulmuştur. Bunlardan bir tanesi de Fevzi Paşa ve İsmet Paşa tarafından verilmiş olan tavrıdır. Tavrıların birleştirilmesi üzerine 19 Eylül 1921 tarihli Meclis oturumunda yapılan oylamada, Mustafa Kemal Paşa'ya Gazilik ve Mareşallik unvanlarının verilmesi oy birliği ile kabul edilmiştir¹¹⁸.

2.4. Hüseyin Bey'in Görevleri ve Faaliyetleri

Hüseyin Bey'in, 2. yasama yılında 5. Şube üyeliği, 3. yasama yılında 3. Şube üyeliği, 4. yasama yılında 1. Şube üyeliği ve Kavanin-i Maliye Encümeni üyeliği görevlerinde bulunduğu görülmüştür¹¹⁹. Hüseyin Bey'in, TBMM'deki gruplardan 1. Grup üyesi olduğu tespit edilmiştir¹²⁰.

Hüseyin Bey'in yasama faaliyetleri çerçevesinde tavrı, teklif, izahat isteme vd. bir faaliyeti ile Meclis kürsüsünden yaptığı bir konuşma tespit edilememiştir.

3. Kozan Milletvekillerinin Katıldıkları Oylamalar

Kozan milletvekilleri I. Yasama döneminde gerçekleştirilen 338 Kanun oylamasından 167'sinde oy kullanmışlardır. Yapılan 35 oylamada milletvekilleri tek başına oylamaya katılmışlarken; 70 oylamaya 2 milletvekili, 58 oylamaya 3 milletvekili ve 4 oylamaya da 4 milletvekili katılmıştır. Kanun oylamaları sırasında 161 kabul, 22 red oyu kullanılmışken 5 defa da çekimser oy kullanıldığı tespit edilmiştir. TBMM'de kabul edilen kanunlara, Kozan milletvekillerinin katılım oranı şu şekilde olmuştur;

Dr. Fikret Bey, TBMM'nin yasama süresince kabul ettiği 338 kanunun 90'ında oylamaya katılmış ve 82 kanunun kabulü yönünde oy kullanırken 8 kanuna da red oyu kullanmıştır. Kozan milletvekillerinin katıldığı 167 oylamanın 5 tanesine Dr. Fikret Bey tek

117 TBMM G.C.Z., D.1, C.3, s. 117, 118.

118 TBMM Z.C., D.1, C.12, s. 263, 264.

119 TBMM Z.C., D.1, C. 9, s. 19; C. 18, s. 21; C. 28, s. 20, 42.

120 Çoker, C. I, s. 304.

başına katılmıştır. Dr. Fikret Bey; Meclis'in 6 Mayıs 1922 tarihli oturumunda Başkanlık Süresinin 5 Mayıs 1922 Tarihinden İtibaren 3 Ay Daha Uzatılması Hakkındaki Kanun¹²¹ ve Meclis'in 3 Kasım 1922 tarihli oturumunda Barış Konferansı Delegeleri Masraflarına Dair Kanun¹²² oylamasında kabul oyu kullanmıştır. Meclis'in 4 Mayıs 1922 tarihli gizli oturumunda, Başkanlık Kanunu'nun ikinci maddesinin kaldırılmasına dair olan önergeye¹²³ ise red oyu vermiştir.

Dr. Mustafa Bey, TBMM'nin yasama süresince kabul ettiği 338 kanunun 111'inde oylamaya katılmış ve 96 kanunun kabulü yönünde oy kullanırken 13 kanuna red oyu kullanmıştır. Dr. Mustafa Bey 2 kanun oylamasında ise çekimser oy kullanmıştır. Kozan milletvekillerinin katıldığı 167 oylamanın 11 tanesine Dr. Mustafa Bey tek başına katılmıştır. Dr. Mustafa Bey; Meclis'in 5 Ağustos 1921 tarihli oturumunda Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine Başkanlık Tevcihine Dair Kanun¹²⁴, Meclis'in 31 Ekim 1921 tarihli gizli oturumunda, Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine Başkanlık Tevcihine Dair Kanunun Süresinin Uzatılması Hakkındaki Kanun¹²⁵, Meclis'in 6 Mayıs 1922 tarihli oturumunda Başkanlık Süresinin 5 Mayıs 1922 Tarihinden İtibaren 3 Ay Daha Uzatılması Hakkındaki Kanun¹²⁶ oylamasında kabul oyu kullanmıştır. Meclis'in 4 Mayıs 1922 tarihli gizli oturumunda, Başkanlık Kanunu'nun ikinci maddesinin kaldırılmasına dair olan önergeye¹²⁷ ise red oyu vermiştir.

Fevzi Paşa, TBMM'nin yasama süresince kabul ettiği 338 kanunun 20'sinde oylamaya katılmış ve 18 kanunun kabulü yönünde oy kullanırken 2 kanuna da red oyu kullanmıştır. Kozan milletvekillerinin katıldığı 167 oylamanın 2 tanesine Fevzi Paşa tek başına katılmıştır. Fevzi Paşa, Meclis'in 5 Ağustos 1921 tarihli oturumunda Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine Başkanlık Tevcihine Dair Kanun¹²⁸ ve Meclis'in 6 Mayıs 1922 tarihli oturumunda Başkanlık Süresinin 5 Mayıs 1922 Tarihinden İtibaren 3 Ay Daha Uzatılması Hakkındaki Kanun¹²⁹ oylamasında kabul oyu kullanmıştır. Meclis'in 4 Mayıs 1922 tarihli gizli oturumunda, Başkanlık Kanunu'nun ikinci maddesinin kaldırılmasına dair olan önergeye¹³⁰ ise red oyu vermiştir.

Hüseyin Bey, TBMM'nin yasama süresince kabul ettiği 338 kanunun 133'ünde oylamaya katılmış ve 124 kanunun kabulü yönünde oy kullanırken 6 kanuna red oyu kullanmıştır. Hüseyin Bey 3 kanun oylamasında ise çekimser oy kullanmıştır. Kozan milletvekillerinin katıldığı 167 oylamanın 17 tanesine Hüseyin Bey tek başına katılmıştır.

121 TBMM Z.C., D. 1, C. 19, s. 529, 530.

122 TBMM Z.C., D. 1, C. 24, s. 377.

123 TBMM G.C.Z., D.1, C. 3, s. 330.

124 TBMM Z.C., D. 1, C. 12, s. 22.

125 TBMM G.C.Z., D.1, C. 2, s. 431.

126 TBMM Z.C., D. 1, C. 19, s. 529, 530.

127 TBMM G.C.Z., D.1, C. 3, s. 330.

128 TBMM Z.C., D. 1, C. 12, s. 22.

129 TBMM Z.C., D. 1, C. 19, s. 529, 530.

130 TBMM G.C.Z., D.1, C. 3, s. 330.

Hüseyin Bey; Meclis'in 29 Kasım 1920 tarihli oturumunda İstiklal Madalyası Kanunu¹³¹, Meclis'in 5 Ağustos 1921 tarihli oturumunda **Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine Başkomutanlık Tevcihine Dair Kanun**¹³², Meclis'in 31 Ekim 1921 tarihli gizli oturumunda, Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine Başkomutanlık Tevcihine Dair Kanunun Süresinin Uzatılması Hakkındaki Kanun¹³³, Meclis'in 19 Aralık 1921 tarihli oturumunda Hıyaneti Vataniye Mücriminin Bir Kısmının Aflarına Dair Kanun¹³⁴, Meclis'in 6 Mayıs 1922 tarihli oturumunda Başkomutanlık Süresinin 5 Mayıs 1922 Tarihinden İtibaren 3 Ay Daha Uzatılması Hakkındaki Kanun¹³⁵ hakkındaki oylamalarda kabul oyu kullanmıştır.

Kozan milletvekilleri I. Yasama döneminde gerçekleştirilen Kanun tasarısı, Encümen Mazbatası, hükümet üyeleri güven oylaması, taktir, bütçe, izin vd. konularda yapılan oylamalardan 78'ine katılmışlardır. Yapılan 25 oylamada milletvekilleri tek başına oylamaya katılmışlarken; 28 oylamaya 2 milletvekili, 23 oylamaya 3 milletvekili ve 2 oylamaya da 4 milletvekili katılmıştır. Oylamalar sırasında 63 kabul, 23 red oyu kullanılmışken 5 defa da çekimser oy kullanıldığı tespit edilmiştir. TBMM'deki diğer oylamalarda Kozan milletvekillerinin katılım oranı şu şekilde olmuştur;

Dr. Fikret Bey, TBMM'de yapılan diğer oylamalardan 39 oylamaya katılmış ve 20 oylamada kabul oyu kullanırken 8 oylamada red oyu kullanmıştır. Dr. Fikret Bey, 1 oylamada ise çekimser oy kullanmıştır. Kozan milletvekillerinin katıldığı 78 oylamanın 3 tanesine Dr. Fikret Bey tek başına katılmıştır. Dr. Fikret Bey, Meclis'in 30 Ekim 1922 tarihli oturumunda Hilâfet ve Hâkimiyeti Milliye hakkındaki Rıza Nur Bey ve arkadaşlarının taktirine¹³⁶ kabul oyu vermişken; Meclis'in 14 Eylül 1920 tarihli oturumunda Meni Müskirat Kanun Tasarısı'na¹³⁷ ise red oyu kullanmıştır.

Dr. Mustafa Bey, TBMM'de yapılan diğer oylamalardan 50 oylamaya katılmış ve 34 oylamada kabul oyu kullanırken 15 oylamada red oyu kullanmıştır. Dr. Mustafa Bey, 1 oylamada ise çekimser oy kullanmıştır. Kozan milletvekillerinin katıldığı 78 oylamanın 7 tanesine Dr. Mustafa Bey tek başına katılmıştır. Dr. Mustafa Bey, Meclis'in 30 Ekim 1922 tarihli oturumunda Hilâfet ve Hâkimiyeti Milliye hakkındaki Rıza Nur Bey ve arkadaşlarının taktirine¹³⁸ ve Meclis'in 6 Ekim 1921 tarihli oturumunda Koçgiri Hadisesi amilleri hakkındaki karara¹³⁹ kabul oyu vermişken; Meclis'in 14 Eylül 1920 tarihli oturumunda Meni Müskirat Kanun Tasarısı'na¹⁴⁰ ise red oyu kullanmıştır.

131 TBMM Z.C., D. 1, C. 6, s. 137.

132 TBMM Z.C., D. 1, C. 12, s. 22.

133 TBMM G.C.Z., D.1, C. 2, s. 431.

134 TBMM Z.C., D. 1, C. 15, s. 155.

135 TBMM Z.C., D. 1, C. 19, s. 529, 530.

136 TBMM Z.C., D. 1, C. 24, s. 297, 298.

137 TBMM Z.C., D. 1, C. 4, s. 154.

138 TBMM Z.C., D. 1, C. 24, s. 297, 298.

139 TBMM Z.C., D. 1, C. 13, s. 109.

140 TBMM Z.C., D. 1, C. 4, s. 154.

Fevzi Paşa, TBMM’de yapılan diğer oylamalardan 6 oylamaya katılmış ve 5 oylamada kabul oyu kullanırken 1 oylamada red oyu kullanmıştır. Fevzi Paşa, Meclis’in 30 Ekim 1922 tarihli oturumunda Hilâfet ve Hâkimiyeti Milliye hakkındaki Rıza Nur Bey ve arkadaşlarının tavrına¹⁴¹ kabul oyu vermiştir.

Hüseyin Bey, TBMM’de yapılan diğer oylamalardan 60 oylamaya katılmış ve 45 oylamada kabul oyu kullanırken 13 oylamada red oyu kullanmıştır. Hüseyin Bey, 2 oylamada ise çekimser oy kullanmıştır. Kozan milletvekillerinin katıldığı 78 oylamanın 15 tanesine Hüseyin Bey tek başına katılmıştır. Hüseyin Bey, Meclis’in 26 Temmuz 1922 tarihli gizli oturumunda, İstiklâl Mahkemeleri’nin faaliyetlerine ara vermeleri hakkında Mersin Mebusu Salâhattin Bey ve arkadaşları verilen tavrına¹⁴² ve Meclis’in 30 Ekim 1922 tarihli oturumunda Hilâfet ve Hâkimiyeti Milliye hakkındaki Rıza Nur Bey ve arkadaşlarının tavrına¹⁴³ kabul oyu vermişken; Meclis’in 6 Ekim 1921 tarihli oturumunda Koçgiri Hadisesi amilleri hakkındaki karara¹⁴⁴ red oyu kullanmıştır.

SONUÇ

Mustafa Kemal Paşa tarafından hazırlanan Seçim beyannamesi gereğince 5 milletvekilini TBMM’ye gönderen Kozan, dönemin Sivas Valisi Reşit Paşa’nın (Ronabar) Nisab-ı Müzakere Kanunları gereğince Meclise katılmadan istifa etmesi üzerine I. Yasama döneminde 4 milletvekili ile temsil edilmiştir.

Kozan milletvekilleri Meclis’te buldukları süre içinde gerek seçim bölgelerinin sorunları gerekse ülkenin genel sorunları ile ilgili olarak aktif olarak çalışmışlardır.

Fevzi Paşa’nın İcra Vekilleri Heyeti Reisliği ve Müdafaa-i Milliye Vekilliği görevlerini yürütmesi, Hüseyin Bey’in izin alarak bizzat cepheye gitmesi veya Dr. Fikret Bey’in Kastamonu İstiklal Mahkemesi üyeliği bunun örneğidir.

Milletvekilleri arasında söz alma, tavrı, teklif, izahat isteme vb. yasama faaliyeti tespit edilemeyen tek milletvekili Hüseyin Bey’dir. Buna karşılık Kozan milletvekilleri içerisinde Meclis’teki oylamalara en fazla katılan ise Hüseyin Bey olmuştur. Fevzi Paşa’nın ve Dr. Fikret Bey’in oylamalarda diğer milletvekillerine göre daha az bulunmuş olmaları ise yapmış oldukları görev sebebiyle Milli Mücadele’nin askeri safhası tamamlanana kadar Ankara dışında bulunmalarından kaynaklanmıştır.

141 TBMM Z.C., D. 1, C. 24, s. 297, 298.

142 TBMM G.C.Z., D.1, C. 3, s. 632.

143 TBMM Z.C., D. 1, C. 24, s. 297, 298.

144 TBMM Z.C., D. 1, C. 13, s. 109.

KAYNAKÇA

Arşivler

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

B.C.A. Fon No: 030.11.10 Yer No: 3.6.19

B.C.A. Fon No: 030.10.00 Yer No: 77.509.15

B.C.A. Fon No: 030.18.11 Yer No: 2.32.2

B.C.A. Fon No: 030.18.11 Yer No: 3.20.12

B.C.A. Fon No: 490.1.00 Yer No: 516.2072.1

TBMM Arşivi

Dr. Fikret Bey'in Tercüme-i Hal Belgesi, TBMM Arşivi, Devre 1, Sicil No: 291.

Dr. Mustafa Cantekin'in Tercüme-i Hal Belgesi, TBMM Arşivi, Devre 6, Sicil No: 95.

Fevzi Paşa'nın Tercüme-i Hal Belgesi, TBMM Arşivi, Devre 1, Sicil No: 293.

Mareşal Fevzi Çakmak'ın Tercüme-i Hal Belgesi, TBMM Arşivi, Devre 8, Sicil No: 293.

Hüseyin Bey'in Tercüme-i Hal Belgesi, TBMM Arşivi, Devre 1, Sicil No: 294.

Milli Savunma Bakanlığı Arşivi

Fevzi Paşa'nın Askeri Safahat Belgesi, Milli Savunma Bakanlığı Arşivi, Sicil No: 1311-7.

Resmi Yayınlar

Zabıt Cerideleri Açık Oturum Zabıtları

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, C. 1, 3. Baskı, TBMM Basımevi, Ankara, 1959.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, C. 2-5, 3. Baskı, TBMM Basımevi, Ankara, 1981.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, C. 6, 2. Baskı, TBMM Basımevi, Ankara, 1943.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, C. 7, 2. Baskı, TBMM Basımevi, Ankara, 1944.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, C. 8, 2. Baskı, TBMM Basımevi, Ankara, 1945.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, C. 9, 2. Baskı, TBMM Basımevi, Ankara, 1954.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, C. 10-17, TBMM Basımevi, Ankara, 1958.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, C. 18-22, TBMM Basımevi, Ankara, 1959.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, C. 23-27, TBMM Basımevi, Ankara, 1960.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, C. 28-29, TBMM Basımevi, Ankara, 1961.

Zabıt Cerideleri Gizli Oturum Zabıtları

TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. 1-4, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Sanem Matbaası, Ankara, 1985.

Kitap ve Makaleler

Akbal, İsmail, “Milli Mücadele Dönemi II (1920-1923)”, *Osmanlı’dan İkininli Yıllara Türkiye’nin Politik Tarihi İç ve Dış Politika*, Ed. Adem Çaylak, Cihat Göktepe vd., Savaş Yayınevi, Ankara, 2009.

Akın, Rıdvan, *TBMM Devleti (1920-1923) Birinci Meclis Döneminde Devlet Erkleri ve İdare*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

Aslan, Yavuz, *Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti’nin Kuruluşu, Evreleri, Yetki ve Sorumluluğu (23 Nisan 1920-30 Ekim 1923)*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2001Akandere, Osman, “Damat Ferit Paşa’nın IV. Hükümeti Döneminde Kuvâ-yı Milliye İleri Gelenleri Hakkında Verilen İdam Kararları”, *A.Ü. TİTE Atatürk Yolu Dergisi*, S. 43, Ankara, Bahar, 2009.

Aybars, Ergün, “Mareşal Fevzi Çakmak”, *Ölümünün 60’uncu Yıl Dönümünde Mareşal Fevzi Çakmak Paneli*, Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara, 2010.

Aydemir, Şevket Süreyya, *Tek Adam*, Remzi Kitabevi, C. 3, İstanbul, 1997.

Aydın, Ayşe, “Türkiye Büyük Millet Meclisi Birinci Döneminde Görev Yapan Sağlık Mensupları” *ATAM Dergisi*, S. 42, C. XIV, Ankara, Kasım, 1998.

Baycan, Nusret, “Fevzi Çakmak”, *ATAM Dergisi*, S. 16, C. VI, Ankara, Kasım, 1989.

Çamurdan, Ahmet Cevdet, *Kozan’ı Tanıyalım*, Önder Matbaası, Ankara, 1973.

Çelik, Kemal, *Milli Mücadele’de Adana ve Havalisi (1918-1922)*, TTK Yayınları,

Ankara, 1999.

Çoker, Fahri, *Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923*, C. I, III, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1995.

Demirel, Ahmet, İlk Meclis'in Vekilleri Milli Mücadele Döneminde Seçimler, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

Gemici, Filiz, *Milli Mücadele Bir Vali: Sivas Valisi Mehmet Reşit Paşa (1868-1924)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2007.

Girgin, Kerem Ozan, *Türkiye Seçim Tarihi*, Sokak Kitapları Yayıncılık, İstanbul, 2013.

Gök, Hayrullah, *Mareşal Fevzi Çakmak'ın Askeri ve Siyasi Faaliyetleri (1876-1950)*, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1997.

Güneş, İhsan, *Birinci Dönem TBMM'nin Düşünce Yapısı (1908-1923)*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2009.

Koparan, Engin, "1930-1935 Döneminde Türkiye'de Masonluk Tarihi", *Mimar Sinan, Türkiye Hür ve Kabul Edilmiş Masonları Büyük Locası Yayınları*, S. 135, İstanbul, 2006.

Mango, Andrew, *Atatürk Modern Türkiye'nin Kurucusu*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2009.

Neziroğlu, İrfan ve Yılmaz, Tuncer, *Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri*, C. 1, TBMM Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2013, s. 3, 37, 49, 55; *TBMM Albümü, 1920-2010 1. Cilt 1920-1950*, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2010.

Pancaroglu, Adnan Ferruh, *Yakın Tarihimize Millet Partisi Olgusu (1948-1977)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar, 2006.

Sezgin, Ömür, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu*, Birey ve Toplum Yayıncılık, Ankara, 1984.

Teke, Ali Vehbi, *Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde I-V. Dönem Adana Milletvekilleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, A.Ü. TİTE, Ankara, 2009.

Topaloğlu, Murat, *Osmanlı Devleti'nin Çözülme Devrinde Kozanoğulları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2007.

TBMM Albümü, 1920-2010 (1. Cilt 1920-1950), TBMM Basın ve Halkla İlişkiler

Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2010.

Ünalp, Rezzan, “Mareşal Fevzi Çakmak’ın Özgeçmişi”, *Ölümünün 60’uncu Yıl Dönümünde Mareşal Fevzi Çakmak Paneli*, Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara, 2010.

Üzelgök, Özlem, *Adana İli Kozan İlçesi Halk Kültürü Araştırmaları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana, 2008.

Yarar, Hülya ve Delialioğlu, Mustafa, *Cepheden Meclise*, Milli Savunma Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999.

Yazan, Şamil, *Kozan Sancağında Yaşayan Osmanlı Ermenilerinin Siyasi Faaliyetleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş, 2011.

Yeşilyurt, Süleyman, *Mareşal ve İnönü’nün Bitmeyen Kavgası*, Alter Yayıncılık, Ankara, 2012.

Yılmaz, Veli, *Fevzi Çakmak*, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2006.

Yüzgeç, Ayşegül Demirden, *Birinci Büyük Millet Meclisi’nin Yapısı ve Faaliyetleri, (1920-1923)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2006.

II. Dünya Savaşı Başlangıcında Belçika'daki Türk Öğrenciler

Turkish Students in Belgium at the Beginning of the
Second World War

ÖZET

Yeni kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti her alanda olduğu gibi eğitim alanında da eksikliklerini gidermek ve çağın gereksinimlerine uygun eğitim kurumları oluşturmak istiyordu. Bu kurumları oluşturmak ve buralarda çalışacak nitelikli eleman yetiştirmek amacıyla bir yandan yurtdışından uzmanlar getirilirken diğer yandan yurtdışına öğrenci gönderiliyordu. Belçika, Cumhuriyet öncesi dönemde de öğrenci gönderilen ülkeler arasındaydı. Ancak Ömer Buyse'nin Türkiye'ye davet edilmesinden sonra özellikle teknik eğitim alanında önemli bir konuma yükseldi. II. Dünya Savaşının başlamasıyla Belçika'nın, Almanlar tarafından işgal edilmesi üzerine dönemin Türk Hükümeti Belçika'daki öğrencileri geri çağırmak zorunda kaldı.

Anahtar Kelimeler: Belçika, Teknik Eğitim, II. Dünya Savaşı, Yurtdışındaki Türk Öğrenciler

ABSTRACT

State of Republic of Turkey which had newly established wanted to make up the deficiency on the field of training like on the other fields and to make proper institutions to the age's requirements. While specialists were brought from abroad in terms of constituting those institutions and training qualified personnel who will work and also students were sent to abroad. Belgium was among countries where students had been sent before The Republic. But it went up in an important position especially in technical training field after Omer Buyse was invited to Turkey. With the beginning of World War II, the period 's Turkish Government had to call students back from Belgium after it was occupied by Germans.

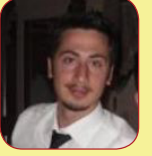
Key Words: Belgium, Technical Training, World War II, Turkish Students abroad

Ayhan SERTKAYA
Araştırma Görevlisi

Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Eğitim Bilimleri Enstitüsü,
ayhan.sertkaya@omu.edu.tr

Yakup YILMAZ
Araştırma Görevlisi

Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Eğitim Bilimleri
Enstitüsü,
yakup.yilmaz@omu.edu.tr

"Belçika'nın öğrenci gönderilen ülkeler arasında yer almasında teknik eğitim konusunda tecrübelerinden faydalanmak maksadıyla, dönemin Maarif Vekili Necati Bey'in daveti üzerine ülkemize gelmiş olan Prof. Dr. Omer Buyse'nin hazırlamış olduğu teknik öğretim raporunun büyük önemi vardır. "

Eser Geçmişi

12/05/2016'da başvuru alındı, 08/07/2016'da kabul edildi,
15 Ağustos 2016' da yayınlandı.

Paper History

Received on 12/05/2016, Accepted on 08/07/2016,
Published on 15 August 2016

DOI:

<http://dx.doi.org/10.21551/jhf.v2i2.5000189215>

GİRİŞ

Dünya tarihini en çok etkileyen savaşlardan biri olan ve 1939- 1945 yılları arasında başta Avrupa olmak üzere dünyanın birçok yerinde büyük felaket ve yıkımlara yol açan II. Dünya Savaşı, Alman ordularının 1 Eylül 1939 tarihinde Polonya'yı işgal etmesiyle başladı¹. 10 Ekim'de Hitler, Hollanda, Belçika ve Lüksemburg üzerinden Fransa ve İngiltere'ye taarruz edilmesi emrini verdiyse de taarruz hemen gerçekleşmedi². Ancak Almanya'nın Hollanda'ya ve Belçika'ya saldıracağı yönünde birtakım söylentiler yayılmaya devam ediyordu. Bu hususta dönemin Hariciye Vekili Şükrü Saraçoğlu, konuyla ilgili Türkiye'nin Berlin Büyük Elçisi'nden Hariciye Vekâleti'ne gelen bir yazıyı, 27 Şubat 1940 tarihinde Başvekâlet'e gönderdi. Berlin Büyük Elçisi'nden gelen yazıda, Almanya'nın, Belçika'ya taarruz etmesi ihtimali hususunda Belçika'nın Roma sefirine yapılan bir ihbardan bahsediliyordu. Bu ihbar üzerine Belçika Hükümeti böyle bir saldırının gerçekleşmesi halinde Belçika Ordusu'nun tüm gücüyle vatanlarını korumaya mecbur ve hazır olduğu yönünde bir açıklama yapmıştı. Almanya'nın böyle bir saldırısı ihtimal dahilinde olsa da, Belçikalılar konuya sağduyulu yaklaşımı, Almanya'nın gururunu kırmayacak ve herhangi bir olaya meydan vermeyecek şekilde davranışlarından bahsedilen yazıda "(...) *Bu taarruzun neden geri kaldığı, ne vakit böyle bir taarruzun vukua geleceğini bugün tahmin edecek malumat ve istidlaat mevcut değildir*" denilerek saldırı ihtimalinin devam ettiği ancak ne zaman gerçekleşeceğinin bilinmediği belirtiliyordu³.

1940 yılı Nisan ayının ilk günlerinde İngiltere ve Fransa, olası Alman saldırısını karşılamak maksadıyla Belçika topraklarına yığınak yapmak istediler. Ancak Belçikalılar, Almanlardan çekindikleri için tarafsız olduklarını ileri sürüp bu teklifi reddettiler. Belçikalıların bu kararı üzerine, İngiliz ve Fransız orduları, Fransa'nın Belçika sınırına yığınak yaptılar. Mayıs ayında taarruz gerçekleşene kadar Hitler on iki kez saldırı emri verip sonrasında vazgeçti. Nihayet 10 Mayıs 1940 sabahında Alman orduları Hollanda ve Belçika'ya saldırdı. Bunun üzerine İngilizler ve Fransızlar, 500.000 kişilik bir kuvvetle Belçika topraklarına girdiler. Hollanda, Alman saldırısına direnemeyip 15 Mayıs'ta teslim oldu. Belçikalılar ise İngiliz ve Fransız desteğine rağmen 27 Mayıs'a kadar dayanabildiler. 10 Haziran'da İtalyanların, Fransa'ya savaş ilan etmelerinden sonra 14 Haziran'da Paris, Alman kuvvetlerince işgal edildi⁴.

1 Baskın Oran, Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, (cilt I: 1919-1980), İstanbul, 2004, s. 387.

2 Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, (cilt 1-2: 1914-1995), İstanbul, 1995, s. 362

3 BCA. 030-0-010-000-000-232-561-4

4 Fahir Armaoğlu, A.g.e., s. 366-367.

II. DÜNYA SAVAŞI BAŞLANGICINDA BELÇİKA'DAKİ TÜRK ÖĞRENCİLERİN DURUMU

Bu sırada Avrupa'nın pek çok ülkesinde olduğu gibi Belçika'da da eğitim almakta olan öğrencilerimiz bulunuyordu. Nitekim Belçika, Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren eğitim amacıyla öğrenci gönderdiğimiz ülkelere biridir^{5*}. Daha 1924 yılında Darülfünun Emini İsmail Hakkı Baltacıoğlu başkanlığında kurulan jüri tarafından belirlenip Avrupa'ya gönderilen 22 öğrenciden Vildan Aşir ve Suat Hayri isimli öğrenciler Beden Eğitimi Programı için Belçika'ya gönderilmişlerdi. 1927 yılında Avrupa'da bulunan 42 öğrenciden 3'ü yine Belçika'da bulunuyordu⁶. 1928-29 eğitim öğretim yılında bu sayı 25'e⁷, 1929-30 eğitim öğretim yılında ise 31'e yükseldi⁸. 1927-31 yılları arasında ise Belçika ile İsviçre, Fransa ve Almanya'dan sonra en çok öğrenci gönderilen Avrupa ülkeleriydi⁹. 1937-1938 eğitim öğretim yılında yurtdışına gönderilen 204 öğrenciden 21'i yine Belçika'ya gönderilmiştir. Belçika bu eğitim öğretim yılında Almanya ve Fransa'dan sonra yine en çok öğrenci gönderilen ülkeydi¹⁰.

Belçika'nın öğrenci gönderilen ülkeler arasında yer almasında teknik eğitim konusunda tecrübelerinden faydalanmak amacıyla, dönemin Maarif Vekili Necati Bey'in daveti üzerine ülkemize gelmiş olan Prof. Dr. Omer Buyse'nin hazırlamış olduğu teknik öğretim raporunun büyük önemi vardır. Uzun yıllar Amerika'da kalarak eğitim sistemi üzerine çalışmalar yapan Mısır asıllı Omer Buyse daha sonra Belçika'ya geçerek burada İş Üniversitesi'ni (*Universite du Travail*) kurdu. Aynı üniversitenin dört yıl idareciliğini yaptı. Daha sonra bu üniversitenin programını ve elde edilen sonuçları topladığı çalışması olan "İş Üniversitesi" adlı eserini yayınladı. 1926 yılı sonunda kendisi ile Türkiye'deki ziraat, sanayi ve meslek okullarını incelemek ve bu konuda bir program hazırlamak üzere anlaşmaya varılarak Türkiye'ye davet edildi¹¹. Nisan 1927'de Türkiye'ye

5 * Osmanlı döneminde de Belçika Avrupa öğrenci gönderdiğimiz ülkeler arasındaydı. Sultan Abdulmecid tarafından Avrupa'ya gönderilen Türk ressamlardan olan Hüsnü Yusuf, öğrenimi için Fransa'dan sonra Belçika'ya gitmişti. 1851'de Avrupa'nın çeşitli şehirlerine gönderilen öğrencilerden Hayri Bey ve Otakçılar'lı Necip Efendi Belçika'ya giden öğrencilerdi. Hayri Bey, Belçika Harp Okulu'nda okurken aynı zamanda Mühendislik Okulu'na da devam ederek burayı da bitirdi. Türkiye'ye döndükten sonra Mühendishane'ye hoca olarak atandı. Necip Efendi de askeri okuldan mezun olduktan sonra Türkiye'ye dönerek Hayri Bey gibi Mühendishane'de görevlendirildi. Bu konuda bkz. Cahit Bilim, "Osmanlılar'da Avrupa'ya Öğrenci Gönderilmesi", Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, C. I, S. I, (Nisan 1999), s. 28; Yine 1870 Fransa- Prusya Savaşı nedeniyle Fransa'daki öğrenciler Belçika'daki çeşitli okullara nakledilmişlerdi. 1873 yılında ise Belçika'ya 22 öğrenci gönderilmişti. Bu konuda bkz. Adnan Şişman, Tanzimat Dönemi'nde Fransa'ya gönderilen Osmanlı Öğrencileri, Ankara, 2004, s. 10, 77.

6 Seyfi Yıldırım, Eğitim Amacıyla Yurt Dışına Gönderilen Öğrenciler (1940-1970): Prosopografik Bir Çalışma Örneği,(Doktora Tezi), Ankara, 2005, s. 50-56.

7 Cafer ULU, "1416 Sayılı "Ecnebi Memleketlere Gönderilecek Talebe Hakkında Kanun" Ve Cumhuriyetin İlk Yıllarındaki Uygulamaları", Tarih Okulu Dergisi, Mart 2014, Yıl 7, Sayı XVII, ss. 499.

8 A.g.m, s. 512.

9 Seyfi Yıldırım, A.g.e, s. 66.

10 Bahattin Demirtaş, Atatürk Döneminde Eğitim Alanında Yaşanan Gelişmeler, Akademik bakış, c.1, S. 2, Yaz 2008, s. 166.

11 Mustafa Ergün, Atatürk Devri Türk Eğitimi, Ankara, 1997, s. 143

gelen Omer Buyse İstanbul, Ankara, İzmir, Kütahya, Konya ve Adana gibi şehirleri gezerek incelemelerde bulundu. Böylece sorunları ve ihtiyaçları yerinde görüp tespit eden Buyse, hazırladığı teknik öğretim raporunu Haziran 1927'de Maarif Vekâleti'ne teslim etti. Bu raporda; *her derecede verilecek eğitim, genel, teknik, medeni ve ahlaki özelliklere sahip olmalıdır, mesleki eğitim ile ilgili çalışmalara yerel meslek kuruluşlarıyla, sanat ve ticaret gruplarının temsilcilerinin katıldığı komisyonlar da dahil edilmelidir, sanayimizin ihtiyaç duyduğu kalifiye eleman ile Türkiye'nin muhtelif şehirlerinde açılmış ve açılacak olan meslek okulları için öğretmen yetiştirmek amacıyla Ankara'da Mustafa Kemal İş Üniversitesi açılmalıdır*" gibi öneriler bulunuyordu. Omer Buyse'nin bu raporu Maarif Vekâleti tarafından incelendikten sonra uygulamaya konulmasına karar verildi¹². Aynı yıl Omer Buyse'nin tavsiyesi üzerine Brüksel'de bir sanayi okulunun müdürü olan Bayan Bocard Türkiye'ye davet edildi. Maarif Vekâleti, Bayan Bocard ile üç yıllık bir mukavele yaparak önce Evişleri Tedrisatı Umum Müdürlüğü'ne ardından Kız Sanayi Mektepleri Umum Müdürlüğü'ne görevlendirdi¹³. Böylece yeni meslek okullarının şekillenmesinde Belçika modelinin örnek alınması öngörülmüştü¹⁴.

Bunun üzerine Türkiye'den birçok öğrenci Belçika'daki teknik üniversitelere gönderildi¹⁵. II. Dünya Savaşı başladığı sırada Belçika'da Maarif Vekâleti hesabına tahsil görmekte olan öğrencilerimizin yanı sıra çeşitli kurumlar adına ve kendi hususi imkânları ile eğitim görmekte olan öğrenciler de bulunuyordu. Liege Üniversitesi, Bruksel Üniversitesi ve Mons Politytechnique Fakültesi özellikle Sümerbank ile Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü'nün Belçika'da öğrenci gönderdiği kurumlardı¹⁶. Ancak II. Dünya Savaşı'nın başlaması ve Nazi işgaline karşı koyamayan Belçika'nın kısa bir direnişten sonra 27 Mayıs'ta teslim olması, işgal altındaki Belçika'da bulunan öğrenciler için de çeşitli sorunlara yol açtı. Savaş aynı zaman da Türkiye'nin eğitim amacıyla yurtdışına öğrenci gönderme politikalarının da değişmesine neden oldu. Nitekim İcra Vekilleri Heyeti'nin 20 Mayıs 1940 tarihli toplantısında Avrupa'ya öğrenci gönderilmemesine karar verdi¹⁷. Buna rağmen aynı yıl özellikle Almanya, İsviçre ve Macaristan'dan yaz tatilini geçirmek üzere

12 Mehmet Okur, Milli Mücadele ve Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Milli ve Modern Bir Eğitim Sistemi Oluşturma Çabaları, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (2005), 5/1, s. 211- 212.

13 Ömer Akdağ, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Eğitim Alanında Yabancı Uzman İstihdamı (1923-1940)", Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (2008), 1/1, s. 59-60.

14 Necdet Sakaoğlu, "Ön Bilgi Raporu: 14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye'de Eğitim", Forum İstanbul- Yarının Kurulması Hedef 2023, s. 29. (file:///C:/Users/user/Desktop/belçikadaki%20öğrenciler/Turkiye'de%20Egitim.pdf)12.5.2014.

15 * Belçika'nın teknik eğitim alanında önemli bir konumda olmasının altında Tanzimat döneminde mesleki eğitim amacıyla buraya öğrenci gönderilmesi olmalıdır. Nitekim 1870 Fransa- Prusya Savaşı'nda Paris'in işgal edilmesi üzerine, çeşitli alanlarda çıraklık eğitimi için Paris'te bulunan Türk öğrenciler Belçika'ya gönderilmişlerdir. Bu öğrenciler gündüzleri, Liège'de bulunan ve lokomotifler, vagonlar, buharlı makineler ile çeşitli makine aletlerinin üretildiği Saint-Léonard isimli şirketin atölyelerinde eğitim alırken teorik bilgiler için de akşamları Ecole Industrielle'ye devam etmişlerdir. Bunun yanı sıra yine 1873'te mesleki eğitim görmeleri amacıyla Belçika'ya 22 öğrenci gönderilmiştir. Bu konuda bkz: Adnan Şişman, Tanzimat Dönemi'nde Fransa'ya gönderilen Osmanlı Öğrencileri, Ankara, 2004, s. 76-77.

16 BCA, 030-0-010-000-000-142-14-11

17 BCA, 030-0-010-000-000-154-85-14

yurda dönen öğrenciler eğitim gördükleri ülkelere geri döneceklerdi¹⁸.

Bu arada Hariciye Vekâleti, Avrupa'da özellikle işgal altındaki Belçika ve Fransa'daki öğrencilerin sorunlarının halledilmesi hususunda Başvekâlet'e başvurdu. Hariciye Vekâleti 24 Temmuz 1940 tarihli yazısında özetle; *"Belçika ile Fransa'nın gerek işgal altında ve gerekse işgal dışında kalan kısımlarında bulunan talebelerimizin eğitimlerinin belli bir düzene kavuşturulması konusunda bazı zorluklarla karşılaşmaktadır. Bu zorluklar özellikle talebelerin farklı müesseselere mensup bulunmaları ve bu müesseselerin birbirlerinden farklı yollar izlemelerinden kaynaklanmaktadır. Bu sorunun gündelik tedbirler yerine kat'i surette bir an evvel izalesi gerekmektedir. Bu nedenle ilgili müesseselerimizle görüşülerek gerekli kararların alınması ve bu kararların yurtdışındaki memurlarımıza bildirilmek üzere bir an önce vekâletimize bildirilmesi"* rica ediliyordu¹⁹.

Bunun üzerine Başvekâlet'te ilgili kurum temsilcilerinin de katıldığı bir komisyonda Belçika ve Fransa'daki öğrencilerin bir an önce yurda geri getirilmeleri ve geri dönüşlerini sağlamak için gereken paranın ilgili müesseseler tarafından biran evvel Paris ve Berlin elçiliklerine gönderilmesi kararı alındı²⁰. Böylece Belçika ve Fransa'da okuyan öğrencilerin Ağustos ayı sonuna kadar yurda getirilmeleri planlandı. Bu nedenle Eylül aylıklarının gönderilmemesi kararı da alındı. Ancak planlandığı gibi Ağustos ayı sonuna gelindiğinde öğrencilerimizin büyük bir kısmı halen yurtdışındaydı. Bu öğrenciler özellikle pasaport ve vize işlemlerindeki zorluklar dolayısıyla buldukları ülkelere ayrılmadılar. Bunun üzerine Maarif Vekâleti, 25 Eylül 1940 tarihinde Başvekâlet'e başvurarak; Belçika ve Fransa'da okuyan öğrencilerin yurda dönebilmeleri için yol parası ve diğer ihtiyaçları dikkate alınarak ilgili elçilikler ile talebe müfettişliklerine krediler açıldığını ve bu hususun Hariciye Vekâleti'ne bildirilerek bu işi bir an evvel neticelendirmesinin rica edildiğini, ancak Hariciye Vekâleti'nden gelen 3 Eylül 1940 tarihli yazıda *"Fransa'nın meşgul muntakasındaki talebe ile Bruxelles'deki talebenin Bruxelles-Berlin yolu üzerinden memlekete dönebilmeleri için Alman Hükümeti'nden müsaade alınmasının Berlin Büyük Elçiliği'ne yazıldığı, bu müsaadenin istihsal beklenilmekte olduğu,..."* şeklinde cevap verildiği belirtiliyordu. Maarif Vekâleti aynı yazıda Talebe Müfettişinin de kendilerine gönderdiği yazıda öğrencilerin Eylül aylıklarının gönderilmesi taleplerinin yanı sıra kendi hususi imkânlarıyla yurtdışında okuyan öğrenci velilerinin de Hariciye Vekâleti'ne aynı istekle müracaat ettikleri ifade ediliyordu. Böylece Maarif Vekâleti, pasaport ve vize işlemlerindeki sıkıntılar nedeniyle öğrencilerin büyük bir kısmının henüz tahsil yerlerinde bulunduğunu, bu nedenle öğrencilere eylül aylıklarının gönderilmesi ve hususi öğrenciler için de döviz müsaadesinin verilmesi hususunda Başvekâlet'ten talepte bulunuyordu²¹.

Bu talep üzerine Başvekâlet'ten, Maarif Vekâleti'ne gönderilen 30 Eylül 1940 tarihli yazıda Eylül istihkaklarının yarısının döviz olarak verilmesi kararına varıldığını ve durumun Maliye Vekâleti'ne de yazıldığı bildirildi. Bu karar aynı gün "Acele" ibaresiyle Maliye Vekâleti'ne de bildirilerek öğrencilerinin yurda gelebilmeleri için Eylül aylıklarının

18 BCA, 030-0-010-000-000-154-85-14

19 BCA, 030-10-000-000-142-14-6

20 BCA, 030-10-000-000-142-14-6

21 BCA, 030-10-000-000-142-14-10

yarısının döviz olarak verilmesi istendi²².

Bundan sonra 19 Ekim 1940 tarihinde Hariciye Vekâleti, Belçika ve Fransa'daki öğrencilerin yurda geri dönmelerine karar verilmesinin ardından alınan neticeler hususunda Başvekâlet'i bilgilendirdi. Buna göre, iade kararından evvel Belçika'daki muhtelif okullarda okuyan 81 öğrenci bulunuyordu. Bu öğrencilerden 7'si Fransa ve Portekiz'e geçerken 59'u iade kararından sonra Türkiye'ye döndü. 15 öğrenci ise iade kararına rağmen Belçika'da kalmaya devam etti. Bu öğrenciler kendi hesaplarına Belçika'da eğitim gören öğrencilerdi. Bu öğrenciler Türkiye'nin Brüksel Konsolosluğu'na müracaat ederek yurda geri dönmeyeceklerini bildirdiler. Bunun üzerine Başvekâlet'in, Hariciye Vekâleti'ne gönderdiği 28 Ekim 1940 tarihli yazıda; elçilikler aracılığıyla Belçika ve Fransa'da bulunan öğrencilerin derhal yurda dönmeleri ve dönmeyeceklerine döviz müsaadesinin verilmeyeceği hususunda tebligat yapılması istendi. Aynı yazıda "Bu vaziyet karşısında Döviz verilmemesi Keyfiyeti Maliye Vekilliğine yazılmıştır" denilerek Maliye Vekâleti'nin karar hakkında bilgilendirilmiş olduğu belirtiliyordu²³.

Bu arada Nafia Vekâleti, vekâlet hesabına Belçika'da eğitimine devam ederken savaş sebebiyle Türkiye'ye dönmek zorunda kalan öğrencilerinden Ferit Zeki Derman'ın eğitimini tamamlayabilmesini istiyordu. Ferit Zeki Derman eğitiminin son yılında Türkiye'ye geri dönmek zorunda kalmıştı. Nafia Vekâleti, adı geçen öğrencinin eksik kalan bir yılında Belçika yerine İsviçre'ye gönderilerek öğrencinin eğitimine devam etmesi hakkında Maliye Vekâleti'nden görüş talep etti. Maliye Vekâleti, İcra Vekilleri Heyeti'nin yurtdışına öğrenci gönderilmemesi hakkında 20 Mayıs'ta almış olduğu karara rağmen Almanya, İsviçre ve Macaristan'da eğitim görmekte olan öğrencilerin yaz tatilini geçirmek üzere Türkiye'ye geldikten sonra eğitim yerlerine geri döndüklerini, Ferit Zeki Derman'ın da İsviçre'ye gönderilmesi hususunda Başvekâlet nezdinde teşebbüste bulunulması gerektiğini bildirmişti. Bunun üzerine 5 Ekim'de Nafia Vekili Ali Fuat Cebesoy imzasıyla Başvekâlet'e müracaat edilerek adı geçen öğrencinin, Türkiye'de eğitimini tamamlayabilmesine imkân olmadığı ve ancak İsviçre'ye gönderildiği takdirde zaman kaybetmeden bir yıl içerisinde diplomasını almasının mümkün olacağı ifade edildi. Bu sebepten dolayı Ferit Zeki Derman'ında elinde olmadan zorunlu sebeplerden dolayı Türkiye'ye döndüğünden, durumunun yaz tatilini geçirmek üzere yurda geldikten sonra eğitim aldıkları ülkelere geri dönen öğrenciler gibi değerlendirilerek, İsviçre'ye gönderilmesi talep edildi. Böylece Nafia Vekâleti bu öğrenciden kısa sürede istifade edebilecekti. Ancak Başvekâlet 12 Ekim'de Nafia Vekâleti'ne Ferit Zeki Derman'ın İsviçre'ye gönderilmesinin uygun görülmediğini bildirdi²⁴.

Sümerbank ve Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü hesabına Belçika'da eğitimine devam eden öğrencilerimiz de, diğer öğrenciler gibi yurda dönme kararına uyarak dönmek zorunda kalmışlardı. Ancak bu öğrencilerin mağdur olmamaları ve eğitimlerine devam edebilmeleri için İktisat Vekâleti, 14 Kasım 1940'ta Başvekâlet'e müracaat ederek Sümerbank ve Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü hesabına Belçika'da tahsil görmekteyken II. Dünya Savaşı'nın

22 BCA, 030-10-000-000-142-14-10

23 BCA, 030-10-000-000-142-14-10

24 BCA, 030-0-010-000-000-154-85-14

başlaması ve Belçika'nın Almanlar tarafından işgal edilmesi üzerine yurda geri çağırılan öğrencilerin, Amerika'da aynı bilim dallarında eğitimlerine devam etmelerine müsaade edilmesini talep etti. Bu talep, öğrencilerin isim, eğitim görmüş oldukları ülke ve bilim dallarının da açıklanmış olduğu bir liste ile Başvekâlet'e bildirildi. Belçika'da Sümerbank ve Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü adına okuyan öğrencilerin isimleri ve yurda geri dönmelerinden önce okudukları okul ve bölümleri şu şekilde belirtilmekteydi²⁵.

SÜMERBANK ÖĞRENCİLERİ		
Cemal Uluant	Elektrik Mühendisliği	Liège Üniversitesi
Nezih Sahir	İzabe Mühendisliği	Liège Üniversitesi Fen Fakültesi
Ethem Tokgözlü	”	”
Suat Yasa	Kimya Mühendisliği	”

MADEN TETKİK VE ARAMA ENSTİTÜSÜ ÖĞRENCİLERİ		
Tacettin Ataman	Maden Mühendisliği	Mons Polytechnique Fakültesi
Fethi Çorluhan	”	”
Tahsin Yalabık	”	”
Hamza Batuk	”	”
Ömer Eskici	”	”
Necdet Uran	”	Liège Üniversitesi
Orhan Baykal	”	”
Hüseyin Özüktürk	”	”
Ali Paksoy	”	”
Saim Yurdakoş	”	Mons Polytechnique Fakültesi
Şahap Kocatopçu	Metalurji Mühendisliği	”
Muzaffer Kaçı	Elektromekanik	Liège Üniversitesi
İsmail Tiner	”	”
Recep Ali Safoğlu	Metalurji	”
Adnan Erkmenol	Ticaret Mühendisliği	Bruxelles Üniversitesi
Nizamettin Ergil	”	”

Bu talep Başvekâlet'te görüşülerek adı geçen öğrencilerin Amerika'da eğitimlerine devam etmelerinin uygun görülmesine karar verildi. Bu karar, İktisat Vekâleti'ne

25 BCA, 030-0-010-000-000-142-14-11; Aynı listede Fransa'da Makine Mühendisliği alanında Paris Ecole Centrale des Arts et Manufactures öğrencisi Cenana Sahir isimli öğrencinin de adı bulunmaktadır. Ancak Belçika'daki öğrenciler ele alındığı için adı geçen öğrencimiz yukarıdaki listeye eklenmemiştir.

bildirildikten sonra, 16 Kasım'da da Maliye Vekâleti'nden ilgili kurumlar adına yukarıda adı geçen öğrencilere gereken dövizin verilmesi istendi²⁶.

Bu arada Hariciye Vekâleti, tüm çağrılara rağmen ülkeye dönmek konusunda ısrar eden öğrenciler hakkında 6 Şubat 1941'de Başvekâlet'e, Belçika ve Fransa'daki öğrencilerin çoğunun Türkiye'ye geri döndüğünü, ancak 52 öğrencinin mükerrer tebliğlere rağmen bu ülkelerde kalmaya devam ettiklerini bildirdi. Bu 52 öğrencinin ikisi hariç diğer öğrencilerin tamamı hususi imkânlarıyla yurtdışında tahsiline devam eden kişilerdi. Bunlardan 15'i Belçika'da kalan öğrencilerdi. Bu öğrencilerle ilgili, *"bunların avdet eden diğer arkadaşlarıyla birlikte sevkleri esbabı tehiyye edildiği halde kendileri Belçika'yı terketmekten kat'ıyyen imtina etmişlerdir"* ifadesiyle durum Başvekâlet'e bildirilerek bu hususta takip edilecek husus hakkında malumat talep edildi²⁷.

Belçika'nın işgal edilmesinden bir yıl sonra 8 Mayıs 1941 tarihinde Hariciye Vekili Şükrü Saraçoğlu imzasıyla yine Başvekâlet'e gönderilen diğer bir yazıda, *"Mükerrer tebliğlere rağmen memlekete dönmekten imtina edip Belçika'da kalan talebelerimize ait bir liste leffen takdim kılınmıştır. Bu münasebetle bunların kâfesinin de hususi talebe olduğunu derin saygılarımla arz ederim"* denilerek Anvers Konsolosluğu'ndan 22 Mart 1941 tarihli yazı ekinde alınan ve Belçika'da kalan öğrencilere hakkında bilgiler içeren liste Başvekâlet'e gönderildi. Buna göre Belçika'dan dönmeyi reddeden öğrencilere ait bilgiler şöyleydi²⁸.

Talebinin İsmi	Velisinin İsmi	Adresi
Sami Velioğlu	Mustafa Velioğlu	İstanbul Dokumacılık LTD Şirketi
Hidayet Aytaç	Ömer Aytaç	Konya Kız Muallim Mektebi Tarih ve Coğrafya Muallimi
Cemal Güran	Hamdi Güran	Isparta Hukuk Hâkimi
Yusuf Kazancı	Şevket Kazancı	Orta Hisar No.8
Vedat Özgen	Zikriye Özgen	Set Üstü No.4 Dolmabahçe İstanbul
Nihat Bayram	Mansur oğlu	Tütün tüccarı Düzce
Aram Mikaelyan	Armanak Mikaelyan	Bilgiç Sokak No.16 Feriköy İstanbul
Osman Tanır	Mümtaz Tanır	Kır Sokak Ahmet Faik Bey Apartm. No.3 İstanbul
Turgut Ankara	Emine Ankara	Muvakkathane Cad. No. 64 Kadıköy, İstanbul
Vahan Snorkian	Yervant Snorkian	Sadikiye Han No.33 İstanbul

26 BCA, 030-0-010-000-000-142-14-11

27 BCA, 030-0-010- 000-000-142-15-1

28 BCA. 030-0-10- 000-000-142-15-3

Mahmut Kirazcı	Mehmet Kirazcı	Bor Kazasına bağlı Ortaköy Nahiyesi, Orta Mahallede, Sanatı Çiftçi
Behzat Balkaya	Saadet Göhenç	Lozan Zafer Caddesi, Heybeli Ada İstanbul
Fikri Tuncer	Süleyman Gekmen	Kumruhu Yokuşu No.13 Cihangir İstanbul
Haluk Sarıcı	Doktor Şerafettin Temiz	Paşa Bahçe İstanbul

Böylece Başvekâlet, Hariciye Nezareti'nden gelen bu yazı üzerine, yukarıda verilmiş olan listeyi Maliye Vekâlet'ine göndererek Belçika'da kendi hesaplarına okuyan bu öğrencilere döviz verilmemesini istemiştir²⁹.

SONUÇ

Kuruluş yıllarından itibaren eğitim faaliyetlerine büyük önem veren cumhuriyet idaresi II. Dünya savaşı yıllarında da bu konudaki hassasiyetini devam ettirmiştir. Savaşın başlamasıyla birlikte Belçika'daki öğrencilerin durumuyla yakından ilgilenilmiş, elçilikler vasıtasıyla devamlı bilgi alınmıştır. Belçika'nın işgal edilmesiyle birlikte buradaki Türk öğrencilerin yaşanabilecek olumsuzluklardan korunması ve emniyetleri üzerinde hassasiyetle durulmuş ve görülen lüzum üzerine Belçika'daki Türk öğrencilerin eğitimlerine ara vererek ülkelerine dönmelerine karar verilmiştir. Bu karar üzerine II. Dünya Savaşı'nın başlangıcında Belçika'da eğitim görmekte olan 81 öğrenciden 59'u Türkiye'ye dönerken, 7 öğrenci Fransa ve Portekiz'e geçmiştir. Türkiye'ye dönen öğrencilerden özellikle Sümerbank ile Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü hesabına Belçika'da eğitim almakta olanların, adı geçen kurumların İktisat Vekâlet'i'ne başvurmaları ve Başvekâlet'in onayının alınmasıyla eğitimlerine Amerika Birleşik Devletleri'nde devam etmelerine karar verilmiştir. Bununla birlikte Belçika'nın işgal edilmesinden yaklaşık bir yıl sonrasında bile Türkiye'nin mükerrer çağrılarına uymayıp yurda dönmeyi reddeden 15 öğrenci hakkında ise kendilerine döviz verilmemesi yönünde tedbire başvurulmuştur.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi:

030-0-010-000-000-232-561-4

030-10-000-000-142-14-6

030-10-000-000-142-14-10

030-0-010-000-000-154-85-14

030-0-010-000-000-142-14-11

29 030-0-10-000-000-142-15-3

030-0-10- 000-000-142-15-1

030-0-10- 000-000-142-15-3

Tetkik Eserler:

AKDAĞ Ömer; “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Eğitim Alanında Yabancı Uzman İstihdamı (1923-1940)”, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (2008), 1/1, s. 45-77.

ARMAOĞLU, Fahir; 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, (cilt 1-2: 1914-1995), İstanbul, 1995.

BİLİM, Cahit; “Osmanlılar’da Avrupa’ya Öğrenci Gönderilmesi”, *Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. I, S. I, (Nisan 1999), s. 17- 38.

DEMİRTAŞ, Bahattin; “Atatürk Döneminde Eğitim Alanında Yaşanan Gelişmeler”, *Akademik Bakış*, c.1, S. 2, Yaz 2008, s. 155- 176.

ERGÜN, Mustafa; Atatürk Devri Türk Eğitimi, Ankara, 1997.

OKUR, Mehmet; “Milli Mücadele ve Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Milli ve Modern Bir Eğitim Sistemi Oluşturma Çabaları”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (2005), 5/1, s. 199-217.

ORAN, Baskın; Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, (cilt I: 1919-1980), İstanbul, 2004.

SAKAOĞLU, Necdet; 14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye’de Eğitim, İstanbul, *Forum İstanbul* (file:///C:/Users/user/Desktop/belçikadaki%20öğrenciler/Turkiye’de%20Egitim.pdf) 12.5.2014

ŞİŞMAN, Adnan; Tanzimat Dönemi’nde Fransa’ya gönderilen Osmanlı Öğrencileri, Ankara, 2004.

ULU, Cafer; “1416 Sayılı“Ecnebi Memleketlere Gönderilecek Talebe Hakkında Kanun” Ve Cumhuriyetin İlk Yıllarındaki Uygulamaları”, *Tarih Okulu Dergisi*, Mart 2014, Yıl 7, Sayı XVII, ss. 495-525.

YILDIRIM, Seyfi; Eğitim Amacıyla Yurt Dışına Gönderilen Öğrenciler (1940-1970): Prosopografik Bir Çalışma Örneği, (Doktora Tezi), Ankara, 2005.

1930'lu Yıllarda Türkiye – Bulgaristan Arasında Sosyo-Kültürel ve Eğitim Amaçlı Seyahatler

Cultural and Educational Journeys Between Turkey and
Bulgaria During the Years of 1930

ÖZET

Yüzyıllarca savaşlardan çekmiş Türkiye Birinci Dünya Savaşı sonrası emperyalizme karşı verdiği mücadele neticesinde bağımsız bir ülke haline gelmiştir. İçte önemli reform hareketlerine girişen Türkiye, dışta huzur ve barış ortamı için “Yurtta Sulh Cihanda Sulh” ilkesi ile hareket etmiştir.

1930'lu yıllarda dostluk ve barış zeminde oluşturulmaya çalışılan dış politikada Türk-Bulgar ilişkilerinde kültür, sanat, eğitim-öğretim gibi alanlarda yapılan seyahatler önemli bir faktör olmuştur. Ortak bir geçmişe sahip olduğumuz komşumuz Bulgaristan'ı yakından tanıma, fikir alışverişini sağlama gibi amaçlarla yola çıkmış, öte yandan Bulgaristan açısından bakıldığında, önemli atılımlar yapan Türkiye Cumhuriyet inkılaplarını yakından görme, Gazi Türkiyesini tetkik etme, ilişkileri geliştirme gibi sebepler öne çıkmaktadır.

Bu çalışmada Türkiye ve Bulgaristan arasında gerçekleşen seyahatler sosyo-kültürel ve eğitim boyutuyla irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Bulgaristan, sosyo-kültürel, eğitim, 1930

ABSTRACT

Turkey, which deeply suffered from wars for centuries, has become an independent country, as a result of the fight it held against imperialism following World War I. It undertook important reform acts inside, and acted according to the principle of “Peace at Home, Peace in the Universe” for tranquility and peace outside.

Bahar
TOPARLAK

Trakya Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Ana Bilim Dalı Doktora Öğrencisi.
Edirne/Türkiye.
h_rm_s2@mynet.com

«Eğitim alanındaki ziyaretlerde ilk adım Türkiye tarafından atılmıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Bulgaristan ile dostluk anlaşmasının kısa süre öncesinde bir Türk öğretmen grubunun, Eylül 1925'de Maarif Müdüriyeti'nin başkanlığındaki bir heyetle Bulgar eğitim sistemini incelemek amacıyla Bulgaristan'a gönderilmesine karar verilmiştir.»

Eser Geçmişi

27/05/2016'da başvuru alındı, 08/07/2016'da kabul edildi,
15 Ağustos 2016'da yayınlandı.

Paper History

Received on 27/05/2016, Accepted on 08/07/2016,
Published on 15 August 2016

DOI:

<http://dx.doi.org/10.21551/jhf.v2i2.5000190533>

During the early 1930s, on the basis of friendship and peace in foreign policy Turkish-Bulgarian relations, journey which contains in areas such as culture, art, educational is significant factor. it is acted to aim of our neighbor Bulgaria which we have a common past closely recognition, to exchange ideas. On the other hand from the perspective of Bulgaria, there are various reason as Republic of Turkey closely to see reforms, to examine the Gazi's Turkey, develop relations.

This study will examine the socio-cultural and educational dimensions trips taking place between Turkey and Bulgaria.

Key Words: Turkey, Bulgaria, socio-cultural, education,1930

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti, genç bir ulus-devlet olarak diplomatik alanda kurduğu yeni ilişkiler çerçevesinde Balkan devletleriyle - konumuz itibariyle - Bulgaristan'la ilişkilerini geliştirmek için çaba harcamıştır. ¹ Mustafa Kemal'in ifade ettiği üzere " Yurtta barış, dünyada barış " ilkesinin bir gereği olarak iyi ilişkiler kurma yolunda ilerlemiştir. ²

1930'lu yıllarda Türkiye Bulgaristan ilişkileri Balkan paktı konferansları, karşılıklı ziyaretler, Bulgaristan Türkleri etrafında şekillenmiştir. Buna paralel olarak yapılan sosyo-kültürel ve eğitim amaçlı seyahatler bu bağlamda değerlendirilmektedir.

Bulgaristan Türkleri konusunda; 18 Ekim 1925'te imzalanan Türk-Bulgar Dostluk Anlaşması, Neuilly Antlaşma kapsamındaki azınlık haklarını Bulgaristan Türklerine ve Lozan Antlaşması kapsamındaki azınlık haklarını da Türkiye'de yaşayan Bulgarlara uygulanmasını karar altına almıştır ³ ancak Bulgaristan'daki Türkler üzerine baskılar artmış, yeni yazı yasaklanmış ve birçok Türk okulu kapatılmıştır. Yine bu kapsamda Bulgar yönetimi bir dizi karar alarak Türklerin Türkiye ile kültürel bağlarını koparmak ve birliklerini zayıflatmaya çalışmıştır. ⁴ 1931'de Bulgaristan'da Zgovor denilen koalisyon hükümeti düşmüş, milli blok hükümeti kurulmuş, Bulgaristan Türkleri yeni Bulgar hükümetine dertlerini anlatmaya çalışmışlardır. Türk azınlık temsilcileri bakanlıklara başvurmuş, Muşanov Türk azınlığın dileklerini gerçekleştirmek için çalışacağını başbakanla konuşacağını söylemiş, daha sonra milli eğitim bakanı ile de görüşülmüştür ancak yeni Bulgar hükümeti verdiği vaatleri yerine getirmemiştir. ⁵

1 Dilek Barlas, " Türkiye'nin 1930'lardaki Balkan Politikası ", Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, (Editör: İsmail SOYSAL), Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999, s.361

2 Mehmet Gönübol, Cem Sar, Olaylarla Türk Dış Politikası, Alkım Kitabevi, Ankara, 1989, s.60

3 Beğlan Toğrol, 112 Yıllık Göç, Boğaziçi Üniversitesi Matbaası, İstanbul 1989, s.72

4 Hayriye Yenisoy, "Bulgaristan Türklerinin Eğitim ve Kültür Tarihinden Sayfalar", Yeni Türkiye, S: 16, Ankara 1997, s.1782

5 Bilal Şimşir, a.g.e, s.156-162; Milli Gazete, 25 Mayıs 1933, s.2

Aynı yıllarda Balkanlar'a bakıldığında, gelişen dostluk ilişkileriyle birlikte Balkan birliği kurmak amacıyla Balkan konferansları toplanmıştır. ⁶ Konferanslarda en çok üzerinde durulan konu bir Balkan ittifakı tasarısı olmuş, Balkan Paktı tasarısı da bu konferanslarda şekillenmiştir. ⁷ Türkiye özellikle Bulgaristan'ı Balkan Paktına girmesi için teşvik etmiştir. Balkan Konferansları bağlamında Bulgaristan ile kurulan ilişkiler de bu doğrultuda ve bölgesel barışın korunması üzerine olmuştur. Dolayısıyla diğer ülkelerin Bulgaristan üzerine duydukları endişeler paylaşılmakla birlikte Bulgaristan'a karşı tavır almak yerine bu ülkeyi de Balkanlarda alınacak kararlara dâhil etme, mümkün olmadığında da Bulgar yetkililerle ikili temaslara girilerek bu ülkenin endişelerini gidermek ve nabzını tutmak yönünde olmuştur, ancak istenilen sonuç alınamamıştır. Türkiye'nin statükonun korunmasına taraftar olması, Bulgaristan'ın ise revizyonist bir politika izlemesi ve azınlıklar sorunu iki ülkenin sağlam bir birlikteliğe gitmesinin önündeki en büyük engel olmuştur. Bulgaristan'ın vurgulanan bu tutumu Balkan Paktı'nın dışında kalmasının da ana etkenini oluşturmuştur. ⁸ Bu çerçevede dönemin genel konjonktürüne paralel olarak Türkiye ile Bulgaristan arasında karşılıklı ziyaretler yapılmış, Türkiye Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü Aras Cenevre Silahsızlanma Konferansı dönüşü Sofya'yı ziyaret etmiş, ⁹ 1 - 6 Aralık 1931 tarihlerinde ise Bulgaristan Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Muşanov Türkiye'yi ziyaret etmiştir. ¹⁰ Bu temaslar sonucunda iki ülke arasında yaşanan bahar havası ¹¹ kültürel ilişkilere de yansımıştır.

İki ülke arasında ilişkilerin gelişmesinde Türkiye'den Bulgaristan'a ve Bulgaristan'dan Türkiye'ye yapılan eğitim ve kültürel amaçlı seyahatler önemli rol oynamıştır. Türkiye gelen heyetler Edirne, Bursa, İstanbul ve Yalova'yı gezmişler, Türkiye'den Bulgaristan'a giden heyetler ise Sofya, Varna gibi şehirlere gitmişlerdir. Seyahatlere öğretmen, öğretim görevlisi, sanat toplulukları, gazeteciler katılmıştır. Konferanslar verilmiş, ülkelerin tarihi, kültürel yerleri gezilmiş, okullar gezilmiş, meslektaşlarla temasta bulunarak gerek okul gerekse eğitim öğretim sistemi hakkında bilgi edinilmiştir. Bulgaristan, Gazi Türkiye'sini ve inkılabını incelemek için heyetler göndermiş, yapılanları takdir ettiklerini seyahatler esnasında da dile getirmiştir. Söz konusu durum, Türkiye için de geçerli olmuştur.

6 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1997, C.2, s.144

7 Mehmet Gönlübol, Cem Sar, Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995), Siyasal Kitabevi İstanbul 1998, s.95

8 Akşin, a.g.e., s. 247

9 Hüseyin Avni Bıçaklı, Türkiye - Bulgaristan İlişkileri, İmge Kitabevi, Ankara 2016, s. 142; Cumhuriyet, 2 Aralık 1931, s.3

10 Akşam, 2 Aralık 1931, s.1

11 Hüseyin Avni Bıçaklı, a.g.e, s.141

A. Türkiye'den Bulgaristan'a Yapılan Seyahatler

1. Sosyo – Kültürel Amaçlı Seyahatler

Türk ve Bulgar gazetecileri kültürel yakınlaşma ve iki ülke dostluğunun inşa edilmesi gibi amaçlarla tetkik seyahatleri düzenlemişler ve gezilerle ilgili gözlemlerini, gazetelerde yayımlayarak kamuoyunu bilinçlendirmeyi amaçlamışlardır. Bulgaristan'ı yakından tanımak ve Türk basınında yazılar yayımlayarak iki ülke ilişkilerinin geliştirilmesine katkıda bulunmak ana etken olmuştur.¹² Bu konuda öncelikle Bulgar Matbuat Cemiyeti'nin daveti ile ilk adım atılmıştır.¹³ 2 Ağustos 1930'da Falih Rıfkı Atay, Necmettin Sadak, Ahmet Şükrü, Kemal Şahin, Hakkı Tarık Us vs. gibi Türk gazeteci ve aydınlarından oluşan bir heyet Sofya'ya gitmiştir. Gazeteciler Falih Rıfkı Atay'ın başkanlığında Bulgaristan'a hareket etmeden önce Atatürk'ü ziyaret etmiştir.¹⁴ Atatürk, Türk-Bulgar ilişkileri hakkında ayrıntılı bilgi verdikten sonra sözlerine şöyle devam etmiştir:¹⁵

“Ben Balkan Harbi'nden sonra Ataşemiliter olarak Sofya'ya gitmiştim. Oradaki temaslarım bende şayanı dikkat intibalar, hisler uyandırdı. Bu noktayı ayrıca tetkik ve tahlil edince görüp anladım ki bu histe, Türk ve Bulgar'ın bir asıldan gelmiş olmasının tesiri vardır. Türk ve Bulgar aynı menşe olan Orta Asya yaylasından gelmiş. Bulgaristan'da yaşadıkça onlarla muhabbetimiz arttı. Çok tabiidir ki benim Bulgarlara gösterdiğim bu muhabbet ve merbutiyet onlar tarafından aynı hislerle mukabele gördü. O günden bugüne kadar bu ciddi ve samimi kardeş yakınlığının sebep ve manası da büyük bir vüzu ve sarahat almıştır. Bulgaristan'a gidiniz onları seveceksiniz. Samimi görüşünüz ve hatırlatınız ki ben 1912'de Sofya'da bulunmuş ve kardeş Bulgarlarla yüksek dostluk yapmış adamım.”

Nitekim Bulgaristan'da Sofya Askeri Ataşesi olarak bulunan Mustafa Kemal Atatürk'ün kurulan ilişkilerde büyük payı olmuştur.

Türk Basın Heyeti, 1 Ağustos 1930'da İstanbul'dan hareket etmiş,¹⁶ aynı gün Varna'da, halk tarafından karşılandıktan sonra¹⁷ Maliye Bakanı M. Mollof ile görüşülmüş ve Dışişleri Bakanı Burof Varna'da Türk gazetecilerini kabul etmiştir. Gazeteciler kralın Varna civarındaki yazlık sarayını gezdikten sonra Türk heyetine, Bulgaristan Türk gençliği tarafından bir çay ziyafeti verilmiştir.¹⁸ On gün süren Türk Basın Heyeti'nin Bulgaristan

12 Milli Gazete, 5 Ağustos 1931, s.1

13 Cumhuriyet, 27 Temmuz 1930, s.1

14 Ahmet Özgiray, “Türk-Bulgar Siyasi İlişkileri”, Tarih İncelemeleri Dergisi, S:10, İzmir 1995, s.61

15 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030.10.129.930. 34; Akşam, 27 Temmuz 1930, s.1

16 Cumhuriyet, 2 Ağustos 1930, s. 1; BCA 030.10.240. 618.15

17 Cumhuriyet, 4 Ağustos 1930, s.1

18 Akşam, 7 Ağustos 1930, s.4; Cumhuriyet, 9, 10 Ağustos 1930, s.3

gezisinde, Türk-Bulgar Cemiyeti'ne gidilmiş, ¹⁹ Varna'da Türk-Bulgar-Leh basın heyetleri aralarında imzaladıkları resmi ve özel celselerde her üç memleket gazetecileri arasında barış tesisi gerekliliğini müzakere etmişler, Türk-Bulgar Cemiyeti'nde içtimada cemiyet reisi Prof. Stoyanof, Hakkı Tarık ve Hüsrev Beyler Türk Bulgar dostluğu hakkında konuşmalar yapmışlardır. Gazeteciler görüş alışverişi yaptıktan sonra bir sözleşme imzalanmıştır. ²⁰ Sözleşmede; dostluk antlaşması imzalayan tarafların önemli olaylar hakkında bilgi alışverişi yapması, açıklama yapılması, ²¹ dostluk fikrine ters düşen durumlardan kaçınılması ²² gerekliliği vurgulanmıştır. Türk Basın Heyeti Bulgaristan'daki misafirperverlikten memnun ayrılarak ²³ Burgaz'a gitmişlerdir.

Sofya Elçiliği'nin 12 Ağustos 1930 tarihli raporuna göre; Varna'da Ziraat Nazırı M. Vasilef'in refakatında Türk-Bulgar Dostluk Cemiyeti'nin düzenlediği toplantıda ve cemiyetin Türk heyeti onuruna verdiği büyük ziyafette nutuklar söylenmiştir. Özellikle Ziraat Nazırı M. Vasilef: ²⁴

“Gazi Hazretlerinin Bulgaristan hakkındaki kıymetli sözlerinden Bulgaristan'ın pek ziyade minnettar oldum. Türkiye ve Bulgaristan arasındaki dostluk rabitaları o kadar kavidir ki, bu rabitaları kırmak ve dostluğu kaldırmak ancak bir üçüncü devletin Türkleri ve Bulgarları imha etmesi ile mümkün olabilir...” diyerek ilişkilerin bozulamayacağına değinmiş ve aynı raporda şöyle devam etmiştir:²⁵

“Resmi Makedonya Cemiyeti de heyetimiz şerefine bir ziyafet keşide etti ve heyetimiz dün merasimi mahsusa ile teşyi edilerek İstanbul'a hareket eyledi. Bulgar matbuatı, fırka farkı gözetilmeksizin bu ziyaret münasebeti ile gerek Gazi Hazretlerinin şahısları ve gerek Türkiye Cumhuriyeti için takdirler, dostluklar ifade eden pek çok neşriyat yaptılar. Bu neşriyatın maktua ve tercümelere ayrıca yüksek makamlarına arz edilmiştir.”

Raporda da görüldüğü üzere basın bu ziyaretleri yayınlayarak dostane ilişkileri kamuoyunun gündemine getirmiş.

Türk Basın Heyeti Varna'dan sonra Burgaz'a gitmiş, orada Belediye reisi, mevki kumandanı, sancak meclisi reisi, Türk konsolosu Hikmet Naci Bey Sofya'dan gelen mebuslar ve gazeteciler tarafından karşılanmışlar. Daha sonra, Bulgar Basın Cemiyeti tarafından verilen öğle yemeğine katılmışlar, Başbakan Lyapçev yemekte Mustafa Kemal Atatürk gibi

19 Cumhuriyet, 9,10 Ağustos 1930, s.3

20 Milli Gazete, 14 Ağustos 1930, s.1

21 1930'lu yıllar, revizyonist politikaların hakim olduğu uluslararası konjonktürde gerilimi tetikleyecek olaylardan haberdar olma, Balkan antantı öncesi teminat sağlama amacı vardır, ancak Bulgaristan – azınlıklar sebebiyle de – yol ayrımına girecektir. (Akşın, Aptülaha, Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi, TTK Yayınları, Ankara 1991, s. 247

22 Ayrıntılı bilgi için bkz. BCA 030.10.10.240.618.15.1,4,5

23 Akşam,15 Ağustos 1930, s.2

24 BCA 030.10.240.618.15.3

25 BCA 030.10.240.618.15.3

bir reise sahip olmanın Türk milletinin en büyük talihi olduğunu dile getirmiştir.²⁶

Yaklaşık iki hafta süren Türk Basın Heyeti'nin Bulgaristan seyahati dönüşü heyette yer alan Falih Rıfki Atay seyahati ile ilgili Anadolu Ajansına şu beyanatı vermiştir:²⁷

“Heyet, gayet sıcak karşılandı. Bulgaristan’da bizi en ziyade nazar-ı dikkatimizi celp eden şey Türk-Bulgar dostluğu fikrinin sadece siyasi bir mahiyet göstermemiş olması ve bu dostluğa muvafık muhalif bütün fırkaların tam bir ahenk göstermesidir. Ziyafetlerde, içtimalarda tertip edilen müteaddit tezaruratta her nevi şahsiyetlerde temas ettik. Hepsinde Türk-Bulgar dostluğu fikrinin amaçlanmış olduğunu gördük. Ziraat Nazırı M. Brigor Vasilyef, bir nutkunda: “Bizi birbirimizden ayırmak için her iki devleti yenebilecek üçüncü bir kuvvet olmalıdır. Bulgarlar, Gazi Mustafa Kemal’i bir Bulgar vatandaşı gibi benimseyecek kadar sevmektedir. Reisin beyanatı bütün Bulgar kalplerinde yer etmiştir. Burada Türk-Bulgar Dostluğu Cemiyetinin bir şubesi açmak için hemen teşebbüsatta bulunmak fikrindeyim, tanıştığımız dostları Türkiye’ye davet edeceğiz. Türk Gazetecileri Bulgaristan’ın her gezdikleri köşesinde gördükleri samimiyeti asla unutmayacaklardır.”

Falih Rıfki beyanatında temasların önemini, gazeteciler, muallimler ve edebiyatçıların geleceği inşa edeceğini ifade etmiştir.

2. Eğitim Amaçlı Seyahatler

“Eğitim alanındaki ziyaretlerde ilk adım Türkiye tarafından atılmıştır. Cumhuriyet’in ilk yıllarında Bulgaristan ile dostluk anlaşmasının kısa süre öncesinde bir Türk öğretmen grubunun, Eylül 1925’de Maarif Müdüriyeti’nin başkanlığındaki bir heyetle Bulgar eğitim sistemini incelemek amacıyla Bulgaristan’a gönderilmesine karar verilmiştir.”²⁸ Türkiye açısından Bulgarların milli devlet haline gelişinde eğitimin öneminin büyük olması sebebiyle Türkiye’den giden öğretmen heyetleri bunu göz önünde bulundurmuşlardır.²⁹

Trakya’da ilk ve tali mektepler öğretmenlerinden 35-40 kişilik bir grup Bulgaristan’a 15 günlük bir tetkik seyahati yapmıştır. Öğretmenler Hilmi Bf.’nin de hazır bulunduğu bir içtimada harekete etmeyi kararlaştırmışlar. Bulgaristan’da Sofya, Plevne, Zıştovi, Rusçuk, Pravadı, Varna, Şumnu şehir ve kasabalarını ziyaret ettikten sonra Gorna Orehovitsa’dan Filibe’ye gitmişlerdir. Bulgaristan gazetelerine yansıdığına göre ilgili makamlar bu seyahate gereken önemi vererek hazırlık yapmışlardır. Edirne Bulgar Konsolosu Gosvodin Vançef bu işle yakından ilgilenererek öğretmenlerle Svelingrad’a kadar

26 Akşam, 4 Ağustos 1930, s.2

27 Cumhuriyet, 14 Ağustos 1930, s.2

28 “Edirne Muallimlerinin Bulgaristan Seyahati”, Cumhuriyet, 8 Eylül 1925; Pars Tuğlacı, a.g.e., s. 140

29 Nikolay Todorov, Bulgaristan Tarihi, Çev:V.Ataman, İstanbul 1979, s.58

gitmiştir. Kafile Edirne Kız Öğretmen Okulu Müdürü Rıfat Necdet Bey'in riyaseti altında olmuştur. ³⁰ İki millet ve iki devlet arasında dostluğun ilerlemesi ve kökleşmesi için bu seyahate büyük önem verilmiştir.

Bir diğer seyahat, 1932 yılının Ocak ayında, İstanbul Yüksek Mühendis Okulu Fizik öğretmenlerinin Murat Bey, Sofya Üniversitesinde, '*Yeni Fiziğin Gelişimi*' ve '*Akustik*' konularına ilişkin konferans vermek amacıyla Sofya'ya gitmiş olmasıdır. ³¹ Salih Murat Bey Sofya Üniversitesinde vermiş olduğu konferansları Cumhuriyet Gazetesine mektup göndererek yayınlamıştır: ³²

"Geçen ayın ikinci yarısında mekteplerin sömestr tatilinden istifade ederek Sofya'ya gittim. Bu seyahat evvelce Sofya Darülfünunda üç konferans vermek maksadı ile kararlaştırılmıştı. Evvelden tanıdığım Bulgar profesörlerini ziyaret etmek, konferans hazırlıklarını tamamlamak iki gün sürdü. Sonra Konferansın hangi lisanla verileceği meselesi ortaya çıktı. Ben ecnebi bir lisana Türkçeyi tercih ettim. Birinci konferans, 'Söyleme ve İşitme' ismini taşıyan bu konferansın bir hulasasını çıkardım. Bu hulasa Bulgarcaya tercüme edildi. Üç yüz kişi fizik matematik konferansı salonu bu konferanslara tahsis edilmişti. Sofya sefirimiz Tefvik Kamil beyefendi ile sefaret erkani da geldiler. Fen Fakültesi Rektörü Prof. Zlatevef ve diğer profesörlerle salona girdi. Prof. Zlataref kısa bir nutukla beni takdim etti. Küçük bir mukaddime yapmak lazım geldi. 'Balkan Konferansının umdelerinden biri Balkan memleketleri arasında fikri mübadele ve müdavele meselesidir. Geçen sene Sofya'yı ziyaretim esnasında burada gördüğüm hüsnü kabul ve misafirperverlik borcunu ödemek üzere bu konferansları vermeyi düşündüm...' diyerek mevzuya girdik. Konferansın birinci kısmı da baş sesleri ile göğüs seslerin nasıl hasıl olduğunu, sesli ve sessiz harflerin nasıl oluştuğunu, Willis ve Helmholtz ikinci kısmına suni kulak yapmak meselesi, kulak mekanizması elektrik müşabini ve insan ve hayvan kulakları arasındaki farklar.....gibi konulardan bahsettim. Konferans dikkatle takip ediliyor ve alakadarlar not tutuyorlardı. Bir saat yirmi dakika süren bu konferansa alkış tufan arasında nihayet verdik."

Salih Murat Bey'in anlatımlarına dayanarak görülüyor ki verilen konferanslarla bilimsel münasebetlerin gelişmesine ek olarak, komşu memleketlerin aydın kütleleri birbirine yaklaştırması öngörülmüştür.

Bir diğer mektubunda Salih Murat Bey şunları yazmaktadır: ³³

"Birinci konferansımızı geçen ayın 23. günü vermiş idik. Ertesi gün Bulgar Fizik-Matematik cemiyetinin içtimasına davet edildim. Bu konferansta beş altı sene Ankara ve Balkanlarda çalışmış olan Bulgar Mühendisi M. Saratof deruhde etti. İki konferansın konusu; kaydedilmiş olan seslerin neşri idi. üçüncü konferansta, bant ve sesli filmler, Bulgar mühendis Birliği salonlarının birinde bina akustilü, radyo, tedkik mevzularına

30 Milli Gazete, 5 Ağustos 1931, s.1; Edirne Postası, 7 Ağustos 1931, s.2

31 Vakıf, 11 Ocak 1932, s.1

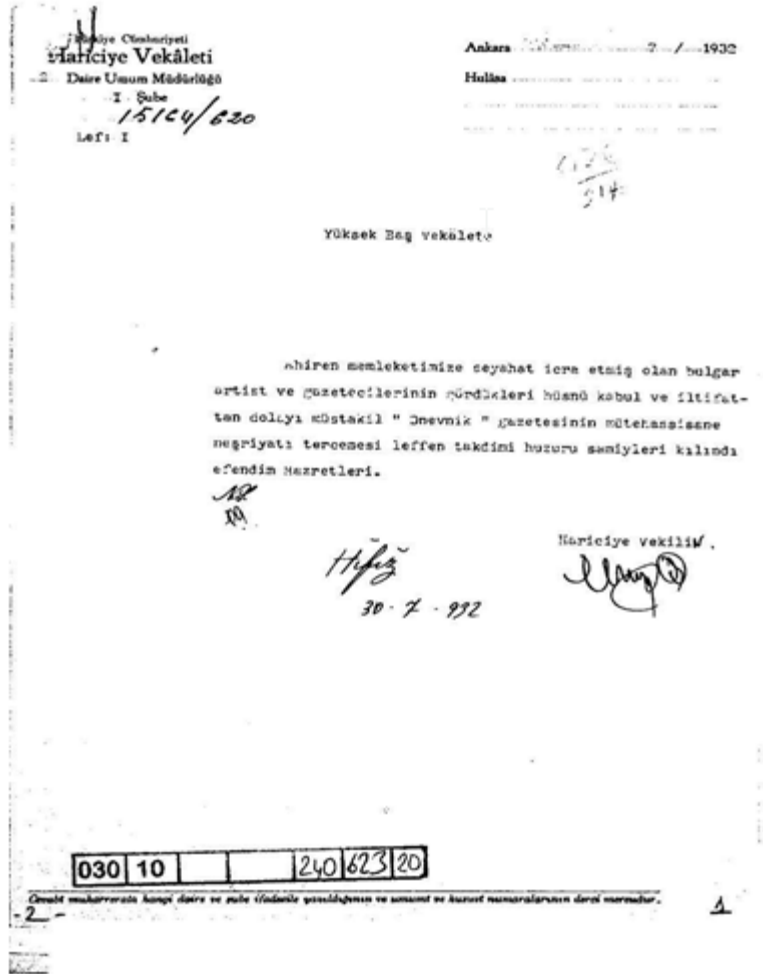
32 "Bir Türk Alimi Sofya'da", Cumhuriyet, 3 Şubat 1932, s.4

33 Müderris Salih Murat, "Sofya konferansları", Cumhuriyet, 5 Şubat 1932, s.4

dair bir konferans verdik. Benim Türkçe mukabelem mühendis Gorgiyef tarafından Bulgarcaya tercüme edildi. Gerek Darülfünun ve gerekse Mühendislik Birliği münasip zamanda daha mufassal konferanslar vermemi istediler. Maarif Nezareti, Talim ve Terbiye Daire azasından Doktor Stonayeffil'in tayin ettiği mihmandar arkadaşıyla, Sofya'nın görülecek yerlerini beraber gezdiğimiz gibi birkaç defa da opera ve operete davet edilmiş idim. Kendisine pek müteşekkirim."

Salih Murat Bey'in Sofya Üniversitesi'nde verdiği konferanslar büyük bir ilgi ile karşılanmış ve Sofya Üniversitesi tarafından Akil Muhtar ve Akif Şakir Beyler Bulgaristan'a davet edilmişlerdir. Sofya Üniversitesinde, Akil Muhtar Bey, '*Yüksek şiryan tazyiki hastahkları*', Akif Şakir Bey de, '*Akciğer vereminin cerrahi tedavisi*' hakkında konferanslar vermişlerdir. Bu konferanslar Bulgaristan'daki meslektaşları tarafından çok beğenilmiştir.³⁴

Kısa bir süre sonra Türk hekimlerinden oluşan bir heyet mesleki incelemelerde bulunmak üzere Sofya'ya gitmişler.³⁵ Tefvik Salim Paşa Sofya'daki meslektaşlarından büyük ilgi gördüklerini ifade ederek inceleme yapmışlar, Sofya'da Bulgar hekimleriyle temas edip, Tıp fakültesi enstitülerini ziyaret etmişlerdir.³⁶

34 Cumhuriyet, 2 Kasım 1932, s.2; BCA 030.10.00. 241.631.3.1

35 Vakıf, 7 Şubat 1932, s.2

36 Vakıf, 13 Şubat 1932, s.3

T. C.
BAŞVEKÂLET
MÜAMELÂT MÜDÜRLÜĞÜ
Tarih: 7/5/32
Sayı: 72786

KARARNAME

İstanbul, Bursa ve Edirneyi ziyaret etmek üzere Türkiye'ye gelen Bulgar tarih müderrisi ve müallimlerine refakat edecek olan Türk tarihi tetkik cemiyeti tarafından Bolu Meb'usu Hasan Cemil beyin harcırah ve masarifi zaruriyesi karşılığında olarak verilecek 200 liranın bütçe de tertibi mahsusu bulunmaması hesabıyla masarifi gayri melhuz tertibinden verilmesi, Maarif Vekâletinin 5/5/932 tarih ve 92129 numaralı tenkeresiyle yapılan teklifi ve Maliye Vekâletinin 9/5/932 tarih ve 6074/353 numaralı mütaleenamesi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 9/5/932 tarihinde tasvip ve kabul olunmuştur.

9/5/932 REİSİCÜMUR

Jayı M. Kemol

B. V. V. Ad. V. M. M. V. D. V.
S. Nefis *Yusuf Kemal* *Senar* *S. W. W.*

H. V. V. M. V. M. V. M. V.
S. W. W. *M. M. M. M. M.* *M. M. M.* *M. M. M.*

B. V. S. M. V. G. V. Z. V.
S. Nefis *S. Nefis* *M. Rana K.* *M. M. M.*

030 18 01 02 28 36 3

B. Bulgaristan'dan Türkiye'ye Seyahatler

1. Sosyo-Kültürel Amaçlı Seyahatler

Bulgaristan kaval müzisyeni Jorj Kehayef 1931 Haziranında İstanbul'a konser vermek için gelmiş. Bu konser ile ilgili izlenimlerini, Cumhuriyet Gazetesi'ne şöyle anlatmıştır: ³⁷

“Bulgar çuhasından yapılmış milli elbise ile eski bir Aydın zeybeğini andıran artist, kaval ile bize bazı parçalar çaldı. Anadolu köylüsünün hazin nağmeli lirik melodilerine pek benzeyen bu parçacıkları kehayefin kavalı ile dinlemek hakikatten pek enfes bir şey oluyordu. Sanatkar dün gece radyoda çok muvaffak yerli bir konser vermiş ve İstanbul halkına sanatını dinletmiştir.”

Daha sonra Bulgaristan'dan bir dönem siyasi hayatta yer almış kişilerden oluşan heyet eylülde İstanbul'a gelmiş, Atatürk'ü ziyaret etmiş ve seyahat ile ilgili izlenimlerini aktararak: ³⁸

“İstanbul'a ayak bastığımız dakikadan itibaren dost ve kardeş Türkiye'nin havasını teneffüs etmede büyük sevinç hissettik. Bir hars mecmuası olan İstanbul'u görmek her münevver insan için bir ihtiyaçtır.....Tarihte misli görülmemiş Türk İnkılabı Bulgaristan için güzel bir derstir”

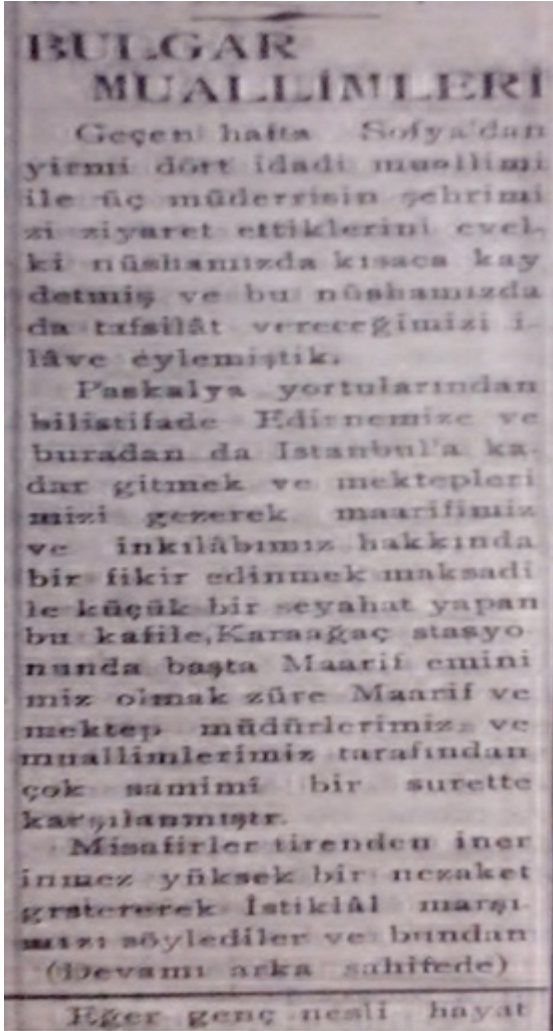
Bulgar Basın Heyeti, Türkiye'den ayrılırken Türk Basın Heyetine Bulgar

37 “Sanatçı M. Jorj Kehayef”, Cumhuriyet 12 Haziran 1931, s.2

38 Cumhuriyet, 18 Eylül 1931, s.1; Cumhuriyet, 22 Eylül 1931, s.1; BCA 030.10.129.930. 34

Gazetecileri Komitesi adına bir teşekkür telgrafı göndermişlerdir: ³⁹

Millî gazete 4 Mayıs 1932, s.1

“Misafirperver topraklardan ayrılırken bütün meslektaşları kardeşçe selamlar ve gösterilen samimi hüsünü kabul ile orada bulunduğumuz günlerde hakkımızda mütemadiyen ibzal edilen dikkatlere en har teşekkürlerimizi takdim eder ve bugünlerin hatırasının ruhlarımızla derin bir surette nakşolunmuş olduğunu ilave ederiz.”

Bulgaristan gazetecilerinin Türkiye hakkındaki izlenimlerinin aktarıldığı Utro Gazetesinde bir haberde: ⁴⁰

“Bulgar gazetelerinin Türkiye’ye yaptıkları seyahate iştirak etmiş olan Utro Gazetesi Başmuharriri Tanef, Sofya Gazeteciler Birliği’nin toplantısında Türkiye’deki ikametlerini bir hararetli ifade ile izah ederek tekmil mahfil tarafından Bulgar misafirlere yapılan samimi kabule bilhassa işaret eylemiştir. Tanef, yeni cumhuriyetin şayan-ı hayret hamlesinden bahsetmiş ve bütün sahalarda elde edilen muazzam terakkiyatı izah eylemiştir. Hatip Balkan Konferansı üzerinde bilhassa durmuş ve iki komsu millet arasındaki dostluk rabitalarının takviyesi ve aralarında daha mükemmel bir tanışma tesisi için iki memleket basını arasında sıkı bir mesai lüzumunu özellikle kaydetmiştir.”

bilgileri yer almaktadır. Zora gazetesi ise Türk-Bulgar mümessillerinin ortak gaye için çalışacaklarını bildirmiştir. ⁴¹

Bulgar Operet Heyeti 1931 yılında opera temsilleri vermek için gelmişlerdir. ⁴² Bulgar Opera heyetini sahne aldıkları İstanbul Fransız Tiyatrosunda “*Harem Esrarı*” Tenör Armiaoff, Soubrat, Doçeva tarafından, “*Viktoria ve Hüsarı*”, Tenör Yvan Çeçef ve Prima Dona Mimi Balkanska tarafından temsiller verilmiştir. Daha sonra sadece öğretmen ve öğrencilere olmak üzere bir defalık matine verilmiş ve burada gündüz “*Victoria ve Husarı Opereti*” , gece “*Bayadara Opereti*” sahnelenmiştir. ⁴³ Cumhuriyet Gazetesi muhabiri

39 Cumhuriyet, 31 Ekim 1931, s.4

40 Hakimiyet-i Milliye, 19 Kasım 1931; BCA 030.20.240.619.29

41 Cumhuriyet, 8 Aralık 1931, s.3

42 Cumhuriyet, 19 Kasım 1931, s.2

43 Akşam, 1-3 Aralık 1931, s.3

izlenimlerini şu şekilde anlatmıştır: ⁴⁴

“ Kadın ve erkek bütün Bulgar sanatkârları büyük bir muvaffakiyet gösterdiler. Özellikle Tenor M. Tsaçef, İstanbul'a gelen Fransız, İtalyan ve Viyanalı tacirlerin, yalnız bir ikisi müstesna olmak üzere hepsine faiktir. Diğer artistler arasında cidden çok iyi olanlar vardı. Kooperatif tiyatrosu sanatkarları en iyi Avrupa operetleri katiyen yüksek bir meharet gösterdiler. Bir taraftan Bulgarları takdirle alkışlarken diğer taraftan da düşündüm ve bizim böyle mükemmel değil, hatta gayri mükemmel bir operetimiz yok!”

1932 Haziranında Bulgar Gazeteciler Birliğine mensup 36 Bulgar gazeteci ve Boris Tsanov yönetiminde 23 kız, 25 erkek, bir gaydacı, bir kavalcı, 10 kişilik orkestradan oluşan Bulgarska Kitka halk oyunları ekibi, Varna Gazeteciler Birliği Reisi, Terbiye-i Bedeniye Mektebi müdürü M.Anton Baytçheff'in riyasesi altında gelmişlerdir. Önce tarihi yerleri gezmişler sonra burada milli Bulgar musikisi ve Bulgar köylü hayatını tasvir eden şarkı ve danslardan oluşan temsillerini yapmışlardır. Bulgar gazetecileri, Türkiye'yi görmekten çok mutlu olduklarını belirterek, biz iki memleketi birbirine yakın ve aynı cins toprağın kardeş evlatları addettiklerini ifade ederek şunları söylemişlerdir: ⁴⁵

“Bakınız hepimiz Türkçe biliyoruz. Türkiye'deki inkılâp ve inkişafı takdirle karşılıyoruz. Biz büyük Mustafa Kemal'in eseri karşısında hürmetle eğiliyoruz.”

Bulgar gazetecileri ve sanatçılarında İstanbul'da ziyafet verilip, bale heyetinin gösterisinden ⁴⁶ sonra Ankara'ya geçmişlerdir. İstasyonda İstanbul Basın Cemiyeti Reisi Giresun mebusu Hakkı Tarık Beyle Türk Gazeteciler Birliği azaları Bulgar sefiri M.Pavloff ve sefaret erkânı tarafından karşılanmışlardır. Gazetecilere refakat eden Kitka balet heyeti iki gece halkevinde temsiller vermiş ayrıca milli tiyatrodan da ilk ücretsiz temsilleri vermişlerdir. Sahnenin açılışı Bulgar ve Türk bayrakları ile yapılmış. Kitska Bulgar halk elbiseleri ile sahne alarak, *Bulgar türküleri*, *Riçenitsa*, *Ekin Biçme*, *Keten Beyazlatma*, *Gece imecesi* ' yapılmıştır. Bulgar gazetecileri, Meclis Reisi Kazım Karabekir tarafından kabul edilmiş. Heyet azasından M. Sakadoff Kazım Paşa'ya arkadaşları ve kendi namına teşekkür etmiş, Kazım Paşa basının öneminden bahsederek komşu memleket gazeteleri mümessillerini tanımış olmaktan memnuniyetini ifade etmiştir. ⁴⁷

Balkan Birliği Cemiyeti tarafından Bulgar gazetecileri ve Kitka balet heyeti şerefine gazi çiftliğinde çay ziyafeti verilmiştir. Ziyafette Başvekil İsmet Paşa, Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Bey, Maarif Vekili Esat Bey, Halk Fırkası grubu reis vekilleri Ali ve Cemal Beylerle, mebuslar, gazeteciler, Bulgar sefaret erkânı hazır bulunmuşlardır. Balkan Birliği Katib-i Umumisi Ruşen Eşref ve birlik azasından Fazıl Ahmet Beylerle, Bulgar heyetinden M.Sakizoff arasında konuşmalar yapılmış ve Musiki Muallim Mektebi öğrencileriyle

44 “Bulgar Operetinde Teessüsler ve Tahassüsler”, Cumhuriyet, 29 Kasım 1931, s.3

45 Cumhuriyet, 15 Haziran 1932; Akşam 16 Haziran 1932, s.4

46 Hakimiyet-i Milliye, 28 Haziran 1932, s.3

47 Akşam, 21 Haziran 1932, s.2; Mir Gazetesi, 8 Temmuz 1932 Aktaran: Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk ve Türk-Bulgar İlişkileri, s.604

Kitka Balet Heyeti tarafından milli şarkılar söylenmiştir. ⁴⁸ Daha sonra heyet Ankara'dan İstanbul'a gitmiş, Bulgar sanatçıların Ankara seyahatleri ile ilgili Slovo ve Drevnik gazeteleri sanatçıların seyahatten minnettar kaldıklarını yazmıştır. ⁴⁹ Sanatçılar İstanbul'da da iki akşam Tepebaşı kışlık tiyatrosunda iki temsil vermişlerdir. ⁵⁰

Türkiye'den ayrılmadan önce Bulgar Kitska Heyeti şefi Tsonev "Türkiye Cumhuriyeti dahilinde yaptığımız küçük bir turnede, kendilerine ibzal buyurdukları büyük dostluktan dolayı alenen teşekkürü bir vazife biliriz." ⁵¹ diyerek minnettarlıklarını bildirmişlerdir.

Bulgaristan Eğitim Bakanı Boyacıyef ve General Markov Türkiye Cumhuriyeti'nin onuncu yıldönümü kutlamaları için Ankara'ya gelmiş, ⁵² Mustafa Kemal ile görüşmüşlerdir. Boyacıyef, Türkiye

Cumhuriyeti'nin muazzam ilerleyişi ile ilgili tebriklerini Atatürk'e ifade etmiştir. ⁵³ Heyet Ankara'daki okulları inceledikten sonra dönmüşlerdir. ⁵⁴

Akşam, 29 Nisan 1932, s.1

48 Akşam, 23 Haziran 1932, s.1

49 BCA 030.10.240.623.16; BCA 030. 10.240.623.20.1

50 Akşam, 24 Haziran 1932, s.2

51 Milliyet, 27 Haziran 1932, s. 3

52 Akşam, 28 Ekim 1933, s.2

53 Belgelerle Mustafa Kemal, s.645,646

54 Cumhuriyet, 3 Kasım 1933, s.3

Boyacıyef Ankara intibalarını şöyle ifade etmiştir: ⁵⁵

“Bize Ankara’da dikkate şayan misafirperverlik gösterildi. Refakatimize sabık büyükelçisi Esat ve Talim Terbiye heyeti azasından Ali Haydar beyler memur edildi. Ali Haydar bey Türkiye hakkında bana birçok kitap gösterdi, maarif işleri hakkında izahat verdi. Maarif vekili ile görüşüm. Türk tedris usulü bizden daha ileri olup daha pratik ve asridir. Yeni yapılan müesseseler meydanın büyük ziraat enstitüsü ile asri bir hastanenin resmi küşadı yapıldı. Gazi çiftliği gezildi, resmi geçit yapıldı. Türk ordusunun mükemmeliyeti dikkatimi çekti. İzci teşkilatı Türk gençliği üzerine çalışıldığı kanaatini veriyordu.”

2. Eğitim Amaçlı Seyahatler

Mustafa Kemal, Balkan Savaşı’ndan hemen sonra Türkiye’nin Sofya Büyükelçiliği’nde askerî ataşe görevinde bulunmuş ve Bulgar aydın çevrelerinin dikkatlerini çekmiştir. Türk Kurtuluş Savaşı’nın zaferle sonuçlanması, Bulgar kamuoyunun dikkatini yeni Türkiye Cumhuriyeti üzerine yöneltmiştir. Birçok bilim insanı, aydın çevreler, Mustafa Kemal’e ve gerçekleştirmekte olduğu köklü değişikliklere hayran kalmış ve yazılarında da bunu dile getirmişlerdir. ⁵⁶ Bunlara paralel olarak Bulgar profesörlerinden 80 kişilik heyet Bursa’ya ve Bursa’dan Yalova’ya giderek tarih coğrafya tetkik seyahatleri düzenlemişlerdir. ⁵⁷

9 Nisan 1931 Sofya Erkek Lisesi öğretmenlerinden bir grup Edirne’ye gelmiş, iki ülkenin lise öğretmenleri, öğretim sistemi, öğretim programı, öğretim yöntemleri gibi konularda görüşmüşlerdir. Bulgar öğretmenlerinin ziyaretleri iki memleket arasındaki dostlukların kökleşmesi için önemli olarak görülmüştür. ⁵⁸

“Milletlerin fikir ve zihniyet vadisinde bilhassa muallimlerin oynadığı rol önemlidir. Çünkü bir millet hakkında fikir edinebilmek için o memleket ve milletin muallimleriyle temas etmek gereklidir. Millet heykeltraşın elindeki hamura benzer. Heykeltraş nasıl ki elindeki hamuru istediği kalıba sokar ona istediği şekli verirse muallimlerde genç nesilleri ona göre işlerler. İdarecileri muallimler yetiştirir. Türk ve Bulgarlar arasında samimi bir dostluğun olup olmadığını anlamak için muallimlerle konuşmak lazımdır. Eğer genç nesli hayat için hazırlayan Bulgar muallimi, Profesörü kürsüsünde bu kadar samimi ise iki millet arasında özlenen dostluk yakın zamanda kendini gösterecektir.”

Bulgar Maarif Müsteşarının riyasetinde ve Sofya Maarif Eminin katılımıyla, Prof. Boğdan Filov, Prof. Vasil Zlatarski, Prof. St. Kirov gibi tarih ve coğrafya profesör ve öğretmenlerinden oluşan bir kafile bilimsel çalışmalar ve bilgi edinmek amacıyla İstanbul, Bursa, Edirne’ye bir tetkik seyahati yapmak üzere 29 Nisanda Bulgaristan’ın

⁵⁵ Cumhuriyet, 7 Kasım 1933, s.1,6

⁵⁶ Süleymanoğlu Yenisoy, a.g.m, s.1

⁵⁷ Hakimiyet-i Milliye, 28 Nisan 1932, s.3

⁵⁸ Kadri Oğuz, “Türk-Bulgar Dostluğu”, Milli Gazete, 19 Mart 1931, s.1,2

Filibe sancağından hareket etmişler. Maarif müfettişleriyle beraber 24 Jimnaz muallimi, 3 müderris⁵⁹ Türkiye'ni maarif ve inkılabı hakkında fikir edinmek amacıyla⁶⁰ gelmişler, Karaağaç İstasyonunda Maarif ve Umur-u Hukukiye Müdürleri, Bulgar Konsolosu ve Belediye reis muavini, tali mektep müdürleri, ilk mekteplerden ayrılan mihmandarlar tarafından karşılanmışlardır.⁶¹ Onlara Türk Tetkik Cemiyeti azası Bolu mebusu Hasan Cemil Çambel eşlik etmiştir. Heyet Edirne'den İstanbul'a, oradan da Bursa'ya gitmiş, memleketin tarihi ve kültürel yerlerini ve irfan müesseselerini gezmişlerdir.⁶²

Bulgar öğretmenleri Maarif Müdürü Sadık Beyle orta mektep müdürlerinden oluşan bir heyet programı hazırlamışlardır. Bulgarca bilen hocalardan Osman Nuri, Orta Mektep Musiki öğretmeni Hamdi, Cumhuriyet Başmuallimi Hulusi Gazi şehir yatı mektebi katibi Arabacıoğlu Mehmet ve diğerleri misafirlerin mihmandarlıklarını yapmışlardır.⁶³

Kafileyi teşkil edenler ikinci erkek lisesi öğretmenlerinden M.Stefan Kozarof, M.Vasil Hristof, Madam Vitanova, Madam Dragneva, M.Alesandr Nikolof, Profesör M. Kilil Seyzof, Profesör Vasil Arnavudof, Prof. Dr. Madam Jikfa Dragneva, Birinci Kız Lisesi Muallimlerinden Dr. Madam Gora İvanova, Sekizinci Rüştüye Mektebi öğretmenlerinden Stanka Kozarova, Musiki Akademisi piyano öğretmeni Madam Mara stefanova, Üçüncü Nümune Kız Lisesi edebiyat öğretmeni Matmazel Asyançına, Madam Hristova Smeonova, Madam Dr Nikova, Madam Nikolova, Madam Vladova Stançeva, dış doktoru madam Svetana Raşeva, Matmazel Peeva olmuştur. Misafirler tali mekteplerle, Selimiye'yi, kütüphaneyi gezmişler. Maarif Emaneti ve Müdüriyesi ile birlikte erkek öğretmen okulunda öğle yemeğini yemişlerdir. Yemekte Vali Emin ve Maarif Emini Besim Bf. tarafından konuşma yapılmış, öğleden sonra ise Bulgar Konsoloshanesi, belediye, Kız Ortaokulu ile Namık Kemal İlkokulu ve liseyi ziyaret etmişlerdir. Ayrıca Bulgar okulunu, Sanatlar Okulunu, Muradiye Camini ziyaret etmişlerdir. Daha sonra Sarayıçi yoluyla Tunca ve Meriç köprülerine kadar şehir gezisi yapmışlar. Akşam yemeğinde hükümet rüesası ve müdürleri ile bir arada olmuştur. Burada Türk ve Bulgarların gelecekteki ilişkilerinin önemli olduğuna vurgu yapılmış, talebeler tarafından müsamere tertip edilmiştir. Yemekten önce Bulgar öğretmenleri sınıfları dolaşmış, öğrenci ile bir arada kalarak tetkiklerine devam etmişlerdir. Sofya İkinci İdadi Edebiyat öğretmeni M.G.Steyanof öğretmenlerin gösterdikleri ilgiden memnun olduklarını söylemiş, ayrıca eğitime hayran kaldıklarını, kısa bir zamanda batı kurumlarıyla eşdeğer seviyeye geldiklerini hatta onlar örnek olabileceklerini ifade etmişlerdir. Salih Bey Musiki ziyafeti verdikten sonra misafirler trene binmek üzere ayrılmışlardır.⁶⁴

Edirne'den İstanbul'a giden Bulgar öğretmenleri, Türk Öğretmenler Birliğini ziyaret etmiş ve burada Bulgaristan kafilesinden M. Zeyn, Bulgaristan Eğitim Teşkilatı hakkında bir konferans vermiştir. Konferanstan sonra misafirler şerefine Öğretmenler

59 Oğuz, a.g.m, s.1,2

60 Milli Gazete, 19 Mart 1931, s.1,2

61 Milli Gazete, 3 Mayıs 1929, s.2; Akşam, 2 Mayıs 1929, s.2 ; BCA 030.18.1.2.41.89.4

62 Cumhuriyet, 12 Nisan 1931, s.1; BCA 030.18. 01.02.28.36.003

63 Milli Gazete, 4 Mayıs 1932, s.1; BCA 030.18.1.2.28.36. 3

64 Milli Gazete, 19 Mart 1931, s.1,2

Birliği idare Heyeti tarafından bir çay ziyafeti düzenlenmiştir. ⁶⁵

Bulgaristan Ziraat Eski Bakanı ve Profesör Vasilef, İstanbul Darülfünunda, Türk ve Bulgar iftiliği hakkında bir konferans vermiş, konferansında Türk-Bulgar ilişkilerinin kısa bir tarihçesine değindikten sonra şunları söylemiştir: ⁶⁶

“Bulgarların, Türklerin yalnız dost, yalnız ırkan münasebetleri olan insanları değil, aynı zamanda toprak hemşerisi olan iki millet olduklarını ve Türk ve Bulgarların bundan sonra ziraat sahasında da feyizli neticeler istihsal etmek için el ele verecekler ve çalışacaklardır.”

Sofya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi ğretim görevlisi Prof. M. Boğdan İstanbul’a geldikten sonra seyahatiyle ilgili: “*Seyahatimizin hedefi burada Türk meslektaşlarımızla tanışmak ve dost memleketin niversite, lise ve ilkokullarıyla ilgili incelemelerde bulunmaktır. Bu surette iki dost arasındaki fikri anlaşma ve yakınlığın bir kez daha kuvvet bulacağı kesindir.*” sözleriyle amacını dile getirmiştir. M. Boğdan kendisini karşılamaya gelenlerle birlikte Galatasaray Lisesi’ne gitmiş, daha sonra diğer gün gelen heyetle Galatasaray Lisesi’nde erkek ve kız ğretmen okullarında misafir edilmişler, okulları ve tarihi yerleri gezmişler, ⁶⁷ Darülfünun’u, sonra dişçi mektebini ziyaret etmişlerdir.⁶⁸ öğleden sonra Beylerbeyi Sarayını gezmişler ve sarayda misafirler şerefine çay ziyafeti verilmiştir. Bulgar ğretmenler aydan sonra Türkçe olarak istiklal marşımızı, sonra da kendi marşlarını okumuşlar ⁶⁹ ertesini günü müzeler alay köşkü ziyaret edilmiş, halkevinde çay ziyafeti verilmiştir. Daha sonra heyet buradan Bursa’ya gitmiştir. ⁷⁰ Profesör Stefan Girof, Darülfünun konferans salonunda, “*Bulgar Kanuni Esasi*” ve “*Hükümdarlık mefhumu ve Cemiyeti Akvam*” konulu iki konferans vermiştir. Erkek ğretmen Okulunda Selim Sırrı Beyin ⁷¹ ellinci ders yılı sebebiyle merasim yapılmış, Bulgar misafirler de katılmışlardır. ⁷²

5 Mayıs’ta Bulgar muallimler Bursa’ya gelmişler. şereflerine belediyede ziyafet verilmiş. Belediye reisi ve Bulgar Profesör M.Filov konuşma yapmış, gündüz okullar gezilmiş, kız ğretmen okulunda misafirlere müsamere verilmiştir. “*Muallim Piyesi*” temsil edilmiş ve liseli gençler tarafından oynanan zeybek çok beğenilmiştir. Misafirler Necatibey Kız Sanat Enstitüsü’n hakkında, Bulgaristan’da bu tarzda bir okul olmadığını söyleyerek mektebin ders programı ve teşkilatı hakkında verilen açıklamayı dikkatle not almışlardır. Misafirler ayrıca erkek sanat okulunu da çok beğenmişlerdir. ⁷³

65 Cumhuriyet, 17 Nisan 1931, s.5

66 Milliyet, 1 Ekim 1931, s.3

67 Cumhuriyet, 27 Nisan 1932, s.1; Akşam, 27 Nisan 1932, s.2

68 Akşam, 28 Nisan, 1932, s.2; “İstanbul’da Bulgar Muallimleri”, Hakimiyet-i Milliye, 1 Mayıs 1932, s.1

69 Akşam, 29 Nisan 1932, s.1

70 Akşam, 28 Nisan, 1932, s.2

71 İstanbul niversitesi beden eğitim ğretmeni ve muharrir

72 Milliyet, 7 Mayıs 1932, s.2; Hakimiyet-i Milliye, 7 Mayıs 1932, s.3

73 Akşam, 5 Mayıs 1932, s.5

Bursa'dan Bulgaristan'a dönmek üzere Edirne'ye gelen heyet Edirne'deki okulları, abideleri ziyaret etmişler gece erkek öğretmen okulunda şereflerine ziyafet ve balo verilmiştir. ⁷⁴ Daha sonra Bulgaristan'a dönmüşlerdir.

Uzun süren seyahat neticeleri hakkında Bulgar öğretmen grubundan Profesör Filov şunları söylemiştir: ⁷⁵

“İstanbul'da Türk meslektaşlarımız arasında geçirdiğimiz günler bizde unutulmaz hatıralar bırakmıştır. Burada birçok yeni şeyler gördük ve istifade ettik, içlerimizden bazıları Osmanlı İmparatorluğu Türkiye'sini görmüş ve tanımış olduğumuz için yeni Türkiye'de yapılan büyük inkılâbını gerçekten takdir ettik.”

Sonuç

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından devletin dış politikasına uygun olarak barış ekseninde ilişkiler kurulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda 1930'lu yıllarda Türk-Bulgar ilişkilerinde, iki ülkenin siyasal, sosyal ve ekonomik ilişkilerini düzenleyen antlaşmalarla ilişkiler gelişirken, karşılıklı ziyaretlerle de bu durum pekiştirilmiş, eğitim ve kültürel alanda da bu atmosfer devam ettirilmeye çalışılmıştır. Bu sebeple 1930'lu yıllarda iki ülke arasında kültürel ve eğitim amaçlı ziyaretler gündeme gelmiştir.

Seyahatler Türkiye'den Bulgaristan'a ve Bulgaristan'dan Türkiye'ye akademisyen, öğretmen, gazeteci, sanat topluluklarının eğitim ve sosyo-kültürel amaçlı seyahatleridir. Seyahatlerde ortak gaye, iki ülkenin birbirini tanınması, kentlerdeki kültürel ve tarihsel mirası ziyaret, eğitim-öğretim sistemini tetkik etme gibi unsurlar göze çarpmaktadır.

1930'lu yıllardaki bu canlanma kültürel ilişkilerin gelişmesinde seyahatlerin önemli olduğunun açık bir delilidir.

KAYNAKÇA

Arşiv

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Basın

⁷⁴ Edirne Postası, 28.4.1932, s.1; Akşam,11 Mayıs 1932,s.2; Hakimiyet-i Milliye, 10 Mayıs 1932, s.3

⁷⁵ Milliyet, 9 Mayıs 1932, s.2

Akşam

Cumhuriyet

Edirne Postası

Hâkimiyet-i Milliye

Milli gazete

Milliyet

Kitap ve Makaleler

AKŞİN, Aptülâhat, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, TTK Yayınları, Ankara, 1991

BARLAS, Dilek, "Türkiye'nin 1930'lardaki Balkan Politikası", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, (Editör: İsmail SOYSAL), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999

Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk ve Türk-Bulgar İlişkileri, Ankara, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Yayın Numarası:16, 2002

BIÇAKLI, Hüseyin Avni, *Türkiye – Bulgaristan İlişkileri*, İmge Kitabevi, Ankara, 2016

DELİORMAN, M.N., *Bulgaristan Türkleri, Yakın Tarih ve Hatıralar*, 1. Kitap

EYİCİL Ahmet, "Atatürk Devrinde Türkiye'nin Balkan Politikası", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 2004, C:20, S:59

TATARLI İbrahim, "İki Dünya Savaşı Arasındaki Dönemde Atatürk ve Modern Türkiye'nin Bulgaristan Parlamentosu'nda Değerlendirilmesi", *Atatürkçülük ve Modern Türkiye-Uluslararası Konferansı*, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları Ankara 1998

TOĞROL, Beğlan, *112 Yıllık Göç (1878 - 1989)*, Boğaziçi Üniversitesi Matbaası, İstanbul 1989

TUĞLACI Pars, *Bulgaristan ve Türkiye Bulgaristan Türkiye İlişkileri*, İstanbul, 1984

TODOROV Nikolay, *Bulgaristan Tarihi*, (Çev:V.Ataman), İstanbul 1979

ÖZGİRAY Ahmet, "Türk-Bulgar Siyasi İlişkileri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S:10, İzmir 1995

YENİSOY, S. Hayriye, "Bulgaristan Türklerinin Eğitim ve Kültür Tarihinden Sayfalar", *Yeni Türkiye*, Yıl: 3, S: 16, Ankara 1997

Osmanlı'da Bandırma-Soma Demiryolu Hattının Kuruluşu

The Foundation of the Bandırma-Soma Railway Line in Ottomans

ÖZET

Sanayi Devrimi'nin ulaşım üzerindeki ilk etkisi olarak karşımıza çıkan demiryolları, önce Avrupa'da, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren de Osmanlı Devleti'nde inşa edilmeye başlandı. Osmanlı idarecileri ülkenin tarımı, ticareti, askeriyesi ve maliyesine sağlayacağı katkılar sebebiyle demiryolu inşasına sıcak bakmaktaydı. Bu pahalı ve teknik işi kendi imkânlarıyla gerçekleştirmek için ne sermayesi ne de tecrübeli teknik elemanı bulunan Osmanlı Devleti, demiryolu yapım ve işletim imtiyazını yabancı şirketlere vermekteydi.

Osmanlı hükümeti, Bandırma-Soma arasında bir demiryolu hattının yapılmasına yönelik teklifleri, ülkenin ve bölgenin menfaatleri açısından olumlu karşıladı. İlk olarak 1870'lerde gündeme gelmesine ve birçok müteşebbisle mukavele imzalanmasına rağmen bu proje uzun süre gerçekleştirilemedi. İzmir-Kasaba ve Temdidi Demiryolu Şirketi tarafından tamamlanarak 1912 yılında işletmeye açıldı. İnşası sırasında birtakım problemler yaşanan bu proje, hem Osmanlı Devleti'nin ekonomik ve askeri menfaatleri hem de Balıkesir ve civarına ekonomik canlılık kazandırması bakımından önem arz etmekteydi.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Balıkesir, Bandırma, Soma, Demiryolu, Ulaşım

ABSTRACT

Railways, appeared as the first effect of Industrial Revolution on transportation, started to be built first in Europe, and in the Ottoman Empire upwards from the second half of the 19th century. Ottoman Empire found favourable to build a railway, by reason of its contributions to agriculture, trade, military and economy; however the Ottoman Empire had neither enough fund nor experienced technical staff to realize this expensive and technical work with its own means. Therefore the preogative of construction and operation was given to foreign companies.

The Ottoman government, in terms of the benefits of the country and the region, responded positively to the offers to build a railway line between Soma and Bandırma. Even though the project came up in 1870s and contracts were signed with many entrepreneur, the Bandırma-Soma Project could not be realized, and was completed only in 1912 by the İzmir-Kasaba Company and put into operation. This project, had an importance both for the economic and military interests of the Ottoman Empire and economically invigorating Balıkesir and its surroundings.

Keywords: Ottoman Empire, Balıkesir, Bandırma, Soma, Railway, Transportation.

Selahattin SATILMIŞ
Yrd. Doç. Dr.

Aksaray Üniversitesi, Fen
Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim
Üyesi,
selahattin@aksaray.edu.tr

«Demiryolu, Avrupa'da yaygınlaşmasıyla neredeyse eş zamanlı olarak Osmanlı Devleti'nin de gündemine girdi. Başarısız bir proje de olsa ilk teşebbüs, 1836 yılında İskenderun ile Birecik arasında bir demiryolu hattı döşeme düşüncesine sahip olan İngiliz Albay Chesney'den gelmişti.»

Eser Geçmişi

19/07/2016'da başvuru alındı, 08/08/2016'da kabul edildi,
15 Ağustos 2016' da yayınlandı.

Paper History

Received on 19/07/2016, Accepted on 08/08/2016,
Published on 15 August 2016

DOI:

<http://dx.doi.org/10.21551/jhf.v2i2.5000196355>

Giriş

Endüstri Devrimi'nin ürünlerinden biri olan demiryolları, bu devrimi hızlandırıcı bir rol üstlenmişti. Demiryolları, Endüstri Devrimi'yle birlikte çok daha fazla ihtiyaç duyulan hammaddeler ile fabrikalarda seri olarak üretilen malların uzun mesafelere çabuk ve hızlı taşınması gereksiniminden ortaya çıktı.¹ 10 ton yük taşıyabilen ve en fazla 9 mil hız yapabilen ilk lokomotif 1804 yılında, buhar gücüyle çalışan ilk lokomotif ise 1812 yılında icat edildi. "Rocket" adlı bu buharlı lokomotifin New Castle Upon-Tyne hattında kömür taşımacılığında kullanılmasından itibaren demiryolları kısa sürede dünyaya yayılmaya başladı, özellikle 1830'lardan sonra hızlı bir gelişme gösterdi.²

Demiryollarının tarım, ticaret, askeri ve mali açılardan ülkedeki gerekliliğini çok iyi kavrayan Osmanlı devlet adamları da, en az Osmanlı'da sömürü düzeni kurmak isteyen Avrupalı emperyalistler kadar demiryolu yaptırmak istiyorlardı. Çünkü ülkenin ihtiyaçlarına cevap veren iyi bir ulaşım ağının bulunmaması, devletin geri kalmasının en önemli sebeplerinden birisiydi. Osmanlı Devleti'nin demiryollarından ülkede merkezi otoritenin sağlanmasıyla ilgili beklentisi önem arz etmekteydi. Çünkü demiryolları, ülkede sıklıkla görülen eşkiyalık ve isyan hareketlerini bastırmak için hızlı bir şekilde asker sevkiyatını mümkün kılmaktaydı. Bu hareketlerin ciddi boyutlara varmadan durdurulabilmesi sonucunda devlet, artması düşünülen vergileri düzenli bir şekilde toplayabilir ve böylece ekonomik kalkınmaya katkı sağlayabilirdi.³ Ayrıca demiryolları, ulaştırma maliyetini düşürerek iç bölgelerde henüz ekilmemiş alanlarda ihracata yönelik tarımsal üretime geçişi sağlayabilirdi. Tarımsal üretimin artışı, ihracat gelirlerinin yanı sıra vergi gelirlerinin artışına da etki edebilirdi.⁴

Osmanlı Devleti, demiryolu yapmaya kararlıydı. Ancak bu pahalı ve teknik işi kendi imkânlarıyla gerçekleştirmek için ne sermayesi ne de tecrübeli teknik elemanı mevcuttu. Bu yetersizlik sebebiyle yabancı şirketlere başvurmak zorundaydı.⁵ Diğer taraftan Osmanlı

1 Elif Yeneroğlu Kutbay, "Batı Anadolu'da Hayata Geçirilemeyen Bir Proje: İzmir-Çanakkale Demiryolu", *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, c.3, Sayı 1, s. 108.

2 Esin Kâhya, "Türkiye'de İlk Demiryolları", *Belleten*, c.LII, Sayı 202, Nisan 1988, s. 210; İngiltere'nin Stockton-Darlington kasabaları arasında 1825 yılında inşa edilen hat da iç bölgedeki kömür madenlerini limanlara taşımak amacıyla işletmeye açılmıştı. Yeneroğlu Kutbay, a.g.m., s. 108; İlk defa insan taşımacılığı Liverpool-Manchester hattının işletmeye açılmasıyla 15 Eylül 1830 tarihinde yapılmaya başlandı. Ali Akyıldız, *Anka'nın Yükselişi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s. 114.

3 İsmail Yıldırım, "Osmanlı Demiryolu Politikasına Bir Bakış", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c.12, Sayı 1; 2012, 315-316; Yeneroğlu Kutbay, a.g.m., s. 7.

4 Vilayetlere göre öşür vergileri incelendiğinde, demiryollarının geçtiği bölgelerde öşür gelirlerinin daha hızla arttığı görülmektedir. Ancak yapılan incelemeler Osmanlı Devleti'nin yabancı demiryolu şirketlerine kilometre garantisi adı altında yaptığı ek ödemelerin öşür artışlarının çok üzerinde olduğunu göstermiştir. Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994, s. 80.

5 Vahdettin Engin, "Osmanlı Devleti'nin Demiryolu Siyaseti", *Türkler*, c. 14, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 463; Musa Gümüş, "1893'ten 1923 Chester Projesi'ne Türk Topraklarında Demiryolu

ülkesinde demiryolları inşa etmek, özellikle devletin kilometre garantisi uygulaması sonucu Avrupa sermayesi için kârlı birer yatırıma dönüşmüştü. İnşa edecekleri demiryolu sayesinde demiryolu şirketleri, Avrupa sanayisi için gerekli ucuz hammaddenin temini ve buradaki fabrikalarda üretilen mamul maddelere pazar oluşturma işlevini üstlenmişlerdi.⁶ Bununla beraber yabancı demiryolu şirketlerinin her biri ülkelerine özgü gerekçelerle hareket etmekteydi. Bu çerçevede İngiltere Hindistan yolunu kısaltacak girişimler üzerinde yoğunlaşırken, Fransa nüfuz bölgesi olarak seçtiği Suriye ve civarında, Almanya ise kıtasal yayılma politikasını destekleyecek demiryolu projelerine ağırlık vermişti.⁷

Demiryolu, Avrupa'da yaygınlaşmasıyla neredeyse eş zamanlı olarak Osmanlı Devleti'nin de gündemine girdi. Başarısız bir proje de olsa ilk teşebbüs, 1836 yılında İskenderun ile Birecik arasında bir demiryolu hattı döşeme düşüncesine sahip olan İngiliz Albayı Chesney'den gelmişti.⁸

Osmanlı coğrafyasında ilk demiryolu inşaatı ise 1850'li yıllarda başladı. Osmanlı Devleti'nde ilk demiryolu imtiyazlarına İngiliz sermayedarlar sahip oldular. Kahire-İskenderun (1851-56), Köstence-Çernova (1857-60), Rusçuk-Varna (1863-66), İzmir Aydın (1856-63), İzmir Kasaba (1863-66) hatlarını İngilizler inşa ettiler.⁹ 1869 yılında Rumeli Demiryolları imtiyazını alan Avusturyalı banker Baron Hirsch'in mukaveledeki boşlukları fırsat olarak değerlendirerek devleti ağır mali yükler altına sokması, Osmanlı Devleti'nin yabancı şirketlere karşı güvenini sarsmıştı. Bu nedenle Osmanlı Devleti kendi imkânlarını kullanarak Haydarpaşa-İzmit ve Mudanya-Bursa demiryolu hatlarını yapmaya teşebbüs etti. İlk hattı 1871-73 yılları arasında işletmeye açabilmişse de, Mudanya-Bursa hattı yarım kaldı ve böyle bir yatırımın altından kalkamayarak bir müddet sonra bu hatları şirketlere kiralamak veya terk etmek zorunda kaldı. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin dış borçlarını ödeyemeyerek 1875'te iflas bayrağını çekmesi ve 1877-78 yıllarında Rusya ile yaşanan savaş demiryolu yatırımlarını bir süre geri plana itti. 1881 yılında Duyun-ı Umumiye'nin kurulmasıyla güven ortamı bulan yabancı şirketlerin yeniden imtiyaz talepleriyle ortaya çıkmaya başlaması, Osmanlı coğrafyasındaki demiryolu inşasına büyük bir ivme kazandırdı. Bu dönemde demiryolu yapımında Almanlar ağırlığını hissettirdiler.¹⁰

Soma ile Bandırma arasında inşa edilecek bir demiryolu, hem Balıkesir ve havalisi hem Osmanlı Devleti'nin mali ve askeri yapısı hem de yabancı yatırımcılar adına kazançlı bir proje idi. Konumu itibariyle hem iç hem de dış ticarete oldukça müsait durumda

---

İmtiyaz Mücadeleleri ve Büyük Güçler”, *Tarih Okulu*, Sayı X, Ağustos 2011, 153.

6 Demiryollarının yapımı ilk olarak gerekli yapı ve işletme malzemelerinin (demir-çelik mamulleri), yatırımı yapan ülkeden ithal edilmesine yol açtı. Demiryolu inşasının bitmesinden sonra ise yatırımı yapan Avrupa ülkeleri, o bölgelerde ihracata yönelik yatırımlarla ekonomik kazanç elde ettiler. Diğer taraftan demiryollarının nakliye maliyetlerini düşürmesi ve Avrupa mamul mallarına olan talebin giderek artması, Osmanlı'daki zanaatların yıkılmasıyla sonuçlandı. Böylece demiryolunu inşa eden Avrupa ülkesi hem bölge ulaşımında tekel sağlayarak diğer Avrupa devletleri karşısında ticari üstünlük sağladı hem de o bölgedeki belediye hizmetleri (su, gaz, elektrik), liman inşası, sanayi ve madencilik alanlarında yatırımlara girişti. Pamuk, a.g.e., s. 77-78.

7 Engin, a.g.m., s. 466.

8 Akyıldız, a.g.e., s. 114; Kâhya, a.g.m., s. 211.

9 Akyıldız, a.g.m., s. 42-43.

10 Engin, a.g.m., s. 462-464.

bulunan Balıkesir ve havalisi, zirai, hayvani, orman ürünleri, madencilik ve dokumacılık alanlarında başta İstanbul olmak üzere başka şehirlere ve yurtdışına pek çok çeşit ticari mal göndermekteydi.¹¹ Balıkesir bölgesindeki mevcut ticaretinin önemli bir bölümü 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında bölgenin en büyük limanlardan birisi olan Bandırma Limanı vasıtasıyla sağlanmaktaydı. Diğer bir ifadeyle hem İstanbul ile hem de yabancı ülkelerle yapılan ticarete bölge açısından büyük önem arz eden Bandırma Limanı, Cumhuriyet öncesinde Güney Marmara'nın dünyaya açılan kapısı gibiydi.¹² Balıkesir'in İstanbulla posta irtibatı da Bandırma'dan gidip gelen gemilerle sağlanmaktaydı.¹³ Ayrıca Balıkesir-Bandırma güzergâhı, Ege bölgesi ile Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul arasında kısa bir yolculuk ve nakliyat imkânı sağlaması yönüyle transit ticaret imkânı sağlamaktaydı.¹⁴ Bu sebepler göz önüne alındığında hem vilayet merkezi Balıkesir'in hem de Ege Bölgesinin, inşası planlanan bu demiryolu hattı vasıtasıyla Bandırma Limanına bağlanması birçok açıdan faydalı olacaktı.

Dönemin devlet adamları, Bandırma-Soma Demiryolu hattının yapılmasına dair gelen teklifleri ülkenin menfaati gereği olumlu karşıladılar. Bandırma-Soma Demiryolu, stratejik, idari ve askeri anlamda büyük önem taşımaktaydı. Çünkü Bandırma'dan başlayacak ve Soma-Manisa hatlarıyla birleşecek bu demiryolu hattı, asker ve askeri malzeme sevkiyatını hızlandıracak, isyan ve eşkıyalık hareketlerine karşı bölge güvenliğinin sağlanmasını kolaylaştıracaktı.¹⁵ Öyle ki Harbiye Nezareti, bu hattı, otuzdan fazla redif taburunun Marmara sahiline nakli için tek vasıta olarak görmekteydi. Diğer bir ifadeyle herhangi bir saldırı sırasında İstanbul'un savunulması açısından Anadolu'dan asker sevkiyatı çok önemliydi.¹⁶ Bununla birlikte askeri komisyonun görüşüne göre Bandırma-Soma hattının kurulması, bir tehlikeye kapı aralamaktaydı. Bu görüşe göre demiryolu Çanakkale Boğazi'nin arka tarafından geçtiğinden saldırı durumunda düşman ordusuna kolaylık sağlayabilirdi. Çünkü savaş durumunda düşman ordusunun bu demiryolu vasıtasıyla

11 Balıkesir'den başka şehirlere ve yabancı ülkelere satılan mallar şunlardır: mısır, yulaf, bakla, ceviz, fasulye, susam, hardal tohumu, arpa, buğday, yumurta, kepek, peynir, zeytin, balık, afyon, kabak çekirdeği, sadeyağ, içki, meyve, sebze, sirke, taze üzüm, kavun-karpuz, ayva, bal, havyar, leblebi, tereyağı, limon-portakal, börülce, badem içi; Ham borasit madeni, deri, ceviz kütüğü, kereste, sabun, zeytin pirinası, dut fidanı, mermer taşı, hayvan derisi, granit taşı, zeytinyağı, çam kabuğu, çıra, meşe kömürü, odun, demir, değirmen taşı, palamut, kemik, tütün, saman; Tavuk, kuş, koyun, kuzu, keçi, oğlak, karasığır, manda, beygir, katır, yapağı, keçi kılı, pamuk, halı, seccade, urgan. Balıkesir'e gelen ürünler ise şöyledir: Şeker, pirinç, kahve, biber, fıstık, un, çay, hurma, limon, portakal, kuru incir, tütün, kuru üzüm, burçak, bakla, arpa, soğan, sarımsak, patates, tuzlu balık, makarna, kaşar peyniri, tuz, içki, burçak, baharat; İplik, şal, çuval, yapağı, Amerikan bezi, dokuma, manifatura, urgan, sicim, Tire ipliği; kurşun, çimento, kalay, mum, maden kömürü, ispirto, gazyağı, katran, makine yağı, üstübeç, boya, kiremit, tuğla, demir, saç, çember, kibrit, sigara kâğıdı, kükürt, kâğıt, soda, hırdavat, bakır, teneke, gömlek kolası, defter, bezir yağı; makine aletleri, çift aletleri, dikiş makinesi, lama ve boru demiri, çivi, çelik, körük, demir. Abdülmecit Mutaf, *Salnamelere Göre Karesi, Zağnos Kültür ve Eğitim Vakfı Yay.*, Balıkesir 2003, 39-40.

12 Mustafa Salman, *Balıkesir Tarih ve Coğrafyası*, Balıkesir, s. 106.

13 19. yüzyılda posta vapurları Bandırma-İstanbul arasında haftada bir yolcu ve yük taşımaktaydı. Yaz aylarında seferlerin sayısı daha da artmaktaydı. Mutaf, a.g.e., s. 37.

14 Mutaf, a.g.e., s. 37.

15 BOA, Y.A.RES., 110/55, 1 N 1318.

16 BOA., BEO., 3717/278743, 29 S 1328.

Çanakkale Boğazı'na uğramadan Marmara Denizi'ne girebilmesi ve İstanbul'a ulaşmasına olanak sağlamaktaydı. Bu açıdan askeri yetkililer ilk başlarda hattın kurulmasına pek sıcak bakmıyorlardı.¹⁷

Osmanlı devlet adamları, bu güzergâhta inşa edilecek bir demiryolu hattının Balıkesir ve havalisindeki ziraat ve ticareti canlandıracağı ve Bandırma Limanından yapılan ticaret hacmini artıracığı düşüncesinde idiler.¹⁸ Hatta aynı amaçla hattın güzergâhında bulunan Kirmasti (Mustafa Kemal Paşa) veya Mihaliç'ten Bursa'ya bir şube hattının çekilmesinin de faydalı olacağı kanaatinde idiler.¹⁹ Ayrıca demiryolları ile ülkenin en uzak köşelerinin İstanbul'a bağlanması hem vergi gelirlerinin daha etkin bir şekilde toplanmasında hem de merkezi devletin vergi gelirlerine ortak olan yerel unsurların payının azaltılmasında etkili olacağını düşündüler.²⁰

Balıkesir bölgenin zenginliğini kendi ülkelerine aktarmak amacıyla olan Avrupalı devletler bölgeyle ciddi biçimde ilgilenmekteydiler. Özellikle Fransa'nın Batı Anadolu ve Güney Marmara bölgelerine olan ilgisi 19. yüzyılın son çeyreğinde giderek artmıştı. Öyle ki Fransızlar, İngilizlerin İzmir-Aydın demiryollarında yaptığı gibi, Ege Bölgesinin ürünlerini doğrudan ülkelerine aktarmak amacıyla²¹ İzmir-Kasaba hattını²² bir yıl önce İngilizlerden devralan Belçikalı Nagelmakers'den 1894 yılında satın almıştı. Bu tarihten itibaren bahsi geçen hat Fransızların Paris'te kurdukları İzmir-Kasaba ve Temdidi Demiryolu Şirketi tarafından işletilmeye başlandı.²³ Aynı zamanda Fransızlar İzmir'i İstanbul'a bağlayan bir yol üzerinde duruyorlardı. İzmir-Bandırma arasını trenle, Bandırma-İstanbul arasını gemiyle geçmeyi tasarladıkları bu yolculukta kombine bilet sistemi uygulamayı düşünmüşlerdi. Diğer bir ifadeyle Fransız müteşebbislerin Bandırma-Soma Demiryolu hattının inşası için teklif vermeleri onların yapmayı planladıkları projenin bir parçasını oluşturduğu söylenebilir.²⁴

Balıkesir ve havalisinin maden çeşitliliği ve rezervi yönünden çok zengin olması, 19.

17 BOA., Y.PRK.A., 15/62, 30 Z 1328.

18 BOA., İ.MMS., 42/1742, 22 Za 1288.

19 BOA, DH. MKT., 1142/30, 05 Z 1324.

20 Pamuk, a.g.e., s. 80.

21 Bülent Varlık, *19. Yüzyılda Emperyalizmin Batı Anadolu'da Yayılması*, Ankara 1976, s. 23-25; Fransa, özellikle 1888-1896 yılları arasında Osmanlı Devleti'nde büyük yatırımlar yapmaya başlamıştı. Bu tarihlere gelindiğinde Fransa Osmanlı Devleti'nin en fazla borçlandığı ülke idi. Bu durum Osmanlı Devleti'ndeki Fransız demiryolu yatırımlarının en belirleyici yönlerinden biri olmuştu. Osmanlı Devleti Fransa'dan borç istediğinde, alacağı borcun karşılığı olarak bir demiryolu imtiyazı ya da başka bir imtiyaz vermek zorunda kalıyordu. Muhteşem Kaynak, "Osmanlı Ekonomisinin Dünya Ekonomisine Eklenme Sürecinde Osmanlı Demiryollarına Bir Bakış, *Yapıt*, Sayı 5, 1984, s. 74.

22 Price isimli bir İngiliz'in kurduğu İzmir-Kasaba ve Temdidi Demiryolu Şirketi, 1863 yılında imtiyazını aldığı İzmir-Kasaba (Turgutlu) arasında bir demiryolu inşasını 1865 yılında tamamladı. İzmir-Turgutlu arasında Manisa'dan ayrılan bir şube hattı Akhisar-Kırkağaç üzerinden Soma'ya kadar uzatılmıştı. Yeneroğlu Kutbay, a.g.m., s. 112.

23 Mehmet Akif Ceylan, "Manisa-Uşak Demiryolu Ulaşımının Yerleşme Üzerine Etkileri", *Doğu Coğrafya Dergisi*, c. 15, Sayı 23, 2010, 225; Tayfun Uzun, *Osmanlı'dan Günümüze Demiryollarımız*, İstanbul 2005, s. 28.

24 A. Nedim Atilla, *İzmir Demiryolları*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir 2002, s. 115.

yüzyılda teknoloji ve imkânların artmasıyla birlikte bölgedeki bu madenlerin çok daha yoğun bir şekilde işletilmeye ve ihraç edilmeye başlanması, demiryolu hattının inşasını cazip hale getiren ekonomik faktörlerden birisiydi. Bölgede bulunan maden ocaklarının çok büyük bir kısmının Fransızlar tarafından işletilmesiyle demiryolu imtiyazını Fransızların alması tesadüf değildi.²⁵ Nitekim Bandırma-Soma hattıyla birlikte Fransızlara borasit madeni işletmesinin bulunduğu Sultan Çayırı ve simli kurşun ile antimon madenlerinin bulunduğu Balya'ya şube hatları kurma imtiyazının da verilmesi, Balıkesir ve havalisinin yeraltı zenginliğinin Fransızların demiryolu imtiyazını almasında etkili olduğunu göstermektedir.²⁶ Diğer bir ifadeyle Fransızların emperyalist düşüncelerle Bandırma-Soma hattı imtiyazını almak istediği görülmektedir.

Başarısızlıkla sonuçlanan ilk tekliflerde Soma'dan Bandırma'ya kadar uzatılacak demiryolunun, Bandırma Limanında bir rıhtım yapılması ve Bandırma-İstanbul arasında vapur işletmesi imtiyazıyla beraber ele alındığını görmekteyiz ki, bu durum yabancı girişimciler tarafından demiryolunun daha çok ticari amaçlı kurulmak istendiğine işaret eder. Bu yönüyle Bandırma-Soma hattının girişimciler açısından planlanan ticari bir projenin önemli bir parçasını oluşturduğu söylenebilir.²⁷

Sonuçsuz Kalan Bandırma-Soma Projeleri

Balıkesir ile Bandırma arasında bir demiryolunun inşası ilk olarak 1870'lerin başında düşünülmüştü. Mösyö Vilkinson isimli bir mühendis 1870 yılında bu amaçla Osmanlı yönetiminden imtiyaz talebinde bulunmuş ancak kesin bir netice alamamıştı.²⁸ Vilkinson'un 1872 yılındaki ikinci imtiyaz talebi ise sadece Bandırma'dan Balıkesir'e kadar bir demiryolunu değil, bunun yanı sıra Bandırma-İstanbul arasında vapur işletme imtiyazını, Bandırma Limanının ıslahını ve demiryolunun ihtiyacına göre bir rıhtım inşasını da kapsamaktaydı. Ayrıca Mösyö Vilkinson, yapmayı planladığı demiryolu hattının her iki tarafından 15 kilometrelik daire içindeki miri madenlerinin, taş ocaklarının ve ormanların işletilmesi hakkını da talep etmişti. Demiryolunun geçeceği arazinin miri arazi olmasına dikkat eden Vilkinson, arazi istimlâkına ücret ödememek için demiryolunun Bandırma-Balıkesir arasındaki şose üzerinde yapılmasını teklif etmişti.²⁹ Ocak 1872 tarihli bir arşiv belgesi, Osmanlı yönetiminin, Vilkinson'un maden, liman, rıhtım ve ormanlar hususundaki isteklerini pek uygun görmediğini, ancak Bandırma-Balıkesir arasında yapılacak demiryolu inşasına faydalı ve menfaatli bir iş olarak baktığını göstermektedir. Osmanlı devlet adamları demiryolunun özellikle ticareti canlandırması açısından yararlı

25 Fransız Mösyö Dö Mazar, Sultan Çayırı'nda borasit madenini işletirken, Mösyö Rayzar Kızıl Keçiler'de simli kurşun, Kemer Edremit kazası Eşekçi Obası'nda bakır-simli kurşun, Avunya Alakilise'de bakır-simli kurşun, Avunya Kalabak'da bakır, Avunya Sofular'da simli kurşun, Avunya Armutçuk'da simli kurşun, Avunya Mancılık'da linyit, Avunya Gümüşler'de simli kurşun madenini işletmekteydi. Mutaf, a.g.e., s. 24, 188-189.

26 BOA., Y.A.RES., 110/55, 1 N 1318.

27 BOA, A.MKT. MHM. 408/27; İ.MMS., 42/1742, 22 Za 1288.

28 BOA, HR.TO., 453/60, 24 Kasım 1870.

29 BOA., İ.MMS., 42/1742, 22 Za 1288.

olacağı düşünerek inşasını lüzumlu görmüşlerdi.³⁰ Daha sonraki yıllara ait kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla Mösyö Vilkinson'un talebi, gerek maden, liman, rıhtım ve ormanlar hususundaki istekleri ve gerekse teminat-ı nakdiye gösterememesinden dolayı bir teşebbüsten öteye gitmemiştir.³¹

1873 yılında Şirket-i Nâfi'a-i Osmaniyye kurucusu Serkis Bey, Bandırma'dan Kasaba'ya (Turgutlu) kadar 99 yıllık bir imtiyaz teklif etmişti. Osmanlı hükümetinden, hattın işletmesinden kaynaklanabilecek hiçbir teminat talep etmeyen Serkis Bey'e imtiyaz verilmiş olmasına rağmen demiryolu inşaatına bilinmeyen bir sebepten ötürü başlanamamıştır.³²

Girişimcilerin Bandırma-Soma demiryolu hattının inşası için imtiyaz taleplerinin 1880'li yıllarda artış gösterdiği görülmektedir. 24 Kasım 1888 tarihinde Fiyolil-Fojerol-Savarniya Şirketi bir imtiyaz talebinde bulundu.³³ Bu arada Fransa'nın ileri gelenlerinden Mösyö Ernest Lefon da 1889 yılında Bandırma-Balıkesir arasında bir demiryolu imtiyazı talep etmişse de Osmanlı hükümeti, tren yolunun Balıkesir'de bırakılmasından dolayı projeye sıcak bakmamıştır. Osmanlı hükümetinin görüşüne göre inşa edilecek demiryolu mutlaka İzmir-Kasaba demiryoluyla birleştirilmeliydi. Bu yönüyle inşa edilecek Bandırma-Soma demiryolu hattının bir iltisak (bağlantı) hattı olması düşünülmüştü.³⁴ İmtiyaz talebinin sadece Bandırma-Balıkesir arasında olması, bölgenin ekonomik değerine ve imtiyaza talip olan müteşebbislerin ticari amaçlarla girişimde bulduklarına işarettir. Hükümetin bu demiryolu hattını Soma'ya kadar uzatarak İzmir-Kasaba hattıyla birleştirilmesi yönündeki kararı ise ekonomik ve ticari amaçlardan öte daha çok askeri amaçlara yönelik bir düşünceyle hareket edildiğini gösterir.

Yine 1889 yılında, Mösyö Ernest Lefon'dan kısa bir süre sonra, yeni bir imtiyaz talebi Belçikalı Mühendis Edwar Zulikufer'den geldi. Kefalet akçesi olarak 200.000 frank yatıran Edwar Zulikufer'e bu hat üzerinde demiryolu yapımı için imtiyaz verildi. Ancak Şura-yı Devletin planda önerdiği tadilatı Zulikufer'in kabul etmemesi, projenin ertelenmesine sebep oldu.³⁵

Osmanlı hükümeti 1900 yılında hattın inşası için Fiyolil-Fojerol-Savarniya Şirketi ile yeniden temasa geçti ve şirket adına Mösyö Bele dö Lobel'i müzakereye davet etti. Yapılan müzakereler neticesinde adı geçen şirket, Zulikufer'in teklifinden daha uygun şartlar içeren bir imtiyaz talebinde bulundu. Mösyö Bele, Zulikufer'in tayin ettiği güzergâhta gerekli tadilatı yapmayı kabul etmişti. Ayrıca Zulikufer'in beyan ettiği teklifin bazı yönlerini hükümet açısından daha yararlı bir surette değiştirmiş ve kefalet akçesi olarak 200.000 frankın hükümetin emrinde mahfuz tutulacağı garantisini vermişti. Bunların

30 BOA., İ.MMS., 42/1742, 22 Za 1288.

31 BOA., Y.A.RES., 110/55, 1 N 1318.

32 BOA., A.MKT.MHM., 467/59, 5 N 1290; A.MKT.MHM., 468/25, 20 N 1290; A.MKT.MHM., 468/26, 20 N 1290; A.MKT.MHM., 468/27, 20 N 129; ŞD., 2416/21, 1 Ş 1295; A.MKT. MHM. 408/27; Bu arada 1890 yılında Bandırma'dan Konya'ya, demiryolu inşa etmek için projeler ortaya konulmuşsa da bunlar gerçekleştirilememiştir. BOA., İ.DH., 1205/94329, 3 R 1308.

33 BOA., Y.PRK.AZJ., 21/96, 21 L 1309.

34 BOA., İ.DH., 90382.

35 BOA., Y.A.RES., 110/55, 1 N 1318; BEO., 3717/278743, 29 S 1328.

yanı sıra ana hattın Bursa'ya bir şube uzatılmasını bir önceki imtiyazda Zulikufer ihtiyari olarak kabul etmiş iken, Mösyö Bele mecburi olarak yapmayı taahhüt etmişti. En önemli noktalarından birisi, Mösyö Bele'nin gerek mecburi gerek ihtiyari inşa edeceği hatları teminatsız olarak inşa etmeyi kabul etmesiydi. Diğer bir ifadeyle inşa edilecek demiryolu hattından kaynaklanan bir zarar söz konusu olursa, Osmanlı Devleti hiçbir yükümlülüğe girmeyecek, dolayısıyla hazineye ek bir yük gelmeyecekti.

Neticede Fiyolil-Fojerol-Savarniya Şirketi adına hareket eden Mösyö Bele ile Ticaret ve Nafia Nezareti arasında 1900 yılında bir mukavele hazırlandı.³⁶ Ayrıca Mösyö Bele hükümetin bir noktadan Gelibolu ve Biga taraflarına kadar uzanan şube hatları inşa edilmesine yönelik teklifini de kabul etmişti. Bununla birlikte birtakım problemler yaşanmış olacak ki Mösyö Bele, 10 Mayıs 1892 tarihinde, daha önce hazırlanan mukavelelerin Padişah tarafından onaylanmasına yönelik yeni bir talepte bulundu.³⁷ Mösyö Bele'nin kararlı girişimi neticesinde 22 Şubat 1893 tarihinde yeni bir mukavele hazırlandı. Ancak bu mukavelede de yürürlüğe girmedi. 22 Ekim 1905 tarihli bir iradeden anlaşıldığı üzere askeri mahzurlardan dolayı hattın inşasına müsaade edilmemişti.³⁸ Bu mahzur, askeri komisyonun görüşüne göre, demiryolu Çanakkale Boğazı'nın arka tarafından geçtiğinden saldırı durumunda düşman ordusuna kolaylık sağlayabilmesiydi.³⁹

Buna rağmen Mösyö Bele'nin pes etmediği, girişimlerini sürdürdüğü görülmektedir. 1906-1908 yılları arasında imtiyaza sahip olmak için birçok girişimde bulunan Mösyö Bele⁴⁰ Sadarazama gönderdiği 24 Ekim 1908 tarihli dilekçesinde, bütün resmi işlemlerin tamamlandığından, hazırlanan mukavele ve şartnamenin kendisi tarafından kabul edilerek imzalandığından, ancak kesin bir netice alamadığından bahisle "birçok kişinin entrikalar çevirmesinden dolayı" defalarca talep ettiği irade-i seniyyenin elde edilemediğini vurgulamaktaydı. Mösyö Bele, Ticaret ve Nafia Nezaretinde evrakın bir köşeye atıldığı tahminiyle "birçok sene" demiryolu inşaatının sürüncemede bırakıldığını, kendisinin de ciddi masraflara ve zaman kaybına uğratıldığını ifade etmiş ve bu işin tamamlanması için sadrazamın yardımını talep etmişti.⁴¹

Belki de dönemin sadrazamının girişimleriyle olacak ki, Mösyö Bele'nin 10 Mart 1909

36 Mösyö Bele Bandırma-Soma demiryolu hattının yapımı ile birlikte isterse birincisi Sultan Çayırı'nda, ikincisi Kirmasti'de (M. Kemal Paşa) ve üçüncüsü Balya'da olmak üzere şube hatları inşa etme hakkına sahipti. İmzalanan mukaveleyle göre şube hatlarının inşasına, ana hattın inşasının bitiminden sonra başlanacak ve bu hatların yapımı inşaata başlandıktan sonraki üç yıl içerisinde bitirilecekti. Demiryolunun inşası ve tamiri için civar ormanlardan kereste sağlayabilecek, taş ve kum ocaklarından ücretsiz yararlanabilecekti. Gümrük vergisinden muafiyeti hususu demiryolun işletilmesi için işletmenin ilk 15 senesi zarfında yurt dışından ithal edeceği maden kömürü için de geçerli olacaktı. *BOA.*, *Y.A.RES.*, 110/55, 1 N 1318; Bandırma-Soma demiryolu Bursa şehrinin ticareti açısından da önem arz etmekteydi. Bu nedenle 24.11.1906 tarihinde Bursa Ticaret Odası tarafından Bandırma-Soma demiryolu hattıyla ilgili olarak kaleme alınan tezkerede hattın güzergâhında bulunan Kirmasti veya Mihaliç'ten Bursa'ya bir şube hattı uzatılması isteniyordu. Bu durumda Bursa ziraatının, ticaretinin ve sanayisinin gelişmesine katkıda bulunacaktı. *BOA.*, *DH. MKT.*, 1142/30, 05 Z 1324.

37 *BOA.*, *Y.PRK.AZJ.*, 21/96, 21 L 1309.

38 *BOA.*, *İ.HUS.*, 134, 24 Ş 1323.

39 *BOA.*, *Y.PRK.A.*, 15/62, 30 Z 1328.

40 *BOA.*, *T.TNF.MKT.*, 129/136, 15 Z 1314; *DH. MKT.*, 1142/30, 05 Z 1324.

41 *BOA.*, *ŞD.*, 1227/8, 13 Za 1329.

yılında yaptığı yeni imtiyaz talebi⁴² Ticaret ve Nafia Nezareti tarafından kabul edildi. 75 yıllık olan bu imtiyaz talebinin Şura-yı Devlet tarafından uygun görülmesinin ardından Bandırma-Soma demiryolu hattı için bir mukavele ve şartname hazırlandı. Hattın teminatsız bir şekilde inşa edilerek işletilebileceği yönünde görüş belirten Meclis-i Vükela da hazırlanan mukavele ve şartnameleri uygun gördü. Mutabık kalınan mukaveleye göre hattan kaynaklanacak zarar şirkete ait olacak ve hükümetten bu zararın karşılanmasını talep etmeyecekti. Bunun karşılığında hattan elde edilecek hasıllardan Osmanlı Devleti'ne bir hisse vermeyecekti⁴³. Bu olumlu görüşle birlikte Meclis-i Vükelâ çok önemli bir adım attı ve Meşrutiyetin ilanından sonra uygulanan bir usul gereği daha iyi teklif gelirse değerlendirilmesine karar verdi. Böylece Mösyö Bele tam hedefine ulaşmışken yeniden başa dönmek zorunda kaldı.

Bandırma-Soma demiryolunun inşa ve işletilmesi için ihaleye çıkılmasına karar veren Osmanlı hükümeti, İstanbul ve Avrupa gazetelerine bu demiryolu imtiyazı için ilan verilmesini ve müracaat için de bir müddet süre tayin edilmesini planladı.⁴⁴ Bandırma-Soma demiryolu hattının inşa ve işletilmesi için 11 Temmuz 1909 tarihinde ilana çıktı ve ihalenin başvuru süresi 13 Eylül 1909 tarihine kadar devam etti.⁴⁵ Osmanlı hükümeti, ihaleye girecek taliplerin mali kuvveti ile ciddiyetini anlamak için ve her türlü erteleme ve aksaklıklara karşı teminat olarak 10.000 lira depozito (kefalet akçesi) talep etmişti. İmtiyaz alan şirket resmi tebliğ eline ulaştıktan sonraki 15 günlük süre içinde 10.000 lira daha yatırarak, bu teminatı 20.000 liraya çıkarmak zorundaydı. İkinci 10.000 lira yatırılmadığında verilen imtiyaz feshedilecek, ihale sürecinde yatırılan para geri ödenmeyerek hükümet hesabına geçecekti. İkinci olarak şirketler hattın inşası için gerekli sermayeye sahip olduklarına dair itibarlı (tanınmış) bankaların her hangi birinden alabilecekleri 1.800.000 liralık bir beyannemeyi göstermek zorunda idiler.⁴⁶ Bu iki şartın yerine getirilmesi teklifin ciddiyeti açısından çok önemli idi. Bu açıdan Ticaret ve Nafia Nazırı Bedros Hallaçyan Efendi, ihaleye başvuran taliplerin her birine bu durumu tebliğ etmiş ve kendi ifadesine göre "ihale süresinin bitimine kadar özellikle teminat akçesinin yatırılmasını beklemiştir".⁴⁷

İhaleye Mösyö Bele, Bahriye Feriki (Korgenerali) Ahmet Paşa⁴⁸ ve İzmirli Mösyö Fortoviç, Mösyö Granşan, İzmir-Kasaba ve Temdidi Demiryolu Şirketi başvuruda bulundu.⁴⁹ Bunlardan ilk üçü bu ihaleye müracaat etmek ve hasılat-ı safiyeden hükümete

42 BOA., ŞD., 1227/8, 13 Za 1329.

43 BOA., BEO., 3717/278743, 29 S 1328; ŞD., 1228/70, 13 Za 1329.

44 Mösyö Bele'ye verilen imtiyaza göre Soma Bandırma Hattı, Foça hattı gibi 1,45 m genişliğinde olacaktır. BOA., ŞD., 1227/8, 13 Za 1329; BEO., 3590/269221, 16 C 1327; BEO., 3717/278743, 29 S 1328.

45 BOA., ŞD., 1229/10, 13 Za 1329.

46 Kefalet akçesi bankadan ve yahut o günkü piyasa fiyatıyla Osmanlı Devleti hisse senedi olarak değerlendirilebilecekti. Kefalet akçesi hisse senedi olarak yatırıldığında değer kaybederse mevcut zarar bankaya karşılayacaktı. BOA., BEO., 3717/278743, 29 S 1328; İ.MLU., 1, 10 B 1328; İ.MLU., 3, 10 B 1328.

47 Meclis-i Ayan Tutanağı, i. 95, c. 1, 15 Haziran 1326 (1910), s. 622.

48 Ahmet Paşa'nın şirketi daha önce Mösyö Bele ile kararlaştırılan mukaveleyi teminatsız olarak tamamıyla kabul etmiş, ortaya çıkabilecek zarar ve ziyanı üstlenmiş ve hasılat-ı safiyenin % 30'unu hükümete bırakmayı kabul etmişti.

49 BOA., BEO., 3717/278743, 29 S 1328.

hisse verilmesi gibi bazı konuları görüşmekle birlikte yukarıda bahsi geçen iki önemli şartı yerine getirmemişlerdi. Diğer bir ifadeyle başvuruları geçersiz sayılarak değerlendirilmeye alınmadılar. Şartları yerine getiren Mösyö Granşan ile sadece hat inşasının başlangıcında sarf edeceği meblağla ilgili görüşmeler yapıldı. Mösyö Granşan, demiryolu inşaatında tesisatın başlangıcı için gerekli sermayenin yılda % 4 faizini Osmanlı hükümetine temin ettirmek istemişti. Ayrıca Granşan hasılat-ı safiye çıkarılacak tahvilatı karşılamazsa noksan kısım ile bunun faizinin Osmanlı hükümeti tarafından karşılanmasını talep etmişti. Hasılat-ı safiye bunlara yeter ve fazla verirse elde edilen kâr, kendisi ile hükümet arasında yarı yarıya paylaşılacaktı. Hükümet temsilcileri ikinci talebin sebebinin anlayamadıklarını ifade ederek bir açıklama talep ettiğinde Granşan ikna edici bir cevap verememişti. Bunun dışında gerek hat inşaatının başında ve gerekse hattın işletme sırasında ortaya çıkabilecek masraflar Granşan tarafından belirlenmemiş, sınırlandırılmamıştı. Bu nedenlerle de Mösyö Granşan'ın teklifine sıcak bakılmamıştı.⁵⁰

İzmir-Kasaba ve Temdidi Demiryolu Şirketinin teklifi ise mevcut iki seçenektен daha iyi olanıydı. Çünkü adı geçen şirket, hat işletmeye açıldıktan sonra hasılat-ı safiyesi 39.916 franklık tahvilata yetmez ise noksan kısmı 1894, 1895 senelerinde tedavüle koyduğu tahvilat için ayırdığı meblağ hariç olmak üzere diğer bütün mal varlığıyla temin etmeyi teklif etmişti. Buna rağmen eksik kısım kalırsa Osmanlı hükümeti devreye girecekti. On yıl sonra hükümetin hiçbir sorumluluğu kalmayacak, ortaya çıkacak zararın tamamından şirket sorumlu olacaktı. Hükümetin yıllık vereceği miktar 21.400 lira idi. Devlet tarafından verilecek bu meblağ, işletmede hasılat oldukça % 4 basit faiz ile iade edilecekti. Bu meblağ hasılatтан düşüldükten sonra kalan gelirin % 50'si hükümete verilecekti. Yani demiryolu hattının hasılat-ı safiyesi tahvilata ve işletme giderlerine yeter ve fazla verirse ortaya çıkacak kâr, Mösyö Granşan'ın teklifinde olduğu gibi şirket ile hükümet arasında yarı yarıya paylaşılacaktı.⁵¹ Hükümete göre bu usül ile şirket, hat üzerinde gerçekleştireceği nakliyatı artırmak mecburiyetinde kalacaktı, diğer bir ifadeyle Osmanlı hükümeti ekonomik olarak daha kârlı çıkacaktı ki, bu husus İzmir-Kasaba ve Temdidi Demiryolu Şirketinin tercih edilmesinin en önemli sebeplerinden birisi idi. Ayrıca şirketin mali durumu kuvvetli olduğu kanaati oluşmuştu. Şura-yı Devlette de bu şirketin teklifinin bazı açılardan Mösyö Bele'nin teklifinden çok üstün, hatta kıyas kabul edilemeyecek surette olduğu vurgulanmıştı.⁵² Görüldüğü üzere her iki talip de hasılat-ı safiye fazla verdiğinde Osmanlı hükümetine % 50 oranında kar vermeyi kabul ve hattın kaynaklanabilecek muhtemel bir zarara karşılık Osmanlı hükümetinden teminat talep etmişlerdi. Ancak İzmir-Kasaba ve Temdidi Demiryolu Şirketinin teminat konusundaki teklifi Mösyö Granşan'ınkine göre çok daha iyiydi.⁵³

Aslında Ticaret ve Nafia Nezareti, Sadaret Makamına hitaben kaleme aldığı yazısında belirttiği üzere, İzmir-Kasaba ve Temdidi Demiryolu Şirketinin teklifine değil, Mösyö

50 Bu arada Ticaret ve Nafia Nezaretinin, Mösyö Bele tarafından verilen ve daha önce kabul edilen itibar-ı mali şahadetmanesini, ihaleye çıkıldıktan sonraki süreçte yeterli görmemesi biraz kafaları karıştırmaktadır. *BOA.*, *BEO.*, 3717/278743, 29 S 1328; *BOA.*, *ŞD.*, 1727/70, 13 Za 1329.

51 *BOA.*, *BEO.*, 3717/278743, 29 S 1328; *ŞD.*, 1727/70, 13 Za 1329; *İ.MLU.*, 1, 10 B 1328; *İ.MLU.*, 3, 10 B 1328.

52 *BOA.*, *BEO.*, 3717/278743, 29 S 1328.

53 *BOA.*, *BEO.*, 3717/278743, 29 S 1328.

Bele'nin teklifine daha olumlu yaklaşmıştı. 10.000 liralık depozitoyu yatırmayarak başvurusu değerlendirilmeye alınmayan Mösyö Bele'nin teklifi iki açıdan önem arz etmekteydi. İlk olarak Mösyö Bele, demiryolunu teminatsız inşa edeceği için hazineye herhangi bir yük getirmeyecekti. İzmir-Kasaba ve Temdidi Demiryolu Şirketinin teklif ettiği şartlar, hem teminat istemesi hem de diğerleri açısından daha ağırdı. İkinci olarak ise Mösyö Bele'nin hattan kaynaklanabilecek bütün zararı kendisinin üstlenmesi Osmanlı coğrafyasında imtiyaz talebinde bulunacak girimsimciler için örnek teşkil edecekti.⁵⁴

İmtiyaz konusu Şura-yı Devlet'in de gündemine gelmiş ve teminatsız olarak hattı inşa etmeye razı olursa imtiyazın İzmir-Kasaba ve Temdidi Demiryolu Şirketi'ne verilmesi kabul edilmiştir. Şirketin teklifi kabul etmemesi durumunda ise inşaatın başlanması için gerekli masrafın faizinin 10 sene müddetle devlet tarafından karşılanması kaydıyla yeniden ihaleye çıkılması ve Berlin, Viyana, Paris ve Londra'da çıkan gazetelere ilan verilmesi kararlaştırılmıştı.⁵⁵ Bu cümleden yola çıkarak Mösyö Bele'nin teklifinden çok iyi bulunduğu, hatta talipler arasında çıtayı yükselttiği, ancak şartları yerine getirmemesi sebebiyle elendiği söylenebilir.

Nihayetinde Osmanlı hükümeti, yukarıdaki görüşünden vazgeçerek Bandırma-Soma demiryolu imtiyazını en iyi şartları teklif ettiği düşünülen İzmir-Kasaba ve Temdidi Demiryolu Şirketine vermiştir. Ticaret ve Nafia Nezareti ile bu şirket arasında 6 Mart 1910 tarihinde bir mukavele imzalanmıştır.⁵⁶

İmtiyazın İzmir-Kasaba ve Temdidi Demiryolu Şirketine verilmesi, Fiyolil-Fojerol-Savarniya Şirketini harekete geçirmiştir. Şirketin haklarını bu sefer vekil olarak, kendi adına imtiyaz başvurusunda bulunan Mösyö Bele değil, Bahriye Feriki Emekli Mühendis Ahmet Paşa savunmaktaydı. Ticaret ve Nafia Nezaretine birkaç defa itiraz mektubu yazan Ahmet Paşa'nın⁵⁷ mektuplarında Ticaret ve Nafia Nazırı'nı suçlayıcı ifadeler bulunmaktadır. Ahmet Paşa en iyi teklifi sunmalarına rağmen mantıksız sebeplerle şirketlerinin ihale dışında bırakılmaya çalışıldığını savunmaktaydı. Ona göre imtiyaz verilirken, Ticaret ve Nafia Nazırı Bedros Hallaçyan Efendi kanunlara ve ihale kurallarına aykırı davranmıştı. Çünkü belirli bir ihale süresi olmasına rağmen bu süre dolmadan İzmir-Kasaba ve Temdidi Demiryolu Şirketiyle müzakereye girilerek, onlara imtiyaz verilmişti. Kendi şirketlerine haksızlık yapıldığını, oysa şartlarının İzmir-Kasaba ve Temdidi Demiryolu Şirketinden daha iyi olduğunu savunan⁵⁸ Ahmet Paşa'nın itirazını gündemine ve incelemeye alan Şura-yı Devlet, bu itirazların hiç birinin ciddiyet içermediğini, savunduğu şirketin amacının ise her hangi bir taahhüt altına girmeden imtiyaza sahip olarak daha uygun şartlarda başkasına devretmek olduğunu vurgulamıştı. Şura-yı Devlet'in bu kararı doğrudu. Çünkü

54 BOA., ŞD., 1227/8, 13 Za 1329.

55 BOA., BEO., 3717/278743, 29 S 1328.

56 BOA, A.DVNS. MKVT. d. no:20, s. 62-63.; İ.ML. 9, 3 Z 1328; BEO., 3783/283683, 13 B 1328; BEO., 3792/284367, 07 Ş 1328; BEO., 3815/286072, 20 L 1328; BEO., 3832/287348, 03 Z 1328; BEO., 3835/287609, 18 Z 1328; MV., 137/100, 27 S 1328

57 Ahmet Paşa 30 Ekim 1909/17 Teşrin-i Evvel 1325, 27 Kasım 1909/14 Teşrin-i Sani 1325; 21 Şubat 1910 /8 Şubat 1325 tarihinde Ticaret ve Nafia Nezaretine üç itiraz mektubu göndermiştir. BOA., BEO., 3717/278743, 29 S 1328; ŞD., 1229/10, 13 Za 1329.

58 BOA., BEO., 3717/278743, 29 S 1328; ŞD., 1229/10, 13 Za 1329.

Ahmet Paşa'nın vekili olduğu şirket, ihale sürecinde talep edilen 10 bin liralık depozitoyu yatırmamıştı, sadece 5 bin İngiliz lirası yatıracağını beyan etmekle yetinmişti. Bunun yanı sıra adı geçen şirketin sunduğu itibar-ı mali şahadetnamesi de uygun görülmemişti.⁵⁹

Bandırma-Soma demiryolu imtiyazının İzmir-Kasaba Demiryolu şirketine verilmesi Meclis-i Ayanda da tartışmalara sebep oldu. Bu tartışmalarda Topçu Feriki Rıza Paşa, imtiyazın, demiryolunun "keşf-i evveli" yani ilk keşfi yapılmadan ve kilometresi kesin bir şekilde belirlenmeden ihale edilmeyeceğini belirtirken, dönemin Ticaret ve Nafia Nazırı Bedros Hallaçyan Efendi bunun kesin bir şart olmadığını hem Osmanlı Devleti'nde hem de başka başka ülkelerde keşfi yapılmadan demiryollarının yapılabildiği cevabını vermişti.⁶⁰

Bandırma-Soma Demiryolu Hattının İnşası ve Yaşanan Bazı Problemler

Bir Fransız şirketi olan İzmir-Kasaba ve Temdidi Demiryolu Şirketi Osmaniye ile Ticaret ve Nafia Nezareti arasında 6 Mart 1910 tarihinde on yedi maddeden oluşan bir mukavele imzalandı.⁶¹ Aslında bu mukavele, 22 Şubat 1893 tarihli mukaveleye bir ek olarak hazırlanmıştı ve yeni mukavele genel itibarıyla eski mukavelenin bir benzeriydi.⁶² Bu iki mukaveleye ek olarak İstanbul'da bir de istikraz (borçlanma) tahvilatı mukavelesi imzalandı. 3 Ekim ve 3 Aralık 1910 tarihlerinde imzalanan iki istikraz mukavelesi doğrultusunda 1.712.304 Liralık (38.916.000 Frank) borç alındı. Miktarı belirtilen para her biri 22 Osmanlı Lirası ya da 500 Frank olan 77.832 adet tahvilata (borç senedine) ayrıldı. Soma Bandırma Demiryolu Osmanlı İstikrazı ismiyle yapılan bu borçlanmanın faizi % 4 idi. Faizlerin her altı ayda bir (Nisan ve Ekim aylarında) altın akçe 44 kuruş veya 10'ar franklık kuponlara karşılık İstanbul ya da Paris'te ödenmesi kararlaştırıldı. Demiryolu hattının tamamının işletmeye açılmasına kadar faizler şirket tarafından ödenecekti. Alınan borç 1 Nisan 1911 tarihinden itibaren seksen iki senede ödenecekti.⁶³ Son olarak 13 Şubat 1911 tarihinde, 3 Ekim 1910 tarihli mukaveleye borçlanma hususunda bazı değişiklikler getiren bir mukavele daha eklendi. Bu ilave mukavele ile İzmir-Kasaba ve Temdidi Demiryolu Şirketinin mali hususlardaki birtakım yetki ve sorumlulukları Osmanlı Bankasına geçti.⁶⁴ İnşa edilen diğer demiryolu yatırımlarında olduğu gibi, yapılan bu borçlanmalar sayesinde Osmanlı'nın dışa bağımlılığının bir nebze daha arttığını söylemek mümkündür.

6 Mart 1910 tarihli imtiyaz mukavelesine göre İzmir-Kasaba Demiryolu ve Temdidi Şirket-i Osmaniye, keşif çalışmalarının son halini bir harita ile birlikte bir yıl içerisinde Ticaret ve Nafia Nezaretine sunacaktı. Şirket, nezaretin planları onayladığı tarihten itibaren bir sene içinde demiryolu inşaatına başlamak ve başladıktan sonraki üç sene içinde de

59 BOA., ŞD., 1229/10, 13 Za 1329.

60 Meclis-i Ayan Tutanağı, i. 95, c. 1, 15 Haziran 1326 (1910), s. 622.

61 BOA, A.DVNS. MKVT. d. no:20, s. 62-63; İ.ML. 9, 3 Z 1328; BEO., 3783/283683, 13 B 1328; BEO., 3792/284367, 07 Ş 1328; BEO., 3815/286072, 20 L 1328; BEO., 3832/287348, 03 Z 1328; BEO., 3835/287609, 18 Z 1328; MV., 137/100, 27 S 1328.

62 BOA, İ.MLU., 3, 10 B 1328; İ.ML., 88/26, 03 Z 1328.

63 BOA., İ.ML., 88/26, 03 Z 1328; İ.MMS., 144/1329, 15 L 1329; A.DVNS. MKVT. d. no:20, s. 62-63.; İ.ML., 9, 3 Z 1328.

64 B.O.A., İ.MMS., 38, 15 S 1329.

tamamlamak zorunda idi. Mecburi sebeplerden kaynaklanan durumlar meydana gelirse demiryolunun yapımına verilen ara 3 yıllık süreye ilave edilecekti.⁶⁵ Bandırma-Soma demiryolunun 1912 yılının Ekim ayında işletmeye açıldığı⁶⁶ dikkate alındığında İzmir-Kasaba ve Temdidi Demiryolu Şirketinin, kendisine dört yıllık süre tanınmasına rağmen inşaat çalışmalarını iki buçuk yılda tamamlamayı başararak, demiryolunu işletmeye açtığı görülür.

İmtiyaz sahibi isterse Bandırma-Soma hattının işletmeye açılmasından itibaren isterse 4 sene içinde Mihaliç, Sultançayırı, Kirmastı ve Balya'ya şube hatları döşeyebilecekti.⁶⁷ Şube hatlarının uzandığı yerlerin maden bölgeleri olması, bölge madenlerinin demiryolu ve limanlar vasıtasıyla Avrupa'ya taşınmasının amaçlandığını, diğer bir ifadeyle demiryolunun emperyalist amaçlara hizmet ettiğini göstermektedir.

Mukaveleye göre Osmanlı hükümeti isterse Bandırma-Soma hattını satın alabilecekti. Bu durum İzmir-Kasaba ve Temdidi Demiryolu Şirketine ait demiryolu hatlarının tamamının yani şirketin toptan satın alınması şartına bağlanmıştı. Böyle bir satın alma gerçekleşirse demiryolu hatlarının değeri, demiryolu işletmesinin son beş senelik gelir ve giderleri üzerinden belirlenecekti ancak bu miktar km başına 1500 franktan aşağı olmayacaktı.⁶⁸

Demiryolunun inşası için şirketin gerek ülke içinden ve gerekse yurt dışından sağlayacağı alet, edevat, demir, maden kömürü, makine vs. mallar gümrük vergisinden muaf tutulacağı gibi arazisi, sermayesi ve gelirleri üzerine herhangi bir vergi konulmayacaktı.⁶⁹ Şirketin inşa edeceği tren garları ve diğer binalar, Alaşehir-Afyonkarahisar hattındaki binalarla aynı olacaktı.⁷⁰ Ayrıca mukavele gereği Bandırma tren istasyonu ile gümrük iskelesi arasında bir iltisak (birleştirme) hattının kurulması gerekmekte idi.⁷¹

Bandırma-Soma hattının uzunluğu 190 km⁷², genişliği Kasaba hattı gibi 1.44 metre idi. Hattın, trenlerin 35-40 km/saat hız yapabildiği geniş hat olarak inşa edilmesi kararlaştırılmıştı. Bandırma'dan başlayan bu demiryolunun Soma'ya kadar uzatılmasının yanı sıra geniş hat olarak inşa edilmesi de Bandırma-Soma demiryolunun inşasında askeri amaçların ekonomik hedeflerden daha ön planda olduğunu göstermektedir. Çünkü dar hatlar sadece ticari amaçlarla inşa edilen hatlardı ve trenler bu hatlarda ancak 25-30

65 BOA., BEO., 3717/278743, 29 S 1328; İ.MLU., 1, 10 B 1328; İ.MLU., 3, 10 B 1328.

66 I.H. Yeniay, *Yeni Osmanlı Borçları Tarihi*, İstanbul 1964, s. 104-105.

67 B.O.A., MV. 129/27, 09 C 1327; DH. MKT., 1142/30, 05 Z 1324; BEO., 3717/278743, 29 S 1328; Bursa Ticaret Odası, Soma-Bandırma demiryoluna, Mihaliç ve Kirmastı'nın da eklenmesi kararından bu iki kentin gelişimi açısından memnuniyetle karşılayarak minnetlerini ifade etmişlerdir. DH. MKT., 1142/30, 05 Z 1324.

68 B.O.A., İ.MLU., 1, 10 B 1328; İ.MLU., 3, 10 B 1328.

69 B.O.A., İ.MLU., 1, 10 B 1328; İ.MLU., 3, 10 B 1328; A.DVNS. MKVT. d. no:20, s. 62-63; İ.ML., 9, 3 Z 1328.

70 B.O.A., İ.MLU., 1, 10 B 1328; İ.MLU., 3, 10 B 1328.

71 BOA., BEO., 4019/301407, 05 R 1330.

72 BOA., BEO., 3717/278743, 29 S 1328.

km/saat hız yapabilmekteydiler.⁷³ Hattın imtiyaz müddeti 75 yıl idi. İmtiyaz müddetinin belirlenmesinde, İzmir-Kasaba ve Temdidi Demiryolu Şirketinin sahip olduğu İzmir-Alaşehir, Manisa-Soma, Alaşehir-Afyonkarahisar iltisak hatlarının imtiyaz müddetinin sona erdiği tarih dikkate alınmıştı. İmtiyaz müddeti sona erdiğinde demiryolu hattı borçsuz bir şekilde Osmanlı hükümetine devredilecekti.⁷⁴

Bandırma-Soma demiryolunun güzergâh ve istasyonların belirlenmesinde ve askeriyeyle ilgilendiren bazı konularda önceden uygulanan bazı kaidelere dikkat edilmediği görülmektedir. Eski dönemde olduğunun aksine Bandırma-Soma demiryolunun şartname ve mukavelesi hazırlanırken askeriye'nin mütalaası sorulmamış, hattın güzergâh haritaları, şartnamesi ve mukavelesi Harbiye Nezaretine gönderilmemişti. Hatların güzergâh ve istasyonlarını belirlemek üzere uygulanan "bir erkân-ı harbiye zabitanın gönderilmesi" usulüne de özen gösterilmemişti. Hâlbuki daha önce de belirtildiği üzere, Bandırma-Soma hattı askeri nakliyat için büyük önem arz etmekte idi. Harbiye Nezareti, bu hattı otuzdan fazla redif taburunun Anadolu'dan Marmara sahiline nakli için tek vasıta olarak görmekteydi. Askeri amaç ön planda olmasına rağmen eski kaidelerin uygulanmaması, hattan layıkıyla istifade edilmemesine yol açmıştı; Harbiye Nezaretinin yaptığı inceleme neticesinde Bandırma-Soma hattı üzerinde her biri 20 vagonlu olan trenlerin toplam yedi sefer (bir taraftan dört, diğer taraftan üç) yapabileceği anlaşılarak, neticede otuz tabur yerine ancak bir buçuk iki tabur askerin nakline müsait olduğu görülmüştü.⁷⁵

Demiryollarının inşasındaki askeri faydayı memleketin müdafaası için çok önemli gören Harbiye Nezareti, 17 Ocak 1911 tarihinde yukarıda bahsi geçen duruma itirazda bulunmuş; devletçe fedakârlık yapılarak inşa edilmekte olan demiryollarının askeri menfaatleri temin etmeksizin inşasına müsaade edilmemesini talep etmiş ve demiryolu inşaatlarında askeriye'nin görüşünün alınması gerektiğini vurgulamıştı. Hatta Harbiye Nezareti, bir erkân-ı harp subayının Ticaret ve Nafia Nezareti Demiryolları Müdüriyeti Muavinliğinde görevlendirilmesini talep etmişti. Harbiye Nezaretinin itiraz ve talepleri Meclis-i Vükelada tartışılmış; inşa edilecek demiryollarının güzergâhı ile mukale ve şartnamelerinin içeriği hakkında daha önce olduğu gibi Ticaret ve Nafia Nezareti tarafından Harbiye Nezareti Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Dairesinin mütalaasının alınması usulüne riayet edilmesi gerektiğine karar kılınmıştır. Bunun üzerine Bandırma-Soma demiryolu güzergâhının tayini için İzmir Hatları Askeri Komiseri Erkan-ı Harbiye Binbaşısı Ali Hikmet Bey görevlendirilmiştir. Bununla birlikte Meclis-i Vükela, erkân-ı harp subayının Ticaret ve Nafia Nezareti Demiryolları Müdüriyeti Muavinliğinde görevlendirilmesi yönündeki talebi uygun bulmamıştır.⁷⁶

Bandırma-Soma demiryolu hattının inşasında 10.000 civarında amele çalışmıştı. İzmir-Kasaba ve Temdidi Demiryolu Şirketi, gerek inşaat ve gerekse işletme işlerinde görev yapacak uzman memurlar ile amelenin çoğunluğunun Osmanlı tebaasından

73 BOA., İ.MLU., 1, 10 B 1328; Y.PRK.BŞK., 46/77, 23 M 1314.

74 B.O.A., İ.MLU., 1, 10 B 1328; MV., 129/27, 9 C 1327.

75 Trablusşam –Humus ve Babaeski-Kırkkilise hatlarının imtiyazları verilirken de askeriye'nin görüşü alınmamıştı. Bağdat demiryolunun Konya-Adana kısmında istasyonların birbirine uzak olması da asker nakliyatını kısıtladığı görülmüştü. BOA., BEO., 3851/288767, 28 M 1329.

76 BOA., MV., 137/64, 16 S 1328; BOA., BEO., 3851/288767, 28 M 1329; BOA., BEO., 3842/288107, 04 M 1329; BOA., BEO., 3858/289292, 16 S 1329

olmasını taahhüt etmişti. Ancak bu taahhüdüne pek dikkat edilmediği söylenebilir. Çünkü demiryolu inşasında çalışan amelelerin önemli bir kısmı İtalyanlardan oluşmakta idi. Daha sonra ele alınacağı üzere Osmanlı coğrafyasında çalışan yabancı uyrukluların çok olması, yerli halkla aralarında sorunların yaşanmasına sebep olduğu gibi özellikle savaş sırasında bunların muhafazasının sağlanması açısından önem arz etmekteydi.⁷⁷ Trablusgarp savaşında İtalyan uyruklu çalışanlar hakkında bazı tedbirler alan Osmanlı hükümeti, I. Dünya Savaşı sırasında demiryolu inşaatlarında çalışan İtalyanların miktarı ve yaşları ile ilgili bir çalışma yapmış, herhangi bir olumsuzluğa karşı tedbir almaya çalışmıştır.

Demiryolunun inşa safhasında birtakım sorunların yaşandığı görülmektedir. Şirket, Bandırma-Soma Demiryolu güzergâhındaki gerekli arazi istimlakini tamamlanmadan ve istimlak bedellerini ödemediği demiryolu inşaatına başlamıştı. 1911 Mart'ında halk bu duruma itiraz etmiş ve demiryolu inşaatını engellemeye çalışmıştı. Öyle ki, Karesi Mutasarrıflığı, halk arasında İzmir-Kasaba ve Temdidi Demiryolu Şirketine güvenin kalmadığından bahisle “demiryolu için gerekli arazinin şirketçe istimlakine başlanılmamasının halk arasında heyecanın artmasına yol açtığını ve hükümetçe inşaat tatil edilmediği takdirde inşaatın halk tarafından fiilen engelleneceğini” vurgulamıştı. Karesi Mutasarrıflığı vahim bir tablo çizerken, bu durum Ticaret ve Nafia Nezareti için sıradan bir durumdu. Nezaretin verdiği bilgilere göre bu usul daha önce inşa edilen demiryollarında da uygulanmaktaydı ve hiçbir mahzuru görülmemişti. İnşaata erken başlamanın sebebi demiryolunun daha kısa sürede bitirilmesi gerekliliğinden kaynaklanmaktaydı, aksi takdirde demiryolu inşaatı en az sekiz on ay geç başlayabilirdi. Mevcut uygulamayı savunan Ticaret ve Nafia Nezareti, demiryolu inşaatının kısa sürede bitirilmesinin özellikle askeriyece makbul olduğunu vurgulamıştı. Bununla birlikte halkın hiçbir şekilde mağdur edilmeyeceğine dair teminat veren Ticaret ve Nafia Nezareti, arazi istimlakı için ikisi hükümetten ve birisi şirketten olmak üzere toplam üç kişiyi görevlendirdi. Bu kişilerin en geç 28 Nisan 1911 tarihinden itibaren Soma'dan Bandırma'ya doğru, demiryolu güzergâhındaki arazileri, içindeki mahsulat miktarıyla birlikte yazarak istimlake başlamaları kararlaştırıldı. Belirtilen tarihte Soma'dan başlayan istimlak çalışmalarında ilerleme görülmuş, Haziran itibariyle Balıkesir'e yaklaşılmıştı. İstimlak memurlarının 23 Haziran itibariyle Bandırma'ya ulaşacakları ve arazi sahiplerine mallarının karşılığının verilmesi umulmuşsa da bu hedef tutturulamadı. Neticede Karesi Mutasarrıfı yaşadığı endişede haklı çıktı; arazi sahipleri 1911 Eylül'ünde demiryolunun bazı kısımlarında inşaatı engellemeye çalıştılar ve bunun üzerine işçiler işlerini bırakmak zorunda kaldılar. Mahalli hükümet tarafından bu mevkilere birer polis ve jandarma gönderilmişse de, onların ihtarları da fayda vermedi. Daha sonra Karesi İdare Meclisine çağrılan bu kişilere “haklarının kanunen garanti altında olduğu” gibi bazı gerekli nasihatler edilmişse de onlar mülklerinin kıymeti verilinceye kadar inşaata müsaade etmeyeceklerini ifade etmişlerdi. Arazi sahiplerini razı edemeyen Karesi Mutasarrıfı işin içinden çıkamayınca, ne yapılması gerektiği konusunda Dâhiliye Nezaretinin görüşünü sorma ihtiyacını hissetmişti.⁷⁸

Demiryolu inşaatı sırasında ortaya çıkan en büyük problem ise demiryolu çalışanlarının karıştığı kavgalardı. Bandırma-Soma arasında demiryolu inşaatına otuzdan fazla yerde

77 BOA., İ.DH. 1/17, 15 L 1330; İ.MLU., 1, 10 B 1328; İ.MLU., 3, 10 B 1328.

78 İnşası devam eden Bağdat, Trablüşşam-Hama, Dinar-Eğirdir demiryolu hatlarında da önce inşaata, sonra istimlaka başlanmıştır. BOA., DH.İD., 1/9, 12 C 1329.

aynı anda başlanmıştı. İnşaat Müslüman Osmanlı vatandaşlarının yanı sıra Karadağlı, İtalyan, Fransız ve sair birçok milletten 10.000 civarında amele ve mühendis çalışmakta idi. Demiryolu İnşaat Komiserliği, demiryolu inşaatının kesintiye uğramadan problemsiz bir şekilde devam edebilmesi için her on beş kilometrede dörder beşer jandarmalık birer devriye kolu dolaştırılmasını lüzumlu görmüştü.⁷⁹

Gerek yerli halk ile yabancı uyruklu çalışanlar arasında gerek Osmanlı tebaası ameleler ile yabancı uyruklu çalışanlar arasında gerekse yabancı uyruklu çalışanların kendi aralarındaki husumetler, tartışmalar, kavgalar eksik olmuyordu. Yaşanan olaylar üzerine Fransız elçiliği “ecnebi mühendis ve memurlarının ahalinin saldırısına hedef olmadığı gün bulunmadığını, jandarmanın genellikle suçluları tutuklayamadıklarını, bir süre sonra da takibatı bıraktıklarını” ifade etmişti.⁸⁰ Hatta bu olayların bir kaç yaralanma ve cinayetle sonuçlanmıştı. Bu tür olaylar üzerine güvenliği sağlamak üzere derhal asker çağrılmaktaydı. Özellikle 1911 yılı içerisinde olayların birbiri ardına gelmesi ve nerdeyse kesintisiz sürmesi, ciddi güvenlik tedbirlerinin derhal yerine getirilmesini gerekli kılmaktaydı.⁸¹

Yerli halk, hattın inşasında çalışan yabancı uyruklu kişilere karşı husumet beslemekte ve onlara karşı sık sık saldırıda bulunmakta idi. Örneğin 1908 Eylül’ünde, başlarında Balıkesir Belediyesi görevlilerinin bulunduğu halktan bir kısım insanın silahlı olarak Bandırma-Soma demiryolunun 130. kilometresinde ameleleri tehdit etmesi, inşaat çalışmalarının aksamasına neden olmuştu.⁸² 16 Temmuz 1911 tarihinde ise demiryolu inşaatında görevli iki Fransız mühendis yerli halktan birilerinin düzenlediği suikast sonucu yaralanmıştı.⁸³ Demiryolunun inşası biten kısımlarının işletmeye açılmasından sonra da bu türden olaylar yaşanmaya devam etti. Demiryolunun inşası biten kısmına yerli halk tarafından büyük taşların yuvarlanarak rayların tahrip edilmesi de sık yaşanan olumsuzluklardan biriydi.⁸⁴ 30 Haziran 1912 tarihinde ise Soma’nın 81. kilometre ötesinde çıkan bir yangını görerek buraya giden bir amele çavuşu ile bir işçi, demiryoluna uzak olan yangını söndürmeye çalışırken köylülerin saldırısına uğramışlardı. Köylüler, demiryolu çalışanlarının yanı sıra olay mahaline gelen iki jandarmayı da darp ederek silahları ellerinden almışlardı.⁸⁵

Demiryolu inşaatında çalışan amelenin yerli halka saldırdığı da görülmekteydi. Bazen demiryolunun işletmeye açılan kısımlarında trenle seyahat eden yolcular, ameleler tarafından soyulmakta hatta darb edilmekteydiler. Bu türden olaylar idarecileri endişeye sevk etmekteydi. Çünkü inşaatın bitiminden sonra dağılacak ameleden bazılarının eşkiya kesilmesi söz konusu olabilirdi. Bunların çeşitli suçlar işledikten sonra memleketlerine

79 BOA., DH.İD., 69/20, 13 C 1329; DH. İD., 1/17, 15 L 1330.

80 BOA., DH. İD., 1/17, 15 L 1330.

81 BOA., BEO., 3938/295304, 23 N 1329.

82 BOA., BEO., 3917/293744, 22 B 1329; DH. İD., 1/17, 15 L 1330.

83 BOA., BEO., 3917/293744, 22 B 1329; DH. İD., 1/17, 15 L 1330.

84 BOA., DH. İD. 1/17, 15 L 1330; BEO., 3917/293744, 22 B 1329.

85 BOA., DH.H., 13/66, 02 Ş 1330.

fırar eylemleri ihtimal dâhilinde idi.⁸⁶

İnşaatında 10.000 civarında insanın çalıştığı Bandırma-Soma demiryolunda, amelelerin kendi arasında yaşadıkları tartışma ve kavgalar da eksik olmuyordu. Bazen yerli ve yabancı ameleler arasında, bazen de yabancı uyruklu çalışanların kendi aralarında husumetler yaşanmakta idi. Örneğin 1911 yılının Ağustos ayında Susurluk nahiyesine bağlı Ömerli köyü civarında çalışan bir İtalyan demiryolu amelesi yerli halktan Muhacir Ahmet isimli bir amelenin saldırısına uğraması sonucu yaralanmıştı.⁸⁷ Bu türden olaylar bazen demiryolunun inşaat çalışmalarını aksatmaktaydı. Örneğin bir amelenin birlikte çalıştığı amele başını öldürdüğü bir olay sonrasında demiryolu hattı inşaatında çalışan bütün amele başları vazifelerini terk ederek greve başlamışlardı. Amele başlarının “hükümet tarafından gerekli tedbirlerin alınmasına kadar görevlerinin başlarına dönmeyeceklerini” ifade etmeleri, Osmanlı hükümetini endişeye sevk etmişti. Çünkü hükümet yetkilileri Bandırma-Soma demiryolu inşaatını sekteye uğratan bu olayın o sırada Anadolu’da inşaatı devam etmekte olan veya inşası planlanan yeni hatların imtiyazını alacak yabancı sermaye üzerinde de olumsuz tesir edeceği düşüncesinde idiler.⁸⁸

Bandırma-Soma demiryolunun yabancı çalışanları arasında da kavgalar yaşanmaktaydı. Örneğin 1911 yılının sonlarına doğru Kasaba Şirketinin Balıkesir Şubesi memurlardan Fransız uyruklu Ressam Paskal ile yine şirkette görevli İtalyan uyruklu Torabini arasında başlayan tartışma, Todarani’nin ölümüyle, Paskal’ın ise yaralanmasıyla sonuçlanmıştı. Kolluk kuvvetleri tarafından yaralı bir şekilde tutuklanan Paskal’ın doktor raporuna göre on günlük tedaviye ihtiyacı vardı. Bu nedenle Paskal daha adli sürecin başında, Fransız elçiliğinin girişimleri üzerine İstanbul’a gönderilerek Fransa Konsolosuna teslim edilmiş ve burada bir Fransız hastanesine yatırılmıştı. Olay sonrasında yaşananlar Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti üzerine ne derece baskı uyguladığına dair küçük bir örnektir. Nitekim Paskal mahkeme için suçu işlediği Balıkesir’e gönderildiğinde bunu duyan Fransız konsolosu, onun yeniden İstanbul’a gönderilmesini kesin ve ısrarcı bir dille talep etmişti.⁸⁹

Çıkan kavgaların birisinde ise yabancı işçiler bir Müslüman ameleyi öldürmüştü. Bandırma-Soma Demiryolunun üçüncü kısmında çalışan Karadağlı Hırıstoğlu Nikola 10 Eylül 1911 gecesinde Tercanlı amele Kürd Ali’yi silahla göbeği üzerinden vurarak öldürmüş ve kaçmayı başarmıştı. Yapılan tahkikata göre Kürt Ali henüz yaralı iken Nikola’nın kaçışına engel olmak istemişti. Ancak aynı barakada bulunan Karadağlı Sipaso Padlisviç, Fransız kondüktör Pol ve Arnavut Yunus isimli kişiler ona öldürmek kasdıyla silah doğrultmuş ve Nikola’nın kaçışına yardım etmişlerdi. Olay üzerine üç kişiyi hemen tutuklayan jandarma, üç gün sonra da katil Nikola’yı yakalamayı başarmıştı. Olaydan kısa bir süre sonra Pol’ün tutuksuz, Sipaso Padlisviç’ ile Arnavut Yunus’un tutuklu yargılanmasına karar verilmişti.

86 BOA., DH. İD. 1/17, 15 L 1330.

87 Bu tür olaylar başka demiryolu hatlarının inşasında da görülmekteydi. Örneğin bundan kısa bir süre önce Halep’te bir mühendis ağır bir şekilde yaralanmıştı. Bunun üzerine Bağdat Demiryolu Şirketi de inşaat sahasında güvenliğin sağlanması için hükümetten jandarma görevlileri talep etmişti. BOA., BEO., 3917/293744, 22 B 1329; DH. İD., 1/17, 15 L 1330.

88 BOA., DH. İD. 1/17, 15 L 1330; BEO., 3929/29643, 21 Ş 1329.

89 BOA., BEO., 3956/296699, 10 Za 1329; BEO., 3981/298570, 05 M 1330; BEO., 3983/298685, 9 M 1330.

Yapılan yargılama neticesinde bir buçuk ay kadar sonra iki tutuklu da serbest bırakılmıştı. Bu arada Karadağ Elçiliği, Sipaso Padlisviç'in basit bir amele olmadığından ve mahalli memuriyetlerde bulunduğundan bahisle tutukluluğunun sona erdirilmesini ve uzun bir süre hapis yattığından dolayı da zararının karşılanmasını talep etmişti.⁹⁰

Demiryolu inşaatını aksatan sebeplerden bir diğeri bölgede yaşanan yerli eşkıyalık faaliyetleri idi. Örneğin 1911 yılında demiryolunun üçüncü kısım müteahhidin çadırına silahlı bir çete tarafından saldırı düzenlenmişti. Haziran'ında ise başka bir eşkiya grubu demiryolunun dördüncü kısım inşaatına saldırmıştı ve jandarma olay sonrasında saldırganları yakalamayı başarmıştı. Özellikle Balıkesir yöresinde Hasan, Aydın yöresinde ise Karabıçak isimli iki çete zaman zaman demiryolu işçilerine saldırmaktaydı.⁹¹ Demiryolunun işletmeye açılmasından sonra da eşkıyaların trenlere saldırdığı görülmüştü. Balıkesir'de çıkan *Karesi* gazetesinin verdiği bilgilere göre 1920 yılı Nisan'ının ilk haftasında posta treni Aksakal ile Okçular arasında eşkıyanın saldırısına uğramıştı.⁹²

Bandırma-Soma demiryolu inşaatında karşılaşılan olumsuz durumlardan birisi de çalışanlar arasında ortaya çıkan salgın hastalıklardı. 1911 Ağustos'unda demiryolunun 124 ila 130 kilometreleri arasında çalışanlar arasında kolera hastalığı yayılmıştı. Hastalıkla birlikte zahire tedariki zorlaşırken, asayiş de henüz tam olarak sağlanamamıştı. Bu durum neticesinde hükümet Bandırma-Soma demiryolu inşaatını bir süreliğine durdurmak zorunda kaldı. Bunun neticesinde hastalığın yaşandığı Susurluk'ta bulunan memurlar görev yerlerinden ayrıldılar. Demiryolu inşaatı çalışanları için doktor bulundurulmaması da sağlık tedbirlerinin alınması ve uygulanmasını zorlaştıran önemli bir etkendi. Hastalığın yayıldığı safhada şirket görevlilerinin ayrılmaları İzmir-Kasaba ve Temdidi Demiryolu Şirketini endişeye sevk etmiş olacak ki, adı geçen şirket demiryolu inşaatının sekteye uğramaması için hükümetten gerekli tedbirlerin alınması için acil yardım talebinde bulunmuştu.⁹³

Tehdit, kavga, yaralama ve cinayet gibi aşayiş olayları baş gösterdiğinde İzmir-Kasaba ve Temdidi Şirketi yetkililerinin yaptıkları ilk iş, ya doğrudan ya da Fransız elçiliği aracılığıyla Ticaret ve Nafia Nezaretine bir şikâyet dilekçesiyle durumu bildirmek ve tedbir alınmasını istemek olmuştur.⁹⁴ Şirket yetkilileri ile Fransa ve İtalya elçilikleri, yabancı mühendis, memur ve diğer çalışanların halkın saldırısına hedef olmasından yakınmaktalar, yeterli miktarda jandarmanın gönderilmesi ve gerekli asayiş tedbirlerin alınması için sık sık merkezi hükümete müracaat etmekteydiler.⁹⁵

Aslında hükümet asayiş ve düzenin sağlanması için demiryolu inşaatı başladığında bazı yerlere jandarmalar göndermişti. Ancak yeterli sayıda jandarma bulunmadığından hattın tamamına jandarma gönderilmesi de mümkün değildi.⁹⁶ Çünkü başka sebeplerden

90 BOA., BEO., 3938/295304, 23 N 1329; DH. H., 29/1; DH.H., 29/2, 17 Z 1329.

91 BOA., DH. İD. 1/17, 15 L 1330.

92 *Karesi*, sayı 307, 3 Mayıs 1920.

93 BOA., DH.İD., 4/33, 11 Ş 1329; DH. İD., 4/38, 11 Ş 1329.

94 BOA., BEO., 3917/293744, 22 B 1329.

95 BOA., DH. İD. 1/17, 15 L 1330; BEO., 3917/293744, 22 B 1329.

96 BOA., DH. İD. 1/17, 15 L 1330; BEO., 3917/293744, 22 B 1329.

dolayı da bölgede jandarmaya çok fazla ihtiyaç duyulmaktaydı. Balıkesir ve çevresinde baş gösteren bazı eşkıyaların yakalanması önemli miktarda jandarmanın varlığını gerektirdiği gibi, 1911 yılı içerisinde bölgede ortaya çıkan kolera salgınına karşı alınan tedbirlerin uygulanması için de jandarmaya ihtiyaç duyulmuştu.⁹⁷

1911 yılı Haziran'ında büyük bir asayişsizliğin baş göstermesinden korkan ve "güvenlik sağlanmadığında vehim neticeler ortaya çıkabileceğini vurgulayan" şirket yetkilileri jandarma taleplerini birkaç defa yenilemekle birlikte olumsuz cevaplar almışlardı. Nitekim Ticaret ve Nafia Nezaretinin girişimleri sonrasında Bandırma Kaymakamlığı, yeterli miktarda jandarma olmadığı cevabını vermişti. Hüdavendigâr vilayetindeki Tabur Kumandanlığı ise her taburun kadrosunun ihtiyaca göre düzenlendiğinden ve inşaat mahaline jandarma gönderilmesinin ayrıca masrafa sebep olmasından bahisle yeni asker gönderilmesine olumlu yaklaşmamış, daha önce gönderilenlerden başka jandarma verilmesinin mümkün olmadığını yinelemiştir.⁹⁸

Yerli halkın demiryolu çalışanlarına saldırılarını ve diğer asayişsizlik durumlarını uygun görmeyen Ticaret ve Nafia Nezareti, yaşanan olaylar ve şirketin ısrarlı müracaatları sonrasında jandarma temini için aynı kararlılıkla birçok girişimde bulunmuştu.⁹⁹ İlk talepler askeri makamlar tarafından olumsuz karşılanmışsa da¹⁰⁰ jandarma sayısı yetersiz olursa askerle takviye edilebileceği yönünde bir sonuca ulaşılmıştı.¹⁰¹

Neticede İzmir-Kasaba ve Temdidi Demiryolu Şirketi ile hükümetin kararlı bir tutum sergilemesi neticesinde inşaatı süren demiryolu hattı üzerindeki güvenlik tedbirleri artırıldı. Son zamanlarda Hüdavendigâr Jandarma Alayından Bandırma'ya gelen 20 kişilik bir jandarma müfrezesi demiryolu hattı boyunca uygun mevkilere, özellikle de amelenin çok olduğu yerlere yerleştirildi. İstanbul'dan gönderilen 10 süvari de devamlı suretle hat boyunca dolaşarak asayiş sağlamaya çalışmaya başladı. Ayrıca demiryolu inşaatında işlenen suçlar karşılıksız bırakılmadı. Örneğin katledilen amelebaşının katillerinden bir kısmı yakalanarak adli makamlara teslim edildiler. Bunların yanı sıra demiryolu hattı boyunca asayişsizliğe meydan vermemek için Karesi Jandarma taburu takviye edildi; ihtiyat kuvvetlerinden jandarma kaydına başlandı ve Karesi Mutasarrıflığının talebi doğrultusunda Bursa Jandarma Alayından bir miktar jandarmanın gönderilmesi talimatı verildi.¹⁰²

Osmanlı Devleti ile İtalya arasında Trablusgarb Savaşı'nın başlaması birçok İtalyan işçinin çalıştığı Bandırma-Soma Demiryolu inşaatına olumsuz olarak yansdı. İtalya'nın 29 Eylül 1911 tarihinde Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmesi, Osmanlı topraklarında çalışan İtalyanların güvenlikleri konusunu gündeme getirdi. Çünkü savaş nedeniyle Osmanlı coğrafyasında İtalyan tebaaya karşı gayri meşru tepkiler oluşabilirdi.¹⁰³ Öyle ki ulusal

97 BOA., BEO., 3929/29643, 21 Ş 1329.

98 BOA., DH. İD. 1/17, 15 L 1330; BEO., 3917/293744, 22 B 1329; DH.İD., 69/20, 13 C 1329.

99 BOA., DH. İD. 1/17, 15 L 1330; BEO., 3917/293744, 22 B 1329; DH.İD., 69/20, 13 C 1329.

100 BOA., DH. İD. 1/17, 15 L 1330; BEO., 3917/293744, 22 B 1329.

101 BOA., BEO., 3922/294128, 05 Ş 1329.

102 BOA., BEO., 3940/295459, 04 L 1329; . BEO., 3943/295706, 09 L 1329.

103 BOA., MV., 158/155, 28 Za 1329; BEO., 3966/297395, 30 Za 1329.

basının, İtalya'nın Trablusgarb'ı işgale başlamasına rağmen Osmanlı hükümetinin kendi coğrafyasındaki İtalyanlara yönelik henüz bir karar almamasından dolayı eleştirisi ve yoğun propaganda faaliyetleri Osmanlı tebaası arasında ülkedeki İtalyanlara karşı büyük bir nefretin oluşmasına yol açmıştı. Nitekim pek çok vali de, Müslüman halkın tepkisini gösteren şikâyet dilekçelerini Sadaret makamına göndererek, işin asayiş yönünden İtalyanların istihdamına bir an önce son verilmesini talep etmişlerdi.

Büyük devletler aracılığıyla İtalya ile bir anlaşmaya varacağını umarak bu işi biraz sürüncemede bırakan Osmanlı hükümeti, anlaşma ihtimali ortadan kalktıktan sonra doğrudan İtalyanlara ait konsoloshane, postane, okul, banka gibi kurumları kapatmış¹⁰⁴ ve hazırladığı 2 Kasım 1911 tarihli zabıtnamede de taşrada, تنها mahallerde demiryol inşaatında ve bazı işlerde amelelik yapan İtalyanlar üzerinde durmuştu. Ticaret ve Nafia Nezaretinin teklifi üzerine Meclis-i Vükela güvenliklerinin sağlanmasındaki zorluğu dikkate alarak İtalyan amelelerin muhafazaları daha iyi olan yerlere gönderilmelerine karar vermişti. İmtiyazları ellerinde bulunduran şirketlerin tabi olduğu devletlerin elçiliklerinden bazıları, özellikle de Fransız ve Alman elçilikleri bu karara karşı çıkarak, şimdilik bu kararın uygulanmaya konulmasından vazgeçilmesini ya da İtalyanların geneli hakkında alınan karardan Bandırma-Soma ile Adana demiryolları inşaatında ve Konya Ovasının İslahı Projesinde¹⁰⁵ müstahdem amelenin ayrı tutularak güvenlik tedbirleri içinde çalıştırılmalarını talep etmişlerdi. Çünkü yukarıdaki işlerde mütehassis bulunmaları yönüyle İtalyanların buralardan alınması projelerin aksamasına ve ertelenmesine neden olabilirdi. Hatta işsiz kalacak olan amelenin gönderildikleri şehirlere doluşmasıyla bazı uygunsuz durumlar daha fazla artabilir, bu yönüyle toplumsal huzura zarar verebilirlerdi. Projelerin aksamadan zamanında bitirilmesi için çaba sarf eden Ticaret ve Nafia Nezareti ise buna cevap olarak inşaatın sekteye uğraması durumunda mesuliyetin hükümette değil, şirketlerde olduğunu ifade etti.

Neticede hükümetin kararlı tutumu sayesinde İzmir Kasaba Şirketi hattı üzerinde çalışan çok sayıda İtalyan amelelerin işine son vermek zorunda kaldı. Demiryolunda çalışan İtalyan amelelerin sayısının çok fazla olması ve hepsinin işine aynı anda son verilmesinin birtakım asayiş problemlerini beraberinde getireceği dikkate alınarak, Bandırma-Soma demiryolunun yanı sıra taşrada ve ıssız yerlerde çalışan diğer İtalyan demiryolu işçilerinin uygun yerlere sevki ve güvenliklerinin sağlanması kararlaştırıldı.¹⁰⁶ Bu arada İtalyanlar başka yerlerde olduğu gibi Bandırma'da da 4 İtalyalının Müslüman halk tarafından katledildiği şikâyetinde bulunmuşlarsa da, yapılan incelemeler neticesinde bu şikâyetin de diğerleri gibi aslı astarının olmadığı, Osmanlı Devleti'ni büyük devletler nezdinde küçük düşürmek için yapıldığı anlaşılmıştır.¹⁰⁷

104 Osmanlı halkı da İtalya'nın Trablusgarb'ı işgal etmesine sessiz kalmamıştır. Halk Nurdan İpek Şeber, "Arşiv Belgelerine Göre Trablusgarb Savaşı'nın Osmanlı Topraklarındaki İtalyan Tebaaya Yan-sımaları", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, Sayı 38, 2011, s. 240.

105 Bu projede 50 kadar İtalyan mühendis ve ustabaşılık gibi önemli görevlerde çalışmaktaydı. *BOA.*, BEO., 3966/297395, 30 Za 1329.

106 *BOA.*, MV., 158/155, 28 Za 1329; *BEO.*, 3966/297395, 30 Za 1329.

107 Ayrıca Hicaz demiryolunda 30, Beyrut'ta 6, Suriye'de 1 İtalyalının Müslümanlar tarafından katle-dildiği iddia edilmişse de yapılan incelemeler neticesinde bu iddiaların hepsinin boşa çıktığı görül-

İstimlak meselesinin dışında şirket ile Bandırma Belediyesi arasında da bir ihtilaf yaşandı. Şirketle yapılan mukaveleye göre Bandırma'daki istasyon ile hangarın Balıkhane önünde yapılması gerekmekteydi. Bandırma Belediyesinin görüşü de bu yöndeydi; istasyonun şehir içinde ve hükümet konağı civarında inşa edilmesini istemekteydi. Ancak demiryolu fen heyeti, yaptığı incelemeler sonucunda Bandırma Belediyesince gösterilen yeri istasyon inşası için uygun bulmadı. Fen heyetinin görüşüne göre ilk durak olması sebebiyle Bandırma İstasyonunu çok önemliydi, bu yönüyle de en az 600 metre karelik arazi gerekiyordu. Şirketin istasyon olarak belirlediği yer ise şehirden 600 metre dışarıda, deniz karşısında bir barut deposunun bulunduğu yerdeydi.

Bandırma Belediyesi bu durum karşısında itirazda bulundu ve ısrarla istasyonun mevcut iskele veya sahilde bulunan hükümet konağı önünde inşa edilmesini talep etti. Bandırma halkı da tren istasyonunun inşa edileceği yer konusunda Belediye yetkilileri ile aynı görüşteydi. Çünkü eşyaların vapurlara yüklenmesi ve indirilmesinde, yolcuların giriş çıkışlarında kolaylık sağlaması açısından istasyonun iskele bitişiğine yapılması daha uygundu. Şehir halkının desteğini de arkasına alan Belediyeyi en fazla endişelendiren husus ise şehir dışında istasyonun yapılması planlanan yerde İzmir-Kasaba ve Temdidi Demiryolu Şirketine sonradan yeni bir liman inşası imtiyazının verilmesi idi. Zaten Belediye yetkililerine göre şirketin istasyon için şehir dışında bir yeri seçmesinin en önemli sebebi buydu. Bu durumda Belediye ciddi oranda gelir kaybına uğrayabilirdi. Çünkü liman inşası hakkı 1898 yılında Bandırma Belediyesine verilmişti. Bundan dolayı Belediye, daha önce inşa edilen seddi bir taraftan uzatmış ve beş sene müddetle bir bankadan borç almıştı. Kısacası gelir kaybına neden olacağı düşüncesiyle Belediye, başka bir şahıs ya da şirkete yeni bir liman inşası için imtiyaz verilmesine kesinlikle sıcak bakmamaktaydı.

Bandırma Belediyesinin bir yıldan fazla süren ısrarlı talebi karşısında Ticaret ve Nafia Nezareti, istasyonun şirketçe gösterilen mahalden başka yerde kurulmasının mümkün olmayacağı yönünde 1911 yılı sonlarına doğru kesin bir cevap vermişti. İtirazların devam etmesi karşısında adı geçen nezaret bir süre sonra, 1912 yılının Mart'ında, önceki kararından dönüş yaparak, ortaya çıkan 300 Franklık masrafın belediye tarafından karşılanması şartıyla istasyon mahalının değiştirilmesini kabul etti ve bu meblağın ödenmesi neticesinde tren istasyonu limanda inşa edildi.¹⁰⁸ Ayrıca istasyonun yanısıra şirket, kendi hesabına denizden kazanılan arazi üzerine bir eşya anbarı inşa etmeyi ve Bandırma Belediyesi hesabına gümrük iskelesini 50 metre uzatmayı, rıhtım duvarlarını inşa etmeyi, yeni bir gazhane binası yapmayı, bir takım kaldırımlar ile şose yollar döşemeyi ve limanın tamirini de üstlendi. Bu işler için Bandırma Belediyesinin şirkete 22.000 Lira ödemesi kararlaştırıldı.¹⁰⁹

Bandırma-Soma Demiryolu Hattının İşletmeye Açılması

Şirket, 1911 yılı içinde, demiryolunun inşa edilen kısımlarını Ticaret ve Nafia Nezaretince görevlendirilen fen memurlarının kontrolünden sonra işletmeye açmaya

müştür. Şeber, a.g.m., s. 250.

108 BOA., DH.İD., 4-1/7; BEO., 4019/301407, 05 R 1330.

109 BOA., BEO., 3945/295836, 15 L 1329.

başladı. Açılan kısımlar en az 20 kilometreden oluşmaktaydı. Hattın tamamının inşası bitirilene kadarki masraflar şirkete aitti.¹¹⁰

İzmir-Kasaba ve Temdidi Demiryolu Şirketi, İzmir-Kasaba arasında işlettiği trenlerde diğer demiryollarına göre dört beş kat daha yüksek tarife uygulamakta idi. Bandırma-Soma hattında ise daha düşük tarife uyguladı, yolcu ve eşya taşıma tarifelerinin, Haydarpaşa-Ankara Demiryolu ile aynı olmasını kararlaştırdı. Kasaba hattından Bandırma-Soma hattına nakledilecek eşyadan alınacak ücretin de yol mesafesine göre olmasını belirledi.¹¹¹

Bandırma-Soma demiryolu hattı, inşaatının tamamlanmasıyla birlikte Ekim 1912'de bütünüyle işletmeye açıldı.¹¹² Toplam uzunluğu 190 km olan hattın¹¹³ Balıkesir-Bandırma arası 95 km idi.¹¹⁴ Bandırma Limanı başlangıç olmak üzere Bandırma ile Soma arasında şu istasyonlar bulunmaktaydı: Sığırcı, Aksakal, Okçugöl, Susurluk, Ömerköy, Yeniköy, Balıkesir, Çukur Hüseyin, Soğucak, Giresun (Savaştepe), Beyce. Okçugöl ile Susurluk istasyonları arasında 180 metrelik bir köprü bulunmaktaydı.¹¹⁵

İzmir-Kasaba ve Temdidi Demiryolu Şirketinin çalıştırdığı trenler arasında ilk kez Bandırma treninde restoran bulunmakta idi.¹¹⁶ İzmir-Bandırma arasında çalışan demiryollarının merkezi İzmir idi. Fransızların imtiyazları altında işletilen bu hattın personeli kozmopolit unsurlardan oluşmaktaydı. Müslümanlara daha çok makasçılık ve bekçilik gibi basit görevler verilmişti.¹¹⁷ Bandırma-Soma hattında olduğu gibi demiryollarında önemli görevlerde Müslümanların istihdam edilmemesinin, Osmanlı Devleti'nin yabancı ülkelere olan bağımlılığını artırdığı söylenebilir.

Bandırma-Soma demiryolu hattının inşa edilmesi birtakım gelişmeleri ve değişimi de beraberinde getirdi. Hattın kurulması gerek yük ve gerekse yolcu trafiği açısından büyük rahatlama sağladı. Artık ticari nitelikteki birçok ürün vagonlarla taşınmaya başlandı.¹¹⁸ Demiryolu sayesinde malların İç Batı Anadolu'ya sevki de kolaylaştı. Böylece demiryolu bölge ticaretini artırıcı bir rol üstlenmiş oldu.¹¹⁹

110 BOA., İ.MLU., 1, 10 B 1328; İ.MLU., 3, 10 B 1328.

111 Haydarpaşa-Ankara Demiryolu mukavele ve şartnamesi 3 Ekim 1888 tarihinde imzalanmıştı. BOA., BEO., 3717/278743, 29 S 1328; İ.MLU., 1, 10 B 1328; İ.MLU., 3, 10 B 1328.

112 I.H. Yeniay, a.g.e., s. 104-105.

113 BOA., BEO., 3717/278743, 29 S 1328.

114 Mutaf, a.g.e., s. 37.

115 Gazali, *Resimli ve Haritalı Balıkesir Vilayeti Coğrafyası*, 1927, s. 48-49.

116 Atilla, a.g.e., s. 116.

117 İzmir-Aydın ve İzmir- Afyonkarahisar hatlarının merkezi de İzmir idi. Birinci Dünya Savaşı sırasında Nafia Nezareti trenlere el koymuştu. Ancak Aydın hattındaki kaza meydana geldi. Bu olayın suikast şüphelerini uyarması üzerine trenlerin devlete bağlı Türk insanı tarafından idare edilmesi zaruretini ortaya çıkardı. 28 Haziran 1915 tarihinde açılan İzmir Şimendifer Mektebi ile Türk gençleri yetiştirilmeye başlandı. Birkaç dönemde 800 civarında Türk genci diploma sahibi oldu. Atilla, a.g.e., s. 130-131.

118 Süheyla Üçışık, *Bandırma Şehir Coğrafyası*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, s. 116-117.

119 Üçışık, a.g.t., s. 119-120.

Demiryolu özellikle Bandırma kazasına önemli katkılar sağladı. Demiryolunun işletmeye açılmasından sonra Bandırma kazasının ticari önemi bir kat daha arttı. Çünkü kapitülasyonlardan istifade eden yabancı bandıralı şilepler İstanbul'a uğramak yerine doğrudan Bandırma'ya gelerek mallarını pazarlamaya başladılar.¹²⁰ Hem Bandırma'dan yabancı ülkelere ve İstanbul'a gönderilen malların gemilere yüklenmesi hem de Bandırma'ya gelen malların bölgeye sevki için büyük önem arz eden Bandırma Limanı, ticaretin artışıyla birlikte önemli ölçüde işlerlik kazandı. İzmir-Kasaba ve Temdidi Demiryolu Şirketinin, demiryolundan sonra Bandırma Belediyesi adına bir de rıhtım ve işkele inşa etmesiyle Bandırma Limanı artan ihtiyaca cevap verebilecek şekilde düzenlendi.¹²¹ Demiryolunun ulaşımına açılması, Bandırma-İstanbul deniz seferlerindeki yolcu sayısını da artırdı. Önceden Bandırma-İstanbul arasında haftada bir sefer yapılır iken demiryolunun Bandırma'ya ulaşmasıyla birlikte haftanın her günü sefer yapılmaya başlandı.¹²²

Nakliyatı kolaylaştırması, ucuzlatması ve süresini kısaltması yönüyle Bandırma-Soma demiryolu Balıkesir havalisindeki tarım, ticaret ve madencilik sektörünün gelişmesine önemli ölçüde katkı sağladı. Demiryolunun inşasıyla Susurluk, Bozan, Şablı (Gökağaç) köylerinde Fransızlar tarafından çıkarılan borasit madeni develerle getirildiği Ömerköy tren istasyonundan Bandırma'ya ulaştırılmaya başlandı, oradan da denizyoluyla Avrupa'ya ihraç edildi.¹²³ Diğer bir ifadeyle Bandırma-Soma demiryolunun Balıkesir bölgesinin dünya pazarlarıyla bütünleşmesine katkı sağladığını ve Fransa'nın emperyalist hedeflerine hizmet ettiğini söylemek mümkündür.

İzmir-Kasaba demiryolunun bir uzantısı niteliğinde olan Bandırma-Soma demiryolu, Ege bölgesi ile Bandırma Limanı arasındaki mesafenin çok daha kısa bir zamanda kat edilmesine imkân sağladı. Bundan sonra İzmir ve Manisa'dan demiryoluyla Bandırma'ya gelen yolcuların İstanbul'la bağlantısı tarifeli yolcu vapurlarıyla sağlanmaya başlandı. Bu yönüyle inşa edilen demiryolu, İstanbul ile yapılan seyahatin süresini oldukça kısaltmış oldu.¹²⁴

120 Üçışık, a.g.t., s. 119-120.

121 BOA., Y.A.RES., 110/55, 1 N 1318; DH.UMVM., 98/24; İstanbul ile İzmir arasındaki en kısa yol, İstanbul-Bandırma-İzmir yoluydu ve on dört saat sürmekteydi. Bandırma'da belediyeye ait iskele denize doğru yeterli miktarda uzanmadığından vapurlar karaya yanaşarak açıkta demirlemekteydiler. Ayrıca yolcuların vapurdan hızlı ve kolayca karaya çıkışlarını sağlayacak bir araç da bulunmamaktaydı. Bundan dolayı yolcular özellikle geceleri tehlike içinde karaya çıkmaya mecbur kalmaktaydılar. Aynı zamanda ticari malların taşınmasında da büyük zorluklar çekilmekteydi. Yani seyahat süresini uzatması, yolcu ve tüccarların yabancılara ait şirketlere yönelmesine sebep olması ve ekonomik kayıplara yol açması nedenleriyle devlet menfaatine uygun değildi. Oysa bu denizyolu hattı üzerinde seferlerin muntazam olarak düzenlenmesi, sadece vapurların nakliyatını değil, demiryolu hattı üzerindeki nakliyatı da artıracaktı. Bu nedenle müruriye vergisi dahi alınan belediye iskelesinin vapurların yanaşabileceği surette genişletilmesi gerekmekte idi. BOA., DH.İD., 197/6, 16 S 1332

122 Atilla, s. 115.

123 Bandırma'daki eski gar binasının duvarındaki tabelanın sağ tarafında Osmanlıca "Bandırma Şehri", sol tarafında Fransızca "BANDERMA VILLE" yazısı bulunmaktaydı. Mesude Eğilmez, *Karesi'den Günümüze Öykülerle Türküler*, Pelin Ofset, 2005, s. 40; Bandırma Limanından 1924 yılında 3.216.730 lira kıymetinde 3.718.400 kg, 1925 yılında ise 1.091.084 lira kıymetinde 12.655.200 kg borasit madeni Avrupa'ya ihraç edilmişti. Gazali, a.g.e., s. 50.

124 Üçışık, a.g.t., s. 123.

Şehir planlarında ve sokak sisteminde etkili olan faktörlerden birisi olan demiryolları, Balıkesir, Bandırma ve istasyonun bulunduğu diğer yerlerde şehrin gelişim yönlerine de etki etti. Güneyden Bandırma'ya giren demiryolu sahildeki gara kadar uzanırken, tren yolunun ayırdığı caddeler sahildeki 200 metrelik tünelin dışında şehir içindeki üst ve hemzemin geçitlerle birbirine bağlandı. Bandırma ve Balıkesir'de istasyonlarının yanına işletme için depo vs. birçok bina inşa edildi.¹²⁵ Yedi binanın istimlakından sonra inşa edilen Balıkesir istasyonunun¹²⁶ civarında rayların bulunduğu mevkiye toplam 2.000 fidanın dikilmesi kararlaştırıldı ve 1917 yılı itibarıyla 750 adet akasya fidanı dikildi.¹²⁷ Demiryolunun Balıkesir'e ulaşmasından sonra farklı caddelere demiryoluyla ilgili isimler verilmeye başlandı. Örneğin Balıkesir'in en büyük işlek caddesi olan Milli Kuvvetler Caddesinin 1916 yılından önceki ismi İstasyon Caddesi'dir. TCDD (Gaziosmanpaşa), Demiryolu (Gümüşçeşme), Trenlik, Trenlik Bağları ve Terminal caddeleri de demiryolunun Balıkesir'e kazandırdığı cadde isimleridir.¹²⁸ Bütün bunlar demiryolunun girdiği başka yerlerde olduğu gibi, Balıkesir ve Bandırma'nın da çehresini değiştirdi. Ayrıca demiryollarına kavuşan her yerleşim merkezi gibi Balıkesir, Bandırma ve istasyonların bulunduğu daha küçük yerleşim birimlerinde iskân sahasının genişlediği ve nüfus artışının yaşandığı söylenebilir.¹²⁹

Demiryolları, göçmenlerin süratle iskân mahallerine gönderilerek iskânını kolaylaştırmaktaydı.¹³⁰ Bandırma-Soma demiryolu hattı da Balkan Savaşları sonrasında Müslüman muhacirlerin nakillerinde önemli bir rol oynadı. Savaş sırasında ve sonrasında Bandırma Limanına gelen Müslüman muhacirlerin önemli bir kısmı Bandırma-Soma demiryolu sayesinde iskân edilecekleri mahallere nakledildiler.¹³¹ Bu bağlamda demiryolunun özellikle Balıkesir havalisine göçmenlerin yoğun bir şekilde yerleştirilmesine hizmet ettiği söylenebilir.

Bandırma-Soma demiryolu Birinci Dünya Savaşı sırasında ordu levazimatının taşınmasına önemli derecede katkı sağladı. Bu savaşta Çanakkale Cephesinde yaşanan erzak sıkıntısı sırasında hububatın nakledilmesinde önemli rol oynadı. Öyle ki, Balıkesir ve Bandırma istasyonlarına ait depo ve anbarlar, demiryolu vasıtasıyla gelen hububat toplandığı ve sevkedildiği en önemli merkezlerden ikisiydi. Hububat Bandırma'dan nakliye gemileriyle esas ikmal noktası olan Gelibolu'ya sevkedilmekteydi.¹³²

125 Üçışık, a.g.t., s. 70-71.

126 *Karesi*, sayı 44, 8 Şubat 1331.

127 *Karesi*, sayı 52, 30 Nisan 1917; *Karesi*, sayı 44, 8 Şubat 1331.

128 Alpaslan Aliğaoğlu-Yücel Yiğit, "Balıkesir'de Şehirsel Toponimi: Cadde Adları", *Doğu Coğrafya Dergisi*, Sayı 30, s. 321.

129 Talip Yücel, "Demiryollarımızın İstasyon Nüfuslarına Etkisi", *Türk Coğrafya Dergisi*, Sayı 20, 1960, s. 143-148.

130 Selahattin Önder-Engin Kırılı, "Osmanlı Döneminde Eskişehir'e Göçler", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c.6, Sayı 1, Haziran 2005, 133.

131 Sezer Aslan, *Balkan Savaşları Sonrası Rumeli'den Türk Göçleri ve Osmanlı Devleti'nde İskânları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, s. 79.

132 Recep Çelik, "Çanakkale Şavaşları Sırasında Halkın Durumu", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılıhğı*, Sayı 18, Bahar 2015, 420; Mehmet Çevik-Yavuz Selim Çeloğlu, "Çanakkale Cephesinde Türk Ordusunun İaşe ve İkmal Faaliyetleri", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılıhğı*, Sayı 18, Bahar 2015, 304, 326, 335.

Demiryolunun işletmeye açıldığı yıllarda hat üzerindeki bazı trenlerin kaza yaptıkları görülmektedir. *Karesi* gazetesinin verdiği bilgilere göre 11 Ekim 1914 tarihinde sabaha karşı Bandırma'dan Soma'ya giden tren Okçugöl civarında hattın çıktığına da ölen ya da yaralanan olmadı.¹³³ 23 ve 24 Aralık 1916 tarihlerinde Bandırma-Soma arasında iki tren kazası daha yaşandı. Bunlardan birincisinde Bandırma'dan kalkan tren Karacalar mevkiini geçtikten sonra yüksek hız ve tekerleklerin yağsız olması sebebiyle devrildi, birinde posta, ikisinde de askeriye ait eşyalar bulunan üç vagon içindekilerle birlikte tamamen yandı. İkinci kazada ise tren Bandırma istasyonuna çok yaklaştığı bir sırada, yolların çok meyilli olmasından dolayı raylardan çıkarak toprağa gömüldü. Bu olayda trende görev yapan memurlardan birisi, trenden atladığı sırada başından ve kolundan hafif yara aldı.¹³⁴

Karesi gazetesinin verdiği bilgilere göre Balıkesir halkının Bandırma-Soma Demiryolu Şirketinin faaliyetlerinden pek de memnun olduğu söylenemez. 1924 yılında çıkan bir haber, tren görevlilerinin Balıkesir-Bandırma arasındaki istasyonlarda müşterilerine iyi davranmadığını göstermektedir. Ayrıca mecburi olmasına rağmen vagonlarda geceleri bir lamba dahi yakılmadığından insanlar endişeli bir şekilde yolculuk yapmaktaydılar. Bunun yanı sıra Balıkesir halkı, kendileri için çok önemli olan; harman, talimgâh ve çeşitli işlerde kullandıkları, istasyonun doğusunda bulunan iki kilometre civarındaki meranın şirket tarafından kullanılmasına ve tahrip etmesine de rıza göstermemişti. Meranın tahrip edilmesi karşısında Balıkesir Belediyesi de şirket aleyhine dava açmıştı. Bu arada halkın ve gazetenin İzmir-Kasaba ve Temdidi Demiryolu Şirketini başka demiryolu şirketleriyle kıyasladığı görülmektedir ki bu durum, halkın İzmir-Kasaba ve Temdidi Demiryolu Şirketine karşı daha kötü gözle bakmasına sebep olmuştur. Çünkü bu kıyasa göre Anadolu Demiryolu Şirketi çiftçilere yardım ederken, İzmir-Kasaba ve Temdidi Demiryolu Şirketi Balıkesir ve civarına zarar vermekte, yolcuları memnun etmek için trenlerde gerekli hassasiyeti göstermemekteydi.¹³⁵

Milli Mücadele Döneminde Anadolu'da Ankara hükümetince el konulan bütün demiryolları, Mudanya Ateşkes Antlaşması'ndan sonra yabancı şirketlere devredilmişti. Bu bağlamda 15 Aralık 1922 tarihinde Bandırma-Soma demiryolunun İzmir-Kasaba ve Temdidi Demiryolu Şirketine devri gerçekleşmişti. Türkiye'de devletçilik politikasının en yoğun uygulandığı 1933-1939 arasındaki dönemde stratejik önemi ve tekel kurmaya müsait özelliğinden dolayı yabancıların elinde bulunan demiryolları millileştirilmeye çalışıldı. Bu bağlamda birçok yabancı demiryolu işletmesinde olduğu gibi, 27 Nisan 1934 tarihinde Bandırma-Soma Demiryolu hattını işleten İzmir-Kasaba ve Temdidi Demiryolu Şirketi de devletleştirildi.¹³⁶

Sonuç

Bandırma-Soma Demiryolu Projesi, Soma'ya kadar uzatılan İzmir-Kasaba demiryolunun parçası niteliğinde bir iltisak hattı idi. İlk olarak inşası 1870'lerde gündeme

133 *Karesi*, sayı 25, 29 Eylül 1330.

134 *BOA.*, DH.EUM.SSM., 9/44.

135 *Karesi*, sayı 524, 29 Kanun-ı Evvel 1340.

136 Atilla, a.g.e., 165; Tayfun Uzun, *Osmanlı'dan Günümüze Demiryollarımız*, İstanbul 2005, s. 61.

gelmiş olmasına rağmen gerçekleştirilmesi 42 yıl kadar, uzun bir zaman almıştır. Projenin gecikmenin en önemli sebebi, bu süreçte demiryolu inşası için imtiyaz elde eden birçok yabancı şirketin gevşek tutumları ve Osmanlı hükümetlerinin bu işi ciddiye almayarak ihmal etmesidir. Bunun sonucunda demiryolu imtiyazı defalarca el değiştirmiştir. Son olarak Fransızlar Bandırma-Soma demiryolu imtiyazını almış, 1910 yılında başladığı inşaatı iki buçuk yılda, zamanından önce tamamlamayı başararak, 1912 yılının Ekim ayında işletmeye açmışlardır.

Demiryolu inşaatında çalışan amele ve mühendis sayısının çok olması, bunların Karadağlı, İtalyan, Fransız, Arnavut, Türk, Kürt ve sair birçok milletten oluşması, uyum problemini ve kavgaları da beraberinde getirmiştir. Yerli halkın yabancı çalışanlara yönelik hasmane tutumları da demiryolu inşaatını aksatan önemli sebepler arasındadır. Hattın güvenliği için görevlendirilen jandarma sayısının az olması hattın ve çalışanların güvenliği problemini daha ciddileştirmiş, yaşanan kavgaların bir kaçı ölüm ve yaralanmayla sonuçlanmıştır. 1911 yılı içerisinde olayların birbiri ardına gelmesi ciddi güvenlik tedbirlerinin derhal yerine getirilmesini gerekli kılmıştır. İlk başlarda talepleri geri çeviren askeri yetkililere rağmen İzmir-Kasaba ve Temdidi Demiryolu Şirketi ile Ticaret ve Nafia Nezaretinin kararlı tutumları neticesinde jandarma sayısı artırılarak güvenlik zaafiyeti giderilmeye çalışılmıştır. Hattın inşası sırasında bölgede ortaya çıkan kolera salgını ve eşkıyalık faaliyetleri de inşaat çalışmalarının kısmen aksatan nedenler arasında yer alır.

Bandırma-Soma demiryolunun 1912 yılında işletmeye açılmasıyla önemli sayılabilecek ekonomik ve askeri kazanımlar elde edilmiştir. Askeri, stratejik ve idari açılarından büyük önem arz eden Bandırma-Soma demiryolu, özellikle İstanbul'a gelebilecek herhangi bir saldırı karşısında savunmayı kolaylaştıran bir rol üstlenmiştir. Bu hat sayesinde Marmara Denizi'yle Batı ve İç Batı Anadolu arasında bağlantının kurulması hattın askeri açıdan önemini gösteren faktörlerden birisidir. Askeri sevkiyatı hızlandırması ve kolaylaştırması bakımından Anadolu'da çıkan eşkıyalık ve baş kaldırma faaliyetlerin önlenmesine de katkı sağlamıştır.

Demiryolu yolculuk ve nakliye süresini kısaltırken, diğer taraftan nakliyatı daha ekonomik hale getirmiş ve bölge ekonomisine canlılık kazandırmıştır. Demiryolunun işletmeye açılmasıyla birlikte Batılı ülkelerin ihtiyaç duyduğu maden ve hammaddeler Balıkesir ve havalisinden Bandırma Limanına taşınmaya başlamış, özellikle Fransızların, Balıkesir bölgesindeki madencilik alanında faaliyetleri artış göstermiştir. Yani, bu açıdan Bandırma-Soma demiryolu hattı, diğerleri gibi Osmanlı Devleti'nin kapitalist dünya ekonomisine eklenmesinin bir parçasını oluşturmuştur. Ayrıca daha önce İzmir'den Soma'ya kadar ulaşan demiryolu, bu hat sayesinde Bandırma'ya kadar uzanmış, böylece Ege Bölgesi ile İstanbul arasındaki transit ticareti daha hızlı, kolay ve ekonomik hale getirmiştir.

Bandırma-Soma demiryolunun inşası, Balıkesir ve Bandırma şehirlerinin planlarının oluşmasına da ciddi anlamda katkı sağlamıştır. Daha önce küçük bir iskele görünümünde olan Bandırma'nın, demiryolunun inşasından sonra çehresi değişmiş ve Bandırma Limanı işlerlik kazanmıştır. Demiryolunun Bandırma'ya ulaşması ile Bandırma-İstanbul arasındaki sefer sayısı ile taşınan yolcu ve eşya miktarında da ciddi artışlar sağlamıştır. Demiryolu Balkan Savaşları sonrasında Bandırma Limanına gelen Müslüman muhacirlerin önemli bir kısmının iskân edilecekleri mahallere nakledilmesinde ve I. Dünya Savaşı

sırasında hububat naklinde önemli bir rol oynamıştır.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgeleri (BOA.)

Bbb-1 Ali Evrak Odası (BEO.) 3590/269221, 16 C 1327; 3717/278743, 29 S 1328; 3783/283683, 13 B 1328; 3792/284367, 07 Ş 1328; 3815/286072, 20 L 1328; 3832/287348, 03 Z 1328; 3842/288107, 04 M 1329; 3851/288767, 28 M 1329; 3858/289292, 16 S 1329; 3917/293744, 22 B 1329; 3922/294128, 05 Ş 1329; 3929/29643, 21 Ş 1329; 3938/295304, 23 N 1329; 3940/295459, 04 L 1329; 3943/295706, 09 L 1329; 3956/296699, 10 Za 1329; 3966/297395, 30 Za 1329; 3981/298570, 05 M 1330; 3983/298685, 9 M 1330; 4019/301407, 05 R 1330.

Bab-1 Asafi Divan-ı Hümayun Sicilleri Mukavele Defterleri (A.DVNS. MKVT. d.) 20.

Dâhiliye Nezareti (DH.UMVM.) 98/24.

Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Seyrüsefer Kalemi (DH. EUM. SSM.) 9/44.

Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Üçüncü Şube (DH. EUM. 3. şb.) 5/62, 10 B 1333.

Dahiliye Nezareti Hukuk Evrakı (DH.H.) 13/66, 02 Ş 1330; 29/1; 29/2, 17 Z 1329.

Dahiliye Nezareti İdare Evrakı (DH.İD.) 1/9, 12 C 1329; 4-1/7; 4/33, 11 Ş 1329; 4/38, 11 Ş 1329; 69/20, 13 C 1329.

Dâhiliye Nezareti Mektûbî Kalemi Evrâkı (DH. MKT.) 1142/30, 05 Z 1324.

Hariciye Nezareti Tercüme Odası Evrakı (HR.TO.) 453/60, 24.10. 1870.

İrâde Dâhiliye (İ.DH.) 1/17, 15 L 1330; 69/20, 13 C 1329; 1205/94329, 3 R 1308; 90382.

İrâde Husûsi (İ.HUS.) 134, 24 Ş 1323.

İrade Meclis-i Mahsus (İ.MMS.) 38, 15 S 1329; 42/1742, 22 Za 1288; 144/1329, 15 L 1329.

İrade Meclis-i Umumi (İ.MLU.) 1, 10 B 1328; 3, 10 B 1328.

İrâde Meclis-i Vâlâ (İ.ML.) 9, 3 Z 1328; 88/26, 03 Z 1328.

Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.) 129/27, 9 C 1327; 137/64, 16 S 1328; 137/100, 27 S 1328.

Sadaret Mektubi Kalemi Mühimme Evrakı (A.MKT.MHM.) 408/27; 467/59, 5 N 1290; 468/25, 20 N 1290; 468/26, 20 N 1290; 468/27, 20 N 129.

Şura-yı Devlet Evrâkı (ŞD.) 1227/8, 13 Za 1329; 1727/70, 13 Za 1329; 1228/70, 13 Za 1329; 1229/10, 13 Za 1329; 2416/21, 1 Ş 1295.

Ticaret, Nafia, Ziraat, Orman, Ma'adin Nezaretleri Mektubi Kalemi (T.TNF. MKT.) 129/136, 15 Z 1314.

Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal Jurnal (Y.PRK.AZJ.) 21/96, 21 L 1309.

Yıldız Perakende Evrakı Başkitabet Dairesi Maruzatı (Y.PRK. BŞK) 46/77, 23 M 1314.

Yıldız Perakende Evrakı Sadaret Maruzatı (Y.PRK.A) 15/62, 1 N 1318.

Yıldız Sadaret Resmi Maruzat Evrakı (Y.A.RES.) 110/55, 1 N 1318.

Sürelî Yayınlar

Meclis-i Ayan Tutanağı, i. 95, c. 1, 15 Haziran 1326 (1910), s. 622.

Karesi gazetesi, sayı 25, 29 Eylül 1330; sayı 44, 8 Şubat 1331; sayı 52, 30 Nisan 1917; sayı 307, 3 Mayıs 1920; sayı 524, 29 Aralık 1340.

Kitap ve Makaleler

AKYILDIZ, Ali, *Anka'nın Yükselişi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2005.

ALİAĞAOĞLU, Alpaslan -Yücel Yiğit, "Balıkesir'de Şehirselsel Toponimi: Cadde Adları", *Doğu Coğrafya Dergisi*, c.18, Sayı 30, 2013, s. 311-330.

ASLAN, Sezer, *Balkan Savaşları Sonrası Rumeli'den Türk Göçleri ve Osmanlı Devleti'nde İskânları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.

ATILLA, A. Nedim, *İzmir Demiryolları*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir 2002.

CEYLAN, Mehmet Akif "Manisa-Uşak Demiryolu Ulaşımının Yerleşme Üzerine Etkileri", *Doğu Coğrafya Dergisi*, c. 15, Sayı 23, 2010, s. 223-249

ÇELİK, Recep, "Çanakkale Şavaşları Sırasında Halkın Durumu", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, Sayı 18, Bahar 2015, s. 411-430.

ÇEVİK, Mehmet -Yavuz Selim Çeloğlu, "Çanakkale Cephesinde Türk Ordusunun İaşe ve İkmal Faaliyetleri", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, Sayı 18, Bahar 2015, s. 299-347.

EĞİLMEZ, Mesude, *Karesi'den Günümüze Öykülerle Türküler*, Pelin Ofset, 2005.

ENGİN, Vahdettin, "Osmanlı Devleti'nin Demiryolu Siyaseti", *Türkler*, c. 14, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 462-469.

GAZALİ, Resimli ve Haritalı Balıkesir Vilayeti Coğrafyası, 1927.

GÜMÜŞ, Musa, "1893'ten 1923 Chester Projesi'ne Türk Topraklarında Demiryolu İmtiyaz Mücadeleleri ve Büyük Güçler", *Tarih Okulu*, Sayı X, Ağustos 2011, s. 151-194.

İPEK ŞEBER, Nurdan, "Arşiv Belgelerine Göre Trablusgarp Savaşı'nın Osmanlı Topraklarındaki İtalyan Tebaaya Yansımaları", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, Sayı 38, 2011, s. 237-262.

KÂHYA, Esin, "Türkiye'de İlk Demiryolları", *Bellekten*, c.LII, Sayı 202, Nisan 1988, s. 209-218.

KAYNAK, Muhteşem, "Osmanlı Ekonomisinin Dünya Ekonomisine Eklenme

Sürecinde Osmanlı Demiryollarına Bir Bakış, *Yapıt*, Sayı 5, 1984, s. 66-85.

MUTAF, Abdülmecit, Salnamelere Göre Karesi, Zağnos Kültür ve Eğitim Vakfı Yay., Balıkesir 2003.

ÖNDER, Selahattin -Engin Kırılı, “Osmanlı Döneminde Eskişehir’e Göçler”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c.6, Sayı 1, Haziran 2005, s. 129-144.

PAMUK, Şevket, Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994.

SALMAN, Mustafa, Balıkesir Tarih ve Coğrafyası, Balıkesir.

UZUN, Tayfun, *Osmanlı’dan Günümüze Demiryollarımız*, İstanbul 2005.

ÜÇİŞİK, Süheyla, Bandırma Şehir Coğrafyası, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi.

VARLIK, Bülent, 19. Yüzyılda Emperyalizmin Batı Anadolu’da Yayılması, Ankara 1976.

YENİAY, İ.H., *Yeni Osmanlı Borçları Tarihi*, İstanbul 1964.

YENEROĞLU KUTBAY, Elif, “Batı Anadolu’da Hayata Geçirilemeyen Bir Proje: İzmir-Çanakkale Demiryolu”, *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, c. 3, Sayı 1, s. 107-119.

YILDIRIM, İsmail, “Osmanlı Demiryolu Politikasına Bir Bakış”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c.12, Sayı 1; 2012, s. 311-324.

YÜCEL, Talip, “Demiryollarımızın İstasyon Nüfuslarına Etkisi”, *Türk Coğrafya Dergisi*, Sayı 20, 1960, s. 143-148.

Halim Sabit'in "Altaylara Seyahat" Notları ve Osmanlı Dönemi Türk Yurdu Dergisi'nde Türk Dünyası İlgisi

Halim Sabit's "Travel To Altay " Notes And Turkish World Interest in Türk Yurdu Journal During The Ottoman Empire

ÖZET

Osmanlı Devleti'nin son yıllarında yayınlanmaya başlayan Türk Yurdu dergisi, toprak kayıpları ile ciddi sarsıntılar yaşayan Türk insanına milli kimliğin benimsenmesindeki katkılarıyla, yeniden büyük devlet olma alternatifini sunan Türk dünyası vizyonuyla millete özgüven aşılayarak tarihi bir görev yapmıştır. Derginin kurucuları arasında yer alan Rusya kökenli Türkçüler, Anadolu'ya sıkışan Osmanlı Türkleri'ni Türk dünyası gerçeğiyle tanıştırmıştır.

Türk dünyası seyahatine ait notları dergide yazı dizisi şeklinde yayınlayan Halim Sabit, Osmanlı Türkleri ile Rusya Türkleri arasındaki bağların güçlendirilmesini ve gelecekte daha da yakınlaşılmasını amaçlayan yaklaşımın temsilcileri arasındadır. 20. yüzyılın başlarında farklı ülkelerde yaşayan Türklerin siyasi, sosyal, kültürel, ekonomik yönleri ve birbirleri hakkındaki düşünceleriyle ilgili verdiği bilgilerle Halim Sabit'in Altaylara Seyahat notları tarihi bir öneme sahiptir. Halim Sabit'in Türk illerinde karşılaştığı yoğun Türkiye sevgisi ve seyahat izlenimleri Türk Yurdu dergisi tarafından altı yıl boyunca yayınlanarak kamuoyu ilgisi oluşturulmuştur.

Bu makalede, II. Meşrutiyet sonrası ortaya çıkan Türkçülük fikrinin yayın organlarından Türk Yurdu dergisinde ortaya konan Türk dünyası ilgisi, Halim Sabit'in Altaylara Seyahat notları üzerinden ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk Yurdu Dergisi, Türk dünyası, milliyetçilik, Rusya Türkleri, ceditçilik

ABSTRACT

Türk Yurdu journal began to be published in the last years of the Ottoman Empire, it has made a historic mission by instilling confidence in the nation to become a great state again with a goal of Turkish Realm and helped afflicted Turkish people to internalize national identity due to loss of territory. Situated

Haluk ÖLÇEKÇİ
Uzman Dr.

Gazi Üniversitesi İletişim
Fakültesi
holcekci@gmail.com

«Türk Yurdu dergisi, ilk dönemi olarak nitelediğimiz 1911–1918 yılları arasında 161 sayı çıkmıştır. Mütareke döneminde İtilaf Devletlerinin sürekli Ocak binasına yaptıkları baskınların faaliyetleri sürdürmeyi zorlaştırması üzerine, 15 Ağustos 1918'te çıkan son sayısı ile yayınına ara vermek zorunda kalmıştır. «

Eser Geçmişi

27/02/2016'da başvuru alındı, 09/08/2016'da kabul edildi, 15 Ağustos 2016'da yayımlandı.

Paper History

Received on 27/02/2016, Accepted on 09/08/2016, Published on 15 August 2016

DOI:

<http://dx.doi.org/10.21551/jhf.v2i2.5000196648>

among the founders of Journal Russian origin Turkists, they introduced the fact of Turkish world to Ottoman people who has been trapped to Anatolia.

Halim Sabit who has been published his Turkish world travel notes in the form of a series of articles, he is one of the representatives of the approaches aiming to strengthening of ties between Ottoman and Russian Turks and development make it stronger in the future. Halim Sabit's "Travel to Altay" notes has a historical importance with the information given on Turkish people who has living in different countries in the early 20th century; their political, social, cultural, economic situation and information about what they think about each other. Halim Sabit has faced intense interest for Turkey in Turkish countries and his impressions has been published by Türk Yurdu journal for six years to create a public interest.

This article focuses on the Turkism idea's one of the publication way Türk Yurdu journal's interest on Turkish world via Halim Sabit's "Travel to Altay" notes which has emerged after the II. constitutional monarchy.

Keywords: Türk Yurdu Journal, Turkish world, nationalism, Russian Turks, jadidism

GİRİŞ

Türk dergiciliğinin en uzun ömürlü yayın organlarından birisi olan Türk Yurdu, aynı zamanda Türk milliyetçiliği fikir hareketinin en eski yayın organıdır. Yaptığı yayınlarla Türk milli kimliğinin ortaya çıkmasında büyük katkısı bulunan Türk Yurdu, Rusya coğrafyasında yaşayan Türklerin tecrübelerinin Osmanlı İmparatorluğuna aktarılması ve dış Türklerle ilgili bir ilgi oluşturarak önemli bir misyonu yerine getirmiştir. Derginin Rusya kökenli yazarlarından Halim Sabit (Şibay), Altaylara yaptığı seyahatteki gözlemlerini 6 yıl boyunca süren yazı dizisiyle okuyucuya sunarak, Türk dünyasına olan ilgiyi ortaya koyan önemli isimlerden birisidir. Bu çalışmanın amacı, II. Meşrutiyet sonrası faal olan Türkçülük fikrinin yayın organı Türk Yurdu dergisindeki Türk dünyası ilgisini ortaya çıkarmaktır.

Türk Yurdu Cemiyeti¹ bünyesinde 30 Kasım 1911 tarihinde çıkmaya başlayan Türk Yurdu dergisi, cemiyetin kapanmasının ardından da yayınlanmaya devam etmiştir. 25 Mart 1912'de kurulan Türk Ocağı² ile bütünleşen Türk Yurdu, bazı kesintilere rağmen

1 Cemiyet, 31 Ağustos 1911'de Mehmet Emin, Ahmet Hikmet Müftüoğlu, Ahmet Ağaoğlu, Hüseyinzâde Ali, Doktor Akil Muhtar ve Yusuf Akçura tarafından kurulmuştur. Kısa ömürlü bu kuruluşun en önemli etkinliği Türk Yurdu dergisini yayınlamak olmuştur. Esasında 2. Meşrutiyet sonrasında milliyetçiliğin ilk nüveleri ardı ardına kurulan derneklerle oluşturulmuştur. 8 Ocak 1908 kuruluş tarihli Türk Derneği'ni Türk Yurdu Cemiyeti, Türk Bilgi Derneği, Türk Gücü Derneği gibi örgütlenmeler izlemiştir. Derneklerin dikkat çeken bir özelliği, kurucuları ve yazar kadrolarının benzer isimlerden oluşmasıdır. Kronolojik anlamda ardı ardına gelen ve amaç birliği bulunan derneklerin ve aktif üyelerinin belirli bir olgunluk sürecinden sonra Türk Ocağı'nı kurdukları söylenebilir. Bkz. Yusuf Bayraktutan, Türk Fikir tarihinde Modernleşme, Milliyetçilik ve Türk Ocakları, Kültür Bakanlığı, Ankara 1996, s.87-88.

2 Cemiyetin ilk kurucuları Askeri Tıbbiye 4. sınıf öğrencilerinden Mahmut, Refet, Ethem, Haşim, Celal, Behçet; 3. sınıf öğrencilerinden Hüseyin Fikret, Hüseyin Ragıp, Muhsin, Neşet, Lütfi, Süleyman; 2. sınıftan Habib Efendilerdir. Diğer üyeler ise Remzi, Osman, Hüseyin Baki, Tevfik Fikret, Osman Senai Beylerdir. Resmi kurucuları ise Mehmet Emin, Ağaoğlu Ahmet, Dr. Fuat Sabit Beylerdir. İlk yönetim kurulunda Ahmet Ferit başkanlığa, Akçuraoğlu Yusuf ise başkan yardımcılığına seçilmiştir. Bkz. Masami Arai, Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s.112-113.

günümüze kadar varlığını sürdürmeyi başarmıştır.³

Türk Yurdu dergisi, ilk dönemi olarak nitelediğimiz 1911–1918 yılları arasında 161 sayı çıkmıştır. Mütareke döneminde İtilaf Devletlerinin sürekli Ocak binasına yaptıkları baskınların faaliyetleri sürdürmeyi zorlaştırması üzerine, 15 Ağustos 1918’te çıkan son sayısıyla yayımına ara vermek zorunda kalmıştır.⁴ Bu tarihten sonra Ziya Gökalp, Ahmet Ağaoğlu gibi Türk Yurdu dergisi yazarları, İttihat ve Terakki Partisi’ndeki görevleri nedeniyle tutuklanmış ve Malta’ya sürgüne gönderilmiştir.

Türk Yurdu Dergisi’nin uzun süreli yayın hayatının ilk evresi, Osmanlı İmparatorluğunun son dönemini içine alan 1911-1918 yıllarıdır. Dergi’yi Türk Ocağı ile bütünleştiren⁵ dönemin fikri şartları, ortak idealler ve kadroların aynılığı olmuştur. İkinci Meşrutiyet sonrası hareketlenen Osmanlı fikir dünyası, aslında Tanzimat’tan itibaren içinde bulunduğu zor şartlardan devleti kurtaracak formüllerin arayışı içindedir. Uzun mücadeleler sonunda Meşrutiyet fikrini kabul ettirerek devlet yönetimine ortak olan Jön Türk Hareketi, 1908’den itibaren imparatorluğa eski gücünü kazandırmak amacıyla siyasi ve hukuki reformlarla modernleştirmeyi amaçlayan batıcı politik açımlar yapmakla birlikte, İslamcı-Türkçü bir çizgi takip etmiştir.⁶

Batı karşısında yenik düşüşe çare olarak II. Mahmut ve Abdülmecit dönemlerinde üretilen İttihad-ı Anasır yani Osmanlılık devlet politikası olarak uzun süre gündemde tutulmakla birlikte, Balkan Savaşlarında son Hıristiyan tebaa Bulgarlar da imparatorluktan kopunca iflas etmiştir.⁷ Namık Kemal ve Ziya Paşa gibi önemli savunucuları olan

3 Tarık Zafer Tunaya, Türkiye’de Siyasi Partiler I, C.1, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1984, s.414-415.

4 Akçura, Ocağın faaliyetlerini dikkatle takip eden İngilizlerin, 9 Mart 1920’de Beyazıt’taki Ocak merkezini işgal ettiklerini anlatır: Ocak merkezi Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti binasına taşınmış, ancak bu binaya da el konulmuştur. Bunun üzerine Merkez Heyeti Başkanı Hamdullah Suphi kendi imzasıyla Mustafa Kemal Paşa’ya işgal kuvvetlerinin milli kurumlar üzerindeki baskısından şikâyet etmiş ve Ocaklılara nasıl bir hareket tavsiye ettiğini sormuştur. Alınan cevapta ise elçilikler nezdinde protesto edilmesi ve gerektiğinde mitingler yapılarak tepkilerin dile getirilmesi olmuştur. Bkz. Yusuf Akçura, Türkçülüğün Tarihi, Kaynak Yayınları, İstanbul 2008, s.181.

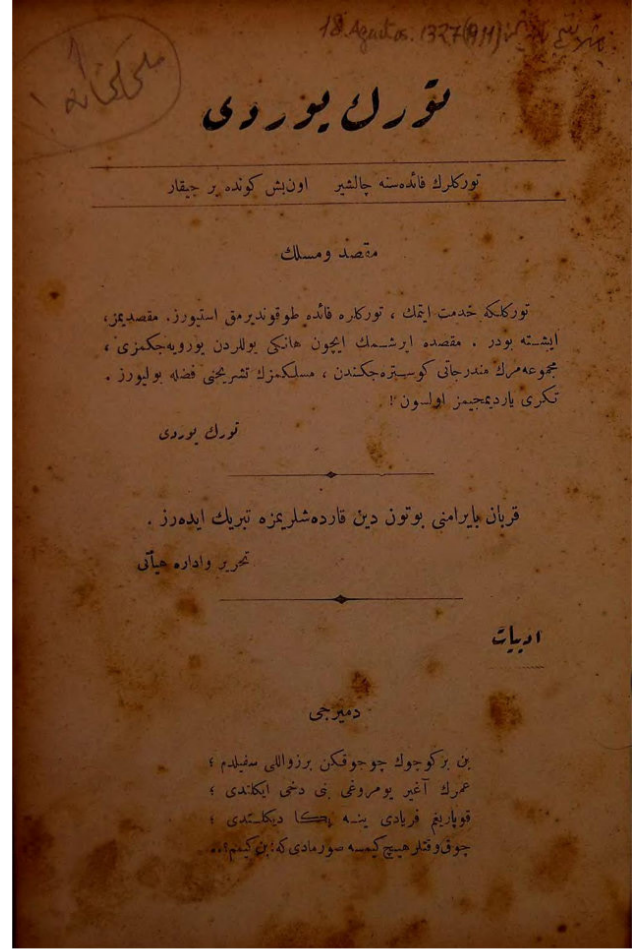
5 1918 yılında yapılan Türk Ocağı Umumi Kongresi’nde Ocak Umumi Reisi Hamdullah Suphi Bey’in yaptığı konuşma, 1911-1918 yılları arasında Türk Yurdu ile Türk Ocağı arasında organik bir bağ olmadığını göstermektedir. Türk milliyetçiliğinin iki önemli kuruluşu arasındaki ilişkiyi anlatan Hamdullah Suphi bu durumu şöyle ifade etmiştir: “Son zamanlarda Ocakla Yurt arasında birbirine yardım etmeyi temin eden bir anlaşma vücuda geldi. Esasen senelerden beri aynı emele hizmet eden bu iki kardeş müessesenin birbirini itmam etmesi ne kadar temenni edilir bir şeydi. Milletimize birçok hizmetlerde bulunmuş müfid (faydalı) ve müessir (etkili) neşriyatla uzak yakın bütün Türk memleketlerinde uyanıklık vücuda getirmiş bir mecmuanın, kâğıt ve para sıkıntısıyla kapanmak tehlikesi baş göstermesi, bizim için ağır gelmek tabiiydi. Yeniden yeniye başlayacak yerde, olanı ıslâh ve ikmal etmek fikrini Ocak nâmına bir mecmua neşretmeye tercih ettik. Yurt daima Ocağa müzaheret etmiş [desteklemiş] onun bütün çalışmalarını dost ve kardeş bir lisanla teşci etmeyi kendine vazife bilmmişti. Biz de işlerimizi tanıtmak, fikirlerimizi neşretmek için böyle bir vasıtaya muhtaçtık... Onu idare eden arkadaşlarımızın gösterdiği arzu üzerine Yurd’un büsbütün Ocakla birleşmesi lüzumuna kaniiz. Çünkü ortada bunları iki ayrı iş hâlinde tutacak hiçbir sebep mevcut değildir.” Bkz. Hamdullah Suphi, “Türk Ocağı İdare Raporu”, Türk Yurdu, C. VII, S.159, s. 225.

6 Şerif Mardin, Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.

7 Mehmet Karakaş, “Türkçülük ve Türk Milliyetçiliği”, Doğu Batı, Yıl. 9, S. 38, Ağustos-Eylül-Ekim 2006, s.64.

Osmanlıcık fikriyle, imparatorlukta farklı etnik kimlikteki ve dindeki insanları liberal bir milliyet anlayışı etrafında bir arada tutma girişiminde başarılı olamayan Osmanlı devlet adamları ve aydınları, geride kalan ahalinin Müslüman kimliği üzerinden bütünleştirici bir ideoloji olarak İslamcılık fikrini uygulamaya koymuştur.⁸ Halifelik makamı etrafında din birliğine dayalı Müslüman milleti yaratma projesi olarak tarif edebileceğimiz İslamcılık fikri, II. Abdülhamit döneminde fikirten eyleme dönüştürülmesine rağmen yeterli ilgiyi görmek bir yana, geride kalan Osmanlı uyrukları arasında yeni sorunlar ortaya çıkarmıştır.⁹ İmparatorlukta Türk etnisitesi dışındaki son unsurları da koparan Arnavutluk ve Arap isyanları, İslamcılık fikrinin de sonunu getirmiştir.¹⁰

Gayrimüslimlerin ardından Müslüman milletleri de etkisi altına alarak imparatorlukla yollarını ayırmalarına neden olan milliyetçilik, geride bir başına kalan Türklerin ve dolayısıyla devletin kurtuluşu için tek formül olarak kalmıştır. Yüzyıllarca ihmal edilmiş olsalar bile Türklerin Osmanlı Devletini kendi devletleri olarak algılıyor olmaları ve kaderlerini özdeşleştirmeleri milli uyanışı kolaylaştırmıştır. Türkler arasında milliyet akımının doğmasını mukadder olan tarihi ve sosyal bir zaruretin sonucu olarak gören Köprülüzade Mehmet Fuat Bey, asrın milletlerarası münasebetinin gerekliliğinden kaçılmayacağını söyleyerek gelinen durumu özetlemektedir.¹¹ Böylelikle büyük toprak kayıpları ile geriye doğru çekilen ve beka sorunu yaşayan devleti kurtarmak ve ortak bir kimlik etrafında milleti birleştirmek gibi devasa sorunlara karşı, 20. yüzyıl başlarında Türkçülük ideolojisi ön plana çıkmaya başlamıştır. Ulusal ve uluslararası siyasi atmosferin olağanüstü durumu, Yusuf Akçura'nın henüz 1904 yılında Mısır'daki "Türk" gazetesinde ileri sürdüğü tezin hâkimiyetine fırsat vermiştir.¹²

Türk Yurdu 1. sayı 1. sayfası (30 Kasım 1911)

8 Sina Akşin, Türkiye Tarihi 4- Çağdaş Türkiye 1908-1980, Cem Yayınevi, İstanbul 2000, s.46.

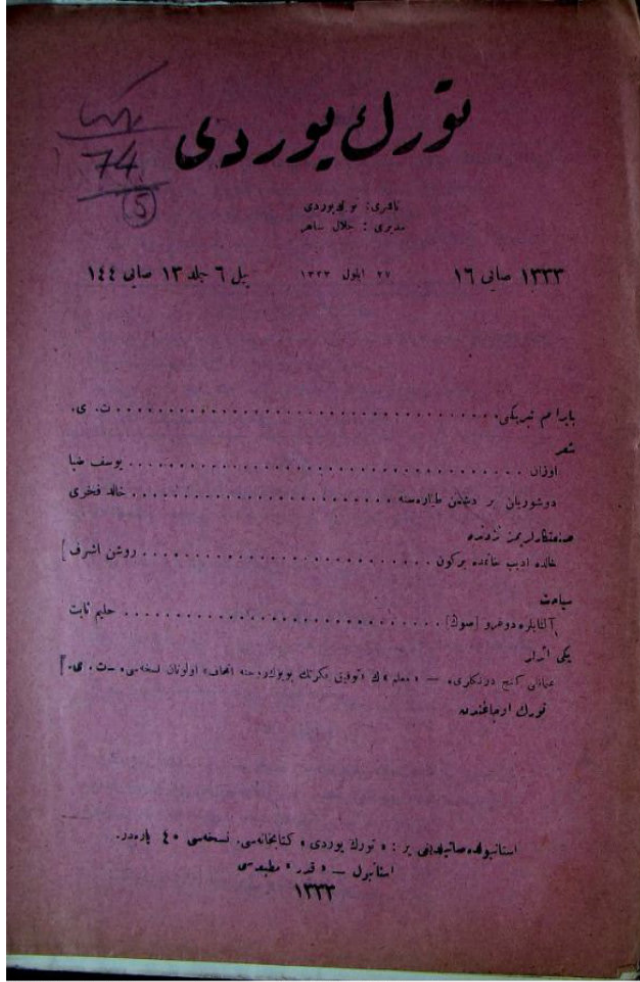
9 Müslüman ahalinin çoğunlukta olduğu geniş sömürlere sahip İngiltere gibi devletler, İslamcılık politikasına karşı çıkarak, Arapları Osmanlı Devleti aleyhine kışkırtmaya dönük bir politika izlemiştir. Bkz. Ömer Kürkçüoğlu, Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi (1908-1918), AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982, s.116-120.

10 Ahmad Feroz, İttihat ve Terakki 1908-1914, Kaynak Yayınları, İstanbul 1999, s.188.

11 Mehmet Fuat Köprülü, "Türklük, İslamlık, Osmanlılık", Türk Yurdu, C.IV, S.9, s.692-693.

12 Yusuf Akçura "Üç Tarz-ı Siyaset" makalesinde Türkçülük, İslamcılık ve Osmanlıcılık fikirlerinin han-

Türk Yurdu 144. sayı 1. sayfası (27 Eylül 1917)

II. Meşrutiyetin ilanından itibaren söylem düzeyinde kendini hissettirmeye başlayan Türkçülük hareketi, devletin elindeki alternatif ideolojilerin iflasıyla söylemin yanı sıra politik düzeyde de resmiyet kazanmıştır.¹³ Zaten matbaa ve yayıncılığın yaygınlaşması, iletişim ve ulaşım alanındaki gelişmeler ve gazetelerin halkla devlet arasındaki iletişimde artan rolü, kitlesellenen yaygın eğitim, bağımsız bir aydın sınıfının oluşumu, Türk ticaret burjuvazisinin doğuşu gibi gelişmelerle etkileşim halinde bulunan Türk milliyetçiliği 19. Yüzyıldan itibaren Türk dili ve tarihi üzerinde çalışmalar sonucunda kültürel bir farkındalıkla yükselmeye başlamıştır.

Başlangıcından itibaren Türkçülüğün kaynaklarında ve temsilinde farklı görüşler yer bulmuştur. Bir tarafta Tanzimat'tan itibaren yakından takip edilen Batı'nın Aydınlanma hareketini keşfederek milli bir model arayışındaki Osmanlı aydınları yer almaktadır. Bunların yanında ise, Çarlık Rusyası'nın uygulamalarıyla kendi ülkelerinde milli kimlik mücadelesi veren Türk

aydınların birikimi söz konusudur. Abdülhamit döneminden itibaren dil ve edebiyat ağırlıklı çalışmalarıyla bilinen Veled Çelebi, Necib Asım, Mehmed Emin gibi yazar, tarihçi ve aydınların yer aldığı "eski Türkçüler"; 1908 Meşrutiyet'inden sonra daha çok batılı düşüncelerden etkilenen Selanik merkezli Ziya Gökalp, Ömer Seyfettin, Ali Canip gibi isimlerin yer aldığı "kültürel Türkçüler"; daha çok İstanbul'da Türk Yurdu dergisi gibi yayın organları ve derneklerde faaliyetlerine ağırlık veren Yusuf Akçura, Ahmed Ağaoğlu, Mehmed Emin Resulzade, Hüseyinzade Ali, Ayaz İshaki, Halim Sabit gibi Rusya kökenli "Turancı Türkçüler" İkinci Meşrutiyet sonrası Türkçülük fikrinin önemli temsilcileridir.¹⁴ Bu haliyle Türk Yurdu dergisi, II. Meşrutiyet sonrası özgürlük ve arayış ortamında milli uyanışın düşünsel merkezi konumundadır.

Türk Yurdu'nda Rusya Kökenli Türkçüler

II. Meşrutiyet döneminin baskıdan kurtulan bütün fikirleri gibi yoğun bir propaganda

gisinin kime ve neye göre daha faydalı olabileceğini tahlil eder. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Yusuf Akçura, Üç Tarz-ı Siyaset, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1976.

13 Ahmet Yıldız, Ne Mutlu Türküm Diyebilene, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001. s.65.

14 François Georgeon, Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura (1876-1935), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s.61.

ve örgütlenme dönemi yaşayan Türkçülük fikrinin yükselişe geçişinde, Türk Yurdu dergisi etrafında faaliyetlerini yürüten Rusya kökenli Türkçülerin önemli katkıları olmuştur. Bu dönemde Türk Yurdu dergisi sayfalarını açtığı dil, tarih, etnografya ve antropoloji çalışmalarıyla Türk milletini yeniden keşfetmeye başlamıştır. Türk olmayan tebasını kaybeden Osmanlı İmparatorluğundaki arayışa, Slavizme karşı geliştirilen tecrübeleriyle katılan Rusya kökenli aydınların, Türkçülük hareketinin daha sonra siyasi bir mahiyet kazanmasında etkileri büyük olmuştur.¹⁵ Dergi kısa süre içerisinde nihai hedefini, Turan kökenli halkların birliği olarak telaffuz eder vaziyete gelmiştir.¹⁶

Kırımlı İsmail Gaspıralı'nın fikirlerinden ve faaliyetlerinden ilham alan¹⁷ Türk Yurdu dergisinde Osmanlı aydınları ve Rusya Türkleri'nden oluşan iki grup bulunmaktadır. Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu, Hüseyinzade Ali, Sadri Maksudi, Ayaz İshaki, Mehmet Emin Resulzade, Halim Sabit, Zeki Velidi Togan gibi derginin önemli isimleri Rusya kökenli Türkçülerdir. Dergide Türk milliyetçiliğine kültürel ve ideolojik boyutta hizmet eden Osmanlı kökenli aydınlar ise Mehmet Emin, Necip Asım, Fuat Köprülü, Ziya Gökalp, Ahmet Hikmet, Halide Edip ve Hamdullah Suphi gibi öne çıkan isimlerdir.

Yazar kadrosu son derece geniş Türk Yurdu'nun yayın politikaları üzerinde, derginin müdürlüğünü de yürüten Yusuf Akçura'nın önemli ağırlığı olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum dergide yayınlanan makale sayılarıyla da kendini göstermektedir. Derginin sorumluluğunu üstlenen ve bu nedenle haberler ve etkinlikleri de duyurarak en fazla yazıyı yazan (47) Yusuf Akçura'yı, Rusya kökenli Türkçüler arasında daha çok seyahat notlarıyla dikkat çeken Halim Sabit (27) takip etmektedir.

Tablo I	
<i>Türk Yurdu'na (1911-1918) Katkıda Bulunan Rusya Kökenli Yazarlar</i>	
Yazarlar	Yazı Adedi
Akçuraoğlu Yusuf	47
Halim Sabit	27
Ahmed Agayef	16
Parvus	13

15 Uriel Heyd, Türk Milliyetçiliğinin Kökleri, Pınar Yayınevi, İstanbul 2001, s.126.

16 Hüseyin Namık Orkun, Türkçülüğün Tarihi, Berkalp Kitabevi, İstanbul 1944, s.87.

17 Yusuf Akçura, Gaspıralı'nın Türk Yurdu dergisi için "Tercüman'ın küçük kardeşi" nitelemesi yaptığını belirtmektedir. İsmail Gaspıralı'nın vefatından sonra ona ithafen kaleme aldığı "Türklerin Büyük Muallim ve Müverrihi İsmail Bey Gasprinski" yazısının son paragrafında Akçura şöyle yazmaktadır: "İsmail Bey'in otuz senelik mütemadi mesaisi sayesinde ki, şimdi müteferrik olmayan bir Rusya Türklerinden bahsolunabiliyor. Bu sayede garbın namdar müsteşriklerinden birisi, şarkta yeni bir milletin doğuşunu selamladı. Zannımca bütün Türklük fikri de İsmail Bey'in büyük dimağından az feyzyab olmamıştır: "Türk Yurdu Tercüman'ın küçük kardeşi olmakla iftihar eder". Yusuf Akçura, "Türklerin Büyük Muallim ve Müverrihi İsmail Bey Gasprinski", Türk Yurdu, C.1, S.22, s.367-369. Ayrıca Bkz. Yusuf Akçura, "Muallime Dair", Türk Yurdu, C.3, S.72, s.404-405.

Resulzade Mehmed Emin	1
Gaspıralı İsmail	4
Ahmed Zeki Velidi	2
Samı Sunçaley	2
Süyüm Bike	4

Rusya'daki Türkler arasında milliyetçilik, Osmanlıya yakınlığı ve İstanbul'la nispeten daha gelişmiş ilişkileri olan Kafkasya, Kırım ve Kazan'da kendi yöresel şartlarının yanı sıra İstanbul ve Rusya'daki fikri atmosferin de tesiriyle 1876-1883 yıllarında belirginleşmeye başlamıştır. Çarlık Rusyası'nda Türkçülük fikrinin gelişmesinde, 19. yüzyılın ortalarına doğru Panslavizme karşı doğan tepki etkili olmuştur. Azerbaycan Türkleri arasında 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren yenileşme ve Türkçülük hareketleri birlikte yükselmiştir.¹⁸ Özellikle dil ve eğitim sisteminde milli reformların uygulamaya konmasını sağlayan Cedidçilik hareketi¹⁹, Rusya'daki Türkler arasında yenileşme ve milli uyanışı başlatmıştır.²⁰ Rusya'daki Türkler arasında gelişen milli hareket, İsmail Gaspıralı gibi önemli bir ismin yayınladığı Tercüman Gazetesi'nin tesirlerini İstanbul'dan Orta Asya'ya kadar bütün Türk Dünyasına yaymıştır. Gaspıralı İsmail'in formüleştirdiği Türk birliği fikri Kazanlı, Azerbaycanlı, Türkistanlı ve Osmanlı Türkleri arasında büyük tesirler bırakmıştır.²¹ Gaspıralı'nın görüşlerinin yayılmasına yardım eden değişik bölgelerde yayınlanan 25'ten fazla gazete ve dergi vardır.²²

Rusya Türklerinin 19. yüzyıl boyunca yürüttüğü milli kültürel mücadelenin ortaya çıkardığı siyasi tecrübe ve birikim, o bölgelerden gelen aydınlar vasıtasıyla Osmanlı Türkleri ve aydınlarının Türkçülük fikri akımı etrafında buluşmalarıyla güç kazanmıştır. Osmanlı Türkleri ile bilhassa Rusya'da yaşayan Türklerin kültürel alanda birliğe önem vermesini savunan Türk Yurdu yazarları, Gaspıralı İsmail Bey'in "Dilde, fikirde, işte birlik" parolası doğrultusunda faaliyetler gerçekleştirmiştir.²³

18 Mehmet Karakaş, Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura'nın Türkçülük Görüşlerinin Karşılaştırılması, (Yayımlanmamış doktora tezi), İ.Ü. SBE, İstanbul 1997.

19 Akdes Nimet Kurat, "Kazan Türklerinin 'Medeni Uyanış Devri (1917 Yılına Kadar)", AÜ Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, C.XIV, Ankara 1966, s.3-4.

20 Füsün Kara, "Kazan'ın Tarihçi ve Milliyetçilerinden Şehabeddin Mercani", Türk Dünyası Tarih Dergisi, S.01-181, Ocak 2002, s.28.

21 Gaspıralı İsmail Bey; Batılı eğitim kurumlarının açılması, Türk halkları için ortak bir dilin kullanılması, Rusya Türklerinin ekonomik durumunun düzelmesi ve ekonomik hayata katılmaları, dinsel örgütlerin revize edilmesi ve Türkler arasında yardımlaşma örgütlerinin kurulması gibi bir dizi reformun başta Tatar toplumu olmak üzere bütün Türk illerinde gerçekleştirilmesini öngörmüştür. Bkz. Nadir Devlet, İsmail Bey Gaspıralı, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara 1990.

22 Söz konusu gazeteler: *Vakit* (Orenburg), *Beyan ul Hak* (Kazan), *Tercüman* (Bahçesaray), *Kuyah* (Kazan), *İkbal* (Bakü), *Seda-i Hak* (Bakü), *Semer kand* (Bakü), *Yolduz* (Kazan), *İdil* (Astrahan), *Turmuş* (Ufa), *Din ve Hayat* (Orenburg), *Nur* (Petersburg), *İl* (Petersburg), *Molla Nasreddin* (Bakü), *Çura* (Orenburg), *Mektep* (Kazan), *Aykap* (Toytzk), *An* (Kazan), *Ayna* (Dergi-Kazan), *İktisad* (Dergi-Kazan), *Ed-Din vel-Edep* (Kazan). Ali Engin Oba, Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu, İmge Kitabevi, Ankara 1995.

23 Mehmet Saray, "Türkiye'de Türk Milliyetçiliği'nin Temelini Atan Türk Yurdu Dergisi ile Türk Ocakları Derneği Nasıl Kuruldu?" (Elektronik Sürüm), Türk Yurdu Dergisi, Şubat 2011, C. 31 S. 282.

Türk Yurdu'nda Türk Dünyası İlgisi

Türk Yurdu Dergisi, zor durumdaki imparatorluğu millet düşüncesi etrafında birleştirmek, ortak duygu ve düşünceye sahip milleti meydana getirmek amaçlarını taşıyan Türk milliyetçiliği doğrultusunda yayınlar yapmıştır. Derginin gayesi, ilk sayısında şöyle ifade edilmektedir: “*Türklüğe hizmet etmeye, Türklere faide dokundurmak istiyoruz. Maksudumuz, işte budur: Maksada erişmek için hangi yollardan yürüyeceğimizi, mecmuamızın münderecatı göstereceğinden, mesleğimizin teşrihini fazla buluyoruz. Tanrı yardımcımız olsun.*”²⁴

Dergi Türk milletinin sosyal, kültürel ve ekonomik sorunlarına yönelik ilgisinin yanı sıra, ilke ve amaçları arasında Türk milletini ortak bir bilince ulaştırmayı ve bütün Türk dünyasında ortak bir duygu birliği hedefini saymaktadır. Türk Yurdu ilk sayısından itibaren başka devletlerin sınırlarında yaşayan Türklere yönelik ilgisini ilan etmektedir. Tatar ve Azeri aydınların çoğunlukta bulunduğu dergide, Türk dünyasının birleştirilmesi hedefi güçlü bir şekilde desteklenmektedir. Türk Yurdu'nda etkin faaliyet gösteren Tatar kökenli Yusuf Akçura, Sadri Maksudi, İsmail Gaspıralı, Halim Sabit ve Azerbaycan kökenli Ahmet Ağaoğlu, Hüseyinzade Ali gibi aydınlar Türk dünyasına ilgiyi besleyen isimlerdir. İrredendist bu yöneliş, büyük çoğunlukla siyasi bir amaçtan uzakta, daha çok kültürel bir yakınlaşma amacını taşımaktadır.²⁵ Kendisini Türkçülük hareketinin yayın organı olarak tanımlayan Türk Yurdu, “*Türk dünyasında olanı biteni haber verecek, Türk'ün özünden, sözünden, sazından bahsedecek, Türk dünyasındaki tezahürat ve tecelliyatı etrafa yayacak, Turan halkına bildirecek*” bir misyon taşıdığını duyurmaktadır.²⁶ Bu nedenle dergiyi yayınlamaya başlayanların ilk işi, Türk âleminin genel durumunu ortaya koyacak yazılar yazmak olmuştur.

Derginin henüz ilk sayılarından itibaren Ahmet Ağaoğlu ve Yusuf Akçura gibi isimler, evvela Türk dünyasının sınırlarını belirginleştirmeye yönelik yazılar kaleme almıştır. Yusuf Akçura 1911 yılı sonlarındaki Türk dünyasını üç kısma ayırmaktadır. Müstakil Osmanlı Devleti, İran'ın kuzey ve kuzey batısı, Rusya ve Çin'e tabi olan geniş sahalar. Akçura üç parçadan oluşan Türk dünyasında birkaç seneden beri her yerde aynı tarz ve şekilde tecelli etmeyen bir hareket olduğunu, bu hareket ve inkılâbın Osmanlı ve İran Türklerinde siyasi, teba Türklerde ise eğitim ve iktisat işleriyle ortaya çıktığını tespit etmektedir.²⁷ Osmanlı Türklerinin Kafkasya Türklerinden, Kazan Türklerinin Azerbaycan'dan ayrı olduğuna işaret ederek Türk âlemindeki kopukluğa dikkat çeken Ahmet Ağaoğlu ise, 1911 yılı sonlarına gelmeden önceki bu “*perişan*” tabloya üç şeyin sebep olduğu tespitini yapmaktadır: “*1) Mezhep ihtilafları, 2) Siyasi ayrılıklar ve muhite esaret (asimile olma),*

24 Anonim, “Maksat ve Meslek”, Türk Yurdu, C.1, S.1, s.11.

25 Türk Yurdu'nun yayın ilkelerini Yusuf Akçura şöyle sıralamaktaydı: “Risale, umum Türklerce makbul olabilecek bir ideal ibdâna çalışacaktır.” (madde 2) “Türklerin birbirleriyle tanışmaları için Türk dünyasının her tarafında olup geçen ve hassaten kardeşler arasında sevinç veya kederi mucip olacak olan vak'alar ile Türk dünyasının ötesinde berisinde tekevvün eden fikir cereyanları kayd olunacak ve Türk ırkının muhtelif kavmiyetlerinde doğan edebiyatı ırkın bütün efradına bildirmek için çalışacaktır.” (madde 4) “Risale'nin siyaseti beyne'd-düvelde fıkr-i esasisi, Türk âleminin menafini müdafaa etmektir.” (madde 7). Yusuf Akçura, Türkçülüğün Tarihi, a.g.e. s.168.

26 Anonim, “Güççülük”, Türk Yurdu, C.3, S.66, s.308-309.

27 Yusuf Akçura (A.Y.), “Türk Âleminde”, Türk Yurdu, C.1, S.17, s.287-290.

"Altaylara Doğru" son bölümü -Türk Yurdu Sayı 144 (27 Eylül 1917)

geldikleri belirtilmektedir.³⁰ Bir diğerinde ise, Rusya'nın Balkanlardaki Osmanlı devleti aleyhine politikalarına karşı oradaki Türk milliyetçilerinin protesto bildirimleri haber yapılmaktadır.³¹

28 Ahmet Agayef, "Türk Âlemi", Türk Yurdu, C.1, S.1, s.15-17.

29 Anonim, "Türklük Şuunu", Türk Yurdu, C.2, S.31, s.128-129.

30 Anonim, "İmparatorluk Haricindeki Türklerin Osmanlılara Yardımları", Türk Yurdu, C.2, S.29, s.93-94.

31 Bildiride şunlar ifade edilmiştir: "Rus matbuatının bu harbi sûret-i takdiri, makul haddi çoktan aştı. Türk ordusundan firarla düşman askerine iltihak eden Osmanlı Hristiyanları alkışlanıp, kahramanlıkları tebci olundu. Rusya taht-ı tabiiyetindeki Müslümanların vatan-ı müşterek için hatta kendi dindaşlarına karşı silâh kullanmış oldukları hiç hatıra getirilmedi... Biz, aşağıya vaz-ı imza eden Müslümanlar, İslâm medeniyetinin istikbaldeki Altın Tanı'na iman-ı kâmil ile inandığımız hâlde, bütün dünyaya hakkaniyet yerleştirmek üzere çıkan mücahitlerin en büyüğü Muhammed'in, Arabistan altın kumları üstünden yükselttiği saf tuğumuzu kirletmek isteyen matbuata gür sesle bağırarak protesto

3) 'ma'rifet-i kavmiye (conscience nationale)nin yokluğu'.²⁸

Türk Yurdu'nda yer alan Türk dünyası ile ilgili haberlerde politik bir söylemden daha çok, Osmanlı Devleti ile diğer ülkelerdeki Türkleri birbirine tanıtır ve toplumlar arasında yakınlık kurma niyeti kendisini belli etmektedir. İmparatorluğun büyük bölümünü kaybeden Osmanlı Türkleri'ni yalnız olmadıklarına ve yeniden güçlü olunabileceğine inandırmayı ve moral vermeyi amaçlayan içerikte haberlere yer verilmektedir. Bu haberlerden birisi; Mançurya'daki Türklerin Osmanlı Türklerine Balkan Savaşlarında yardım kampanyası düzenlemeleri ile ilgilidir. Yapılan haberde, Mançurya Türklerinin topladıkları 8694 kuruşu Türk Yurdu dergisi aracılığıyla Osmanlı Kızılayı'na ulaştırdıkları bilgisi verilmektedir.²⁹ Yine bir başka haberde, Petersburg Darülfünunu Tıp Fakültesinde okuyan dört hanım öğrencinin Hilali Ahmer Cemiyetine başvurduğu ve Osmanlı ordusundaki yaralıları tedavi etmek üzere İstanbul'a

Dergideki dış Türklere olan yoğun ilgi, makalelerin konu tasnifi yapıldığında daha iyi anlaşılmaktadır. Türk Yurdu'nun ilk yayın dönemi olan 1911-1918 arasında edebiyatla ilgili makalelerin (437) ardından ikinci sırayı Türkiye dışındaki Türkler (125) ve tarih (88) ile ilgili makaleler almaktadır. Dönemin basın hayatı ve kitaplarla ilgili bilgilerin yer aldığı matbuat haberleri de (80) dergide önemli bir yere sahiptir. Büyük bölümü Halim Sabit'in Altaylara Seyahat notlarından oluşan gezi izlenimleri (62) dergide yer bulan önemli konular arasındadır. Türk Yurdu dergisi, farklı konularda gösterdiği duyarlılıkla geniş bir görüş açısına sahip olduğunu da göstermiş olmaktadır.

Tablo II <i>Türk Yurdu'ndaki (1911-1918) Makalelerin Konulara Göre Sınıflandırılması</i>	
KONU	Sayı
Türk Dünyası	125
Edebiyat	437
Tarih	88
Matbuat	80
Seyahat	62
Politika	65
İktisat	52
Sosyoloji ve felsefe	41
Okuyucu Mektupları	31
Lisan	9
Mahallî Haberler	10
Eğitim	49
Kitap Değerlendirmesi ve ilanı	4
Okuyucu Mektupları	31
Coğrafya/Etnografya	1
Kadın	30
Din	11
Sağlık ve spor	11
Diğer	7

Türk Yurdu dergisi, aslen Kazan Türkleri'nin önemli ailelerinden birisine mensup olan Yusuf Akçura'nın yönetiminde çıkarılmıştır.³² Rusya kökenli Türkçülerin ağırlıkta

ediyoruz. Haklı olduğumuza tamamen emin olduğumuzdan bir sürü üsera gibi miskinâne ağzımızı kapayıp kalmak mecburiyetinde olmadığımızı, mukaddesatımızı tahkir edenler önünde açıktan ilân ediyoruz." Anonim, "Şimalli Türk Gençlerinin Rus Gazetelerine Protestoları", Türk Yurdu, C.2, S.29, s.93- 94.

32 Akçura'nın Osmanlı Devleti ile Sırbistan, Karadağ, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya arasında başlayan Balkan Savaşlarına gönüllü olarak orduya katılması üzerine (8 Ekim 1912) Derginin yönetim sorumluluğunu bir süreliğine Mehmet Emin Bey üstlenmiştir. 1917 Ekim ayına kadar derginin müdür-

olduğu dergide, Rusya'daki Türk burjuvazisinin girişimci yapısı, entelektüel donanımı, eğitime ve kalkınmaya verdiği önem Osmanlı Türklerine model olarak sunulmuştur. “*Türkler Arasında İktisadi Faaliyetler*” başlıklı bir haberde; çuha ve şayak tüccarlarından Zahidzâde Reşat Efendi'nin Kazan'da bir fabrika kurduğu, Sibiry'a'nın Simi şehrinde birkaç Türk tüccarının birleşerek büyük bir makaronya ve sariye (kumaş) fabrikası açmaya karar verdikleri ve Çin'deki Çöğecik zenginlerinden Hacı Ali ve Ömer Abdullah, Çanişef biraderler, Arif Abdülcebbar ve Zakir Lâtif, Ahund Hoca ve bazı arkadaşlarının bir Müslüman-Türk bankası açmak niyetinde oldukları bildirilmektedir.³³ Çok sık rastlanan bu tür haberler, iktisadi başarılarla ihtiyaç duyan Türk Yurdu okurları için ilham verici olduğu kadar, Türk dünyasının gelişmişliğine ilişkin Osmanlı ülkesine propaganda amacı da taşımaktadır.

Dergisinin Türk Dünyası ile kurduğu bağ, fikri bir yakınlaşmanın çok ötesine uzanmış, aynı zamanda finansman sorunu Orenburglu zengin bir Tatar ailesi olan Hasanofların desteği ile çözülmüştür.³⁴ Ruslar'ın 1876'da Türkistan istilasını tamamlamasıyla bölgedeki ticari ağırlıklarını kaybeden Tatarlar arasında, III. Aleksander döneminde izlenen Ruslaştırma politikasına karşı milli kimliklerini korumayı amaçlayan Pantürkist eğilimlere karşı artan bir ilgi söz konusudur. Rus baskısına karşı gelişen Pantürkizm düşüncesi, Volga Tatarlarının 19. yüzyılın ortalarındaki büyük atılımıyla gelişen Kazan, Orenburg, Simbirsk gibi Tatar şehirlerinin yanı sıra Buhara, Taşkent, Bakü ve İstanbul gibi Türk başkentlerinde etkisini hissettirmeyi başarmıştır.³⁵

Derginin 16 Ekim 1913 tarihli sayısındaki “*Türklük Şuûnu- Türkistan-ı Çini'de Edirne İstirdadı Bayramı*” başlıklı yazıda, Edirne'nin geri alınışının Çin'deki Türkler arasındaki yansımaları anlatılmaktadır. Enver Bey kumandasındaki Türk ordusunun Edirne'yi geri alışıyla ilgili haber Petersburg telgraf ajansı tarafından 11 Temmuz'da Çin Türkistanı'ndaki Gulca şehrine ulaştığında halkın dükkânları kapatarak işini, ticaretini bırakarak büyük bir sevinç ve coşkuyla ellerine Çin Cumhuriyeti sancaklarını alarak, davullar zurnalar çalarak Gülşen Bağ denilen şehrin büyük bahçesinde toplandıkları şöyle anlatılmaktadır:

“Öğleden bir saat evvel halk toplanıp bitmiş olduğundan bir zat ayağa kalkıp Edirne'nin İstirdadına dair olan ajans telgrafını okudu ve halka vakıanın ehemmiyetini iyice anlattı. Halk hep birden Allahü Ekber, Allahü Ekber diye tekbir getirip el çarptılar. Sonra ulemâ tarafından Kur'an hatmedilip, Edirne ve umûm Balkan muharebesinde şehit olan Müslümanların ruhuna bağışlandı.

---

lüğünü (5–12. cilt) tekrar üstlenen Yusuf Akçura, “Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti” tarafından Rusya'da Türk savaş esirlerinin durumunu takip etmek için İsveç ve Danimarka'ya gönderilince derginin müdürlüğünü bu defa Celal Sahir üstlenmiştir.

33 Anonim, “Şimal Türklerinden İktisadi Teşebbüsler”, Türk Yurdu, C.2, S.34, s.177-178.

34 Mahmut Bay Hasanof, on bin altın rubleyi Hicaz'a gitmekte olan bir hacı vasıtasıyla Osmanlı hükümetine teslim etmiştir. Bu para Osmanlı hükümeti tarafında Türk Yurdu dergisine verilmiştir. M.F. Togay'a göre, o dönemde Türk Yurdu bu bağışı söz konusu etmeyi, bağışı yapan kişiyi Rus polislerinin tedbirlerinden korumak için istemiyordu. İttihat ve Terakki'nin bir yardımı şeklinde gösteriliyordu. Bkz. M. F. Togay, Yusuf Akçura Hayatı ve Eserleri, Hüsnütabiat Basımevi, İstanbul 1944, s.61.

35 Georgeon François, Osmanlı Türk Modernleşmesi (1900-1930), Çev. Ali Berktaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003, s.5.

Daha sonra güzel sesli bir genç şimal Türklerinin sevgili şairi merhum Abdullah Tukayefin *Enver Bey hakkındaki şiirini okudu. Bu şiir halka çok tesir etti. Tukay merhumun ruhuna da Fatih okundu.*³⁶

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşında savaştığı Rus Çarlığına karşı kazanılacak zaferin bütün Türkleri birleştirme ihtimali Türkçülük ve Turancılık eğilimlerini güçlendirmiştir. Osmanlı ordusunun başarılarından söz edilen dergide, Kafkasya'nın kurtarılacağı ümidi sürekli dile getirilmektedir.³⁷ Birinci Dünya Savaşında Alman müttefiklerin desteği ile Türkçülük düşüncesi politik bir hedef haline dönüşmüştür. Ancak, devlet yöneticilerinin savaşa katılma gerekçesini “Türklerin kurtarılması” olarak izah ettiği bir dönemde dahi, Türk Yurdu içeriğinde esir Türk illerinin Osmanlı devletine ilhaki gibi bir fikir ve amaç ortaya konmamıştır. Onlara göre savaş, “*milletlerin istiklal ve hürriyeti, dinlerin istiklal ve hürriyeti*” amacıyla yapıyordu.³⁸ Esir milletlerin bağımsızlığını bir hak olarak gören Türk Yurdu Türkçüleri Kafkasya, Kırım, Türkistan, Başkır ve Sibirya Türklerinin Bolşevik ihtilali sonrası boşluktan yararlanarak bağımsızlık ilan ettikleri dönemde dahi Turan ve Türk birliği gibi siyasal bir programı dile getirmemişlerdir.³⁹

Birinci Dünya Savaşı sırasında Çarlık Rusyası'nın Bolşevik ihtilali ile devrilmesi ve savaşın dışında kalması Türk Yurdu'nda yakından takip edilen konular arasındadır. Kazan, Sibirya, Türkistan ve Kafkasya'nın Bolşevik ihtilali karşısındaki durumu okuyuculara yakından takip edilerek duyurulmuştur. Kırım Tatarları, Başkırlar, ahalisi Kazak ve Kırgız olan Sibirya'nın bağımsızlıklarını ilan etmelerinin ardından üzerlerine Rus ordusu gönderilmesi Türk Yurdu tarafından tepkiyle karşılanmış ve “*muzafferiyet ve galebe*” temennileri yapılmıştır.⁴⁰ Bolşevik ihtilalinden sonra Türk illeriyle olan münasebetlerde artış, dergi sayfalarında kendisini hissettirmektedir. İran Azerbaycanı'nda yerleşik Afşar Türkleri aşireti reisi Nizamüssultan, savaş sırasında Ruslara karşı gösterdiği direniş dolayısıyla davet edildiği İstanbul'da büyük bir övgü ve heyecanla karşılanmıştır.⁴¹ Yine aynı şekilde, İstanbul'da toplanan Türk Ocağı Kurultayı'na Rusya Türkleri de delegasyonla katılmıştır.⁴²

Türk Yurdu dergisinin değişmez bölümlerinden birisi, Türklüğe ilişkin haberlerin

36 Anonim, “Türkistan-ı Çinî'de Edirne İstirdadı Bayramı”, Türk Yurdu, C.3, S.50, s.46.

37 Anonim, “Harbin Sene-i Devriyesi”, Türk Yurdu, C.4, S.95, s.262-263.

38 Yusuf Akçura, “Cihan Harbi”, Türk Yurdu, C.2 S.1, s.382-384.

39 O günlerde bağımsızlığını ilan eden Kırım'ın “Hariciye ve Harbiye Müdürü” Ahmet Cafer'in İstanbul'u ziyaretinde Türk Ocağı reisi Hamdullah Suphi'nin konuşması, Türk Yurdu'nun Turancılığı hakkında önemli fikir vermektedir: “İsmail Gasprinski, Şimal topraklarında yaşayan milyonlarca Türk'ü kendi benliğine vâsil eden, kurtaran bu aziz ve kudsi babamız, ayrılmadan evvel kulaklarımıza asla unutmayacağımız bir söz fısıldamıştı: «Bazı düşünceler vardır ki o bize yasaktır, demişti. Onları bizden sonra gelecek nesillere bırakalım. Biz manevî birliği yapalım, dilleri birleştirelim, siyasî birliği başkaları düşünsünler.» Bu söz Ocağın eskiden beri akîde olarak kabul ettiği bir düsturdur. Ve biz ona sadık kaldık. Biz yalnız bir şey istiyoruz. Dil birliği ile vicdan birliği. Uzak yakın bütün Türkler'in kalpleri aynı duygularla çarpsın, zihinleri aynı birlik hülyasına dalsın. Biz bu hülyadan başka bir şey düşünmüyoruz”. Anonim, “Kurtuluş Günlerinde Kardeş Musahebeleri”, Türk Yurdu, C.XIV, S.7, s.232.

40 Anonim, “Rusyadaki Müslümanlar”, Türk Yurdu, C.XIV, S.4, s.124.

41 Anonim, “Türklük Şuuru”, Türk Yurdu, C.14, S.11, s.362.

42 Anonim, “Türk Ocağı Konferansı”, Türk Yurdu, C.14, S.9, s.426.

yer aldığı “*Türklük Şuunu*” (Türklük Haberleri) köşesi olmuştur. Bu başlık altında gerek Osmanlı ülkesinde ve gerekse Türklerin yaşadığı diğer ülkelerde meydana gelen önemli olaylar, törenler, kutlamalarla ilgili bilgi verilmektedir. Türk dünyasının önemli isimleriyle ilgili haberler, oralardaki dernek faaliyetleri bu bölümde sıkça rastlanan haberler arasındadır. Türklük Şuunu bölümünde Osmanlı ülkesi haberleri (8) kadar, Rusya ve Çin Türkistanı’ndan haberlere (6) yer verilmiştir. Avrupa’dan haberler (4) ise dergide nispeten daha az yer bulmuştur.

Tablo III			
<i>Türk Yurdu (1911-1918) “Türklük Şuunu” Sütunlarında</i>			
Ülke ve Şehirlere Göre Türkler Hakkındaki Bilgilerin Dağılımı			
Bölge	O s m a n l ı Toprakları	Rusya ve Çin Türkistanı	Avrupa
	İstanbul 8	Orenburg 1	Atina 2
		Buhara 1	Budapeşte 1
		Kansu -	Lozan 1
		Sinkiang 1	
		Moğolistan 1	
		(Gaspıralı İsmail’in Faaliyetleri) 1	
		Diğerleri 1	
Toplam	8	6	4

Meşrutiyet sonrası İstanbul basınında dış Türkler meselesinde *Sırat-ı Mustakim* gibi istisnalar dışında yeterli ilginin olmayışı, Türk Yurdu’nu rahatsız etmiştir. Türk basınında dış Türklerin meseleleriyle ilgili yayın faaliyetleri, genellikle Türkistanlı ve Tatar kökenli göçmen aydınlarla sınırlı kalmıştır. 1910 yılından itibaren *Tearüf-i Müslimin*, İslam Dünyası ve *Türk Yurdu* gibi Türkistanlı aydınların etkin olduğu dergiler bu boşluğu doldurmaya çalışmıştır.⁴³ Türk Yurdu, dış Türkler konusunda gösterdiği duyarlılığı, aynı dönemde yayın yapan İstanbul basınına göstermemesini eleştirmekten geri durmamıştır. İstanbul basınına dış Türkler konusundaki duyarsızlığı şu satılarla konu edilmiştir:

“Geçirmekte olduğumuz buhrana dair kendi gazetelerimizin, *İkdam* ve *Sabah*’ın *Tanin* ve *Tanzimat*’ın, *Teşrih* ve *Hikmet*’in ne yazdıklarını biliyoruz, İngiliz, Avusturya, Alman ve Fransız ilh... matbuatının ne dediklerini de her gün kendi gündeliklerimizi

43 Ahmet Kanlıdere, “Sırat-ı Müstakîm Dergisi ve Buhara’da Uyanış (1909-1911),” *VIII. Milletlerarası Türkoloji Kongresi, İstanbul, 30 Eylül-4 Ekim 2013*, İstanbul, 2014, s. 551-560.

dolduran bol bol tercümeleri okuyup öğreniyoruz. Fakat Türkiye İmparatorluğu haricinde yaşayan Türk matbuatının -ki, gayeleri, maksattan, menfaatleri ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun beka ve saadetinden ibarettir.- son vakayı hakkında ne söylediklerini, ne düşündüklerini bize hiç haber veren olmadı. İşte Türk Yurdu bu sayıda o vazifeyi kısmen olsun ifaya çalışıyor...”⁴⁴

Buna karşın Türk Yurdu'nda yer alan “Matbuat” sütununda Kırım, Kazan, Orenburg, Simbirsk, Buhara, Semerkant, Bakü gibi Türk şehirlerinde çıkan gazete ve dergilerden haberler yer bulmuştur. Rusya Türkleri'nin entelektüel yapısı, girişimciliği, eğitim ve kalkınmadaki hamleleri Osmanlı Türkleri'ne matbuat haberleri vasıtasıyla bir model olarak sunulmuştur.

Tablo IV		
<i>Türk Yurdu (1911-1918) 'Matbuat Sütunlarında Yazıları Yeniden Yayınlanan Gazeteler</i>		
Bölge	O s m a n l ı Toprakları	Rusya ve Çin Türkistanı
		Tercüman (Kırım) 1
		Vakit (Orenburg) 1
Toplam		2

Osmanlı devleti dışında yaşayan Türklerin siyasi, sosyal, edebi ve kültürel durumlarıyla ilgili haberleri, 20. yüzyıl başlarındaki imkânsızlıklar ve savaş şartlarına rağmen büyük bir başarıyla veren Türk Yurdu dergisinin, çok geniş bir sahaya yayılan Türk dünyası ile güçlü ilişkileri olduğu anlaşılmaktadır. Türk Yurdu dergisini takip edenler, o günün Türk dünyasında yayınlanan gazeteler ve dergilerden haberler alabilmektedir. Türkiye dışındaki Türkler tarafından yayınlanan Buhara'da “Buhara-yı Şerif” ve “Turan”, Kazan'da “Kuyaş” (Güneş) ve “Ak” (Dirayet), Petersburg'da “Müslümaniskiya Gazita” (Müslüman Gazetesi) ve “İl”, Semerkant'ta “Semerkand”, Taşkent'te “Sada-yı Türkistan”, Fergana'da “Sada-yı Fergana” gazetelerinin çıkışı Türk Yurdu tarafından okuyucularına müjdelenmiştir. Bolşevik ihtilali sırasında “Kurultay”, “Altay”, “Yulduz”, Turmuş”, “Yeni Vakit”, “Saray”, “İl” gazetelerinin zorla kapatılmasından duyulan üzüntü okuyucuya duyurulmuştur. Türk Yurdu dergisi Türk illeriyle öylesine yakın ilgilidir ki, Kırım'daki “Tercüman” gazetesinin gündelik yayına geçişi ya da Semerkant'ta çıkmaya başlayan “Ayine” dergisi haberleri okuyucunun sürekli takip ettiği bir gündem haline gelmiştir. Son derece geniş bir coğrafyadan düzenli haberler alarak Osmanlı Türklerine iletebilmek ve hatta Gaspıralı İsmail'in Kırım'da yayınladığı “Tercüman” gazetesini düzenli olarak İstanbul'a getirterek satışını yapabilmek gibi o günün şartları için hayli zor bir misyonu

44 Anonim, “İmparatorluk Haricindeki Türkler Ne Diyorlar”, Türk Yurdu, C.1, S.20, s.336-337.

Türk Yurdu başarmıştır.⁴⁵

Türk Yurdu dergisinin sütunlarında, Türk illerinde yayınlanan her gazete ve dergi haberi büyük bir heyecanla verilmiştir. Semerkant'ta Mahmut Hoca Behbudi'nin gazete çıkarma izni alması ve Mayıs 1913'te *Semerkand*'ın çıkmaya başlaması Türk Yurdu tarafından okuyucularına sevinçle duyurulmuştur.⁴⁶ *Sada-yı Türkistan* ve *Sada-yı Fergana* teşvik edici sözlerle tanıtılmakta ve Türklüğe faydalı olmaları temenni edilmektedir.⁴⁷ Kimi zaman ise *Buhara-yı Şerif* gazetesinde olduğu gibi, kullanılan dilin Türkçe olmaması eleştirilerek "Türk oğlu Türk olan Buhara'nın ilk gazetesinin Türk dilinde olmasını beklerdik" denebilmektedir.⁴⁸ Buhara gibi büyük çoğunlukla Türklerin yaşadığı bir şehirde basının Türk dilinde olması gerektiğini vurgulayan Türk Yurdu, bir süre sonra aynı gazetenin eki olarak *Turan* gazetesinin çıkmaya başlamasıyla temennilerinin gerçekleşmeye başladığını duyurmaktadır.⁴⁹

Halim Sabit'in Altaylara Seyahati

Kuzey Kafkasya Türklerinden olan Halim Sabit Şibay (1883-1946), doğum yeri olan Kazan'ın Simbir Vilayetinde yeni usulle eğitim veren bir okulda başladığı eğitim hayatına Rus lisesinin ardından İstanbul'da Darülfünun İlahiyat Şubesinde devam etmiştir. 1915'te Darülfünun'un ıslahı sırasında Ziya Gökalp'ın tavsiyesi ile Edebiyat Fakültesinde çeşitli kürsülerde görev yapan Sabit; İslam birliği, Türkçülük ve Rusya Türkleri hakkında görüşleriyle devrinin önemli isimlerinden birisidir.⁵⁰ Türk Ocağı ve Türk Bilgi Derneği'nde faaliyetlerde bulunan Halim Sabit'in yazıları⁵¹ Türk Yurdu'nun yanı sıra Sebülürreşâd, İslâm Mecmuası⁵², Sırât-ı Müstakîm, İçtimâiyyât Mecmuası, Yeni Mecmua gibi dergilerle

45 Anonim, "Kırım Tercüman Gazetesi", *Türk Yurdu*, C.3, S.56, s.128.

46 Anonim, "Türkçe Yeni Bir Ceride (*Semerkand* Gazetesi)", *Türk Yurdu*, C.2, s.47 s. 431.

47 Anonim, "Sadâ-yı Türkistan ve Sadâ-yı Fergana", *Türk Yurdu*, C.3, S.65 s.297-298.

48 Anonim, "Buhara-yı Şerif Gazetesi", *Türk Yurdu*, C.I, S.12, s.202.

49 Anonim, "Turan Gazetesi", *Türk Yurdu*, C.I, S.20, s.337-338.

50 Mustafa Gökçek, A Kazan Tatar Contribution to The Late Ottoman Debates On Nationalism And Islam: The Life And Works of Halim Sabit Sibay, Doctorate Disertation, University of Wisconsin-Madison 2008, s.108-109.

51 Halim Sabit'in kitapçık türünde olan eserleri Amelî, İlm-i Hâl (I-IV), 1328-1332 (İttihat ve Terakki'nin açmış olduğu mekteplerde okutturulmak üzere hazırlanmıştır ve Halim Sâbit'e de ödül kazandırmıştır); Sırât-ı Müstakîm dergisinde yayımlanan makalalardan meydana gelen, "Ulemâ ve Talebe-i Ulûm Efendilere İslah-ı Medaris Münasebeti ile" İstanbul 1329 tarihli eseridir. Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yayımlanan "İslâm Ansiklopedisinin "Azîmet", "Azrâil", "Bakillânî" "Berâet", "Cebrâil", "Cehennem", "Cennet", "Cihad" ve "Ebû Hanîfe" maddelerinde de imzası bulunur. Ayrıca Halim Sâbit'in bazı görüşleri için Bkz. Davud Akpolat, , "II. Meşrutiyet Dönemi Sosyolojisinin Kaynakları II: İslâm Mecmûası" Türkiye Günlüğü, S.45, Mart-Nisan 1997, s. 204-209.

52 Halim Sabit, İttihat ve Terakki'nin desteğiyle 12 Şubat 1914-30 Ekim 1918 tarihleri arasında İslam Mecmuası'nı çıkaran isimdir. Türkçü-modernist-islamcı çizgideki bu yayından da anlaşılacağı üzere, Halim Sabit'in din ve milliyetle ilgili özgün görüşleri vardır. Bkz. Ali Birinci, Tûba Çavdar, "Halim Sâbit Şibay", T. D. V. İslâm Ansiklopedisi, c. XVII, T. D. V. Y., s. 336-337; ayrıca Zafer Toprak, "II. Meşrutiyet'te Fikir Dergileri", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi C.I, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s.126-127.

birlikte Vakit ve Cumhuriyet gazetelerinde yayımlanmıştır.

Türkçülük, Türk dünyası ve İslam sosyolojisi gibi konular üzerine kaleme aldığı yazıları nedeniyle “modernist İslamcı” ve “sarıklı Türkçü”⁵³ tabirleriyle anılan Halim Sabit, Arapça ve Rusça dillerine hâkimiyeti sayesinde bulunduğu coğrafyanın kültürel, toplumsal ve siyasi özelliklerine uygun izahlar getirmiştir.

Halim Sabit’in Türk dünyası ve Türkçülük ile ilgili görüşlerine, Türk Yurdu dergisinin 12. sayısından itibaren yayınlanmaya başlayan “*Altaylara Doğru*” yazı dizisinde rastlamak mümkündür.⁵⁴ Dönemin kültürel, iktisadi, toplumsal koşullarını yansıtmaya açısından değerli bilgiler içeren gezi notları Türk Yurdu dergisinde önemli bir yer işgal etmektedir. Anadolu’nun değişik bölgeleriyle ilgili gezi yazılarını ihmal etmeyen Türk Yurdu, bir sunuş yazısıyla⁵⁵ tanıttığı Halim Sabit’in Altaylara seyahat notlarına ise 6 yıl boyunca sayfalarında yer vermiş ve seriyi ancak 144. sayısında tamamlamıştır.

İstanbul’dan başlayarak Altaylar ve Altındağ’ın eteklerine kadar uzanan seyahatini kaleme alarak Türk Yurdu okuyucularına ulaştıran Halim Sabit, Türk milliyetçilerinin kendi kökenlerini bulma, unutulmuş bir tarihi açığa çıkarma, kaybedilen “Altın Ülke”yi yeniden keşfetme çabasını ortaya koymuştur. Kendisi için hiç de yabancı olmayan ancak Osmanlı Türkleri için uzakta kalmış bir yurdu tanıtan Halim Sabit’in seyahat izlenimleri Türkçü çevrelerde büyük ilgi uyandırmıştır. Türk dünyasına ilişkin çok değerli gözlemlerde bulunan Halim Sabit, böylelikle Türk milliyetçilerinin köken ihtiyacını gidermeye ve Osmanlı Türklerine yeni dünyaların kapılarını açmaya çalışmıştır. Türk Yurdu’nun uzun süre sayfalarında yer verdiği seyahat notları, Osmanlı Türkleri ve Çarlık Rusyası’nın egemenliği altındaki Türk toplulukları arasında ortak bir platform yaratmanın fizibilitesini çıkaran bir rapor niteliğindedir.⁵⁶

Yolculuğa İstanbul’dan bir Avusturya gemisi ile Odesa’ya ulaşarak başlayan Halim Sabit, gezisinde bilhassa mektep ve medreseleri dikkatle inceler. Gittiği bütün bölgelerde “*Usulü cedit*” mekteplerinin açıldığını gözlemleyen Halim Sabit, bu mekteplere karşı çıkan imamlar ve halkın bir kısmının muhafazakârlığından yakınmaktadır. Halim Sabit’in hoş görmediği bu çevreler, aynı zamanda milli hareketin karşısındadırlar. Bu yıllarda

53 Hilmi Ziya Ülken, Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi, Ülken Yayınları, İstanbul 1966, s. 656.

54 Ali Birinci-Tüba Çavdar, “Halim Sâbit Şıbay” T. D. V. İslâm Ansiklopedisi, c. XVII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 336.

55 Halim Sabit’in “Altaylar’a Doğru” başlığını taşıyan gezi notlarıyla ilgili Türk Yurdu’ndaki giriş yazısı şu şekildedir: “Arkadaşlarımızdan ve Gelenbevi İdadisi muallimlerinden Halim Sabit Efendi geçen yaz tâ Altav Dağlarına, Çin ve Rusya imparatorluklarının müphem bir hudut ile ikiye ayırmak istedikleri en saf ve en sağlam Türk kardeşlerimizin temiz ve yüksek yurtlarına kadar gidip geldiler. Yolda, vasıl-1 Altındağ eteklerinde neler görüp, neler geçirdiklerini ve neler düşündüklerini Türk Yurdu karilerine anlatmak istiyorlar. Kâri’lerimiz, Halim Sabit Efendi ile beraber, Karadeniz’i geçecekler, sürat katarıyla Rusya’nın Avrupa kısmında koşacaklar, sonra Türklüğün ana vatanına, Asya’ya mürur ederek Sibiryalı Türk ve Türkistanlı Kazak kardeşlerimize kavuşacaklar ve nihayet Altındağ’ın pırlanta gibi saf ve parlak muhitinde, kımız içerek, eski Türk kahraman destanları dinleyerek, karşılıklı kardeşlik duygularını, sevgilerini ihsas ederek, sade ve güzel bir hayat geçireceklerdir. Kâri’ ve kâri’elerimizin bu seyahatinden yorgunluk duymayarak, memnun kalacaklarına emin olmak isteriz.” Anonim, “Seyahat”, Türk Yurdu, C.1, S.12, s.197.

56 Rıdvan Akın, “İkinci Meşrutiyet Türkçülüğünün İdeolojik ve Politik Boyutları”, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri Ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi, S.3, 2003, s.26.

Osmanlı'daki Türkçülerle benzer bir anlayışla Türk illerinin tamamında faaliyette olan Ceditizm hareketi, mücadelesini modern eğitim veren okullar ve yerli-millî aydınlarla vermektedir.⁵⁷

Halim Sabit İdil nehri vasıtasıyla Simbir bölgesine gittiğinde eski arkadaşlarıyla karşılaşır ve onlardan bölgedeki durum hakkında bilgi alır. Tatil zamanı olması nedeniyle öğrencilerini göremese de mektepleri gezerek gözlemlerde bulunur. Binaların güzelliğinden ve temizliğinden övgüyle bahseden yazarımız, bu mekteplerin birkaç sene evvel yeni açıldığı zaman mevcutlarının ancak kurucuların beş on çocuğundan ibaret iken, şimdi üç yüzden fazla olduğunu söyler. Buradaki medreselerin Yusuf Akçura'nın ailesi olan Akçuraoğulları tarafından açılmış olduğu bilgisini veren Halim Sabit, gezi notlarında Türk illerindeki yenilikçi millî hareketin okullarını daima ön planda tutmaktadır.⁵⁸

Halim Sabit kavmiyet ve milliyetlerine sadık Kazak Türkleri'nin Rus mektebine gittiklerinde bu hasletlerini kaybettiklerinin ve yanlış yollara saptıklarının altını çizmektedir. Medeniyetçe iptidai milletlerin ilim ve irfanca kendilerinden ileride milletlere meylettiklerini ancak burada asıl suçlunun ihtiyaçları karşılayacak kadar dahi dünyaya ilgisiz kalan zihniyetin olduğunu düşünmektedir. Halim Sabit her fırsatta modernist bir İslam düşüncesini ve buna göre eğitim veren Usulü cedit okullarıyla geleneksel toplumsal düzeni karşılaştırmaktadır.⁵⁹ Bilhassa Kazaklar arasında dine karşı gösterilen büyük teslimiyet ve samimi bir ihtiramın kendisini daha fazla göstermeye başladığını, bununla birlikte eğitime de daha fazla önem verildiğini gözlemlemektedir. Astrahan, Orenburg, Veterovsk, Kargalı ve hatta Hive, Buhara, Türkistan gibi şehir ve vilayetlerde çocuklarını mektep ve medreselere göndererek tahsil ettiren ailelerin çoğaldığını belirtmektedir.⁶⁰

Seyahat notlarının önemli bir bölümünü ayırdığı mektep meselesi, Halim Sabit'in ziyaret ettiği bütün Türk illerinde karşısına çıkmaktadır. Geleneksel yöntemlerle eğitim veren medreseler ve modern eğitim yapan Usulü cedit okulları, aynı zamanda Türkistan'daki *Ceditçilik* ve *Kadimcilik* kavgasını anlamamıza yardımcı olmaktadır.⁶¹ Bu iki temel görüş arasındaki rekabetin okullara yansımaları Simi'de bir mahalle mektebini ziyaretinde gözlemleyen Halim Sabit, öğrencilerle diyalogunu şöyle anlatıyor:

“Lâtif Ramazan-ı şerif sabahı.., Simi Müslümanları henüz uykularında olacak. Sokaklarda kimse yok... Bir saat gezindikten sonra önünde beş on çocuk bulunan bir binanın yanına geldim. Bu bina mahalle mektebi idi. Kimi Kazak, kimi Nogay birkaç çocuk da kapının açıldığını bekliyordu. Yalın ayak bir Kazak çocuğu benim az çok müsaadekâr sözlerimden cesaret alarak

57 Tatar toplumunun yenileşme hareketi olarak ortaya çıkan Ceditçilik, kısa sürede bütün Türk topluluklarına yayılarak, Osmanlı'daki Türkçülük hareketine benzer bir şekilde Türk millî bilincinin gelişimi ve Türk halklarının bağımsızlık mücadelelerine önemli fikri etkide bulunmuştur. Ceditçilik ilk mücadeleyi eğitim alanında getirdiği yeniliklerle eski düzeni savunan “kadimciler”e karşı yapmıştır. Bkz. Ahmet Kanlıdere, “Kazan Tatarları Arasında Tecdid ve Cedit Hareketi (1809-1917)”, Türkiye Günlüğü Dergisi, S.46, Yaz- 1997, s.90-91.

58 Halim Sabit, “Altaylara Doğru”, Türk Yurdu, C.1, S.14, s.238-239.

59 H. Sabit, a.g.m., C.2, S.43, s.346-347.

60 H. Sabit, a.g.m., C.5, S.111, s.108-109.

61 M. Gökçek, a.g.e., s.105.

muallimlerinin tenbelliğinden bahsetmeye başladı. “Vaktinde gelmiyor, gelse de iyi çalıştırmıyor.” diyordu. Bunun üzerine diğer birisi söze karıştı: “Hayır, diyordu. Bizim muallimimiz çok iyi bir zattır. Hem sûfi hem de hafızdır...” Üçüncü birisi de, “Evet, bizim muallimimiz çok iyidir. Fakat bu Kazak çocuğu evvelce bayların usûl-i cedide mektebinde okumuş olduğundan daima bizim mektebimizi beğenmemelik ediyor. Bu sene de oraya gitsin derdim ama pederi işin fenaya varacağını anlamış da alıp buraya getirmiş. Artık gidemez.” diyordu. Anladım ki burada da Cedidcilik ile Kadîmcilik kavgası varmış...”⁶²

Halim Sabit, usulü cedit eğitimi veren bu okullar içerisinde en çok Ufa’dakinden etkilendiğini belli ediyor. *“Rusya Türk-Müslümanlarının en birinci ilim müessesesi”* diye takdim ettiği bu okulun, İslam ulemasından Ziyaeddin Kemali Efendi’nin gayretleri, Cantuta ailesi hanımlarından Sofya Bike ve Sadreddin Efendi Nezirof gibi zenginlerin yardımlarıyla yapıldığını anlatıyor. Binasından da övgüyle bahsettiği bu modern okulun dört-beşyüz öğrenciye yatılı eğitim verdiğini övgüyle dile getiriyor.⁶³

Yolculuğun henüz başlangıcında, gemide Ruslar’ın pasaport kontrolü sırasında kitaplarına bölücü propaganda malzemesi olabileceği kuşkusu ile el koyması, Halim Sabit’in Altaylar seyahatinin hiç de kolay geçmeyeceğinin işaretidir. Türkçü faaliyetleri bir tehdit olarak algılayan Çarlık Rusyası, pek çoğu kendi vatandaşları olan isimlerin propaganda faaliyetlerine müsaade etmiyordu. Bu nedenle Türk Yurdu dergisi başlangıçta oldukça ılımlı nitelenebilecek bir yayın politikası takip ederek saldırgan ve çatışması bir görüntüden uzak durmayı tercih etmiştir. Öyle ki Çarlık Rusyası’nın hâkimiyetindeki bölgelerde dağıtımı herhangi bir engelle karşılaşmamıştır. Türk Yurdu siyasi olmaktan daha çok bir kültür mecmuası olarak algılanmıştır. Ancak kısa bir süre sonra, Birinci Dünya Savaşına doğru gidilen atmosferde, İstanbul’da faaliyetlerine hız veren Rusya kökenli Türkçü ideologların tesiriyle kamuoyunun şekillenmeye başlaması, Rusya’nın toprak bütünlüğü açısından ciddi bir tehlike ve tehdit olarak algılanmasına yol açmıştır. Ruslar bilhassa Kazan, Ufa gibi kuzey Türklerinin yaşadığı bölgelerde ve Kafkasya’da “Pantürkist” ve “Panislamist” teşkilat ve aydınları takip etmeye başlamıştır. Rusların okulları kapatmaya ve aydınları tutuklamaya başlaması üzerine, Türk illerindeki meseleleri Rus hükümeti ile birlikte çözmek için kurulan “İstişare Meclisi” hakkında Türk Yurdu güvensizliğini ilan etmiştir.⁶⁴ Ütopya ve hayal ülkesi olarak ortaya çıkan Turan fikrinin kısa süre içerisinde gerçekleşmesi muhtemel bir siyasi ideal olarak görülmeye ve Türk Yurdu gibi yayın organlarında Türk dünyasının sınırlarının tarif edilmeye ve başlanması ister istemez faaliyetlerle ilgili zorlukları da büyütülmüştür.⁶⁵

Seyahati boyunca çok sayıda şehre uğrayan ve oralardaki gözlemlerini aktaran Halim Sabit, bilhassa Rusya egemenliği altında yaşayan yerli ahaliyle ilgilenmektedir. *Harkof* şehrinde iki büyük istasyonun büfelerini çalıştıran Kasım Türkü ile sohbet eden yazarımız, bir zamanlar Cemaleddin Efgani’den aldığı nasihatlerle çoğunluğu Rus olan bu bölgede kendi hemşerilerini istihdam eden ve milletine iyilik edecek bilince sahip insanların

62 H. Sabit, a.g.m., C.6, S.129, s.26-27

63 H. Sabit, a.g.m., C.6, S.133, s.70.

64 Yusuf Akçura (A.Y.), “Türk Aleminde”, a.g.m. s.287-288.

65 R. Akın, “İkinci Meşrutiyet Türkçülüğünün İdeolojik ve Politik Boyutları”, a.g.m., s.11.

olduğunu örneklerle anlatmaktadır. Burada tesis edilen muntazam bir kütüphane ve kıraathanenin yerli halkın hizmetine verildiğinden bahsetmektedir. Öğrenciliğini geçirdiği şehirlerden birisi olan Samara’da, medreseleri ve mektepleri ziyareti sırasında eline tutuşturulan İktisat Mecmuası’ndan bahsetmektedir. Halim Sabit’e göre, milletin en lüzumlu ihtiyacını karşılayan bu dergi, bilhassa köylü Türk-Müslümanların hal ve seviyeleri dikkate alınarak sadece, açık ve Türkçe yazılan bir iktisat risalesidir.⁶⁶

Seyahati sırasında yerli ahaliyle münasebetlerinde en fazla merak edilen konular arasında İstanbul gelmektedir. Halim Sabit zaten seyahatinin büyük bölümünde tıpkı İstanbul’da olduğu gibi fes giyerek dikkatleri çekmektedir.⁶⁷ İdil’de usulü cedit okullarının bulunduğu köyleri gezerken, misafir edildiği bir evde yine İstanbul’la ilgili sorularla muhatap olmuştur. Hane sahibinin yanı sıra köyün imamı, muallim ve müderrisleri ve komşulardan oluşan büyük bir kalabalığın sorularına yetişemeyen Halim Sabit, çevresine göre nispeten daha fakir bu köy ahalisinin binlerce kilometre uzaktaki din ve dil kardeşlerine böyle samimi ve sıcak bir hisle bağlanmalarından etkilendiğini itiraf etmektedir. Halim Sabit misafir edildiği iptidai bir mektepten başka bir imkâna sahip olmayan küçük köyde insanların gazete ve risale okumalarından duyduğu şaşkınlığı şöyle anlatmaktadır:

Acaba bu fikirler bu saf köylülere nereden gelmiş. Bu hissi onlara nasıl bir kuvvet ilham etmiş? Acaba kan kardeşliği mi, yahut gönül kardeşliği mi böyle ulvî emeller uyandırıyor? diyordum. Çok düşünmeye hacet yok idi. Muhataplarımla saf fakat candan, kalpten gelen samimî sözleri şu iki âmilin her ikisinin pek müessir olduğunu izhar ediyordu. Hele mecliste hazır bulunan yetmiş seksen yaşında ihtiyar bir kadının; “Oğlum oranın Türkleri de bizim dilimizi anlayabiliyorlarmı?” diye bir sual sorması beni çok düşündürdü. Cevap olarak; “Evet valideciğim, iki üç hafta sonra anlaşmak kabil olur.” demeye lüzum gördüm. Lâkin vaktiyle hacca gidip gelmiş olan biri söze karışarak; “Benim anladığıma göre İstanbul’da iki türlü Türk vardır, Birisinin dili az çok anlaşılıyor. Kendisinden fes aldığım dükkâncının arkadaşıyla konuştuğuna kulak verdim. Sözlerinde var, yok, kıt, ucuz., gibilerini anlıyordum. Fakat ihram aldığımız kimse arkadaşıyla büsbütün başka türlü konuşuyordu. Sözünde pek çok (s)ler vardı. Dilinden hiçbir şey anlayamıyordum.” dedi. Ben o ihram aldığı kimsenin Türk olmayıp Rum olmak ihtimali bulunduğunu söyledi isem de, o ihtiyar kadın taaccüple; “A!” dedi, “İslâm yurdunda Türk olmayan kimsenin hacda giyilecek ihram satmasına nasıl müsaade olunur?” Ben sustum.”⁶⁸

Görüldüğü gibi, o yıllarda aydın kesimlerin en büyük tartışma konularından birisi olan sade lisan, ortak lisan konuları Halim Sabit’in seyahatlerinde Türk illerinin değişik köşelerinde karşısına çıkmaktadır. 1905 Rus devriminin ardından nispeten basın özgürlüğüne kavuşarak kendi dillerinde gazete ve dergi yayınında patlama yaşayan Türk

66 H. Sabit, a.g.m., C.1, S.13, s.223-225.

67 Milli kıyafetler yerine İstanbul’a ait giysileri tercih eden Halim Sabit, Odessa’da şu notu yazmaktadır: “Trenden inerken Türkistan, Kaşgar yahut alelade Rusya Müslümanlarına mahsus elbiseli bulunmadığıma şükürler ettim. Bu milli elbiselerden bir parçasının üzerimde bulunması kim bilir beni ne kadar süründürcekti.” H. Sabit, a.g.m., C.6, S.144, s.227.

68 H. Sabit, a.g.m., C.1, S.14, s.238-240.

illerinde, bilhassa Gaspıralı İsmail'in çabalarıyla ortak dil arayışları görülmektedir. Mahalli lehçelerdeki yayınları eleştiren Gaspıralı, çıkardığı Tercüman gazetesinde kullandığı Arapça ve Farsça terkiplerden arındırılmış İstanbul Türkçesi'ne "*Lisan-ı Umumi*" adını vermekte ve bütün Türk dünyasının ortak Türkçesi olarak önermektedir.⁶⁹

Ural dağlarına doğru ilerlerken dikkatini çeken zengin Rus köylerinden bahseden Halim Sabit, milli ananelerde ve hatıralarda önemli bir yeri bulunan bu bölgelerde Türklerin varlığını koruyamamasının kalbinde uyandırdığı derin tesirden bahseder. Aynı şekilde Başkurt Türklerinin ülkelerinin en güzel yerlerinde yerli olmayanların yurt kurup oturduğunu üzülenek anlatır.⁷⁰ Yazı dizisinin bir başka bölümünde bu kez Sibiryahılar, Sibirya'nın Türk-Tatarları, Türk-Kazakları, Türk-Nogayları için aynı duyguları dile getirir. "*Vaktiyle Cengiz'in, Hülagü'nün, Timur'un idaresinde büyük kahramanlıklar gösteren*" yerli ahalinin, o eski görkemli günlerini unutarak koyunları, keçileri, sığırlarıyla uğraşmasından ve bir avuç Rus'a mağlup olmasından duyduğu ızdırabı dillendirir.⁷¹

Yazar Kazan'ı ziyaretinde yine şehrin görkemli tarihine olan özlemini, o zamanki tatlı hayatı, milli hayat ile istiklal saadetini düşünür ve ümitlere dalar. Halim Sabit geçmişe olan özlemi kadar, geleceğe olan ümidini de belirtmekten geri durmaz. Zulüm ve cehaletle mücadele ederek yorulan bir neslin yerine geçecek, onların yaptıklarını diriltecek "*idmanlı, bıkmaz, usanmaz*" yeni bir neslin yetişmek üzere olduğunu ve ümitle onların beklendiğini belirtir. Bu en azından Halim Sabit'in Türklerle ilgili gelecek hayalidir.⁷²

Kazan'ın Rusya Türkleri için beş asır öncesinde olduğu gibi İslam şehri sayıldığını ancak aradaki dört-beş asırlık boşluğa rağmen Türklerin dimağlarındaki derin izlerin silinmesinin mümkün olmadığını anlatır. Şehirdeki Rus mahallelerinin İstanbul'un Beyoğlu tarafı gibi hep yabancı olduğunu gözlemleyen Halim Sabit, buralarda Rus hayatının hüküm sürdüğünden şikâyet eder. Şehre hâkim olan Ruslar, yaşam tarzlarını da beraber getirmiştir. Kazan'ın yazılı detaylı bir tarihi bulunmamasından yakınan yazarı, Türk Yurdu dergisi dipnotla düzeltme ihtiyacı duyarak, makalenin yazıldığı tarihten sonra yayınlanan eserlerden bazılarını okuyucularına duyurmayı ihmal etmemiştir.⁷³

Halim Sabit'in gezi notlarında, gittiği uzak diyarlarda Osmanlı Türkiyesi'nin yakından takip edildiğine dair sürekli bir vurgu dikkat çekmektedir. Çelabinski'de (Çelyabinsk) misafir olduğu genç bir imamın evinde, konu yine İstanbul'dur. İstanbul gündemini yakından bildiğini gözlemlediği imamın, kendisinden Meclis-i Mebusan'daki ihtilaflarla ilgili açıklama beklediğini biraz da övgüyle anlatır. Halim Sabit, burada da temiz ve mükemmel mekteplerden ve yanı başında rafları Türkçe, Rusça cerideler ve mecmualarla dolu kütüphaneden bahsetmeye devam eder. İstanbul'dan yeni gelen *Tanin*'i gözden geçiren Halim Sabit, gezdiği bu coğrafyanın Türkiye ile ne kadar yakından ilgilendiğini

69 Nadir Devlet, İsmail Bey Gaspıralı, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara 1990, s.41.

70 H. Sabit, a.g.m., C.1, S.16, s.271-273.

71 H. Sabit, a.g.m., C.2, S.40, s.297-298.

72 H. Sabit, a.g.m., C.6, S.142, s.201.

73 H. Sabit, a.g.m., C.6, S.142, s.200.

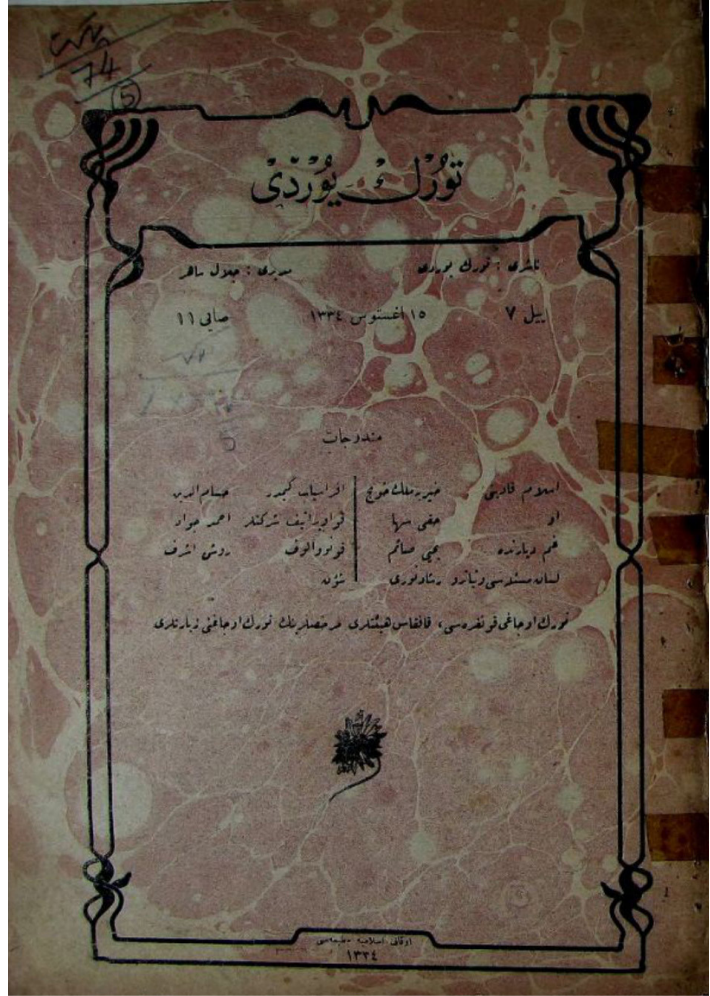

gösteren her ayrıntıyı dikkatlice vermektedir.⁷⁴

Seyahat notlarında ideolojik bir propaganda yapmaktan ziyade gözlemlerini yansıtmaya çalışan bir izlenim veren Halim Sabit, kimi zaman ibadethanesini bile ortak kullanamayacak kadar bölünmüş Türkleri de okuyucusundan gizlemez. Omsk şehrinde Sibiryaya Müslümanları için inşa edilmiş kilise biçiminde bir camiyi ziyaret eden Sabit, ibadethaneyi öteki Müslüman ahalinin kullanmasına engel olmak için Kazak Türklerinin ileri gelenlerinin hükümete başvurduğundan bahseder. Yaşanan bu durumu “*İğvayı şeytani*” (şeytanın şaşkırtması) olarak niteleyen Halim Sabit, “*zavallı cami*”nin bir hafta Kazaklar, diğer hafta öbür Müslümanlar tarafından kullanıldığından üzülen bahsetmektedir.⁷⁵

Odessa ziyareti sırasında yerli ahalinin Hac yolculuğunda yaşadığı sıkıntılara şahit olur. Odessa ve Sivastopol’dan hareket ederek vapurla İstanbul üzerinden hacca gitmek isteyen yerli ahaliyi giysilerinden ayırarak fahiş ücretler alan Rus memurlarının elinden batılı kıyafetleri sayesinde kurtulan Halim Sabit, kutsal yolculuğa çıkan hacıların nasıl soyulduğunu anlatırken Osmanlı devletinin ihmali de dile getirmekten çekinmez. Her sene onbeş yirmibin hacının Türkiye içlerinde harcayacakları paranın bir kısmının buralarda kurulan hacihane tesislerinde kaldığını anlatan Halim Sabit, Osmanlı devletinin denetim için gönderdiği doktorlar sayesinde hacca giden Türklerin Türkiye’de kalma sürelerinin azaldığına dikkat çekmektedir. Hac mevsiminde yolcuların İslam ve Hıristiyan diye ayrılarak farklı ücretlendirilmesinden şikâyetçi olan hacılara, “*Ne yapalım, Halifeniz böyle istiyor*” cevabının verildiğini üzülen anlatmaktadır.⁷⁶

Seyahat notlarında ziyaret ettiği Türk illerinin eğitim, kültür ve ekonomik yapısıyla ilgili konuları öne çıkaran Halim Sabit, kimi zaman tarihin derinliklerine dalarak “*büyük*

Türk Yurdu 161. sayı 1. sayfası (15 Ağustos 1918)

SON SAYI

74 H. Sabit, a.g.m., C.1, S.16, s.272-273.

75 H. Sabit, a.g.m., C.2, S.33, s.156-158.

76 H. Sabit, a.g.m., C.6, S.144, s.227-229.

Türk babalarının buralardaki hayatlarını” hayal etmekten kendini alamamaktadır.⁷⁷ Kazakların tarihi ile ilgili etraflı bilgiler veren yazarımız, bu arada Kazaklar’da İslamiyetin yayılmasında Ruslar’ın açtığı camilerin etkisiyle ilgili iddialar hakkında izaha ihtiyaç duymuştur. İddia edildiği gibi idarelerine ısındırmak için Ruslar tarafından açılan birkaç caminin Kazakların Müslümanlığında etkili olamayacağını, aksi durumda Kazakistan sınırı boyunca yapılmış yüzlerce gösterişli kilise karşısında Kazaklar’ın çoğunluğunun sadece Hıristiyan değil rahip olmalarının gerektiğini vurgular. Ona göre Kazakistan’ın Türk-Kazak ahalisi arasında hiçbir Hıristiyan yurduna (evine-çadırına) rastlanamaz. Sadece Rus hükümetinin değil, aynı zamanda İngiltere ve Amerika misyoner cemiyetlerinin faaliyetlerine ve yerli medreselerin ilgisizliğine rağmen Kazakların Hıristiyanlığı kabul etmeyeceklerini Halim Sabit gayet emin bir şekilde dile getirmektedir.⁷⁸ Aslında Türk topluluklarına yönelik Hıristiyanlaştırma ve Ruslaştırma faaliyetleri o yıllarda yoğun bir şekilde yürütülmektedir. Rus yönetiminin Türk topluluklarını baskı altına alma çabaları, Kazaklar, Tatarlar ve diğer Türk topluluklarına yönelik misyoner çalışmaları ve Panslavizmin etkileri Türk illerinde Türkçülük düşüncesinin ortaya çıkmasının başlıca nedenleridir.⁷⁹

Halim Sabit, gezisi boyunca Türk illerinin giyim, yemek adabı gibi ortak Türk kültürüne ait özelliklerinden bahsetmeyi ihmal etmez.⁸⁰ Gittiği her Türk ilinde misafirperverliği, kendisi için verilen ziyafetleri övgüyle anlatır.

Rusya Müslümanlarının ruhani merkezlerinden birisi olan Ufa’daki Şer’i Mahkeme’yi ziyaret eden Halim Sabit, burada *Mufassal Tarih-i Kavm-i Türki* eserinin yazarı mahkeme üyesi *Kadı Hasan Ata Efendi* ile sohbet eder. Hükümet tarafından atanan müftü vasıtasıyla görev yapan *Mahkeme-i şeriye*’ye Rusya Müslümanlarının büyük bir saygı gösterdiklerinden bahseden Halim Sabit, Rusya Müslümanlarının milli uyanışı için bu durumu yetersiz görerek eleştirir. Yerli ahalinin gelecek hazırlıkları için Şer’i Mahkeme gibi resmi daireler yerine kendi teşebbüs ve gayretlerinin önemine vurgu yapar.⁸¹

SONUÇ

Osmanlı devletinin dağılma tehlikesiyle karşı karşıya bulunduğu bir dönemde, tehlikenin farkında olan Türk aydınlarının milli endişelerle ortaya çıkardıkları en önemli kuruluşlardan birisi Türk Yurdu dergisidir. O güne kadar Devleti kurtaracak formüller olarak ortaya atılmakla birlikte sosyolojik olarak uygulanması imkânsızlaşan Osmanlıcılık ve İslamcılık siyasetlerinin yerine ikame etmek üzere, devletin asli unsuru Türklere milli ruh ve şuur verecek Türkçülük alternatifinin sözcülüğünü yapan Türk Yurdu dergisi, ülkemiz ve öteki Türk illerinde derin etkiler yapmıştır. Türk Yurdu çevresinde faal olan Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura gibi aydınların dil, kültür ve ülkü birliği idealleri sayesinde milliyet ülküsü, Osmanlı çatısı altında pratiğe geçemese bile Cumhuriyet’le birlikte hayat

77 H. Sabit, a.g.m., C.3, S.51, s.58-60.

78 H. Sabit, a.g.m., C.5, S.110, s.96-97.

79 M. Jacop Landau, Pan Turkism: From Irredentism to Cooperation, Hurst Comp., London, 1995. s.9.

80 H. Sabit, a.g.m., C.2. S.47, s. 428-429.

81 H. Sabit, a.g.m., C.6, S.133, s.70-71.

bulmuştur.

Türkiye’de Türk milli kimliğinin ve şuurunun oluşturulmasında büyük pay sahibi olan Türk Yurdu, bu düşüncenin Osmanlı ülkesi dışında yaşayan Türkler arasında yaygınlaşmasında da tarihi bir role sahiptir. Yazarlarının seçkinliği ve ağırlığıyla ciddi bir etkiye sahip Türk Yurdu dergisi, zamanın son derece güç şartlarına rağmen Türk âleminde bir birlik ve dayanışma ruhu geliştirmeyi ve bunu Osmanlı kamuoyuna aktarmayı başarmıştır. Osmanlı devletindeki Türklerle Asya’nın çok uzak köşelerine kadar uzanan geniş Türk illeri arasında yeşeren yardımlaşma ve birlik fikirlerinde Türk Yurdu dergisinin yayınlarının katkısı büyüktür. Türk Yurdu bu katkıyı maddi olmaktan daha çok manevi seviyede yürütmüş, Osmanlı ve diğer bölgelerdeki Türklerin sevinçlerini ve acılarını paylaştırarak ortak bir ruh oluşturmaya çalışmıştır.

Rusya kökenli bir Türkçü olan Halim Sabit, devrinin önemli yayın organlarından Türk Yurdu’nda yayınladığı Altaylara Seyahat notlarıyla, Osmanlı Türkleri ile dış Türkler arasında yeni bağlar oluşturmayı ve güçlendirmeyi denemiştir. Aldığı medrese eğitimi sayesinde vakıf olduğu İslami ilimler sayesinde Türkçülüğü ve İslamcılığı birleştiren özgün bir yaklaşım sergileyen Halim Sabit, Türk dünyasıyla doğrudan temas kurarak Turan idealini canlandırmaya çalışmıştır. Adım adım dolaştığı Türk illerine Osmanlı Türklerini anlatırken, Osmanlı ülkesinde ise haklarında fazla bilgi sahibi olunmayan Türk dünyasıyla ilgili bilgiler paylaşmıştır.

Rusya’daki Türklerin yenileşme hareketinin modern eğitim veren usulü cedit okullarında yetişen Halim Sabit, 1910-1911 yılı şartlarında yaptığı Altaylara seyahatiyle, doğup büyüdüğü Rusya’daki Türk illerine ve eğitim gördüğü Osmanlı Türklerine ilişkin edindiği tecrübeleri ışığında Türk topluluklarıyla ilgili bir fizibilite raporu oluşturmuş ve bunu aydınlar ve kamuoyuyla paylaşmıştır. Halim Sabit’in Altaylara Seyahat notları, gerek o günün Osmanlı ve Rusya Türklüğü ve gerekse devrin önemli fikri akımlarından Türkçülüğün meselelere yaklaşımı hakkında verdiği orijinal bilgilerle bir devri anlamamızda yardımcı olmaktadır.

KAYNAKLAR

Türk Yurdu Dergisi Koleksiyonu, 161 sayı (30 Kasım 1911-15 Ağustos 1918), Aktarımyazı, Tutibay Yayınları, Ankara 1999.

AGAYEF, Ahmet, “Türk Âlemi”, Türk Yurdu, C.1, S.1, Aktarımyazı, Tutibay Yayınları, Ankara 1999, s.15-17.

AKÇURA, Yusuf, Üç Tarz-ı Siyaset, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1976.

AKÇURA, Yusuf, Türkçülüğün Tarihi, Kaynak Yayınları, İstanbul 2008.

AKÇURA, Yusuf, (A.Y.), “Türk Âleminde”, Türk Yurdu, C.I, II, S.1-4, Aktarımyazı, Tutibay Yayınları, Ankara 1999, s.20-21, 535.

AKÇURA, Yusuf, “Cihan Harbi”, Türk Yurdu, C.II, S.1, Aktarımyazı, Tutibay Yayınları, Ankara 1999, s.382-384.

AKÇURA, Yusuf, “Türklerin Büyük Muallim ve Müverrihi İsmail Bey Gasprinski”, Türk Yurdu, C.1, S.22, Aktarımyazı, Tutibay Yayınları, Ankara 1999, s.367-369.

AKÇURA, Yusuf, “Muallime Dair”, Türk Yurdu, C.3, S.72, Aktarımyazı, Tutibay Yayınları, Ankara 1999, s.404-405.

AKIN, Rıdvan, “İkinci Meşrutiyet Türkçülüğünün İdeolojik ve Politik Boyutları”, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi, S.3, 2003, s.15-47.

AKPOLAT, Davud, “II. Meşrutiyet Dönemi Sosyolojisinin Kaynakları II: İslâm Mecmûası”, Türkiye Günlüğü, S.45, Mart-Nisan 1997, s. 204-209.

AKŞİN, Sina, Türkiye Tarihi 4, Çağdaş Türkiye 1908-1980, Cem Yayınevi, İstanbul 2000.

ARAI, Masami, Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.

BAYRAKTUTAN, Yusuf, Türk Fikir tarihinde Modernleşme, Milliyetçilik ve Türk Ocakları, Kültür Bakanlığı, Ankara 1996.

BİRİNCİ, Ali, Tarihin Gölgesinde Meşâhir-i Meçhuleden Birkaç Zât, Dergâh Yayınları, İstanbul 2001.

BİRİNCİ, Ali, - ÇAVDAR, Tûba, «Halim Sâbit Şibay», T. D. V. İslâm Ansiklopedisi, C. XVII, T. D. V. Y., s. 336-337.

DEVLET, Nadir, **İsmail Bey Gaspıralı**, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara 1990.

FEROZ, Ahmad, İttihat ve Terakki 1908-1914, Kaynak Yayınları, İstanbul 1999.

GEORGEON, François, Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura (1876-1935), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.

GEORGEON, François, Osmanlı Türk Modernleşmesi (1900-1930), Çev. Ali Berktaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013.

GÖKÇEK, Mustafa, A Kazan Tatar Contribution to The Late Ottoman Debates On Nationalism And Islam: The Life And Works of Halim Sabit Sibay, Doctorate Disertation, University of Wisconsin-Madison 2008.

GÜRSOY, Nevnihal, “Halim Sabit Şibay’ın Hayatı, Eserleri ve Görüşleri”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü, İstanbul, 1999.

HEYD, Uriel, Türk Milliyetçiliğinin Kökleri, Pınar Yayınevi, İstanbul 2001.

KANLIDERE, Ahmet, “Kazan Tatarları Arasında Tecdid ve Cedit Hareketi (1809-1917)”, Türkiye Günlüğü Dergisi, S.46, Yaz- 1997, s.90-91.

KANLIDERE, Ahmet, “Sırât-ı Müstakîm Dergisi ve Buhara’da Uyanış (1909-1911),” VIII. Milletlerarası Türkoloji Kongresi, İstanbul, 30 Eylül – 4 Ekim 2013, İstanbul, 2014, s. 551-560.

KARA, Füsün, “Kazan’ın Tarihçi ve Milliyetçilerinden Şehabeddin Mercani”, Türk Dünyası Tarih Dergisi, S.01-181, Ocak 2002, s.28-31.

KARAKAŞ, Mehmet, Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura’nın Türkçülük Görüşlerinin

Karşılaştırılması, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İ.Ü. SBE, İstanbul 1997.

KARAKAŞ, Mehmet, “Türkçülük ve Türk Milliyetçiliği”, Doğu Batı, Yıl. 9, S. 38, Ağustos-Eylül-Ekim 2006, s.62-65.

KÖPRÜLÜ, Mehmet Fuat, “Türklük, İslamlık, Osmanlılık”, Türk Yurdu, C.IV, S.9, Aktarımyazı, Tutibay Yayınları, Ankara 1999, s.692-702.

KURAT, Akdes Nimet, “Kazan Türklerinin ‘Medeni Uyanış Devri (1917 Yılına Kadar)”, AÜ Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, C.XIV, Ankara 1966, s.3-4.

KÜRKCÜOĞLU, Ömer, Osmanlı Devleti’ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi (1908-1918), AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982.

LANDAU, M. Jacop, Pan Turkism: From Irredentism to Cooperation, Hurst Comp., London, 1995.

MARDİN, Şerif, Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.

TOGAY, Muharrem Feyzi, Yusuf Akçura, Hayatı ve Eserleri, Hüsnütabiat Basımevi, İstanbul 1944.

TUNAYA, Tarık Zafer, Türkiye’de Siyasi Partiler I, C.1, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1984.

OBA, Ali Engin, Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu, İmge Kitabevi, Ankara 1995.

ORKUN, Hüseyin Namık, Türkçülüğün Tarihi, Berkalp Kitabevi, İstanbul 1944.

SARAY, Mehmet, “Türkiye’de Türk Milliyetçiliği’nin Temelini Atan Türk Yurdu Dergisi ile Türk Ocakları Derneği Nasıl Kuruldu?” (Elektronik Sürüm), Türk Yurdu Dergisi, Şubat 2011, C.31 s.282.

SUPHİ, Hamdullah, “Türk Ocağı İdare Raporu”, Türk Yurdu, C. VII, S.159, Aktarımyazı, Tutibay Yayınları, Ankara 1999, s.215-227.

TOPRAK, Zafer, “II. Meşrutiyet’te Fikir Dergileri”, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi C.I, İletişim Yayınları, İstanbul 1985.

ÜLKEN, Hilmi Ziya, Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi, Ülken Yayınları, İstanbul 1994.

YILDIZ, Ahmet, Ne Mutlu Türküm Diyebilene, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

A portrait of Prof. Dr. Halil İnalçık, an elderly man with white hair, a beard, and glasses, wearing a dark suit, white shirt, and red patterned tie. He is standing with his hands clasped in front of him. The background is a plain, light-colored wall.

PROF. DR. HALİL İNALCIK

Kıymetli hocamızı rahmetle anıyoruz.

Journal of History and Future
Tarih ve Gelecek Dergisi
August 2016 , Volume. 2, Issue. 2
Ağustos 2016, Cilt. 2, Sayı. 2

Design: Dr. Celal ÖNEY
tarihgelecek@gmail.com
+905054858956
<http://dergipark.ulakbim.gov.tr/jhf>